

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

A PORTUGÁL POLITIKAI ÉLET MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA A XX.
SZÁZADBAN
A SZÁZAD ELEJÉTŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

PÁL ZSOMBOR SZABOLCS

2019

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Pál Zsombor Szabolcs

A portugál politikai élet magyarországi recepciója a XX. században
A század elejétől a második világháború végéig

Történelemtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Erdődy Gábor (DSc)

Új- és jelenkori egyetemes történelem doktori program

A program vezetője: Dr. habil. Szilágyi Ágnes Judit (PhD)

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Prof. Dr. Majoros István – elnök

Dr. Frenyó Zoltán (PhD) – külső bíráló

Prof. Dr. Székely Gábor – belső bíráló

Dr. Urbán Bálint (PhD) – titkár

Dr. Búr Gábor (PhD) – tag

Dr. habil. Semsey Viktória (PhD) – póttag

Dr. Baranyi Tamás Péter (PhD) – póttag

Témavezető: Dr. habil. Szilágyi Ágnes Judit (PhD)

Budapest, 2019

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Pál Zsombor Szabolcs

MTMT-azonosító: 10044946

A doktori értekezés címe és alcíme: A portugál politikai élet magyarországi recepciója a XX. században. A század elejétől a második világháború végéig

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE2019.078

A doktori iskola neve: Történelemtudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Új és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. habil. Szilágyi Ágnes Judit (PhD)

A témavezető munkahelye: ELTE BTK Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt:

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

TARTALOM

Bevezetés.....	1
1. Portugália recepciója a XX. század első két évtizedében.....	9
1.1. Portugália XX. századi története az 1930-as évek előtt.....	9
1.2. Portugália XX. századi recepciója Magyarországon az 1930-as évek előtt.....	18
2. A salazari Portugália recepciójának kezdetei Magyarországon	41
2.1. A hivatásrendi gondolat megszületése és a <i>Quadragesimo anno</i> című pápai enciklika	41
2.2. A salazari berendezkedés	52
2.3. A magyar politikai háttér és a <i>Quadragesimo anno</i> magyarországi hatása	64
2.4. Salazar tevékenységének első visszhangja a magyar sajtóban.....	68
3.4.1. A <i>Korunk Szava</i> cikkei a portugál diktátorról	68
3.4.2. A <i>Katolikus Szemle</i> és a <i>Magyar Kultúra</i> Salazzal kapcsolatos cikkei	77
2.5. Fokozatos átalakulások az ifjúkatolikusok körében – változások a salazarizmus recepciójában	82
3. A salazarizmus magyarországi recepciójának megélénkülése az 1930-as évek második felében.....	90
3.1. Mihelics Vid portugáliai útja.....	90
3.2. Imrédy hatalomra kerülése. Oláh György és Kovrig Béla portugáliai útja.....	100
3.3. Mihelics Vid <i>Az új Portugália</i> című műve	123
3.4. <i>Az új Portugália</i> magyarországi fogadtatása és Mihelics egyéb portugál vonatkozású írásai.....	140
4. A salazarizmus magyarországi recepciója Teleki Pál kormányzata alatt és Salazar recepciójának mérséklődése Teleki halála után	157
4.1. A recepció Teleki kormányzata alatt.....	157
4.2. A recepció további alakulása Teleki halála után.....	175
Befejezés	190
Bibliográfia.....	192
I. A források és forrásként felhasznált cikkek, illetve könyvek jegyzéke.....	192
I. 1. Az önálló kötetben megtalálható források jegyzéke	192
I. 2. A forrásként felhasznált folyóiratok, újságok és cikkek jegyzéke	194
I. 3. A felhasznált könyvmatos MTI-jelentések jegyzéke.....	201
I. 4. A felhasznált levéltári források jegyzéke.....	201
I. 5. A felhasznált online források jegyzéke.....	202
II. A felhasznált szakirodalmak jegyzéke	203

BEVEZETÉS

A Portugália és Magyarország közötti kapcsolódási pontok száma, illetve maguknak a kapcsolatoknak az intenzitása történetileg nem mondható kifejezetten magasnak – főleg, ha a két ország más európai nemzetekkel való kapcsolataival hasonlítjuk őket össze. Ennek oka nyilvánvaló: két egymástól igen távol eső európai területről van szó, ráadásul, míg az előbbi fekvése okán a kontinens többi országától az átlagosnál nagyobb elzártságban fejlődött, és sokáig jobban érdekelte a tengerentúl, mint a kontinens belseje, addig az utóbbi – szintén földrajzi pozíciójának köszönhetően – hosszú időn keresztül éppen, hogy csak követni tudta a kontinens nyugati részének fejlődését, erejének java részét pedig felemésztette, hogy megküzdjön a Keletről és Nyugatról érkező hódítókkal. A két ország tehát hagyományosan mind fekvése, geopolitikai irányultsága vagy kulturális hagyományai következtében meglehetősen távol állt egymástól.

A köztük lévő távolság és látszólag eltérő történeti utak ellenére azonban mégiscsak vannak olyan jelenségek, amelyek közösnek tekinthetők a fejlődésükben. Mindkét ország egy-egy olyan régió tagja, amely bizonyos értelemben az európai kultúra határvidékein helyezkedik el, vagyis olyan területen, amely ki van téve a más kultúrák felől érkező hatásoknak és kihívásoknak. Magyarország a kelet-közép-európai régió tagjaként a Nyugat és a Kelet között fekszik, gyakran kényszerült az ütközőzóna szerepébe, hagyományai pedig mindkét irányból táplálóztak. Portugália szintén határos volt az iszlám kultúrával, amellyel ugyancsak összeütközésbe került, miközben Magyarországhoz hasonlóan sok kulturális hatás is érte innen. Magyarország gyakran tekintette magát a kereszténység védőbástyájának,¹ ami az Ibériai-félsziget országaitól sem volt idegen: Portugália gondolkodásában is benne volt a „kereszténység védelmezője”-gondolat,² amelyet aztán a gyarmatosítás során Európa virtuálisan kiterjesztett határai mentén is vallott.³ Hasonló kapcsolatot jelent, hogy történelmük java részében, és elsősorban az elmúlt száz-százötven év során a különböző fejlettségi szintű területekre tagolódó Európa félperiféri-

---

¹ Szekfű Gyula: A kereszténység védőbástyája. A védelem királyi szervezése. Szekfű Gyula – Hóman Bálint: *Magyar történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. IV. köt. 101–167.

² Húngaros e portugueses defensores do ocidente. João Ameal hagyatéka. Biblioteca Nacional de Portugal, Esp. E37/8375–8376. Szilágyi István: *Geopolitika*. PAIGEO, Budapest, 2018. 216., illetve

³ Eördögh István: *Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában*. Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 1998. 14–17.

ális régióihoz tartoztak, vagyis azokhoz a területekhez, amelyek fejlődése gyakran a magországtól kapott impulzusok nyomán történt, és amelyek folyamatosan szerettek volna felzárkózni a „Nyugathoz”.⁴

A távolságnak és különböző földrajzi irányultságnak, illetőleg a kapcsolatok alacsony számának köszönhetően azonban a két ország közötti érintkezési pontok feltárása és vizsgálata a magyar tudományos életben nem tekint vissza túlságosan hosszú hagyományokra – a portugál tudományos életben pedig csak szórványosan létezik ezzel kapcsolatos kutatás. Ez utóbbira példaként említhető Sofia Leite és António Louçã 2008-as, *A Lista de Chorin* című, a portugál diplomaták magyarmentő akcióit feldolgozó dokumentumfilmje, illetve az utóbbi történész-újságírónak a magyar Bán Évával közösen folytatott kutatásai.⁵ Hasonló témát dolgoz fel két portugál történész eddig még kiadatlan, a portugál diplomaták magyarországi embermentő tevékenységét feltáró műve is.⁶ Ezekkel szemben a közelmúlt kapcsolódási pontjaira, a portugálok Magyarország EU-s csatlakozásában játszott szerepére összpontosít az Európai Unió integrációját kutató Isabel Costa Leite rövid tanulmánya.⁷

Magyarországon a két ország közötti kapcsolatok vizsgálata elsősorban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Portugál Nyelv és Irodalom Tanszék oktatói és kutatói közösségéhez fűződik. A tanszék indulását követően, az 1980-as években itt kialakított irányok többé-kevésbé a következő évtizedek kutatásai számára is megszabták a követendő utat:⁸ egyrészt Rózsa Zoltán inspirációjára, az általa kijelölt utat követve a recepciókutatás felé fordultak,⁹ másrészt pedig ezzel párhuzamosan Rákóczi István elkezdte feltárni a két ország közötti történeti kapcsolatokat. Az ő kutatásai nyomán mára már a középkori és kora

---

⁴ Wandycz, Piotr S.: *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. Routledge, London – New York. 1992. 17–18. (A könyv 2004-ben az Osiris Kiadó jóvoltából magyarul is megjelent *A szabadság ára* címen.) Ez a gondolat köszön vissza Rákóczi István: *Párhuzamos perifériák: Portugália és Magyarország nemzeti függetlensége*. Rákóczi István (szerk.): *Rákóczi állama és a kora-beli Európa*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004. 9–17.

⁵ Vö. Louçã, António – Bán Éva: Budapest, 1944: dois diplomatas portugueses face ao holocausto. *História*, 1995. december. 24–33.; Louçã, António – Bán Éva: O caso da família Weiss-Chorin e seu exílio em Portugal. *História*, 1995. május. 16–27.; Bán Éva – Louçã, António: Salazar diplomatái – szemközt a holokauszttal. *Valóság*, 1996/4. 57–66.

⁶ Silva, Ana Cristina do Nascimento da – Lourenço, Maria da Conceição Assis: Portugal e a Hungria na segunda guerra mundial. Sampaio Garrido e Teixeira Branquinho: Budapest e o drama judaico em 1944. Lisszabon, 1997.

⁷ Leite, Isabel Costa: Hungria: uma visão portuguesa. *Iberoamericana Quinqueeclesiensis* 7, 2009. 105–114.

⁸ A portugál–magyar kapcsolatok rendszerezett kutatásának első jelentős termékének a Rákóczi István és Lukács Laura szerkesztésében megjelent *Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények* című mű tekinthető.

⁹ Vö. Rózsa Zoltán: Camões Magyarországon. Camões na Hungria. Rákóczi István – Lukács Laura (szerk.): *Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények*. Budapest, ELTE, 1987. 23–38.

újkori Portugália és Magyarország közötti kapcsolódási pontok meglehetősen jól feldolgozott-nak számítanak, hiszen Rákóczi István számos tanulmányában foglalkozott a portugál királyi család állítólagos magyar eredetére vonatkozó – egyébként a magyar kutató által bizonyítottan hamis – forrásokkal,¹⁰ a törökellenes magyar harcokkal, illetve Budavár 1686-os visszavételéről szóló híradásokkal.¹¹ Az általa megalapozott kutatások később több fiatal kutató számára jelentettek kiindulópontot.¹²

A másik kijelölt irányt, a recepciókutatást Pál Ferenc vitte tovább, aki a kérdést elsősorban az irodalomtudományok felől közelítve számos tanulmányban tárta fel Camões alakjának, és más portugál szerzőknek a megjelenését a magyar kultúrában és irodalomban,¹³ mindig próbálva választ találni arra, hogy egy-egy portugál alak vagy motívum milyen társadalmi-kulturális viszonyok közé ágyazódott, és mi lehet az iránta megnyilvánuló érdeklődés oka.

¹⁰ Vö. Rákóczi István: Egy történelmi tévedés anatómiája. Rákóczi István – Lukács Laura (szerk.): *Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények*. Budapest, ELTE, 1987. 55–75.; Rákóczi István: A suposta origem húngara da primeira dinastia portuguesa n’Os Lusíadas de Camões. Rákóczi István (szerk.): *Portugallhungria: dez estudos sobre os contactos culturais luso-húngaros*. Typotex Kiadó, Budapest, 1999.

¹¹ Vö. Rákóczi István: Történeti bevezető – portugál források Budavár visszavételéről. Rákóczi István – Lukács Laura (szerk.): *Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények*. Budapest, ELTE, 1987. 77–88.; Rákóczi István: Sasok tiszavirág koszorúval. A töröktől felszabadító magyarországi harcok képei a spanyol–portugál barokk színpadon. Berta Tibor [et al.] (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*. Palatinus Kiadó, Szeged – Budapest, 2008. 47–61.; Rákóczi István: Kőbe vésett, (hamis) emlékezet. D. Henrique gróf bragai szarkofágja és a 16. századi portugál törökellenes keresztes szellem. Szijj Ildikó (szerk.): *Philologiae amor. Tanulmányok, esszék és egyéb írások Pál Ferenc tiszteletére*, 60. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 297–311.; Rákóczi István: Folhas volantes sobre a primeira etapa da guerra do Turco na Hungria (1683–1686). O caso português seiscentista do “palimpsesto da informação”. Calderón, Manuel – Camões, José – Sousa, José Pedro (szerk.): *Por s’entender bem a letra. Homenagem a Stephen Reckert*. Imprensa Nacional – Casa da Moneda, Lisszabon, 273–284.; Rákóczi István: Információs láncok, hírhírlőzetek és földrajzi ismeretek csatornái a töröktől felszabadított Magyarországról Portugáliában a XVII. és XVIII. század fordulóján. Déri Balázs – Menczel Gabriella – Szijj Ildikó (szerk.): *Per multos annos. Faluba Kálmán tanár úr 70. születésnapjára*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 196–207.; Rákóczi István: Információs palimpszeszt: portugál források a Szent Liga magyarországi háborújának eseményeiről. *JEL-KÉP. Kommunikáció, közvélemény, média*, 2014/3. DOI: 10.20520/Jel-Kep.2014.3.5.

¹² Vö. Tímár Ilona: Vita Portugáliai Henrik magyar származásáról. Pál Ferenc (szerk.): *Camões, Pessoa, Saramago Magyarországon: Tanulmányok a magyar–portugál recepciókutatás köréből*. Equinter Kiadó, Budapest, 2013. 35–54.; Mojzer Anna: A török Magyarországon – Lisszabonból nézve. Szijj Ildikó (szerk.): *Philologiae Amor. Tanulmányok, esszék és egyéb írások Pál Ferenc tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 272–280.

¹³ Vö. Pál Ferenc: Fejezet a magyar–portugál kapcsolatok történetéből: a magyar eredet kérdése a XVI. századi portugál lovagregényekben. *A Modern Filológiai Társaság Értesítője*, 2004/1. 8–17.; Pál Ferenc: Camões – protagonista de um romance Húngaro Décimonónico. Petar Petrov (szerk.): *Lugares da Lusofonia. Por ocasião dos 25 anos da fundação da Associação Internacional de Lusitanistas*. Edições Colibri, Lisszabon, 2010. 61–72.; Pál Ferenc: Zsigmond Kemény: Vida e Sonho. Um destacado romance húngaro decimonónico sobre a vida de Camões. Petar Petrov [et al.] (szerk.): *Avanços em Literatura e Culturas Portuguesas da Idade Média ao século XIX*. Através Editora, Faro, 2012. 312–332.; Pál Ferenc: Camões alakja a magyar irodalomban és irodalmi köztudatban. *Camões, Pessoa, Saramago Magyarországon: Tanulmányok a magyar–portugál recepciókutatás köréből*. Equinter Kiadó, Budapest, 2013. 56–74.

Írásomban a fenti irányok által kijelölt utat követve, illetve azokat bizonyos tekintetben egyesítve kívánom megvizsgálni, hogy a XX. század folyamán Portugáliában lezajló folyamatokra hogyan reagált a magyar közvélemény és a politika, és hogy a portugál események által kiváltott reakciók milyen körülmények között, milyen társadalmi igényekre rezonálva történhettek meg hazánkban, kik tekintettek rájuk példaként, kik sajnálták le a portugálokat, és kik kerestek maguk számára visszaigazolást az ottani eseményekben.

A téma időbeli határainak kijelölését az indokolja, hogy a két ország kapcsolódási pontjainak ilyen jellegű feltárása átfogó módon még nem történt meg: Pál Ferenc az elmúlt száz évvel kapcsolatban inkább csak a portugál írók magyarországi kiadásának és fordításának feltárására szorítkozott, Rákóczi István pedig eddig csak néhány részkérdést – például a két ország világháborúk közötti időszakra eső diplomáciai kapcsolatait – vizsgált meg.¹⁴ Meglepő módon viszont a két világháború közötti Portugália, és mindenekelőtt Salazar magyarországi hatása néhány olyan magyar kutató érdeklődését felkeltette, akik egyébként nem kötődtek a Portugál Tanszék előbb említett szellemi műhelyéhez. Így például Hámori Péter hívta fel először a figyelmet arra,¹⁵ hogy a világháborúk közötti időszakban egyes katolikus körök igencsak érdeklődtek a portugáliai változások iránt. Ezt a témát tanulmányozta aztán tovább ifj. Bertényi Iván,¹⁶ aki Hámorinál nagyobb részletességgel próbálta feltárni a salazari berendezkedés hatását a magyarországi, elősorban katolikus, illetve jobboldali sajtóban. A kérdésre ezt követően még Békés Márton is visszatért a két háború közötti magyar rendiséget tárgyaló tanulmányában.¹⁷

Írásom célja ennek megfelelően a kijelölt időkereten belül hármas. Egyrészt az előzőekben említett kutatók által megkezdett kutatásokat – amelyek már formai kötöttségeik miatt sem törekedhettek a teljességre – alaposabban is ki szeretném dolgozni, illetőleg új vonásokkal kívánom gazdagítani. Másrészt a XX. századon belül azokat a korszakokat – így az 1914-ig terjedő dualista, majd az 1914 és 1918 közötti világháborús, valamint az első világháború és Salazar színre lépése előtti periódusokat – is igyekszem megvizsgálni, amelyek az eddigi kutatások

---

¹⁴ Rákóczi István: Relações diplomáticas entre Portugal e a Hungria no período de entre-guerras: Notas de uma investigação. *Revista de história das ideias*, 1999/20. 601–621.

¹⁵ Hámori Péter: Portugália, mint „bezzegország”: a magyar ifjúkatolikusok útkeresése és a portugál minta. *Válóság*, 1994/6. 56–66.

¹⁶ Bertényi Iván, ifj.: Fasiszta diktatúra, vagy a keresztény társadalmi tanítás megvalósítása. *Protestáns Szemle*, 2000/4. 237–259.

¹⁷ Békés Márton: A rendiség felújítása. A hivatásrendiség egy lehetséges értelmezési módja. *Első Század*, 2006/1. 100–124.

számára fehér foltot jelentettek, jóllehet hatásuk ott érződik a Salazar személye miatt fokozottabb érdeklődést kiváltó 1930-as években is. Végül az így kapott eredményeket szeretném egyetlen átfogó műben egyesíteni.

Már utaltam a két ország közötti hatalmas távolságra, és a két nemzet eltérő földrajzi kulturális és gazdasági irányultságára. Ezek eredményeként Portugália magyarországi, valamint Magyarország portugáliai recepciója soha nem volt sem egyenletes, sem pedig folyamatos, inkább hullámokban jelentkezett. Mindig érdekes tehát, hogy Magyarországon mi váltott ki egy-egy ilyen hullámot, hiszen ez tanulságos számunkra, a befogadó ország számára is, ahogy az Pál Ferenc Camões magyarországi népszerűségével foglalkozó recepciókutatásaiból is jól kirajzolódik. A portugál nemzeti eposzt megíró költőben ugyanis a XIX. században Magyarországon mindenekelőtt a hatalom ellen lázadó lánglelkű és hazafias művészt látták, mivel ez jól rezonált a romantikus, a császári önkényen lazítani és új nemzeti öntudatot kiformálni kívánó értelmiség alakította korszellemre. A XX. században jelentkező recepciós hullámok vizsgálata során is igyekszem tehát mindig feltárni, hogy a korabeli magyarok mit láthattak bele az adott időszak portugál jelenségeibe.

Kutatásaim alapján a XX. század első felében lényegében két ilyen nagyobb hullámot, vagy sűrűsödési pontot sikerült azonosítanom, így ezek végigkövetése jelenti írásom fő rendezőelvét is. Az első ilyen pont közvetlenül a század elején tapintható ki, amikor a korábban visszamaradott Portugália politikai életében hirtelen felgyorsulnak az események, megerősödik a királyellenesség, amely aztán királygyilkosságban, majd két évvel később az új király elűzésében és a köztársaság bevezetésében tetőzik. Ezek az események a dualizmus korának sokszínű társadalmában számos, igen különböző belpolitikai felhangoktól sem mentes, érdekes reakciót váltottak ki. A társadalmi változásokat sürgető értelmiségi réteg például a királyságok végét, egy új korszak nyitányát látták benne, a konzervatívabbak pedig inkább egy elkerülendő rossz példát, és annak tanulságát, hogy mire juthat egy ország a szabadkőművesek miatt. Az események kerekezésében a különböző politikai elköteleződéseken túl érdekes módon a honi protestáns–katolikus ellentétek is felszínre kerültek. Ezeknek az érdekes vitáknak aztán az első világháború vetett véget, amikor a magyar közvélemény a háborús ideológia szemüvegén keresztül kezdte szemlélni a világ történéseit. A háború végével aztán Magyarország figyelmét jó ideig a saját problémái, az első világháborút követően előállt új helyzet foglalta le, a Portugália iránti érdeklődés pedig egy időre elült. Mivel a század elején a két ország között nem voltak közvetlen diplomáciai kapcsolatok – lévén, hogy a kiegyezés értelmében Magyarországnak önálló külpolitikája sem volt – ezt a korszakot mindenekelőtt a korabeli, robbanásszerű fejlődésen átment sajtóban megjelent cikkekre támaszkodva elemzem.

A második csomópontot a korábban már említett kutatók által is vizsgált 1930-as évek kora jelenti, amikor a portugál politikus, Salazar által Portugáliában meghonosítani kívánt új, elvben keresztény alapokon nyugvó politikai és társadalomszervezési megoldások az Európa-szerte egyre erősödő diktatórikus megoldások közepette egyes magyar katolikus körök útkeresési vágyaival csengtek egybe. Az ő tevékenységüknek köszönhetően utóbb a társadalom más szegleteiből is érkeztek reakciók a Portugáliában zajló folyamatokra, sőt Imrédy Béla és Teleki Pál miniszterelnöksége alatt a politika egész magas szintjén is zajlott az azok adaptálhatóságáról való gondolkodás. Az ország háborúba történő belesodródása miatt végül a társadalmi reformok ügye lekerült a napirendről, viszont az okos, háborúból kimaradni képes külpolitika, illetve a kis nemzetek háború utáni feladatai kapcsán olykor-olykor továbbra is hivatkoztak Portugáliára. Ennek a rendkívül izgalmas és a recepció sokszínű megnyilvánulási formáit magába foglaló korszaknak a világháború vége és a magyar politikai és társadalmi élet ezt követő teljes átalakítása vetett véget.

A két háború közötti időszakot számos forrásra támaszkodva lehet vizsgálni. Miközben a sajtóban megjelent cikkek továbbra is igen fontos pillérét képezik az elemzésnek, a Portugáliáról írt vagy az országgal kapcsolatban kiadott könyvek és a két ország kapcsolatának levéltárakban megmaradt dokumentumai is nélkülözhetetlen információkat nyújtanak a recepció teljes megértéséhez. Sajnos a lisszaboni magyar követség anyagainak eltűnése miatt magyar levéltári forrásokat csak kevésbé, portugál dokumentumokat viszont annál inkább sikerült felkutatni és bevonni az elemzésbe. Ezeket egészítik ki az Lisszabonban a második világháború végén külszolgálatot folytató fiatal diplomata, Újpéteri Elemér *Végállomás Lisszabon* című emlékiratai.

A sajtóban megjelent írások elemzése során, főleg a két háború közötti időszakot illetően, elsősorban nem annak a vizsgálata a célom, hogy a különböző elképzelések hogyan csapódtak le az átlagemberek körében, hanem hogy felmérjem, a véleményalkotók, az ország közéleti gondolkodásának kereteit kijelölő szereplők miként vélekedtek a Portugáliában végbemenő folyamatokról. Ennek megfelelően a sajtótörténeti adatok kevésbé kerülnek előtérbe a dolgozatomban. A szerzők világnézeti irányultságára azonban igyekszem röviden utalni, mivel érdekes megfigyelni, hogy világszeméletük és eszméik hogyan köszönnek vissza a Portugáliáról alkotott véleményükben: valójában jórészt leginkább nem is a portugáliai politikai változások valós természete határozta meg, hogy mit gondoltak róluk, hanem az, hogy az ezekről író szerzőknek milyen volt a beállítottsága, és ők maguk milyen nézeteket akartak közvetíteni a világ felé. A világnézeti háttér bemutatása viszont csupán utalásszerű, mivel el kívántam kerülni, hogy én is túlzott preconcepciókat keltsek az elképzelések értelmezése folyamán.

A téma feldolgozásához természetesen elengedhetetlen volt a magyar és a portugál történelmi kontextus mélyebb megértése is. A XX. századi portugál történelem értelmezése során annyiból könnyű dolga van a kutatóknak, hogy a témával kapcsolatban számos kiváló magyar mű is segíti a tájékozódását. A téma bibliográfiájának bemutatása során első helyen illik megemlékezni annak tavaly, 2018-ban elhunyt kiváló kutatójáról, Harsányi Ivánról. Őt ugyan első sorban a spanyol történelem és a Franco-korszak elismert szakértőjeként tartotta számon a közvélemény, ennek ellenére számos hiánypótló tanulmányt publikált a portugál történelemmel kapcsolatban is. Ezekben mindenekelőtt a salazari diktatúra előzményeit, történelmi előképeit, magának a diktatúrának (pontosabban annak első, 1945-ig tartó szakaszának) jellegzetességeit, illetve gazdaságpolitikai összefüggéseit vizsgálta. Hozzá hasonlóan fontosak Szilágyi István akadémikus témához kapcsolódó írásai. Ő nemcsak a kiforrott salazari berendezkedés jellegzetességeinek megrajzolására tett kísérletet, hanem nemrég, 2015-ben megjelent könyvében az egész XX. századi portugál történelem főbb vonalait is felvázolja: ebben diszciplínájához híven első sorban a politikatörténeti aspektusok bemutatására koncentrál. A téma harmadik fontos magyarországi kutatója Szilágyi Ágnes Judit. Az ő tanulmányai szintén fontos fogódzót jelentenek a salazari berendezkedés természetének megértése során, mivel több tanulmányában is elemezte a portugál és a Getúlio Vargas által felépített brazil berendezkedésének összehasonlításán keresztül a portugál állam tipológiáját, valamint olyan részkérdésekről is értekezett, amelyek nem képezték a többi kutató érdeklődésének a homlokterét. Írásai nemcsak Salazar rendszerének értelmezéshez nyújtanak kiváló fogódzót, hanem a korábbi időszakok vizsgálatához is, hiszen számos írásban dolgozta fel a köztársasági korszak egyes kérdéseit, illetve Sidónio Pais tevékenységét. A fenti három kutatón kívül meg kell még említeni Pándi Lajos nevét is, aki főleg pályája elején foglalkozott behatóbban Portugália XX. századi történelmével, és több tanulmányában vizsgálta marxista alapokon a berendezkedés jellegzetességeit, illetve bukását.

A magyar kontextus megértéséhez a legmeghatározóbb segítséget a már említett kutatókon kívül mindenekelőtt Gergely Jenőnek a magyar kereszténydemokrácia, keresztényszocializmus, illetve politikai katolicizmus történetét feldolgozó művei jelentették, de fontos támpontként említeném meg Laczkó Miklósnak a két világháború közötti magyarországi jobboldali mozgalmak ideológiai és társadalmi hátterét feltáró eszmetörténeti munkáit, illetve Zachar Péter Krisztiánnak és kutatócsoportjának is részt vevő kollégáinak a hivatásrendi gondolat gyökereit, kialakulását és hazánkban jellemző formaváltozatait bemutató írásait is.

A magyar kutatók művei mellett igyekeztem a releváns nemzetközi – első sorban angol-szász, illetve portugál – szakirodalom eredményeit is felhasználni disszertációm megírása so-

rán. A portugál történészek közül három olyan kutató nevét emelném ki, akikre a téma feldolgozása kapcsán mindenki másnál jobban támaszkodtam. Az első a társadalomtudós és szociológus Manuel Braga da Cruz, aki a témával kapcsolatos leginkább meghatározó művében a salazarizmus történetét az állam és a salazari rendszerben működő egyetlen párt, az *União Nacional* viszonyán keresztül dolgozta fel. E viszony alapján tipologizálva a berendezkedést, azt elválasztotta a nemzetiszocialista, illetve fasiszta berendezkedésektől és fontosnak tartotta a berendezkedés katolikus gyökereit is annak megértése során. Hasonló kérdéseket feszeget a portugál Új Állam honi és külföldi ideológiai gyökereit feltáró, a berendezkedés eredeti voltát és a többi hasonló korabeli ideológiához való viszonyát vizsgáló Luís Reis Torgal is, aki megkérdőjelezi a rendszer *sui generis* jellegét. A salazarizmus egy némileg más optikán keresztül történő vizsgálatát végezte el a harmadik – félig portugál, félig angol – szerző, Filipe Ribeiro de Meneses, az első komplett, tudományos eszközökkel dolgozó Salazar-életrajz elkészítője. Ő a politikus tetteinek és rendszerének kontextualizálására helyezte a hangsúlyt, hogy megpróbálja feltárni azok mozgatórugóit. Rajtuk kívül még fontosnak tartom megemlíteni Fernando Rosas nevét is: a jelen dolgozatban tőle elsősorban az első portugál köztársaságra vonatkozó, annak létrejöttét és bukását magyarázó kutatásait használtam fel.

Az angolszász történészek közül mindenekelőtt az 1910 és 1926 közötti köztársasági időszakot monografikus formában először feldolgozó amerikai Douglas L. Wheeler *Republican Portugal* című kiegyensúlyozott, ám a liberális demokraták felé némi elfogultságot mutató könyvét, illetve Tom Gallagher, Charles Novell és Hugh Kay munkáit emelném ki.

1. PORTUGÁLIA RECEPCIÓJA A XX. SZÁZAD ELSŐ KÉT ÉVTIZEDÉBEN

1.1. PORTUGÁLIA XX. SZÁZADI TÖRTÉNETE AZ 1930-AS ÉVEK ELŐTT

Portugália XX. századi történetének indulása során a legmeghatározóbb pillanat talán a királyság bukása és a köztársasági államforma bevezetése volt: az Első Portugál Köztársaság időszaka európai összehasonlításban igen korán, 1910. október 5-én vette kezdetét, miáltal Svájc és Franciaország után Portugália lett a kontinens harmadik köztársasági berendezkedésű állama.¹⁸

Az új államforma bevezetésében több tényező is szerepet játszott. Egyrészt az, hogy a lakosság egyre növekvő hányada nemzetárulással vádolta a királyságot, illetve a kormányzó elitet, mivel úgy gondolta, ezek Portugália afrikai érdekeit nem védik kellő mértékben az angolok ellen. A Brazília 1822-es függetlenné válását követően egyre inkább Afrikára összpontosító portugál gyarmatpolitika ugyanis 1886-ban kísérletet tett a korábbi Belga Kongó és Malawi területének megszerzésével a mai Angola, illetőleg Mozambik területén található gyarmatai közötti szárazföldi összeköttetés megteremtésére, hogy ezzel is mérsékelje a korabeli afrikai német hódítások jelentette veszélyt. Ez a törekvés azonban sértette az ország hagyományos szövetségeseinek számító britek érdekekeit – főleg, mivel egyik kimondatlan célja a tőlük való függetlenség megteremtése lett volna.¹⁹ Ezt követően a szigetállam 1890-ben egy memorandumban (portugál megfogalmazásban ultimátumban), az expedíciós erők visszavonására szólított fel, aminek a gazdaságilag Nagy-Britanniának kiszolgáltató ország azonnal eleget is tett. A közvélemény viszont nemzeti sérelemként élte meg a lépést, fő felelősnek pedig a monarchiát, az uralkodóházat, illetve annak kormányát tekintette.²⁰ Ez az általános vélekedés már 1890-ben felkeléshez vezetett Porto-ban.²¹ További problémát jelentett, hogy a gyarmati válsággal szinte egy időben, 1891-ben pénzügyi válság is kirobbant Portugáliában, amely véget vetett a korábbi évtizedek modernizációs gazdaságpolitikájának,²² majd 1902-re oda vezetett, hogy a német, francia, holland és angol hitelezők lényegében intézményesítették az ország pénzügyei, illetve vám- és gazdaságpolitikája feletti kontrolljukat.²³

¹⁸ Diószegi István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. I. köt. Korona Kiadó, Budapest, 1997. 95. Itt persze érdemes hozzátenni, hogy a szomszédos Spanyolország történetében 1873 és 1874 között ugyancsak volt egy rövid köztársasági időszak.

¹⁹ Szilágyi István: Portugália az első világháborúban. Majoros István (szerk.): *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. ELTE BTK, Budapest, 2015. 685.

²⁰ Szilágyi István: *Portugália a huszadik században*. L'Harmattan, Budapest, 2015. 14–15.

²¹ Birmingham, David: *Portugália története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1998. 123.

²² Szilágyi I.: *Portugália a huszadik...* 15.

²³ Szilágyi I.: *Portugália az első...* 686.

A köztársaság megszületéséhez hozzájáruló másik ok viszont az volt, hogy az úgynevezett *rotativismo* rendszere – melynek kezdete a XIX. század közepére datálható, és azon az alkotmányos monarchia két vezető pártja közötti megegyezésen alapult, hogy ezek folyamatosan váltogatják egymást a hatalomban – a XX. század elejére kifáradt és elvesztette népi támogatottságát. Ez pedig a hagyományos erők meggyengüléséhez és a nem túl konstruktív hozzáállású ellenzéki pártok megerősödéséhez vezetett.²⁴ A király megpróbálta a helyzetet a parlament feloszlásával, illetve azzal orvosolni, hogy biztosította a teljhatalmat minisztere, João Franco számára. Ezzel kezdetét vette a huszadi századik Portugália első, 1906 és 1908 között fennálló diktatúrája. Franco alapvetően a király hatalmának megerősítésével igyekezett stabilizálni az országban kialakult válságos helyzetet. Tevékenységével kapcsolatban korábban gyakori és elterjedt volt az a nézet, hogy eszközei, hatalomgyakorlásának módja a salazarizmus korai előképét jelentették, illetve, hogy berendezkedése „prefasiszta” jegyeket viselt magán, miközben a széles tömegekkel szemben egy oligarchikus elit érdekeit igyekezett megvédeni.²⁵ Ez az elképzelés azonban bizonyos tekintetben csupán a későbbi eseményeknek a múltba történő erőszakolt visszavetítését jelenti, és Franco kormányzatának éppen a valódi jellege sikkad el azon törekvések nyomán, melyek ezt mindenképp a fasizmus valami korai előképeként szeretnék ábrázolni. Ennek megfelelően talán helyesebb az a megközelítés, amely úgy gondolja, hogy João Franco tevékenysége inkább a megelőző fél évszázadnak abban a klasszikus liberális hagyományában gyökerezik, amelytől maga Franco egyébként sohasem távolodott el igazán, kormányzatnak célja pedig nem az volt, hogy lebontsa a fennálló liberális hagyományt, és a helyére egy új rendszert vezessen be, hanem az, hogy megmentse, illetve stabilizálja a fennálló berendezkedést.²⁶ A João Franco kormányzatára jellemző diktatórikusnak nevezett hatalomgyakorlási mód ráadásul nem volt ismeretlen az 1834-ben kialakult és az 1900-as évek elején még fennálló portugál alkotmányos monarchia előtt sem.²⁷

João Franco-nak a monarchia megmentésére tett kísérlete azonban végül nem járt sikerrel. 1908-ban egy merényletben megölték Károly királyt, illetve a fiatal trónörököst, Luís Filipe-t.²⁸ Ezt követően még ugyanezen a napon királlyá koronázták a tizennyolc éves II. Mánuelet. Neki alapvetően jószándékú, reformista hatalomgyakorlásával sem sikerült azonban felszámolnia a

²⁴ Afonso, Martins: *Breve História de Portugal*. Porto Editora, Porto, 1972. 158–159.

²⁵ Ramos, Rui: João Franco: uma educação liberal (1884–1987). *Análise Social*, 2001/160. 735–736.

²⁶ Uo. 738–739.

²⁷ Malheiro da Silva, Armando: *Sidónio e Sidonismo. Vol. I – História de uma vida*. Imprensa da Universidade de Coimbra/Museu da Presidência da República, Coimbra, 2006. 114.

²⁸ Gallagher, Tom: *Portugal: a twentieth-century interpretation*. Manchester University Press, Manchester, 1983. 18.

monarchiaellenes irányzatokat, miközben a kormányzati munkát továbbra is a káosz és a hatalmat megtartani képtelen kormányok instabil uralma jellemezte.

A helyzet haszonélvezője az 1880-ban alapított köztársasági párt volt, amelynek a bizonytalan helyzetet kihasználva sikerült megnövelnie támogatóinak számát, elsősorban az általános választójogért, a világi oktatás kötelezővé és ingyenessé tételéért, illetve az ország eszmei megújításáért küzdő munkások,²⁹ valamint a középosztály tagjai között.³⁰ Programja középpontjában a fennálló rendszer leváltása, a haza megújítása, a patriotizmus és az antiklerikalizmus, a korrupciótól, botrányoktól, illetve a háttérben lévő személyes összefonódásoktól mentes politikai adminisztráció megteremtése, valamint az általános választójog bevezetése állt,³¹ ám nem állt szándékában mélyreható és határozott lépéseket tenni a mezőgazdasági és ipari munkásság helyzetének javítására, illetve az egyre romló gazdasági állapotok rendbetételére.³²

Folyamatosan növekvő népszerűségének köszönhetően a párt 1910 augusztusában megnyerte az országgyűlési választásokat,³³ ami már ekkor számtalan felkeléshez vezetett. A döntő fordulat viszont csak október 3-án, a hadsereg alacsonyabb rangú tisztjei által kezdeményezett zavargásokot követően következett be, mikor a király úgy döntött, elhagyja az országot.³⁴ Két nappal ezt követően, október 5-én Lisszabonban kikiáltották a köztársaságot. A forradalom sikere azonban elsősorban a fővárosban élő, a köztársasági pártot támogató értelmiség sikerének tekinthető, mivel a vidéki lakosság, jóllehet nem fejtett ki különösebb ellenállást a változásokkal szemben, de túlságosan lelkes sem lett tőlük, és végig inkább csak közömbös szemlélőjük maradt.³⁵ Nemcsak a vidéki lakosságnak voltak azonban felemás érzései a változásokkal kapcsolatban,³⁶ hanem nem sokkal később már a városi középosztály alsóbb rétegeinek is, mivel a forradalom győzelme után a régi hatalmi-gazdasági elitnek hamarosan sikerült a köztársaság feletti irányítást is átvennie.³⁷

---

²⁹ Szilágyi Ágnes Judit: Anarcho-szindikalisták és nacionalisták a portugál I. Köztársaságban. *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv.* 2017. 21.

³⁰ Diószegi: *20. századi...* 95. és Samara, Maria Alice: O republicanismo. Rollo, Maria Fernanda – Rosas, Fernando (szerk.): *História da Primeira República Portuguesa.* Edições Tinta da China, Lisszabon, 2010. 62.

³¹ Szilágyi Á.: Anarcho-szindikalisták... 21., illetve Gallagher: *Portugal...* 17.

³² Gallagher: *Portugal...* 64–65.

³³ Georgel, Jaques: *O Salazarismo.* Publicações Dom Quixote, Lisszabon, 1985. 18.

³⁴ Saraiva, José Hermano: *História Concisa de Portugal.* Publicações Europa-América, Mem Martins, 1978. 344.

³⁵ Birmingham: *Portugália...* 124–125.

³⁶ Szilágyi I.: *Portugália a huszadik....* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 23.

³⁷ Georgel: *O Salazarismo...* 20.

A későbbi magyar reakciók szempontjából egyébként fontos megemlíteni, hogy a köztársaság kihirdetésében jelentős szerep jutott két többé-kevésbé titkos szerveződésnek is: a karbonáriknak és a szabadkőműveseknek. Ezek eleinte két külön szervezetet jelentettek mind gyökereiket, elképzeléseiket, mind pedig társadalmi összetételüket illetően.³⁸ Bár mindketten a társadalmi haladást tűzték a zászlajukra, a Portugáliában a XVIII. századtól folyamatosan jelen lévő, főleg kispolgári értelmiségieket, diákokat, tiszteket és egy-két nagypolgárt³⁹ vonzó szabadkőművesség eleinte próbálta magát a közvetlen pártpolitikai csatározásoktól távolabb tartani. Idővel azonban egyre jobban átittatták a republikánus eszmék, ahogy tagjai arra a felismerésre jutottak, hogy Portugáliában a haladást és a királyságot már nem lehet összeegyeztetni. A szervezet végül 1906-ban, Sebastião de Magalhães Lima nagymesterré történő megválasztásával egy jobban átpolitizált, antimonarchikus és hangsúlyozottan egyházellenes irányba mozdult el.⁴⁰ Ezzel ellentétben a karbonári mozgalom, bár gyökerei ennél korábbra datálhatóak, a forradalom alatt is létező formájában csak az 1897-ben, a monarchiával és a fennálló társadalmi renddel való tömeges elégedetlenség hatására jelent meg. Ekkor még volt több párhuzamos szervezetük is, amelyek majd csak 1907-ben egyesültek.⁴¹ Tagjai olyan diákok, munkások voltak, akik nem utasították el a politikai harcot sem. Az 1910-es év felé közeledve a két szervezetet már egyre szorosabb szálak fűzték össze, így együtt működtek közre a volt rendszer megbuktatásában is.⁴² Az új államszervezet kiépülésével a karbonárik szervezetei hamarosan felbomlottak, míg a szabadkőművesek köztársaságra gyakorolt hatása továbbra is jelentős maradt: a korszak minisztereinek, képviselőinek közel fele, a köztársasági elnökök közül pedig három is szabadkőműves kötődésű volt.⁴³

A köztársaság kikiáltását követően megalakult Ideiglenes Kormány fennállásának tizenegy hónapja alatt számos egyházellenes intézkedést hozott, korlátozta a szerzetesrendek működését, szétválasztotta egymástól az államot és az egyházat, mivel a katolikus hierarchiát is a megdőntött rendszer támaszának tartotta.⁴⁴ A köztársaságiak konzervatív elveket vallottak a gazdaság,

---

³⁸ Ventura, António: As sociedades secretas e a revolução. *Público*, 2010. augusztus 18. <<http://www.publico.pt/temas/jornal/as-sociedades-secretas--e-a-revolucao-20032903>> Hozzáférés: 2016. augusztus 10.

³⁹ Chilcote, Ronald H.: *The Portuguese Revolution. State and Class in the Transition to Democracy*. Rowman & Littlefield Publishers Inc., Plymouth, 2012. 54.

⁴⁰ Moura, Maria Lúcia de Brito: *A »Guerra religiosa« na I República*. Universidade Católica Portuguesa, Centro de Estudos de História Religiosa, Lisszabon, 2010. 285–286.

⁴¹ Serrão, Joel (szerk.): *Dicionário de História de Portugal*. I. köt. Iniciativas Editoriais, Lisszabon, 1963. 481–482.

⁴² Ventura: As sociedades...

⁴³ Moura: A «Guerra Religiosa»... 286.

⁴⁴ Szilágyi I.: Portugália az első... 687.

illetve a pénzügy területén, és nem volt tőlük idegen a nacionalizmus sem: miközben a királyságból visszamaradt nemesi címeket, kiváltságokat eltörölték, kihirdették a sztrájkhoz való jogot, illetve a sajtószabadságot, a gyarmatok megtartására törekedtek,⁴⁵ sőt helyzetüket törvényben szabályozták, hogy fejleszteni tudják őket. Kormányzásuk első jelentős eredményeként 1911. augusztus 21-én a nemzetgyűlés elfogadta az új alkotmányt,⁴⁶ amely az általa unitárius szerkezetű köztársaságnak mondott berendezkedésű országban bevezette a kétkamarás, közvetlen választáson alapuló parlamentáris rendszert, kimondta az egyház és az állam szeparációját, a nemzeti szuverenitást és a három hatalmi ág szétválasztását.⁴⁷

Hamarosan érzékelhetővé váltak azonban annak a következményei is, hogy a köztársasági erőknek valójában a köztársaság kihirdetésén túl nem volt konkrét programja. A monarchia válsága ugyan még szövetségbe terelt számos, Portugália sorsáról hasonlóan gondolkodó vagy saját életkörülményein javítani szándékozó egyént és csoportot,⁴⁸ de az új államforma proklamálása után a kezdetben egységes párt sok apró, különböző ideológiai alapon álló darabra szakadt,⁴⁹ és ennek köszönhetően már az első köztársasági kormány megalakítása is jelentős nehézségekbe ütközött.⁵⁰ A pártok közötti meddő viaskodás a későbbiek során sem mérséklődött, mivel kialakult egy olyan gyakorlat, mely a kormányok hatalmon maradását az új, köztársasági alkotmányban egyébként is túlhangsúlyozott szerepű parlament bizalmától tette függővé. Ennek következtében 1926-ig, a rendszer bukásáig Portugáliának negyvennégy kormánya és kilenc elnöke volt, melyek közül kilenc kormányt és hét elnököt erőszakkal mozdítottak el a helyéről.⁵¹ Ráadásul a parlamenti munkát jóformán teljesen megbénította, hogy a pártokat semmi sem korlátozta az obstrukció eszközének alkalmazásában.⁵²

A köztársaság első időszaka nagyjából az első világháborúig datálható; ennek a korszaknak a legjelentősebb személyisége Afonso Costa, a Demokratikus Párt (*Partido Democrático*) vezetője volt, akinek az irányítása alatt több modern törvény is született, ám egyházellenes intézkedései súlyos indulatokat váltottak ki a társadalom egyes csoportjai körében,⁵³ személyisége

---

⁴⁵ Ribeiro de Meneses, Filipe: *Salazar. Uma biografia política*. Publicações D. Quixote, Alfragide, 2010. 32.

⁴⁶ Szilágyi I.: *Portugália...* 18–20.

⁴⁷ Szilágyi I.: *Portugália az első...* 688.

⁴⁸ Szilágyi Á.: *Anarcho-szindikalisták...* 25.

⁴⁹ Georgel: *O Salazarismo...* 19.

⁵⁰ Uo. 39.

⁵¹ Szilágyi István: António de Oliveira Salazar – minden idők legnagyobb portugálja, avagy egy jobb sorsra érdemes ország nem tipikus diktátora? *Mediterrán Világ*, 2008/7. 10.

⁵² Afonso: *Breve...* 164.

⁵³ Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 32.

pedig rendkívüli módon polarizálta az embereket.⁵⁴ A feszültséget tovább gerjesztette az a tény, hogy számos más, korábról megörökölt problémát az új rendszernek sem sikerült megoldania: az új vezetőknek nem sikerült átformálniuk a társadalom szerkezetét (a nagyrészt analfabéta vidéki lakosság továbbra is az egyháztól és a korábbi nagybirtokosoktól függött), nem tudták átalakítani az ország gazdasági struktúráját (a lakosság 57%-a továbbra is a mezőgazdaságban dolgozott, az ipar pedig mindössze 21%-nak adott megélhetést), valamint képtelennek mutatkoztak a költségvetési hiány csökkentésére,⁵⁵ miközben mérsékelt szociális érzékenységgel a korábban őket támogató munkásokat is hamar elidegenítették maguktól,⁵⁶ a republikánus eszme támogatói köre pedig a városban lakókon kívül csupán a lakosság csekély részére korlátozódott, akik viszont kevésnek bizonyultak a rendszer stabilizálásához.⁵⁷ Noha a kormány bevezette az általános szavazati jogot, ennek tényleges gyakorlását az írni-olvasni tudáshoz kötötte,⁵⁸ így a lakosság 80%-a nem élhetett az újonnan elnyert lehetőséggel. Ez végül azt eredményezte, hogy a kormány által folytatott politika elutasításának az emberek alternatív módokon kezdtek hangot adni, vagyis megnövekedett a sztrájkok⁵⁹ és a különböző agrárius mozgalmak száma,⁶⁰ amelyek aztán tovább nehezítették az államgépezet működését.

Az első világháború kitörése belpolitikai téren eleinte békét hozott, ám rövidesen kiújultak a korábbi pártküzdelmek, és újra kiéleződtek a társadalmi-gazdasági problémák, amelyek idővel megágyaztak a diktatórikus megoldásoknak is. Az első ilyen, Joaquim Pimenta de Castro által vezetett kísérlet még igen rövid életű volt: mindössze öt hónapig tartott 1915 januárja és májusa között, és a jelentősége is elmaradt a későbbi diktatórikus kormányzatokétól. Létrejött a köztársasági berendezkedés vezető, radikálisabb megoldásokban hívő pártja (*Partido Democrático*), illetve ennek ellenzéke (a mérsékelt, természetesebb fejlődésben hívő *Partido Evolucionista*, illetve a két másik párt között elhelyezkedő *Partido Unionista*)⁶¹ közötti hatalmi

---

⁵⁴ Serra, João B.: A evolução política (1910–1917). Rollo, Maria Fernanda – Rosas, Fernando (szerk.): *História da Primeira República Portuguesa*. Edições Tinta da China, Lisszabon, 2010. 97.

⁵⁵ Szilágyi I.: *Portugália...* 23., illetve Német István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 186.

⁵⁶ Szilágyi Á.: Anarcho-szindikalisták... 26.

⁵⁷ Szilágyi I.: *Portugália az első...* 690–691.

⁵⁸ Georgel: *O Salazarismo...* 20.

⁵⁹ Szilágyi Á.: Anarcho-szindikalisták... 26–29.

⁶⁰ Uo. 21.

⁶¹ Szilágyi I.: *Portugália az első...* 692.

versengésen túl⁶² a világháborút elkerülni kívánó katonaság elégedetlenségének, illetve a hadsereg bizonyos rétegeiben megtalálható monarchista aspirációknak volt köszönhető.⁶³ A Pimenta-féle diktatúra végül egy felkelést követően megbukott, az eset mégis tanulságos példát jelentett arra nézve, hogy egy válságos belpolitikai helyzetben hogyan tudja lecserélni a katonaság az éppen fennálló alkotmányos berendezkedést.

Az első világháború eleinte rövid időre enyhítette, aztán viszont még jobban kiélezte a társadalmi feszültségeket.⁶⁴ A háború kezdetén, amikor a németek megtámadták Portugália afrikai gyarmatait, a nemzet egységesen kiállt amellett, hogy a kormány indítson csapatokat a birodalom határainak védelmére,⁶⁵ utóbb viszont, amikor a kormány a szövetségesek oldalán az európai hadszíntérre is katonákat akart küldeni, a korábbi lelkesedés alábbhagyott. A kormány ellenben mindenképp szerette volna kivenni a részét a küzdelmekből, mert attól félt, amennyiben az ország kimarad a konfliktusból, a háborút lezáró béketárgyalásokon sem vehet részt, így ott a nagyhatalmak könnyen a feje fölé dönthetnek az ország gyarmatainak sorsáról.⁶⁶ Mivel Portugália hagyományos szövetségese Anglia volt, a németek pedig közvetlen veszélyt jelentettek az afrikai gyarmatokra, miközben az örök rivális spanyolok szintén azon gondolkodtak, hogy Anglia mellett lépnek be a konfliktusba, a kormányzó párt úgy döntött, az antant oldalán fog részt venni a háborúban.⁶⁷ Ezt a részvételt ügyes taktikázással arra is igyekezett felhasználni a köztársasági vezetés, hogy csökkentsen az Angliával szemben évtizedek óta fennálló függő helyzetén, külpolitikai és gazdasági mozgásterét pedig növelni tudja, illetve hogy az új berendezkedést stabilizálja.⁶⁸ A döntés egyébként a súlyos emberveszteségek ellenére a háború végén olyan szempontból mindenképpen helyesnek bizonyult, hogy a versailles-i béke értelmében az ország megtarthatta afrikai gyarmatait. Más kérdés, hogy a szerződésre az akkori vezetők csatlózással tekintettek, mivel nem sikerült érvényt szerezniük minden követelésüknek, így például a háborút követően nem sikerült elfogadtatniuk az általuk megfelelőnek talált jóvátételi összeg

---

⁶² Harsányi Iván: A 20. századi portugál diktatúrák – öt felvonásban. Harsányi Iván: *A félperifériától a centrum felé. Spanyolország és Portugália a „hosszú 19.” és a még hosszabb 20. században*. Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 133.; Serra: *A evolução...* 116.

⁶³ Wheeler, Douglas L.: *Republican Portugal: A Political History, 1910–1926*. The University of Wisconsin Press, Madison–London, 1978. 116.

⁶⁴ Szilágyi Á.: Az anarcho-szindikalisták... 29.

⁶⁵ Szilágyi Á.: Sidónio Pais és „Új Köztársasága” Portugáliában, 1917–1918. Szijj Ildikó (szerk.): *Philologiae Amor. Tanulmányok, esszék és egyéb írások Pál Ferenc tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 341.

⁶⁶ Gallagher: *Portugal...* 20–25.

⁶⁷ Szilágyi Á.: Sidónio... 341.

⁶⁸ Vö. Alves de Fraga, Luís: *Do Intervencionalismo ao Sidonismo. Os dois segmentos da política de guerra na 1.ª República: 1916–1918*. Imprensa da Universidade de Coimbra, [noprnt], 2010. 21–92.

kifizettetését, sőt a spanyolokkal ellentétben a Népszövetség Végrehajtó Bizottságának sem lettek tagjai.⁶⁹

1916. március 9-én a kikötőikben tartózkodó német hajók lefoglalásával a portugáloknak sikerült elérniük, hogy Németország hadat üzenjen nekik, majd a rákövetkező évben ötvenháromezer katonát küldtek Flandriába, újabb harmincötezetet pedig Afrikába. Az ország háborús szerepvállalásával a társadalmi és gazdasági helyzet tovább romlott, sokan pedig azon a véleményen voltak, hogy talán jobb lett volna az antant helyett a központi hatalmakkal szövetségre lépni.⁷⁰ Mindez még jobban a kormány ellen hangolta a lakosságot.⁷¹ A köztársasági eszme, és az azt propagáló pártok népszerűségvesztésnek tulajdonítható, hogy Sidónio Pais – aki 1917 decemberében egy forradalom nyomán került hatalomra⁷² – egy éven keresztül úgy igazgatta az országot, hogy egy rendelettel az ország alkotmányát hatályon kívül helyezve szakított az 1910-ben kikiáltott köztársaság alapelveivel, és egy egyszemélyes prezidenciális-tekintélyuralmi rendszert kiépítve a saját kezében összpontosította a hatalmat.⁷³ Sokak szerint a Sidónio Pais által kiépített rendszer előre vetítette az első világháború utáni, fasisztának nevezett rendszerek jellegzetességeit, és ezáltal egy közbülső lépcsőfokot jelentett João Franco, illetve Oliveira Salazar uralma között.⁷⁴

Az kétségtelen, hogy a salazarizmus fontos előképként hivatkozott Sidónio Pais kísérletére,⁷⁵ ugyanakkor az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy miközben sok kutató tényleg úgy gondolja, a sidonizmusban felfedezhetőek bizonyos „prefasiszta” jellegzetességek (pl. a karizmatikus vezető megléte; a nemzeti értékek megmentésére, illetve a politikai pártok eltüntetésére irányuló törekvések; kísérlet az egypártrendszer, és a korporatív felsőház létrehozására stb.),⁷⁶addig számos történész a rendszer ilyen módon történő leírását megkérdőjelezi, és inkább egy másféle tipizálást tart szerencsésnek. Szilágyi Ágnes Judit szerint például Sidónio Pais esetében „nem egy érzékeny jövőbelátóval van dolgunk, aki már az 1910-es évek közepén megérzi a következő évtizedek »erős Európájának« tendenciáit, pláne nem egy széles körben ismertté és elterjedté vált szabadság ötletgazdájával”, hanem egy olyan „arisztokratikus és

---

⁶⁹ Szilágyi I.: Portugália az első... 697.

⁷⁰ Szilágyi Á.: Sidónio... 342.

⁷¹ Uo. 342.

⁷² Uo. 343.

⁷³ Szilágyi I.: Portugália az első... 693.

⁷⁴ Harsányi: A 20. századi... 135.

⁷⁵ Szilágyi Á.: Sidónio... 350.

⁷⁶ Baiôa, Manuel – Fernandes, Paulo Jorge – Ribeiro de Meneses, Filipe Ribeiro: The Political History of Twentieth-Century Portugal. *e-journal of Portuguese History*, 2003/2. 4. <http://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue2/pdf/baioa.pdf> Mentési idő: 2012. január 5.

diktátor hajlamú [...] »politikai modernistával«, ⁷⁷ aki ugyan országa problémáinak orvoslása közben valóban új megoldásokkal kísérletezett, ugyanakkor ehhez saját korának látványos politikai rendszereiből merített ihletet. Szilágyi szerint ennek az ihletnek a forrását elsősorban a német példa jelentette (Sidónio Pais korábban berlini követ volt), és ezt a véleményt David Birmingham is osztja. ⁷⁸ Más történészek viszont úgy vélik, hogy elsősorban III. Napóleon uralkodása szolgálhatott az 1917 és 1918 között fennálló rendszer mintájául. ⁷⁹

Léteznek olyan megközelítések is, melyek szerint Sidónio Pais diktatúrája nagyon sok elemében valójában inkább egyes köztársasági hagyományokból építkezett ⁸⁰ (az általa felvázolt, korporatív felsőházzal szóló elképzelés például korábban már a köztársaság egyes gondolkodóiban is felmerült, és valószínű, hogy a volt berlini követnek is ők sugallhatták ezt az ötletet), ⁸¹ és maga Sidónio Pais is inkább egy a jobboldali kísérleteknek ötleteket adó, új megoldásokat kereső, dinamikus köztársasági volt. ⁸²

Akárhogy is, politikájának legfőbb célkitűzése az volt, hogy összebékítse a különböző társadalmi rétegek érdekeit, rendezze az egyház és az állam kapcsolatait, valamint csökkentse a Portugália által harcba állított kontingensek méretét. ⁸³ Ezekből az elképzeléseiből végül nem sokat tudott megvalósítani, mivel 1918 decemberében meggyilkolták. ⁸⁴

Halálával kezdetét vette a köztársaság második, magát még az elsónél is súlyosabb problémákkal szembetaláló időszak, melynek során a *Partido Democrático* visszatért a hatalomba, ám nem sikerült stabilizálnia a békeszerződések miatt egyébként is sértett ország gazdasági-politikai viszonyait: ⁸⁵ mindennaposak voltak a sztrájkok, a politikusok ellen elkövetett merényletek és a különböző lázongások. Eközben az állam gazdasági jellegű problémái is egyre súlyosabbakká váltak, megnőtt az államháztartási hiány, a nemzeti valuta értéke lecsökkent, és az állampapírok is vesztek értékükből. ⁸⁶ Mindez természetesen a lakosság és főleg a középosztály elszegényedését vonta maga után, ami a rendszer népszerűségét annak legfőbb táborában tovább erodálta. ⁸⁷

---

⁷⁷ Szilágyi Á.: Sidónio... 342.

⁷⁸ Birmingham: *Portugália...* 126.

⁷⁹ Gallagher: *Portugal...* 26.

⁸⁰ Samara, Maria Alice: Sidonismo e restauração da República. Uma «encruzilhada de paixões contraditórias». Rollo, Maria Fernanda – Rosas, Fernando (szerk.): *História da Primeira República Portuguesa*. Edições Tinta da China, Lisszabon. 2009. 382.

⁸¹ Uo. 385.

⁸² Uo. 392.

⁸³ Szilágyi Á.: Sidónio... 344.

⁸⁴ Uo. 349.

⁸⁵ Szilágyi I.: *Portugália az első...* 698.

⁸⁶ Nowell, Charles: *A History of Portugal*. D. Van Nostrand Company, New York, 1952. 230.; Saraiva: *História...* 341.; Szilágyi István: *A portugál modell*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 14.

⁸⁷ Diószegi: *20. századi...* 367.

1.2. PORTUGÁLIA XX. SZÁZADI RECEPCIÓJA MAGYARORSZÁGON AZ 1930-AS ÉVEK ELŐTT

Portugália története tehát a huszadik század első harmadában nem volt híján a váratlan fordulatoknak, s az ott zajló események az ekkorra már professzionalizálódott, nemzetközi tudósítói hálózattal működő, és a világ ügyei iránt élénken érdeklődő olvasóközönséggel rendelkező magyar lapok figyelmét sem kerülték el.⁸⁸ Az elsősorban a külföldi hírügynökségtől, lapoktól szerzett Portugáliával kapcsolatos híreket, információkat pedig aztán minden sajtótermék a saját politikai beállítottsága szerint igyekezett értelmezni, olvasói elé tárni.

Bár a sajtó érdeklődése igazán majd csak 1907 körül, a portugál társadalomban egyre jobban kiéleződő feszültségek felszínre kerülésével fog az ország felé fordulni, az azért már a korábban itt-ott megjelenő hírekből is kiolvasható, hogy a magyar közvéleménynek nem voltak különösebb illúziói Portugália közállapotai felől. A hazai protestáns sajtó például az országgal kapcsolatban előszeretettel hivatkozott elrettentésként a katolikusok ottani túlhatalmára,⁸⁹ az ország elmaradottságára,⁹⁰ illetve a katolikus politika csődjére.⁹¹ A portugál hanyatlás mint motívum azonban nem csak ideológiai felhangtól áthatva jelent meg a magyar újságokban, mivel a portugálokra egyébként is úgy tekintettek, mint egy süllyedőben lévő, egykor fényesebb napokat megélt, de elerőtlenedett népre:

Portugália ugyan ritka népességű ország, de népe évszázadokon át gazdag volt gyarmataiból s midőn ezeket elvesztette, a külső fényvel együtt a társadalom is hanyatlani látszott s ma is úgy látszik. Tény annyi, hogy a kis népet kimerítette az erőlködés, hogy gyarmatait megtartsa s hogy régi törvényei és intézményei, melyek sokkal fényesebb viszonyok számára alkottattak, a kimerültséget állandóvá tették.⁹²

Máshol pedig már azt is előre vetítették, hogy a király és a nép között már érik az összeütközés.⁹³ Ezek az előrejelzések aztán a portugáliai válság eszkalálódásával, a királygyilkosság előtt egy évvel, 1907-ben váltak igazán gyakorivá. A krízisről beszámoló újságok mind a portugál uralkodót, Károly királyt jelölték meg az elégedetlenség kialakulásának legfőbb felelőseként, az okok között pedig általában a király pazarló életmódját, az állami korrupciót és a diktatórikus hatalomgyakorlás eszközeit nevezték meg.⁹⁴ A *Népszava* még arra is felhasználta a lehetőséget, hogy a kapitalistákat is felelőssé tegye a problémákért, azt bizonygatva: az elégedetlenkedést

⁸⁸ Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet. 1848–1918*. Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2008. 100–140.

⁸⁹ Külföld. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 1900. szeptember 23. 601.

⁹⁰ Közművelődési állapotok Portugáliában. *Evangelikus Egyház és Iskola*, 1896. 110.

⁹¹ Kulturharc Portugáliában. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1901. április 28. 284–285.

⁹² Népek halála. *Vasárnapi Újság*, 1901/29. 466.

⁹³ Angol–búr háború. *Pesti Hírlap*, 1901. december 25. 4.

⁹⁴ Vö. Portugália. Norvégia nyomdokain. *Népszava*, 1907. június 4. 6.; Portugália. Alkotmányválság. *Népszava*, 1907. június 6. 8.; A portugál válság. *Pesti Hírlap*, 1907. június 4. 6.

okozó intézkedések a Portugália pénzpiacát és kereskedelmét uraló bankok és cégek nyomására történtek, hiszen a király is csak az ő kegyelmükből lehet király.⁹⁵ Ezalatt pedig folyamatosan azt jövendölte minden cikkében, hogy a portugál forradalom lényegében bármelyik percben kitörhet,⁹⁶ miközben azon töprengett, hogy világtörténelmi jelentősége ellenére miért nem kap elég figyelmet mindaz, ami az országban történik:

Az a forrongás, amely a portugál királyság valamennyi néprétegét már hónapok óta magával sodorta, a többi európai államokban csak annyi érdeklődést kelt, mint aminőt a közép- és délamerikai köztársaságokban rendszeresen ismétlődő benső konfliktusok szoktak keltetni. Ennek nem az az oka, mintha az ibériai félsziget eme részén nem az emberiség nagy ügyeiért folyna a harc, hanem az, hogy a félsziget eme része még akkor is jelentéktelen marad, ha az emberiség nagy ügyeiért is folyik ott a küzdelem.⁹⁷

Azonban nem csak a revolúció eszméje iránt fogékonyabb *Népszava* látta ennyire forradalminak az eseményeket, hiszen az év végén már a közvetlen politizálástól egyébként tartózkodó *Tolnai Világlapja* is azt jósolta, hogy „Portugáliában forradalom van készülöben [...] A hangulat izzó és a legkisebb szikra elég lesz arra, hogy [...] kikiáltsák a köztársaságot és akár véres forradalom árán is elkeressék a királyi családot.”⁹⁸ Ilyen körülmények között némileg meglepő, hogy a széles néprétegeknek szóló *Vasárnapi Ujság* nem ítélte meg ennyire súlyosan a helyzetet, s egészen más következtetést vont le az eseményekből. A lap ugyanis egyik június 9-én megjelent cikkében mindezt úgy találta, hogy „...a vidám portugál király [...] üzleti vállalkozásokban való részesedése segédelmével igyekszik pótolni a civillista szűken mért pezzetáit”, és „Portugáliában e miatt már oly nagy az izgalom, hogy a hevesebb indulatú politikusok” már-már a király utódját keresik.⁹⁹ A cikk írója által levont tanulság is egészen egyedi, mivel szerinte a király végül úgyis az üzleteiről fog lemondani, semmint a trónjáról, viszont az egész eset jól mutatja, hogy az üzletnek milyen demokratizáló hatása van, hiszen vannak polgárok, akik fejedelmi sorban élhetnek, míg más fejedelmek ahhoz, hogy a rangjuk szerint élhessenek, kénytelenek polgári eszközökhöz folyamodni.

Az 1908. február 4-én bekövetkezett portugáliai királygyilkosság viszont már egyértelműen nagy hullámokat vetett, és az esemény kapcsán sok lap publicistája a saját, belpolitikai krédó-

⁹⁵ A portugáliai zavarok. Inog Don Carlos trónja. *Népszava*, 1908. február 1. 6.

⁹⁶ Vö. Portugália a forradalom küszöbén. *Népszava*, 1908. január 31. 4.; Portugália. Rémuralom küszöbén. *Népszava*, 1908. február 2. 6.

⁹⁷ A portugáliai zavarok... 5.

⁹⁸ A portugál forradalom. *Tolnai Világlapja*, 1907. december 8. 1948–1949. Nem sokkal később pedig már a *Pesti Napló* is azt írta, hogy „a forradalom már küszöbön van.” A portugáliai forrongás. *Pesti Napló*, 1908. február 2. 7.

⁹⁹ Rang és üzlet. *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. 462.

jának megfogalmazására is alkalmat látott. A legharcosabb álláspontot ekkor is a *Népszava* képviselte, amely egyértelműen az elhunyt király ellenében foglalt állást, védelmébe véve magát a „népet”:

Abban a küzdelemben, amelyet Portugália népe a király személyében megtestesülő hatalom ellen folytat, most a nép fordult az erőszak eszközéhez. Népek és királyok közötti küzdelemben a királyi hatalom állandóan él az erőszak eszközével. Éppen ezért, mivel állandóan, mindig használják, szinte megszokottá vált. De ha egyszer a nép emberei veszik kezükbe a visszafelé fordított fegyvert, akkor nagy a riadalom, a részvét és a megdöbbenés mindenfelé. Pedig hát bajos megérteni nekünk, miért kell nagyobb részvétet éreznünk egy király erőszakos halálakor, mint akkor, amikor a királyok parancsát követő puskák tízével, százával terítik le az embereket.¹⁰⁰

A lap szerint az igazi felelősök valójában nem is maguk az elkövetők voltak, mivel a nép akarata mindig csak válasz a hatalom által alkalmazott erőszakra. Nem véletlen, hogy az általános választójog kiterjesztéséért küzdő MSZDP lapjaként még azt a tanulságot is levonták a királygyilkosságból, hogy a nép meg volt fosztva attól, hogy akaratát törvényes eszközökkel fejezze ki, és ezért nyúlt a törvénytelen eszközökhöz,¹⁰¹ hiszen „akarata ellenére és a nép közreműködése nélkül” még egy „olyan kicsiny és elmaradott és nyomorult népet sem” lehet kormányozni, mint amilyen a portugál.¹⁰²

A választójoggal kapcsolatos következtetések levonásán túl a lap cikkeiben a portugál eseményeket igyekezett más ellenfeleivel szemben is felhasználni. Egyik írásában például felvette, hogy ha igaz a katolikus egyház tanítása, mely szerint a „katolikus egyház a legtökéletesebb társadalmi élet titkának az őre”, akkor miként lehetséges, hogy egy annyira katolikus ország, mint Portugália, becsapja a hitelezőit, a királya megszegi az alkotmányt, amelyre felelősödött, és hogyan lehet, hogy a hatalom ellen merényletet elkövetők mindig a katolikus országok fiai közül kerülnek ki.¹⁰³ A portugál hírek a *Népszavának* arra is ürügyül szolgáltak, hogy osztályharcos álláspontját kifejtve a „világ burzsoáziájának” tagjait kétszínűséggel vádolja azért, hogy miközben a királyi család gyászát világszerte tettetett részvéttel övezik, a nép szenvedéseit látván csak hallgatnak.¹⁰⁴

Szintén elég határozott elvi alapú reakció olvasható ki a képviselőház 1908. február 18-án tartott üléséről készült feljegyzésből, ahol a magyar függetlenségi tábor fejtette ki a magyar viszonyokra reflektáló álláspontját a merénylet kapcsán. Az ülésen ugyanis a miniszterelnök,

¹⁰⁰ Megöltek egy királyt. *Népszava*, 1908. február 4. 1.

¹⁰¹ Uo. 1.

¹⁰² A portugál királygyilkosság. *Népszava*, 1908. február 5. 2.

¹⁰³ Uo. 3.

¹⁰⁴ Portugália. A királygyilkosság. *Népszava*, 1908. február 9. 4.

Wekerle Sándor felvetette, hogy az egész világ részvételét kiváltó eseményről a magyar Parlament is emlékezzen meg, mire a függetlenségi tábor egyik vezető személyisége, a Garibaldi seregét és a párizsi kommünt is megjárt Ugron Gábor¹⁰⁵ a javaslat ellen felszólalva kifejtette, bár ő maga minden gyilkosságtól undorodik, de hasonló undort érez „azon királyok iránt, [...] a kik népük szabadságát elrabolják, [...] alkotmányát megsemmisítik, törvényhozását szétkergetik”, és mivel a portugál nép a magyarhoz hasonlóan az elnyomott népek közé tartozik, ezért szerinte részvétet csak a szabadsága megvédéséért küzdő portugál nemzet érdemel. A valószínűleg João Franco kinevezésére és tekintélyelvű hatalomgyakorlására utaló politikus minden bizonnyal az ellenzéki politika egyik vesszőparipájára, a magyar parlamentnek a közös hadseregbe való ráhatásáról szóló véderővitára is reagált akkor, amikor kifejtette, hogy sajnálatot csak a nép iránt érez, „amely saját fegyveres erejét országának és belső rendjének védelme céljából bocsátotta a portugál király rendelkezésére, és ez dupla zsoldot fizetve azt arra használta fel, hogy saját nemzetének igába döntésével mint erőhatalmi tényezőt alkalmazza.”¹⁰⁶ A kormányban a vallás- és közoktatásügyi tárcát vezető, de egyébként szintén a Függetlenségi Pártban politizáló Apponyi Albert viszont erre azt vetette ellen: ennek a szavazásnak nem szabadna arról szólnia, hogy más ország belpolitikájáról ítéletet mondjanak, csak arról, hogy elítélik a politikai küzdelem részeként alkalmazott gyilkosságot, amellyel a magyar nép szabadságharca során soha nem is élt.¹⁰⁷ A részvétnyilvánítás végül megtörtént, a főrendi ház pedig – valamennyire a portugál nép általuk „szabadságküzdelemnek” címkézett elégedetlenségével is szimpatizálva – kinyilvánította:

Ilyen tettről, a mely példanélküli az újabb történelemben, csakis a legnagyobb felháborodás hangján lehet említést tenni. Bizonyára így ítél arról a magyar nemzet érzülete is, a mely, ha rokonszenvvel kíséri az alkotmányos jogok és szabadságok védelmében folytatott minden küzdelemet más nemzeteknél is: csak kárhooztatással és megvetéssel fordulhat el a küzdelemnek olyan kitöréseitől, a melyek embertelenek és veszélyeztetik azt a célt, a melynek szolgálni akartak s a szenvedélyek legvadabb nyilvánulásainak tekinthetők.¹⁰⁸

Eközben a sajtó más része inkább általánosabb érvényű következtetéseket vont le az eseményekből. A *Pesti Hírlap* egyik cikke például az egész Európában érezhető dinasztikus szorongást emelte ki az eset kapcsán, amikor azt írta, a Portugáliában történtek közről érintik Európa

¹⁰⁵ Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.): *Strum-féle országgyűlési almanach, 1910–1915*. Pázmáneum nyomda és irodalmi vállalat, Budapest, 1910. 452–453.

¹⁰⁶ *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1908. 391.

¹⁰⁷ Uo. 391–392.

¹⁰⁸ Dessewffy Aurél beszéde 1908. február 6-án. *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés Főrendiházának Naplója*. II. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1908. 66.

valamennyi uralkodóházát, akik attól való félelmükben, hogy legközelebb esetleg rájuk kerülhet a sor, egyszerre mozdulnak meg „a közös ellenség, a láthatatlan rém, a létüket fenyegető fekete vagy vörös anarchia leverésére.” Jóslatuk szerint az összes jelentős európai monarchia ugrásra készen várja, hogy beavatkozhasson a portugál helyzetbe, mivel legfőbb céljuk a dinasztikus érdek megvédése. A lap véleménye szerint tehát az események összetartásra serkentették a monarchistákat, így a merénylők céljukat nem érték el, s ezáltal a köztársasági mozgalmaknak hosszú ideig esélyük sem lesz hatalomra kerülni Portugáliában. Itt is tetten érhető azonban a monarchiaellenes érzület, elsősorban a cikk végén, ahol írója a következő tanulságra jut: „Valóban igaza volt annak a mult századbeli bölcselőnek, aki azt mondotta: minthogy minden dinasztia olyan növény, amely akkor nő legjobban, ha vérrel öntözik, – óvakodni kell a vérontásoktól!”¹⁰⁹

Erről a dinasztikus félelelről szólt monarchiaellenes nézőpontból a *Pesti Napló* február 3-i vezércikke is,¹¹⁰ mely szerint a liszaboni merénylet jól beilleszthető abba az Európában egyre jobban kivehető történelmi fejlődési folyamatba, hogy „[a] dinasztiki kivétel nélkül féltik az egyre hatalmasabban feltörekvő népképviselletektől az uralkodás egyedülvalóságát”, és ezért egyre többet akarnak biztosítani a maguk számára a hatalomból. Ezzel azonban felbillentették a hatalom megosztásának korábbi egyensúlyát, s minél erősebb valahol ez a kibillenés, annál hevesebb ellenreakció születik ellene. Mivel az események a történelem kérlelhetetlen logikájának megfelelően történnek, nem is kell különösen megilletődni tőlük, sőt igazából inkább a pozitív, előremutató vonásokat kell észrevenni bennük:

Ez nem Lisszabon szenzációja, nem Portugália szörnyű eseménye, nem is a meggyilkoltak rémes tragédiája. Ez a népek nagy egyetemének életében előretörekvő folyamatnak az erupciója, amelynek forró lávája egyelőre pusztít és rombol maga körül, de meg is termékenyítheti a talajt, amelyen végig folyt.

Ezzel a nézőponttal egyébként az újság egy másik cikke még aznap szembeszállt, azt bizonygatva, hogy itt nincsen semmilyen mélyebb történelmi folyamatról vagy nézetek, felfogások harcáról szó: a király sorsa ennél sokkal butábban alakult, hiszen a két „legterheltebb” európai dinasztia – a Braganzák és a Bourbonok – vérének magában hordozó I. Károly király még a bűneiről sem tehet, mivel egyszerűen csak ilyen despotizmusra hajlamos elmeállapotot örökölt a felmenőitől.¹¹¹

¹⁰⁹ A helyzet Portugáliában. *Pesti Hírlap*, 1908. február 5. 5–6.

¹¹⁰ A portugál királyt és trónörökösét meggyilkolták. *Pesti Napló*, 1908. február 3. 1.

¹¹¹ A Braganzák végzete. *Pesti Napló*, 1908. február 3. 1.

Az európai dinasztiák elleni sok szembeszökő megnyilvánulás ellenére azért sokan reménykedtek abban, hogy az új királynak sikerül normalizálnia az országban uralkodó állapotokat, ha máshogy nem, külföldi segítséggel.¹¹² És akadtak olyanok is, akik egyáltalán semmi előremutatót nem láttak az eseményekben, inkább az általános „emberi elvadás”,¹¹³ és a kor „erkölcsi deprivációjának”¹¹⁴ bizonyosságát vélték felfedezni benne.

Az esemény politikai visszhangján túl röviden érdemes azt is megemlíteni, hogy a királygyilkosságok kapcsán milyen kulturális mémek kerültek a felszínre a portugálokkal kapcsolatban. A *Pesti Hírlap*nak a királygyilkosság kapcsán a portugál kultúrát vizsgáló cikke például leszögezi, hogy „Portugália régtől fogva nem érdekes ország”, és senki nem tud róla semmit, most viszont egy ideig legalább nem lesz szüksége a korban híres – és számos kulturális termékekben előforduló¹¹⁵ – operettdal-részletre, hogy olykor-olykor eszébe jusson az embereknek.¹¹⁶ A nem túl hízelgő kijelentéshez a cikk szerzője azt is hozzáteszi, hogy „önálló portugál kultúráról beszélni sem lehet, ellenkezőleg nincs még egy népe Európának, amely akkora készséggel hódolt volna meg mindenféle külhatásnak, mint a portugál”, a portugál nép pedig lágy természetű, önállótlan és könnyen befolyásolható.¹¹⁷ Ez a „lágyság”, amely úgy tűnik, általános képzet lehetett a portugálokkal kapcsolatban, máshol inkább pozitív felhanggal jelenik meg: „a jámbor, békés portugál nép[nek] rendes viszonyok közt még rendőrökre sincs szüksége, annyira szelid erkölcsű és rendszerető.”¹¹⁸

Ám az „önállótlan”, kiforratlan természetű portugálokkal kapcsolatban feltételezhetően kialakult korabeli képzetet tovább árnyalja, hogy olyan szociáldarwinista ízű feltételezés is megjelent velük kapcsolatban, mely szerint a királygyilkosság a „latin népfajok lelkében élő degenerált feszültség” következménye, minthogy „beteges vonásaik” a „politikai szélsőségek, az anarchia” felé ragadják őket.¹¹⁹ Egy másik cikk szerint pedig az egykor az egész világ kereskedelmét uralni képes Portugália lakói az idők során a jóléttől „ellanyhultak, elvesztették régi

¹¹² Vö. A portugál királygyilkosság. *Pesti Hírlap*, 1908. február 4. 5–6., A lisszaboni gyász. *Tolnai Világlapja*, 1908. március 1. 374–376.

¹¹³ A portugál királygyilkosság. *Tolnai Világlapja*, 1908. február 9. 249.

¹¹⁴ A lisszaboni véres tett. *Balatonvidék*, 1908. február 9. 1.

¹¹⁵ Egészen pontosan Charles Lecock *Le Jour et la Nuit* című 1881-es operettjének egyik betétjéről van szó, amely révén a szólás, miszerint „Vigan dudál a portugál” a magyar köznyelv egyik kedvelt fordulatává vált. Vö. Pál Ferenc: Vigan dudál-e a portugál? *Magyar Nyelvőr*, 2008. január–március. 94–99.

¹¹⁶ Portugália népeiről és irodalmáról. *Pesti Hírlap*, 1908. február 4. 11. Ugyanerre az operett-dalra játszik rá a *Tolnai Világlapja* is: „A kis Portugáliát eddig rendszeren csak akkor hallottuk emlegetni, a mikor az egyik francia operettnek ezt a versét idézte jó kedvében valaki: »Vigan dudál – a portugál«. Most még ezt sem ismételhették már, mert bizony nagyon szomorú emberekké változtak át a portugálok.” Portugália. *Tolnai Világlapja*, 1908. február 16. 289.

¹¹⁷ Portugália népeiről... 12.

¹¹⁸ A portugál királygyilkosság. *Pesti Hírlap*, 1908. február 4. 6.

¹¹⁹ Borzasztó királygyilkosság. *Vasárnapi Ujság*, 1908/6. 101.

erejüket és lassan-lassan elcsenevésztesedtek a kalandszomjas, viharedzett régi portugál tengerészek ivadékai”, így az ország teljesen lezüllött, „[a] nép szegénysége és elmaradottsága megdöbbenő”, és „[n]em csoda, ha Portugália a legutolsó helyen van civilizáció szempontjából az európai államok sorában.”¹²⁰ Az országot az egyébként a portugál viszonyokon több ízben is élcelődő korabeli vicclap, a *Kakas Márton* is csak „nyugati Balkánnak” nevezte,¹²¹ ami szintén jól jelzi, mi lehetett a közvélekedés Portugáliával kapcsolatban.

Az 1908-as királygyilkosságot követően 1910 volt a következő olyan határpont, amikor újra Portugália felé fordult a magyar közvélemény figyelme. A forradalom kitörését követően természetesen a *Népszava* vitte a prímet, amely szerint az itteni események illeszkednek a világon bekövetkező (orosz, görög, spanyol, perzsa) forradalmak sorába, és „[a] világ uralkodói, az uralkodó osztály helytartói most rettegve várják a Portugáliában kitört forradalom híreit; a portugál királyi család mai sorsában remegve látják saját jövőjüket...”¹²² A forradalom óriási tanulságának a lap munkatársai pedig azt tekintették, hogy a hadsereg itt már nem az uralkodói hatalom vak eszközeként működött, ami szerintük a munkásság további harcaira nagy jelentőséggel fog bírni.¹²³ Ennek ellenére azért úgy vélték, hogy Portugália még csak a helyes út kezdetén jár, mivel az új kormány programja csak szociális-polgári program, és igazán a munkások javát szolgáló törvénykezési szándék egyelőre nincs benne. Ekkor azonban még ezzel kapcsolatban is optimisták voltak, mivel reménykedtek benne, hogy a kormányt a „szükségyszerűség [...] majd erre is rákényszeríti”.¹²⁴

Másrészről az újság írói szerint a városi munkásság is tisztában volt vele, hogy a köztársaságtól a saját helyzetét tekintve nem várhat semmi javulást. Ettől függetlenül azonban lelkesen harcolt érte, mert az „államforma átalakulása egyengeti saját fejlődésének is az útját”:¹²⁵ most végre jogokat vívhat ki magának, megerősítheti a szervezetét, és „amikor a szervezett munkásság befolyását érvényesíti az állam életében, akkor kezd Portugália is igazán nagygyá fejlődni.”¹²⁶ A lap egyik tudósításából pedig az is kiderül, hogy az MSZDP egyik meghatározó

¹²⁰ Portugália. *Tolnai Világlapja*, 1908. február 16. 290.

¹²¹ A nyugati Balkán. Beszélgetés a kávéházban. *Kakas Márton*, 1908. április 12. 2. További, az országgal kapcsolatos gúnyiratokra lásd pl.: A portugál. *Kakas Márton*, 1907. június 9. 9.; Portugál-madrigál, *Kakas Márton*, 1907. június 9. 12., Hogyan készül a portugál költségvetés? *Kakas Márton*, 1907. december 1. 5.; A portugál. Makáma. *Kakas Márton*, 1908. február 2. 9.; Portugáliából, *Kakas Márton*, 1908. február 9. 3.; Franko hazát keres. *Kakas Márton*, 1908. február 16. 7.; Portugáliában. *Kakas Márton*, 1908. április 19. 6.

¹²² Forradalmi ágyuk szólnak Portugáliában. *Népszava*, 1910. október 6. 1.

¹²³ Forradalmi ágyuk... 3.

¹²⁴ A portugál köztársaság. – Harcoló szerzetesek. – A spanyol köztársaságiak mozgalma. *Népszava*, 1910. október 11. 6.

¹²⁵ Uo. 6.

¹²⁶ Uo. 6.

alakja, Weltner Jakab Portugáliát bizonyos tekintetben még Magyarország elé is példának állította:

Magyarországon csak félmillió ipari munkás van, a földmunkásság pedig le van nyűgözve. [...] A munkásság kötelessége a nyugati barbársággal küzdeni a választójogért. A mai osztályállam több katonát tud ellenünk állítani, mint amennyi szervezett munkás van. De ez nem baj. Lehet egy ország csöndes, mint a temető. De jöhet egy pillanat, amikor fölfordult ez a temetői nyugalom. Kivándorlás, nyomorúság, éhség, nyavalyák gyötrik az országot. Ez a pusztulás, az uralkodó osztály zsákmányolása megcsinálja a forradalmat. Portugália népe műveletlen, a pap volt minden, a kolostorban üzték az ipart, nem fizettek adót s úgy látszott, hogy ez még évtizedekig így marad. S kétszer 24 óra alatt egy párisi lapot, amelyet a királynak küldtek, vissza kellett küldeni, azzal, hogy: címzett ismeretlen helyre költözött. Kiporolták a csuhát s most új törvényeket hoznak a nép javára. (Lelkes éljenzés.)¹²⁷

A portugáliai események előremutató jellege azonban nemcsak az MSZDP lapjában, hanem más újságokban is megjelent. Így például a *Tolnai Világlapja* is nyilvánvaló rokonszenvvel számolt be az eseményekről. A lap cikkeiben a forradalom okaként egyértelműen azt jelölte meg, hogy a nép nyomora az uralkodó alatt már-már elviselhetetlenné vált, miközben sem a király, sem pedig a kormány nem tanult a korábbi időszak hibájából, és ugyanazt a pazarló, könnyelmű politikát folytatta tovább, mint ami a meggyilkolt I. Károly halála előtt volt jellemző az országban. Habár a lakosság nagy része, főleg vidéken passzívan fogadta az új államforma kihirdetését,¹²⁸ a cikkekből az olvasóknak úgy tűnhetett, szinte az egész nép a köztársasági eszme mellé állt,¹²⁹ az új államforma kinyilvánítása óta pedig mindenki örömmámorban úszik: „a portugál nép eddig nyomott, szinte életunt kedélyét az élet és szabadság mély, igaz öröme váltotta fel.”¹³⁰ A lap szerint az új, köztársasági politikusok rendkívül nagyvonalúak voltak, mivel „nem üldözték a bátran menekülő királyocskát, sem hozzátartozóit, a kik jó sok millióktól fosztották meg az amugyis kizsarolt népet.” A jövőt pedig itt is rendkívül optimista módon ítélték meg, mondván, az elkövetkező idők kihívásait „majd elintézik a derék ősz republikánus vezérek, a kiknek nemes lelkesedése becsületes ideáljukért mindenütt vissz hangot kelt, a hol a politikai küzdelem őszinteségére adnak valamit.”¹³¹ Ezek után nem csoda, hogy az ideiglenes kormány vezetőjét, az író Joaquim Teófilo Fernandes Braga-t egy olyan kedves, előzékeny modorú, nagy tudású úrnak mutatták be, aki értelmiségiként hazájában nagy hírnévnek örvend.¹³² Végül pedig a lap kifejezte abbéli reményét is, hogy „a köztársaság nem válik a portugálok ártalmára”.¹³³ Egy

¹²⁷ A pártértekezlet. *Népszava*, 1910. november 1. 5.

¹²⁸ Samara: O Republicanismo... 74–75.

¹²⁹ Győzelmes forradalom Portugáliában. *Tolnai Világlapja*, 1910. október 10. 2361–2363.

¹³⁰ A portugál forradalom képekben. *Tolnai Világlapja*, 1910. október 30. 2477.

¹³¹ Uo. 2478.

¹³² Uo. 2477.

¹³³ Uo. 2483.

másik írásban pedig azt is leszögezte: bár a rosszakaróik mindenféle rémhírt terjesztenek az új kormány kormányzóképeségével kapcsolatban, az elfogulatlan hírek a „köztársaság akcióképességéről tanúskodnak”.¹³⁴

A forradalommal való rokonszenv megnyilvánulásait egy-két helyi jellegű lapból is ki lehet olvasni. A *Zalamegye* például a portugál eseményekről úgy vélte, hogy azok teljességgel illeszkednek a kor szellemébe, az országban 1908 és 1910 között lezajlott eseményeket pedig egy tisztulási folyamathoz hasonlította, amely során kiderülhet, mit is tud a portugál nép. A lap szerint Európa uralkodóinak a palotái rettegésben vannak, hogy legközelebb ők kerülnek sorra pedig „a ki jól vetette meg feje alját, jól is aluszik”.¹³⁵ Eközben a *Békésmegyei Közlöny* egy kicsit még tovább menve így foglalta össze az események lényegét és azok várható hatását az európai országok jövőjére: „A portugálok kivívták már a szabadságukat, de Európa sok államában még mindig az a felfogás, hogy az uralkodók hisznek isteni küldetésükben. A sor most Spanyolországon van.”¹³⁶

A nyílt vagy kevésbé nyílt rokonszenv megnyilvánulásai mellett természetesen voltak olyanok is, akikből mély utálatot és őszinte megvetést váltott ki a portugáliai fordulat.¹³⁷ Az 1895-ben többek között Prohászka Ottokár által alapított *Esztergom* című lap *A portugál vér* című cikke például tükrözve a korban a zsidók sikeres emancipációja, a liberalizmusellenesség, illetve az egyház és az állam szétválasztása nyomán még a megelőző század végén kibontakozó, majd a XX. század elején egyre jobban faji alapra helyeződő és a magyar keresztényszocializmusra is hatást gyakorló antiszemitizmus lencséjén keresztül értelmezte az eseményeket.¹³⁸ Az írás szerint a portugál köztársaság ugyanis – „a romlott szabadkőműves, liberális sajtóval egyetemben” – sárba tiporja az eszméket. Ez nem lehet véletlen, véli a lap szerzője, hiszen mikor a spanyolok úgy döntöttek, megszabadulnak az országukat elárasztó moriszkóktól és zsidóktól, ezek egy része Portugáliába menekült, majd belekeveredett a nép közé, „sőt a zsidóvér bejutott az előkelőbb családok ereibe is”.¹³⁹ Ebből a keveredésből jött aztán létre a mai portugál vér. A szerző értelmezése szerint ráadásul amióta a zsidók megjelentek Portugáliában, az ország egyre

¹³⁴ A portugál köztársaság. *Tolnai Világlapja*, 1910. november 6. 2540.

¹³⁵ Összeomlott egy trón. *Zalamegye*, 1910. október 9. 4.

¹³⁶ Portugália köztársaság! *Békésmegyei Közlöny*, 1910. október 9. 2.

¹³⁷ Salus: A portugál vér. *Esztergom*, 1910. október 10. 1.

¹³⁸ Nagy Rita: Teológia és antiszemitizmus. Doktori disszertáció, Miskolci Egyetem, 2007. 37–39., 44–45.; Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 150–153.

¹³⁹ Salus: A portugál... 1.

csak nyugtalankodik, a „zsidóvérből kialakult portugál vér pedig [...] forrong, köpköd az egyház felé”.¹⁴⁰ Az ország így vált ideális fészkévé a szabadkőműveseknek, akik a francia és a többi másik európai forradalomhoz hasonlóan a portugál forradalmat is tervszerűleg robbantották ki, majd a forradalom kirobbantását követően a senki által nem ismert Teófilo Braga révén a portugál köztársaságnak is az élére álltak: „Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amely a portugál forradalomnak a helyét az általános világtörténelemben megjelöli: Még sohasem vitt keresztül a szabadkőművesség oly nyíltan, de oly szemérmetlen nyíltsággal forradalmat.”¹⁴¹ Azonban az ő, a forradalmat a zsidók és a szabadkőművesek bomlasztó tevékenységeként beállító narratívájuk annyiban mégiscsak egyezett a változásokat rokonszenvvel követő újságíró-kollégáik narratívájával, hogy Portugália után szerintük is Spanyol-, majd Olaszország kerül majd sorra. Azt, hogy a portugál példa, a portugáliaihoz hasonló szabadkőműves felfordulás magyarországi bekövetkezésétől való félelem ebben az időszakban ott motoszkálhatott a magyar katolikus politikusok fejében, talán az is mutatja, hogy az 1910-ben a katolikus egyház érdekeinek képviselőjét felvállaló, a Katolikus Néppárt színeiben induló jelölt, a későbbi miniszterelnök, Huszár Károly 1910. november 22-i képviselői felszólalásában szintén hivatkozott a portugáliai eseményekre, illetve azok pozitív magyarországi fogadtatására, valószínűleg a magyar sajtó eseményeket rokonszenvvel figyelő részére utalva:

A szabadkőművesség Magyarországon nyíltan arra törekszik, hogy egy forradalmi politikai pártalakulatot hozzon létre. A szabadkőművesek egymásután adják ki mindazokat a nem annyira tudományos, mint inkább lázító munkákat, a melyek Nyugaton mindenütt előkészítették a forradalmakat. Nagyon jól látjuk, hogy pl. a portugál eseményeknek milyen visszhangja keletkezett a magyar államban.¹⁴²

Ezzel szemben a protestánsok szerint az 1910-es portugál események további adalékot jelentettek arra nézve, hogy a protestánsokkal összevetve a katolikus vallású országok mennyire alsóbbrendűek: „Olvasva e forradalom szerző okairól s vizsgálva annak az átalakult államélet keretében látható következményeit, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék azoknak a római katolikus egyházzal való szoros viszonya.”¹⁴³ Magyarázatuk szerint, míg a reformációt követő országok békésen, folytonosan haladnak a szabadságot, az egyének boldogulását és a társadalmi feszültségek csillapodását jelentő úton, addig a pápa felügyelete alá tartozó népek csakis erőszakos úton tudják elképzelni a haladást.

¹⁴⁰ Köztársaság vagy királyság? *Esztergom*, 1910. december 25. 3.

¹⁴¹ Uo. 4.

¹⁴² *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházi naplója*. II. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1910. 197.

¹⁴³ A történelem tanulságai. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 1910. október 23. 675.

Érdekes módon a magyar katolikus egyháznak a Szent István Társulat által kezelt lapjából, a *Religio*ból is kiolvasható némi önkritika, amikor azt fejtegeti, hogy bár a romlás igen mélyen beette már magát a portugál társadalom minden rétegébe, és az embereket vagy nem érdekli a közjó, vagy zavaros elvek alapján tesznek érte, magát a katolikus egyházat is nem egy mulasztás terheli a köztársasági fordulat miatt:

Portugália – ez a lissaboni tudósító jelentésének rövid foglalata – nagyon rászorult a vallásos és egyházi élet fölfrissítésére – és ez mindekkoráig elmaradt. A világi papság, mert ennek a kezében van az egyház kormányzása, nem a szerzetesekében, sem magában az egyházi életben, sem politikai, vagy tudományos téren nem fejtett ki olyan tevékenységet, a milyenre az országnak szüksége van. A sajtóügyet elhanyagolta, társaséletre a népet és intelligenciát nem szoktatta. A politikai választások idején tekintély nélküli semminek bizonyult, sőt ennél is rosszabbnak, mert voltak esetek, mikor a papság a választásoknál közismeretű szabadkőművesekre adta szavazatát, sőt azok mellett korteskedett.¹⁴⁴

A rokonszenv és a gyűlölet különböző árnyalatain túl egyúttal az új portugál köztársaság hosszú távú sikerességével kapcsolatos szkepszis hangjai is megjelentek. Egy, az *Uj Idők*ben megjelent cikk írója, a portugáliai eseményekkel egyébként valószínűleg rokonszenvező Fráter Aladár például így foglalta össze kétségeit: „Portugália most már köztársaság, de csak a neve új, a nyomorúsága, az évszázados sebei a régiek. Sőt a bajok sora még szaporodott is, mert ezentúl a meglévő nehézségeken kívül küzdeni kell az új kormányforma megszilárdításáért is, ami nem kicsiség.”¹⁴⁵ Az új berendezkedés jövőjét két ok miatt látta bizonytalannak. Ezek közül az egyik, hogy szerinte „nem is volt igazi forradalom Portugáliában”, minthogy vidéken inkább csak tudomásul vették a köztársaságot, de nem álltak be mögé. Így pedig nincsen meg mögötte az igazi tömegtámogatás. A másik általa felhozott magyarázat pedig ennél egy kicsit kevésbé reális módon azt feltételezte, hogy mivel a portugáliai királykergetés igencsak fájhatott a többi koronás főnek, azok mindent meg fognak tenni, hogy anyagilag megrengezzék Portugáliát. A föltorlódó bajok miatt a cikk jóslata szerint a köztársaság helyét hamarosan katonai diktatúra veheti majd át, sőt az is előfordulhat, hogy a polgárság hamarosan vissza fogja fogadni az elűzött királyt.

A portugál forradalom témája ezt követően az első világháború kitöréséig továbbra is felfelmerült a magyar közbeszédben, ahol időnként a köztársasági portugál kormány által bevezetett intézkedéseket is értékelték. Az egyik általános percepció az új köztársasággal kapcsolatban

¹⁴⁴ Forradalom, vagyis a trón és oltár elleni merénylet Portugáliában. *Religio*, 1910/33. 532.

¹⁴⁵ Fráter Aladár: Az ibériai szfinksz. *Uj Idők*, 1910. 348.

az volt, „hogy Portugáliában minden napra esik egy-egy forradalmi összeesküvés”,¹⁴⁶ ahogy az a korabeli élclapokban is megjelent.¹⁴⁷

Az *Uj Idők* hasábjain a köztársaság iránt változatlan rokonszenvet tápláló Fráter Aladár továbbra is arra számított, a monarchia vissza fog térni Portugáliába, és ennek csak részben lesznek a többi európai dinasztia rosszallása, illetve az általuk pénzelt zavargások a kiváltó okai. A cikk értékelése szerint ugyanis az a baj, hogy az új kormány tagjai „gyerekes álmodozók módjára” fogtak hozzá a kormányzáshoz.¹⁴⁸ Ahelyett, hogy a nép számára kedvező intézkedéseket hoztak volna, magukat juttatták életjáradékhoz, majd „teóriában megalkották a rajongók mintaállamát – a valóságban pedig Portugáliának még csak parlamentje” sincsen.¹⁴⁹ Az új kormány ráadásul fél kiírni a választásokat, amit Fráter azzal a korábban már említett feltételezésével magyarázott, hogy a lakosság jelentős részének nincs is köztársasági meggyőződése.

Kiábrándult hangot ütöttek meg a változásokat eleinte szintén üdvözlő *Népszava* cikkei is. Elítélték például az új kormány választójogi reformját, amelyet ráadásul a monarchia korához képest jelentős visszalépésnek tartottak, mert a 75%-os írástudatlansággal küzdő Portugáliában kizárta az analfabétákat a szavazásból,¹⁵⁰ és nehezményezték a kormánynak a szocialistákkal szembeni erőszakos fellépését is.¹⁵¹ Azt is kifogásolták, hogy a forradalom csak a polgári pártoknak biztosított nagyobb mozgásteret, és „minden tekintetben kielégítette a nagytőkések kívánságait, azonban *teljesen megfeledezett a munkásokról*”, így a köztársaság igazi urai a kapitalisták maradtak.¹⁵² Szomorúan konstataáltak, hogy ez még egy ideig valószínűleg így is fog maradni, mert ugyan „[a] munkásosztályban megvan a forradalmi erő, hogy elnyomása ellen tiltakozzék, de ez még nem elég a tőkések uralmának megdöntésére.” A lap szerint ráadásul a kormány annak ellenére viselkedett ilyen „hálátlan” módon, hogy a monarchia restaurációjának elmaradása valójában csakis a munkásosztály érdeme.¹⁵³ Hogy az események egy másféle interpretációjára is hozzunk példát, a *Pesti Hírlap* egyik cikke alapvetően inkább a népet vádolta

---

¹⁴⁶ A forrongó Portugália. *Pesti Hírlap*, 1911. március 28. 5.

¹⁴⁷ Vö. Bomba és kartács. *Kakas Márton*, 1911. október 8. 9. A lap még a már említett korabeli operettbetétet is hozzáigazította a hírekhez: „Vigan *bombáz* a portugál,/Mindegy neki, ha tél, ha nyár./Királyi fej? Neki: gombház!/. . . S a portugál, tovább bombáz!

¹⁴⁸ Fráter Aladár: Szervezkedő cézárok. *Uj Idők*, 1911. 44.

¹⁴⁹ Uo. 45.

¹⁵⁰ A portugál választójog. *Népszava*, 1911. január 31. 3.

¹⁵¹ A megghiusult portugál államcsíny. *Népszava*, 1913. május 16. 2.

¹⁵² Általános sztrájk Portugáliában. *Népszava*, 1912. február 2. 1.

¹⁵³ A portugál ellenforradalom. A monarchisták veresége. *Népszava*, 1912. július 16. 5.

azzal, hogy túl magasak voltak az elvárásai, és azt hitte, a király elűzésével minden vágya teljesedni fog, „holott évszázados bűnöket nem lehet máról holnapra jóvátenni”, amivel valószínűleg a köztársaság vezetői is tisztában voltak.¹⁵⁴

A témát némileg nagyobb tudományos igényességgel megközelítő polgári radikális társadalomtudományi lap, a *Husadik Század* egyik írásában azt taglalta: a portugál forradalom alapvetően polgári forradalom volt, amihez az ugyancsak az elnyomástól szenvedő parasztság és munkásság is csatlakozott.¹⁵⁵ Ez a cikk tehát a polgárság szerepének fontosságára helyezi a hangsúlyt, és a portugáliai eseményeket igyekszik a saját narratív keretének megfelelően azon korabeli mozgalmak sorába beilleszteni, ahol a nagybirtok és a klérus áll az egyik, a polgárság vezetése alatt küzdő földművelő- és munkásosztály pedig a másik oldalon – jóllehet, mint láttuk, a vidéki lakosság valójában inkább passzívan viszonyult az eseményekhez.

Komolyabb kritikai hangok továbbra is elsősorban a katolikusok oldaláról érkeztek az új köztársaság felé. Ők egyáltalán nem tudták megbocsájtani az új kormányok katolikus egyház ellen hozott intézkedéseit, és az új kormányformáról, valamint a kormány tevékenységéről úgy általában sem voltak túl jó véleményekkel: „az egész új törvényhozás úgy mutatkozik be a világnak, mint a szabadság proklamációja, lényegében s részleteiben azonban nem egyéb, mint az abszolutizmus korabeli királyságok”,¹⁵⁶ vezetőjük terrorista vezér,¹⁵⁷ a papság tagjait és a királpártiakat „középkori módon kínozzák”,¹⁵⁸ a kormány rendelkezései a középkor borzalmait idézik,¹⁵⁹ nyomukban mindenkit börtönbe vetnek, miközben „[a]pa a fiát, fiu az apját, testvér a testvért jelenti föl”.¹⁶⁰ Ezek a sérelmek valószínűleg a köztársasági időszak olyan eseményeire történő utalások, mint a XVIII. században élt, abszolutista Pombal márkijezsuitaellenes intézkedéseinek visszaállítása, a forradalmárok egyházi épületek és egyházi személyek ellen elkövetett támadásai, melyek során néhány szerzetes is életét veszítette, többeket rabosítottak, börtönbe zártak, valamint számos kegytárgyat megszenteltelenítettek, illetve megsemmisítettek.¹⁶¹

¹⁵⁴ Nagy sztrájk Portugáliában. *Pesti Hírlap*, 1911. január 13.

¹⁵⁵ Fried Ödön: A spanyol és portugál forradalmi mozgalmak. *Husadik Század*, 1912/1. 499–504.

¹⁵⁶ Az egyház szenvedésének korszaka Portugáliában bekövetkezett. *Religio*, 1911/19. 300.

¹⁵⁷ Alfonso Costa páholy-kabinetje. *Religio*, 1913/4. 67.

¹⁵⁸ Nehéz idők. *Esztergom*, 1912. január 21. 4.

¹⁵⁹ Costa hordái. *Magyar Kultúra*, 1913. 447.

¹⁶⁰ Benedek Rezső: Az iberiai respublicáról. *Esztergom*, 1914. április 5. 3.

¹⁶¹ Moura: A »Guerra religiosa« na I República. Universidade Católica Portuguesa, Centro de Estudos de História Religiosa, Lisszabon, 2010. 44–49.; 51.

A változásokért és a kegyetlenkedésért a szabadkőműveseket tették felelőssé,¹⁶² mivel továbbra is tartotta magát az az elképzelés, hogy az egész portugál forradalmat a szabadkőművesek tervelték ki,¹⁶³ vagy legalábbis annak az az egyház, nemzet és államellenes francia ága, amely véleményük szerint a magyar szabadkőműveseket is befolyása alatt tartotta.¹⁶⁴ Ez a nemzetközi szabadkőműves hálózat először kellően előkészítette a talajt Portugáliában, majd a hatalmat átvéve tönkretette az országot.¹⁶⁵ Mindez pedig az idézett megnyilvánulások szerzői szerint éppen elég okot ad arra, hogy a magyarok gyanakodva tekintsenek a szabadkőműves mozgalomra.¹⁶⁶ Végül többen is arra a következtetésre jutottak, hogy

A magyar társadalom nem tűrheti, hogy állami létünk külső formáját, a monarchikus államformát – társadalmi rendünknek pedig lényegét, olyan vakondok-had rombolja össze, mint aminő napjainkban, úgyszólván szemünk láttára, tényleg összerombolta és elpusztította a portugál trónt és a portugál királyságot! A magyar nemzetnek, állami és társadalmi rendünk örökeinek, sorompóba kell lépniök a szabadkőműves aknamunka letörésére.¹⁶⁷

Az *Esztergom* című lap még egy kicsit tovább is megy, és kijelenti, a portugáliai események nagy tanulsága, hogy

Minden katolikus magyarnak erkölcsi kötelessége késhegyig menő harcot vívni a szabadkőműves páholyok vallás, állam és dinasztia ellenes [...] vakondmunkájuk ellen! Katolikusok ne feledjétek el soha, egy pillanatra sem: hogy nemcsak a katolicizmus, de a haza és a királyságok legnagyobb ellensége – a szabadkőműves vakondok!!!¹⁶⁸

Az mindenesetre a forrásokból is visszaigazolható, hogy a magyar szabadkőművesek, vagy legalábbis egy részük, tényleg rokonszenvezett a portugáliai eseményekkel. Amikor ugyanis 1912 őszén Sebastião de Magalhães Lima, a portugál szabadkőművesség nagymestere, köztársasági

¹⁶² Mit tesz az, szabadkőműves uralom alá kerülni? *Religio*, 1912/ 4. 59. Esetenként azt is fontosnak tartották megemlíteni, hogy a köztársasági miniszterelnök Alfonso Costa „izraelita ügyvédből és lapszerkesztőből” emelkedett posztjára. Lásd Alfonso Costa páholy-kabinetje...

¹⁶³ Miklóssy István: Nyílt interpelláció a belügyminiszter úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest, 1912. 14–15.

¹⁶⁴ Polónyi Géza korábbi igazságügyminiszter és függetlenségi politikus felszólalása a képviselőházban 1911. április 7-én. *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. VI. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1911. 507. Ezt a veszélyt egyébként ekkor már a protestánsok is elismerték, de a szabadkőművesség ilyen jellegű elfajulásáért megint csak a román népeket tartották felelősnek. Vö. Bernát István: Hitünk jövőjéért. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 1913. június 29. 406.

¹⁶⁵ Benedek Rezső: Az iberiai... 3.

¹⁶⁶ Ahogy például a *Religio* megfogalmazta: „Alf. Costa szekta-kabinetje éppen a stilszerű kormánya egy olyan országnak, amelyben otthonosoknak érezhetik magukat a gondolatszabadságban itt nálunk sem akadályozott, de másokat igazi portugál módszerrel akadályozni kívánó magyar »libre-penseur«-jeink.” A szabadgondolkodók ezévi nemzetközi kongresszusa Lissabon-ban. *Religio*, 1913/8. 148.

¹⁶⁷ Miklóssy: Nyílt interpelláció... 24.

¹⁶⁸ Benedek: Az iberiai... 3.

politikus és későbbi miniszter Budapestre látogatott, a *Tolnai Világlapja* beszámolója szerint nagy közönség fogadta Budapesten,¹⁶⁹ és beszédét, amelyben többek között a portugáliai eseményekről, valamint a katolikus egyház ellen is szólt „a magyarországi szabadgondolkodók [...] szeretettel és lelkesedéssel ünnepelték”.¹⁷⁰

A kritikai hangokon, illetve a teljes elutasításon túl akadtak olyanok is, akik továbbra is nagy lelkesedéssel bíztak a portugál respublikában,¹⁷¹ amelynek ugyan – szerintük – még sok munkája lesz a közeljövőben, de a társadalomban generálódó feszültségeken „bölc s társadalmi jóléti munkával, intézményekkel” úrrá fog lenni.¹⁷² A portugál változások Magyarország számára is megszívlelendő tapasztalatairól még az országgyűlésben is szó esett,¹⁷³ és a miniszterelnök Khuen-Héderváry Károly így reagált a portugál példára:

Azt hiszem, a t. képviselő ur ezen példák előhozásával arra akart minket biztatni, hogy menjünk ugyanazon az utakon, a melyeken ezek a nemzetek járnak. [...] De egyben teljesen egyetértek t. képviselőtársammal és ez az, hogy a nemzetek szabad fejlődése nekünk igen szimpatikus, örömmel nézzük is azon nemzetek haladását és korántsem irigyeljük tőlük azt, ha ők olyan helyzetbe jutnak, hogy élvezhetik a nemzet szabad akaratnyilvánítását s ha intézményeiket úgy rendezhetik be, a hogy az nekik legjobban esik.¹⁷⁴

Az első világháború kitörésekor megváltozott helyzet természetesen a magyarok Portugáliával kapcsolatos percepciójára is rányomta a bélyegét, és hirtelen egészen más dolgok kezdtek érdekesek lenni számukra az ibériai állammal kapcsolatban. Természetesen megindult az esélylatolgatás arról, hogy Portugália belép-e a háborúba, és a belépése mennyire jelent veszélyt a központi hatalmak győzelmére nézve. Ez utóbbival kapcsolatban lényegében egyöntetű volt a vélemény, hogy a portugál hadsereg harcértéke minimális, és nem jelent különösebb veszélyt a központi hatalmakra nézve. A háború elején a köztársasági berendezkedést okolva a *Pesti Hírlap* például annak a véleményének adott hangot, hogy „A portugál segítség tehát nem jelent tulságosan sokat annál is inkább, mivel a királyság idejében még csak eléggé jó és fegyelmezett hadsereg a jelenlegi köztársasági regime alatt meglehetősen elzüllött.”¹⁷⁵ 1916-ban pedig, amikor Portugália már ténylegesen be is lépett a háborúba, sok lap még élesebben fogalmazott: „A

¹⁶⁹ Magalhaes Lima Budapesten. *Tolnai Világlapja*, 1912. december 1. 2899.

¹⁷⁰ Magalhaes Lima Budapesten. *Szabadgondolat*, 1912. december 12. 422.

¹⁷¹ Köztársasági elnökválasztás Portugáliában. *Tolnai Világlapja*, 1911. szeptember 17. 2298.

¹⁷² Az új portugál kormány. *Tolnai Világlapja*, 1913. február 16. 6.

¹⁷³ Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök reakciója Batthyány Tivadar beszédére 1911. július 5-én. *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XI. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1911. 340.

¹⁷⁴ Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök reakciója Batthyány Tivadar beszédére 1911. július 5-én. *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XI. köt. 340.

¹⁷⁵ Portugália hadserege. *Pesti Hírlap*, 1914. október 7. 7. Hasonló olvasható: Tisza és a németek. *Budapesti Hírlap*, 1915. január 9. 1.

portugál hadsereg egyáltalán nem létezik és a zsoldos katonák egyáltalán nem mutatnak valami nagy hajlandóságot arra, hogy idegen földön idegen érdekekért vérezzenek.”¹⁷⁶ Vagy, ahogy a *Tolnai Világlapja* kommentálta képmellékletét:

Az ellenséges Portugáliának nincs számbavehető hadserege s nincsenek modern hadiszerei sem. Csak rá kell néznünk e képünkre, mely a mostani sorozás után bevonult újoncok egy részét mutatja, azonnal észrevehetjük, hogy milyen gyatra legények a portugál gyalogosok, alig van közöttük egy-egy jól megtermett, harcias külsejű ember.¹⁷⁷

A belépést illetően a *Pesti Napló* egy 1914-es cikke szerint például a kormánynak minden oka megvan arra, hogy távol maradjon a konfliktustól, mivel „[n]yerni akkor sem nyerhet Portugália, ha a hármasszövetség győztes marad, de az ellenkező esetben csak veszthet, még pedig sokat veszíthet”, jóllehet az angolok mindent megtesznek a portugálok háborúba történő bevonása érdekében.¹⁷⁸ Ez a hamis percepció a portugál köztársasági kormány, illetve az angolok szándékairól, amelynek tulajdonképpen éppen, hogy az ellentéte volt igaz – mivel Portugália szeretett volna részt venni a háborúban, hogy nemzetközi mozgásterét és elismertségét növelje, míg Anglia ezt inkább hátráltatni igyekezett¹⁷⁹ – lényegében különböző változatokban és hangsúlyokkal a háború végéig kitartott. Abban viszont, hogy az angolok szerepét hogyan fordították át a lapok olvasóik nyelvére, már jelentős különbségek adódtak.

A legnegatívabb értelmezésekben Portugália „valósággal a zsoldosa Angliának”,¹⁸⁰ és lényegében az ország állandó jelzőjévé vált, hogy ő a szigetország leghűségesebb vazallusa,¹⁸¹ gyarmata,¹⁸² amelyet az angolok úgy ráncigálnak, akárcsak egy bábót.¹⁸³ Volt olyan írás is, amely a kis országot kifejezetten cinikus, a semlegességet semmibe vevő magatartással vádolta,¹⁸⁴ de a közvélemény túlnyomórészt egyetértett abban, hogy igazából maguk a portugálok nem, csak az angolok érdekeit maradéktalanul kiszolgáló vezetőik hibáztathatók az ország szolgai magatartásáért és a háborúba való belépésért.¹⁸⁵ A portugál elitből is mindenekelőtt az időszak legmeghatározóbb portugál miniszterelnökét, Afonso Costa-t tekintették fő ellenségüknek,

¹⁷⁶ Portugália. *Budapesti Hírlap*, 1916. március 19. 4.

¹⁷⁷ [Cím nélkül]. *Tolnai Világlapja*, 1916. május 4. 12.

¹⁷⁸ Monarkista-felkelés Portugáliában. *Pesti Napló*, 1914. november 5. 9.

¹⁷⁹ Vö. Alves de Fraga, Luís: A Política de Beligerencia do Governo de União Sagrada. *Nação e defesa*. 2014/139. 32–51.

¹⁸⁰ Az angol koronatanács. *Pesti Hírlap*, 1915. december 5. 3.

¹⁸¹ Vö. Portugália rossz szelleme. Costa Alfonzo, a kalandor politikus halála. *Pesti Napló*, 1915. július 15. 10.

¹⁸² A nyolcadik ellenség. *Tolnai Világlapja*, 1918. február 2. 18.

¹⁸³ A portugál válság. *Budapesti Hírlap*, 1915. január 28. 7.

¹⁸⁴ Németország hadat üzent Portugáliának. *Budapesti Hírlap*, 1916. március 10. 7.

¹⁸⁵ Vö. Portugália rossz szelleme... 10.: „...az elszegényedett és eladósodott portugál arisztokrácia, mint a politikusok egyre-másra mindjobban eszközeivé lettek az angol érdekszférának.”

akit olyan „lelketlen és megvásárolható politikusnak”, az „angolok ügynökének”,¹⁸⁶ „Anglia kegyét hajhászó demagógnak” neveztek, akinek a kenyerét csakis az összeesküvés és az ár-mánykodás jelenti.¹⁸⁷ Az általános hangulatkeltés közepette azért volt olyan is, aki a többiek-nél árnyaltabban és talán pontosabban látta Costa céljait, amikor tevékenységét így foglalta össze:

Az antant abban a hitben s talán meggyőződésben volt, hogy Costa az angol–francia érdekeket képviselte Portugáliában. Lehetséges, hogy így volt, annyi azonban bizonyos, hogy a míg az antant mindent csak remélt Costától, a nagytehetségű demagóg az alatt meg is szerzett mindent az antanttól.¹⁸⁸

Mindazonáltal a legfőbb bűnösnek ebben is végig a fő ellenségüket, Angliát tartották, főleg, hogy Portugália vélelmezett megalázása jól felhasználható volt az antant országok vezető hatalma elleni propagandacélokra. Ennek megfelelően a portugálokat sok esetben inkább valami-féle áldozatszerepben tüntették fel a sajtóban megjelent írások: egy olyan népnek, melynek tagjai ki vannak szolgáltatva a kis országot teljesen kihasználó¹⁸⁹ „boszorkánymester”,¹⁹⁰ az Egyesült Királyság aljas szándékainak. Sőt, Portugáliát szinte mentegetve ehhez még azt is hozzátették, hogy az angolok mindezt azért tudják megtenni a portugálokkal, mert hazájukat súlyos szociális és egzisztenciális gondok sújtják.¹⁹¹

...sajnálattal kellett tudomásul vennünk, hogy az angol kufárkodás ismét hálójába csalt egy szerencsétlen országot, melynek nem háborúra, hanem belső viszonyainak végleges rendezése volna szüksége...

A letűnt nagyhatalommal, a bukott királlyal s az ingadozó köztársasággal a kufárok csak egy játékba kaptak az ölükbe, amellyel természetesen kényők-kedvük szerint bánhatnak el: vagy összetörik vagy beteszik az üvegszekrény alá. Vagy mondjuk inkább, hogy Anglia municót kapott éhező ágyúiba.¹⁹²

Több helyen még azt is kiemelték, hogy a portugál nép aztán biztosan nem lelkesedik a háborúért, mivel tisztában van vele, hogy az angolok a végletekig kihasználják, a vezetőik pedig fittyet hánynak a népakaratra.¹⁹³ Közben pedig érzi, hogy semmi köze nincsen a háborúhoz.¹⁹⁴ Itt-ott a szerzők még azt is felvetették, hogy a portugál nép már csak azért sem akarna háborúzni a központi hatalmakkal, mert tisztában van vele, hogy az „ország Németországnak köszönheti

¹⁸⁶ Uo. 10.

¹⁸⁷ Alfönzo Costa. *Pesti Napló*, 1916. március 16. 3.

¹⁸⁸ Costa Alfonzó meghalt. *Budapesti Hírlap*, 1915. július 15. 13.

¹⁸⁹ Katonai diktatura Portugáliában. *Pesti Napló*, 1915. január 28. 3.

¹⁹⁰ Portugália rossz szelleme... 10.

¹⁹¹ A portugál válság... 7., illetve [Cím nélkül]. *Tolnai Világlapja*, 1916. június 15. 12.

¹⁹² Portugália mozgósított. *Nyírvidek*, 1916. március 19. 4.

¹⁹³ Németország hadat üzent ... 7.

¹⁹⁴ A legujabb ellenség. *Pesti Napló*, 1916. március 10. 1.

[...] gazdasági fellendülését”.¹⁹⁵ Ez az elnéző attitűd olykor egész éles fényt vet arra, mit is gondolhattak az újságolvasó magyarok a portugálokról:

Szomorú dolog nézni, hogyan kényszerítette Anglia ezt a békés érzületű és jóindulatu népet háborúba a németek ellen, a kikkel még sohasem volt háborúja. Az összes román népek közül ma még a portugál áll legközelebb a gyermekkorhoz. Jó és rossz tulajdonságai gyermekhez illők és a szíves, gyermekies jószívűség a portugál népléleknek alapvonása. [...] A portugál embernek még egyéb jó tulajdonságai is vannak: mérsékletes és takarékos, munkás, habár nem túlságosan szorgalmas [...] Amanha és paciência, holnap és türelem, ez a két szó hallható mindenütt. A portugál ember némán és alázatosan tűr és nem tiltakozik, ha az egész világ tegezi. A portugál népnek ezt a kiapadhatatlan türelmét ki is aknázták hatalmasai alaposan. [...] A lakosság kilencven százaléka nem táplálkozik hussal és a szegény emberek ostromolni szokták a vágóhidakat, hogy legalább a levágott állatok véréből jóllakhassanak. Viszonyai nem különbek, mint Oroszországi és a mi a korrupciót illeti, ez szinte operettbe illő.¹⁹⁶

Hasonló, de talán nem ennyire lekezelő módon a *Tolnai Világlapja* pedig így írt róluk:

Egyébként értelmes, tehetséges nép, mely könnyen tanul és gyors felfogású, de arra már lusta, hogy gyakorlatilag is értékesítse, amit tanult. A beszélőképessége szinte páratlan, az udvariassága nem ismer határt, annyira szolgálatkész, hogy mindent megígér – s aztán semmit se teljesít. De a legudvariasabb portugál is bosszúálló, sőt kegyetlen lesz, ha megsértik és gyűlölete ilyenkor nem ismer határt. A nehéz munkától irtózik, s leginkább ez az oka, hogy a művelhető földnek több, mint a fele parlagon hever és Portugália gabonaszükségletének a 2/3 részét behozatallal fedezi. Dolgozni senki se szeret, s minden ember csak a másiktól akarna megélni, kényelmesen és fáradság nélkül.¹⁹⁷

A lesajnáló, lekezelő hangvétel legszélsőségeesebb eseteként egy cikkben még az is elhangzik: „Portugália a legkomolyabb veszedelemben van és egyike azoknak a kis országoknak, a melyek halálra vannak ítélve. Talán már nagyon rövid idő kérdése, hogy végzete beteljesedjen.”¹⁹⁸

Más cikkek viszont nem annyira áldozatként, mint inkább egy heroikus nemzetként akarták lefesteni a portugálokat, akik hajlandóak felvenni a kesztyűt az elnyomó, mindenkit az érdekeinek alávető angolok ellen. Az 1915-ös Pimenta de Castro vezette hatalomátvétel nyomán a *Pesti Napló* megjegyezte, hogy „Az alávalóságok végtelen sorozatában, amelynek szemtanúi vagyunk, valóban örömdetes jelenség a kis Portugália ellenállása, amelyet Angliával szemben

¹⁹⁵ Anglia pressziója Portugáliára. *Pesti Napló*, 1916. március 8. 5. Vagy: Alfonzo Costa. *Pesti Napló*, 3. Ezzel talán arra utalhatott a szerző, hogy az 1900-as évek első évtizedében Németország Anglia és Brazília mellett Portugália egyik legjelentősebb kereskedelmi partnerévé vált. A portugál külkereskedelmi mérleg azonban a németekkel szemben is deficitese volt. Vö. Alves de Fraga, Luís: *Do intervencionismo ao Sidonismo. Os dois segmentos da política de guerra na 1.ª República: 1916–1918*. Imprensa da Universidade de Coimbra, [nóprint], 2010. 55–56.

¹⁹⁶ A portugál nép. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 3. 5.

¹⁹⁷ A nyolcadik... 19.

¹⁹⁸ Madridi levél. *Budapesti Hírlap*, 1915. november 7. 9. Fél évvel később pedig ugyancsak a *Budapesti Hírlap*-ban ez volt olvasható: „A kis nemzetek védelme [melyet Anglia hirdet]: Portugália belekényszerítése egy kockajátékba, a mely nyomorult életébe kerülhet.” Az olasz offenzíva. *Budapesti Hírlap*, 1916. március 16. 2.

kifejt.”¹⁹⁹ Az országgal szemben korábban sem indifferens *Vasárnapi Újság* pedig – amely még ekkor is „modern államnak” tekinti Portugáliát – még több pátosszal így fogalmazott:

Egy nemzet tiltakozott az ellen, hogy: ha még oly kicsiny, még oly gyöngye és még oly szegény is, mint vásári árú eladassék egy másiknak, a mely nagy, hatalmas és gazdag. Hogy angol aranyért portugál vért lehessen vásárolni. Nemzeteket eladni Európában még lehet: de szállítani már nem. Erre a műveletre még Anglia se elég gazdag és Portugália se elég szegény.²⁰⁰

1916-ban pedig, mikor arról érkeztek jelentések, hogy a portugál csapatok fellázadtak az angolok ellen, a *Pesti Hírlap* nyilatkozott elismerően a portugálok magatartásáról:

Ez az önérzetes magatartás tiszteletreméltó lapot jelent az emberiség történetében az ir lázadás után. [...] A portugál népben lévő önérzet és erkölcsi erő nem engedte végrehajtani az angol „portugalizálás” technikáját. [...] A portugál nép forradalmi magatartása világraszóló vád s az ir forradalom mellett végzetes dokumentum a négyes szövetség frázisaival szemben.²⁰¹

A katolikus sajtó viszont a már korábban kijelölt csapásirányon továbbhaladva a portugál hadba lépés mögött is a szabadkőműveseket sejtette, ahogy az igazi keresztény sajtót harcosan megteremteni akaró Bangha Béla²⁰² által alapított jezsuita lap, a *Magyar Kultúra* cikkéből is kiviláglik:

Portugália is besorakozott ellenségeink közé. Most már együtt vannak a szabadkőműves kormányzat alatt álló országok: Itália, Franciaország és Portugália. A szabadkőműves forradalmak által lezüllesztett, Anglia bérszolgájává alacsonyított országocskák kormánya hosszú habozás, a páholyokban oly sűrűn emlegetett népakarat megdőlőzése után rendelkezésre bocsátja a forradalmi pártoskodás által megmételtyezett haderejét.²⁰³

Miután az első világháború lezárult, a Magyarországon bekövetkező változások és az országot sújtó nehézségek közepette az 1910-es évek végén, illetve az 1920-as évek első felében viszonylag kevesen reflektáltak a saját, kibogozhatatlan viszályaiban elmerülő, és ekkoriban egyébként sem túl jelentékeny Portugália politikai eseményeire. Az érdeklődés lángja csak az 1926. május 28-i forradalom, illetve az azt követő katonai diktatúra idején kezdett újra pislákolni. Ebben a korszakban sem változott azonban az az attitűd, hogy a magyarok Portugáliát egy szebb napokat

¹⁹⁹ Katonai diktatúra... 3.

²⁰⁰ Szöllősi Zsigmond: Háborús hullámok. *Vasárnapi Újság*, 1915/6. 90.

²⁰¹ *Pesti Napló*, 1916. május 12. 4.

²⁰² Gárdonyi Máté: Az antiszemita funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképeiben. Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 198.

²⁰³ Portugália. *Magyar Kultúra*, 1916. március 20. 228.

megélt, de már lehanyatlott birodalomnak látták. Ez jól érzékelhető egy, a forradalom előtti évben, a Magyar Külügyi Társaság által kezdeményezett Magyar–Ibero-Amerikai Társaság tervezett megalapítása apropóján írt cikkből is.²⁰⁴ A cikket jegyző Szilasi Pázmány Zoltán szerint Portugáliát elősorban a gyarmatai elvesztése sodorta a hanyatlás felé, és legfőbb tragédiájának azt nevezte, hogy bár a középkorban rendkívül fontos, világtörténelmi szempontból jelentős tetteket hajtott végre, „lángelméje és rettenthetetlensége minden gyümölcsét mások élvezik.”²⁰⁵ Ez, vagyis a kis országokat cinikusan kizsákmányoló nagyhatalmak egyébként a cikk írója szerint kapcsolódási pontot jelentenek a két ország között, mivel „mi is nagyon tudjuk és érezzük, mi az kicsinynek lenni. Ezért marcangolták szét aléltságában vérző darabokra az ezeréves Hungáriát is; amidőn e cinikus korban a legdurvább ököljog ölti magára a nemzetközi jogok szentelt palástját.”

Egy évvel később aztán már sokkal kevesebb megértés olvasható ki a lapokból, amelyek a katonai hatalomátvétel kapcsán ismét felfedezett Portugáliát a szélsőséges politikai áramlatok, a forradalom és a gazdasági nyomorúság örökös hazájának,²⁰⁶ Európa legelfeledettebb, önálló politizálásra képtelen országának nevezik, amely földrajzilag Európa szélén, de politikailag Európán kívül fekszik,²⁰⁷ ahol „minden államcsíny és minden forradalmi törekvés mindenkor találta a maga számára hívőket és harcosokat”,²⁰⁸ gazdasága pedig – annak ellenére, hogy a győztes oldalhoz tartozott – „a háború után [...] a legyőzött államok gazdasági züllésének fokát érte el.”²⁰⁹ Emellett az ország zavaros, bizonytalan belső helyzete is gyakori élcelődésre adott okot a magyarok részéről, miközben a portugálok operettlázadásnak²¹⁰ csúfolt gyakori felkeléseinek is

---

²⁰⁴ Szilasi Pázmány Zoltán: A kis Portugália. *Budapesti Hírlap*, 1925. április 12. 28. Kérdés, hogy a társaság végül megalakult-e, ugyanis sem a Magyar Külügyi Társaság éves tevékenységének összefoglalójában (Eötvényi Olivér: Beszámoló a Magyar Külügyi Társaság munkásságáról. *Külügyi Szemle*, 1925/1–3. 167–174.), se az érdekeltségébe tartozó *Külügyi Szemle* és a *Magyar Külpolitika* ebből az időszakból származó számaiban, sem pedig a vonatkozó szakirodalomban nem találni nyomát (vö. Zeidler Miklós: A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata: a *Külügyi Szemle*. *Külügyi Szemle*, 2002/1. 151–177).

²⁰⁵ Érdekes egyébként megjegyezni, hogy ugyanebben az évben a *Külügyi Szemle*-ben a lap alapító főszerkesztője, Horváth Jenő egy írásában ezt a kérdést teszi fel: „A huszadik század sok nagy kérdése között is első helyen áll a spanyol és portugál, közös néven ibériai népeknek, egy 100 milliós fajnak visszatérése ahhoz a világpolitikai érvényesüléshez, melyet az új kor hajnalán [...] élvezett, de melyet később szerencsétlen európai politikája miatt a hollandok, franciák és angolok ellenében elveszített.” Dr. Horváth Jenő: Az ibériai világpolitika. *Külügyi Szemle*, 1925/1–3. 88.

²⁰⁶ A portugál forradalom egyre nagyobb arányokat ölt. *Budapesti Hírlap*, 1927. február 9. 7.

²⁰⁷ A portugál forradalom. *Pesti Napló*, 1926. június 1. 3.

²⁰⁸ A szegénység országa, ahol egymást váltják a forradalmak. Portugália forradalmainak és ellenforradalmainak útja. *Pesti Napló*, 1927. február 13. 15.

²⁰⁹ A portugál forradalom... 3.

²¹⁰ Ujabb operettlázadás Portugáliában. *Pesti Hírlap*, 1926. szeptember 14. 6.

előszeretettel gúnyolódtak.²¹¹ Ebből a szempontból természetesen eleinte az új katonai diktatúra sem jelentett kivételt, hiszen a magyarok azt gondolták, hogy ezzel valószínűleg a portugál forradalmak sora még korántsem ért véget.²¹² Mintegy fél évvel később, a katonai diktatúra elleni első, 1927-es februári forradalom sikeres leverése után Óscar Carmona tábornokkal kapcsolatban is megjegyezték, hogy bár tizenöt éve az ő esetében fordult először elő, hogy nem sikerült forradalommal megbuktatni, és intézkedései addig sikeresnek bizonyultak, nem biztos, hogy reformjait végre tudja hajtani, mert lehet, hogy „elsőpri az újabb forradalom, amelynek még erőlesebb, határozottabb és bátrabb vezetője akad, mint amilyen ő.”²¹³

Egyébiránt az ekkoriban már éledező antidemokratikus mozgalmak kontextusában a magyar közvélemény valószínűleg közömbös maradt az első portugál köztársaság 1926-os kimúlása iránt: „A tehetetlen portugál parlamentért, amely szomorú karikatúrája volt csupán az európai parlamenteknek, bizonyára nem kár, ha az átmeneti katonai uralom számottevő eredményekre számíthatna.”²¹⁴ Vagy ahogy a később az Akadémia levelező tagjává választott szabadelvű történész-újságíró, Balla Antal a portugálokat újfent kissé lekezelve értékelte a helyzetet: „Itt is átlag félesztendőnként követték a kormányok egymást és a nemzetnek oly csekély az érzéke az önkormányzat iránt, hogy a diktatura, majdnem azt mondhatnánk, teljesen jogsult.”²¹⁵

A kaotikus helyzet mellett Portugália másik jelentős problémájának továbbra is az Angliától való függést és az országot kiszolgáltatottá tevő gazdasági függőséget tartották.²¹⁶ Malasits Géza szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselő például még figyelmeztető példaként is citálta Portugália szomorú sorsát az angol orientációt erőltető kormányzati politikával szemben:

Kérdezzék meg a portugál népet, hogy milyen boldog az angol uralom alatt. Kérdezzék meg a portugál népet, hogy mennyit kellett nemzeti önérzetéből és nemzeti jólétéből feláldoznia azért, hogy az a mohó, falánk angol kapitalizmus valahogy kielégülést találjon. Azok a forradalmak, amelyek Portugáliában itt-ott kitörnek, mind ékes bizonyítékai annak, hogy a por-

²¹¹ Számos ilyen szurkálódó megjegyzést olvashatunk a korabeli sajtóban: „Mai napon mindössze egy portugál forradalom volt. Illetékes helyen remélik, hogy holnap kiköszörülnek ezt a csorbát.” [Cím nélkül.] *Pesti Napló*, 1926. szeptember 22. 9.; „A múlt héten kitört az ezidei első portugál forradalom. Amint ismerjük a derék portugálokat, még egynéhány forradalomra lesz kilátás náluk az Úr 1927-ik esztendejének hátralevő részében.” [Cím nélkül.] *Pápa és Vidéke*, 1927. február 13.; „A havonként legalább egyszer esedékes portugál forradalmat már előkészítették.” A legújabb portugál forradalom. *Népszava*, 1927. október 6. 4.

²¹² Gomes da Costa tábornok a portugál forradalom vezére. *Pesti Napló*, 1926. június 6. 16.

²¹³ Carmona tábornok Portugália diktátora. Miért nem sikerült a portugál forradalom? *Pesti Napló*, 1927. február 23. 9.

²¹⁴ A portugál forradalom. *Pesti Napló*. 3.

²¹⁵ Balla Antal: A diktatúrajárvány. *Pesti Hírlap*, 1926. június 27. 6.

²¹⁶ Vö. A szegénység országa, ahol... 15.; Carmona tábornok Portugália... 9.; Miért nem sikerült a portugál forradalom? *Pesti Napló*, 1927. február 23. 9.

tugál nép elégedetlen valamivel, amelyen segíteni momentán nem tud, mert az angol kapitalizmus karmai között fetreng és az angol kapitalizmus polipkarjaival öleli át a portugál gazdasági életet.²¹⁷

A *Pesti Napló* már többször idézett cikke pedig meglehetősen éles szemmel fogalmazta meg azt, ami aztán bizonyos értelemben Portugália politikájának a következő évekre jellemző irányvonalát is meghatározta:

Anglia azóta állandó bankárja Portugáliának, s nagyon valószínűtlen, hogy Mendoza da Cadaz tábornok az anyagi függőségnek ezen az állandósult állapotán diktatori attitűdökkel változtatni fog. [...] Portugáliában az adott viszonyok között csupán gazdaságpolitikát, nem pedig forradalmi politikát lehet csinálni, a gazdaságpolitikához pedig nem katona diktátorokra van szükség.²¹⁸

Ennek a gazdaságpolitikának a kidolgozója és megvalósítója pedig az a Portugáliát eleinte pénzügyminiszterként új pályára állító,²¹⁹ majd 1932-től miniszterelnökként irányító António de Oliveira Salazar lett, akinek a színre lépésével Portugália magyarországi recepciója is egészen más narratívába fog ágyazódni.

A század első felének Portugália-képét tehát mindenekelőtt az országról szóló újságcikkek állításai határozták meg, amelyek írói elsősorban másodkézből, külföldi tudósítóktól szerzett információk alapján reflektáltak az ottani eseményekre. Megközelítési módjaikban fellelhetők a kor Magyarországot meghatározó társadalmi feszültségek egyes vonásai is. A királlyal, a királyi túlhatalommal szembeni kritikában leginkább a függetlenségpártiak tudták artikulálni sajtóját, több évtizedes elégedetlenségüket. Ezért is ostorozhatták olyan hévvel Károly király diktatorikus intézkedéseit – kevésbé helyezve előtérbe például João Franco személyét.²²⁰ A szociáldemokraták viszont a királyság intézményével, a szélesebb néprétegek politikai jogokból való kizárásával kapcsolatos kritikájuk megtámogatására tudták felhasználni a portugál eseményeket.

A kor Magyarországon fontos egyházzal kapcsolatos viták, az egyházak, felekezetek emancipációja, az állam és egyház szétválasztásával kapcsolatos konfliktusok is visszatükröződtek a

²¹⁷ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XLIV. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1926. 444.

²¹⁸ A portugál forradalom. *Pesti Napló*. 3.

²¹⁹ A korabeli pesti humor erre a korábban már többször idézett operettbetétet újra felemlgetve így reagált: „A portugál büdsében, mint Lisszabonból jelentik, – nincs deficit. Most már tudjuk tehát, hogy miért dudál olyan vigan a portugál.” [Cím nélkül.] *Pesti Napló*, 1928. október 24. 11.

²²⁰ Jóllehet, olykor azért akadtak cikkek, ahol az ő személye is nagyobb jelentőséget kapott. Vö. A merénylet s az anarchisták. *Pesti Hírlap*, 1908. február 9. 34–35.; A forradalom története. *Pesti Napló*, 1908. február 3. 4.; A forrongó Portugália. *Pesti Napló*, 1908. augusztus 24. 2.

portugál eseményekben. A katolikusok ezért ostromozhatták olyan erőteljesen a portugál köztársaság egyházellenes intézkedéseit, és ezen keresztül a liberalizmust, illetve a több ízben a zsidókkal azonosított szabadkőműveseket.²²¹ A protestánsok pedig a portugál eseményekben elsősorban a katolikus vallás társadalomszervező erejének csődjét látták: interpretációik mélyén ott sejteni a Max Weber 1905-ös *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában is kifejeződő korhangulatot.

Az első világháború folyamán aztán elsősorban a propagandaszempontok kerültek előtérbe. A portugálok nagy háború alatti tevékenységét legtöbbször úgy állították be, mintha az ország kénytelen lett volna minden percben alkalmazkodni az őt kihasználó antant hatalmak, elsősorban pedig Anglia kényszerítő, népeket kizsigerelő akaratához. Itt vagy a Portugáliával kapcsolatos lesajnáló, paternalizáló, vagy pedig az ország lakóit mintegy heroikus, a saját vezetőik és az idegen hatalmak elleni küzdelemben lefestő hozzáállás volt jellemző. Ritkán merült fel azonban az, hogy a köztársaság politikusai esetleg tervezett módon, az ország érdekeit szem előtt tartva, és nem csak az események után rohanva próbáltak élni a háború adta lehetőségekkel.

Ez a lesajnáló hozzáállás a propagandisztikus célok követésének sajátos logikáján túl abból is táplálkozhatott, hogy a korban a portugálokat sokszor úgy kezelték, mint egy elmaradott, élete delén már túljutott, vagy éppen gyermeki tulajdonságokat mutató népet. Ez az attitűd a kor divatos nézeteinek, a szociáldarwinista felfogásnak, Friedrich Ratzel népek organikus fejlődéséről, hanyatlásáról, illetve haladásáról szóló,²²² vagy Gobineau civilizációk pusztulását a fajok satnyulásával összekötő elméleteinek²²³ vulgarizált változataiban gyökerezhetett. A motívum már a század elején érzékelhető volt, majd aztán az 1920-as években is tovább élt, főleg, hogy ekkor Portugália tényleg kifejezetten zavaros képet mutatott. Ám még ezt követően is felfedezhető maradt: az 1930-as években is sokszor érezhető a hatása, amikor Salazar tetteinek dicsőítése közben a magyarok oda-odaszúrnak a portugálok provincialitásának, az ország fejletlen viszonyainak, vagy éppen megjegyzést tettek az országban keveredő fajok fejlődés szempontjából hátrányos voltára.

---

²²¹ A „szabadkőműves” kifejezés zsidó szó kiváltására való használatával kapcsolatban l. Kerekes László: *Zsidóságképek a 19. század végi magyar katolikus és protestáns sajtóban*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudomány Szak, 2008. 48.

²²² Hajdú Zoltán: Friedrich Ratzel hatása a magyar földrajztudományban. *Tér és Társadalom*, 1998/3. 93–104.

²²³ Sheppard, Eric [et al.]: *A World of Difference. Encountering and Contesting Development*. The Guilford Press. New York – London, 2009. 56–57.

2. A SALAZARI PORTUGÁLIA RECEPCIÓJÁNAK KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

2.1. A HIVATÁSRENDI GONDOLAT MEGSZÜLETÉSE ÉS A *QUADRAGESIMO ANNO* CÍMŰ PÁPAI ENCIKLIKA

A politika és a politikai ideológiák területén a két világháború közti időszakban jelentős változások mentek végbe a világban és elsősorban Európában. Míg a XIX. században egyre több helyen diadalmaskodott az állam szerepét korlátozni kívánó liberalizmus, az egyén jelentőségét előtérbe állító individualizmus, illetve az ezekkel összekapcsolódó demokratikus berendezkedés és parlamentarizmus, a XX. század elejére megszorodott azok száma, akik kezdték észrevenni a korábban bekövetkezett változások fonákját is: a liberalizmus a vagyoni különbségek növekedéséhez, az individualizmus önzéshez és a közösségi értékek elhanyagolásához, a parlamenti rendszer pedig a kormányzásban mindinkább teret nyerő anarchiához vezetett.²²⁴ A gazdasági megtorpanás, az addigi társadalmi-gazdasági fejlődés átgondolásának szükségessége, az egyéni érdekek helyett a közjó, a *bonum commune* újbóli előtérbe helyezése így már az első világháború előtti időszakban megjelent és a társadalmi diskurzus részévé vált.²²⁵

Sokak úgy látták, hogy maga a nagy háború is végső soron a rendszer szerkezeti hibáit mutatta meg csak, és az egyéni haszonszerzést, a *homo œconomicus*t középpontba állító gondolkodás nagyban hozzájárult annak kitöréséhez.²²⁶ Az első világháború aztán a hadigazdaságra való átállással alapvető változásokat hozott az addigi struktúrákban, mivel a háború évei alatt az állam hatóköre megnőtt, és egyre erőteljesebben kezdett beleszólni a gazdasági életbe, sőt valójában a gazdaság irányítójává lépett elő. Nemcsak az államok gazdasági szerepe növekedett meg azonban, hanem az elnyomásra való hajlandóságuk is, és a háború elhúzódásával, a veszteségek egyre súlyosabbá válásával a hadviselő országok vezetése is egyre totalitáriusabbá vált.²²⁷ A háború vége és az azt lezáró béke megkötése ezt az állam mennyiségi és minőségi bővülését magával hozó folyamatot igazából már nem volt képes visszafordítani.²²⁸ A jövő kormányok a későbbiek során is megőrizték a háborús időkben szerzett tapasztalataik emlékét. Mindazonáltal az 1920-as évek konszolidációja, amely egy átmeneti és viszonylag békés korszakot hozott magával, Európa-szerte felcsillantotta a liberális eszmék újbóli felülkerekedésének vagy esetleges korrekciójának esélyét, és a fasiszta Olaszországot, valamint a bolsevik Oroszországot kivéve úgy tűnt, minden országban ez a fejlődési irány válik hangsúlyosabbá.²²⁹

²²⁴ Bertényi: Fasiszta... 237.

²²⁵ Zachar Péter Krisztián: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 14–15., 21.

²²⁶ Uo. 26.

²²⁷ Paul Johnson: *A modern kor*. XX. Század Intézet, Budapest, 2000. 20–22.

²²⁸ Uo. 21.

²²⁹ Szalai Miklós: Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944). *Múltunk*, 2002/1. 52–53.

Ennek a nyugodt, látszatstabilitást hozó időszaknak az 1929-ben kezdődő nagy gazdasági világválság vetett végképp véget, amely sokak szemében megkérdőjelezte az első világháború után restaurált rendszer értékeit. Így aztán a korszak számos gondolkodó és vezető egyénisége adott hangot annak a meggyőződésének, hogy a válság oka a magántulajdonra, a szabad piacra és a – szerintük – túlzott individualizmusra épülő gazdasági modellben rejlik, éppen ezért ez a rendszer nyilvánvalóan csődöt mondott, és helyette valami újjal kell kísérletezni,²³⁰ hogy a munkaadó és munkavállaló közti viszony átalakításával, az állam gazdaságban betöltött szerepének újraértelmezésével elejét lehessen venni a társadalmi robbanásnak.²³¹ A kérdés ezt követően már csak az volt, hogy milyen ideológia forrásvidékéről származzanak ezek az újfajta megoldások. E tekintetben alapvetően három fő csapásirányt lehetett egymástól elkülöníteni: voltak, akik még a régi iránytűt követve tájékozódtak, s úgy gondolták, hogy nincs szükség alapvető változásokra, mivel a rendszer alapvetően működőképes, és ha némi – mérsékelt – változtatásokat sikerül rajta végrehajtani, akkor továbbra is működtethető marad.²³² A másik két irányzat ennél radikálisabb megoldásokban gondolkodott, s habár genezisük eltérő volt, mivel egyikük a bal-, másikuk pedig a jobboldalról érkezett, egy ponton mégis azonos vonásokat mutattak: az egyéni érvényesülésre építő rendszer szerintük nyilvánvalóvá váló csődje után mind a ketten valamiféle kollektívizmus kiépítésében keresték az új kor új kihívásainak megfelelő megoldást.

A baloldal javaslata természetesen a szocialista-kommunista rendszer elterjesztése volt, mivel ennek az irányzatnak a követői úgy látták, hogy a válsággal valójában csak az következett be, amit ők már jóval korábban megjövendöltek,²³³ vagyis nyilvánvaló, hogy miután már a diagnózisuk is helyes volt, az általuk alkalmazott recept – vagyis a polgárok teljes egyenlőségére épülő társadalom – az egyetlen olyan eszköz, amellyel a helyzet kezelhető. Bizonyos tekintetben az ő ideológiájukra reagálva jelent meg az a jobboldali, ugyancsak a szociális kérdés előtérbe állítását és az etatista megoldásokat előtérbe állító elgondolás,²³⁴ melynek az volt az kiindulópontja, hogy a szociális feszültségeket végsőkéig kielező nagy gazdasági világválsággal a liberális kapitalizmus elsősorban nem mint gazdasági rendszer, hanem mint társadalomszerve-

---

²³⁰ Uo. 53.

²³¹ Strausz Péter: Korporáció vagy hivatásrend. *Múltunk*, 2010/1. 89.

²³² Lackó Miklós: A magyar politikai-ideológiai irányzatok átalakulása az 1930-as években. Lackó Miklós: *Válságok – választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975. 318.

²³³ Szalai: Újrendiség... 54.

²³⁴ Zachar: *Gazdasági válságok...*

zési mód bukott meg. A társadalmi rendszer pedig azért vált kezelhetetlenné, mivel a kapitalizmus dinamikája felőrölte a hagyományos közösségek nyújtotta anyagi és érzelmi biztonságot. Ezért ennek az elképzelésnek a hívei amellet kardoskodtak, hogy ezt a liberális rend által atomizált társadalmat újra olyan valóságos közösségek halmazává kell alakítani, amelyet a közösen vallott értékek, a hazafiság, illetve a vallás, valamint a tekintély vagy a diktatúra fegyelme tart össze és mozgósít nagy, közösen felvállalt célok érdekében.²³⁵ Természetesen a kapitalista liberalizmus, illetve a bolsevizmus ellen megfogalmazott jobboldali válaszok igen széles spektrumon helyezkedtek el. A két legismertebb és totalitárius példa Mussolini itáliai fasiszta és Hitler németországi náci berendezkedése volt. A konzervatív oldal változást sürgető képviselői között azonban jelen volt egy igen jelentős másik – elsősorban katolikus kötődésű – irányzat is, melyet korporatív, vagy hivatásrendi rendszernek szoktak nevezni. Noha Mussolini berendezkedésében találhatunk olyan vonásokat, amelyek közösek voltak ezzel az elképzeléssel (itt is létezett például a korporatív rendszer, de inkább csak a fasiszta párt diktatúrájának elkendőzése), addig Hitler állama ettől igencsak eltérő képet mutatott, mivel ő a demokrácia helyére a nép érdekeit meglátó vezér államát (*Führerstaat*) igyekezett állítani.²³⁶

Az 1930-as években több konzervatív gondolkodó érdeklődésének homlokterébe kerülő hivatásrendi rendszer gondolatköre mögött alapvetően ugyanis nem a két nagy jobboldali diktatort találjuk, hanem más társadalmi és szellemi erőket, elsősorban – bár nem kizárólagosan – a katolikus egyházat,²³⁷ és annak fejét, XI. Pius pápát, aki 1931-ben kiadott *Quadragesimo anno* című enciklikájában összegezte ennek az elképzelésnek az alapelveit, választ adva az egyházat két oldalról (a világforradalom és az osztályharcos szervezetek erősödésének, illetve az előretörő európai fasizmusnak az irányából) is szorongató ideológiai veszély kihívásaira.²³⁸

Az állam felépítését nem az egyének, hanem annak részeit képző társadalmi csoportok felől megközelítő hivatásrendi elképzelés gyökerei azonban ennél jóval korábbra nyúlnak vissza. Gyökerei között utalhatunk akár már Aquinói Szent Tamás elképzeléseire is: szerinte ugyanis az ember természeténél fogva társas lény, magát csak közösség részeként képes kiteljesíteni, ezért különböző közösségi funkciók szerint csoportokba szerveződik, az államhatalommal pedig ezáltal nem egyénként, hanem egy-egy nagyobb társas csoport részeként áll szembe.²³⁹ Az

---

²³⁵ Uo. 54.

²³⁶ Uo. 57.

²³⁷ Uo. 57.

²³⁸ Gergely Jenő: *Politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977. 149.

²³⁹ Zachar: *Gazdasági válságok...* 69

ő gondolatai a XIX. század második felére nyertek újra aktualitást, amikor az individuum előtérbe kerülésével a katolikus bölcseletnek is meg kellett fogalmaznia a saját közösség, állam és egyén viszonyát értelmező tanítását.²⁴⁰ Míg több társadalomtudós már a korábban is a középkori rendekhez és rendiséghez való visszatérést javasolta a liberális elképzelésekből fakadó káosz, az elégtelen képviselő és az osztályharc ellenszereként,²⁴¹ ekkorra számos katolikus gondolkodóban már a felismerés is megszületett, hogy a liberalizmus a személyek méltóságának és szabadságának hangsúlyozása révén azonos alapokon nyugszik a kereszténységgel, így nem annak teljes leváltására, hanem inkább korrekciójára van szükség.²⁴² Az elgondolás kimunkálásában élen járó Fribourgi Unió például a rendiség felelevenítésnek célját is abban látta, hogy a magántulajdont és a magánvállalkozásokat a közjával összehangolja.²⁴³ A velük kapcsolatban lévő XIII. Leó pápa végül 1891-ben foglalta össze a katolikus egyház kérdéssel kapcsolatos álláspontját, és adott a hívek számára iránymutatást a keresztényszociális tanításokat megalapozó *Rerum novarum* című enciklikájával.²⁴⁴ Ebben XIII. Leó egyaránt elítélte a liberális individualizmust, illetve a marxista szocializmust is, mivel egyrészt szerinte az ideális társadalom nem olyan szabad, saját céljait kereső individuumokból épül fel, akiknek csak a lehető legkisebb mértékben van szükségük arra, hogy közintézményeket helyezzenek maguk fölé, hiszen ebben az esetben a munkások áldozatul esnének munkaadók embertelenségének és korlátlan nyereségvágyának; másrészt azonban az ideális társadalmat nem alkothatják antagonisztikus ellentéteik miatt szembenálló osztályok sem, miután ebben az esetben a társadalom teljességgel szétzilálódna. Az ideális társadalomnak inkább úgy kellene viselkednie, mint egy élő organizmusnak, ahol minden rész (a szegények és a gazdagok, a munkások és a munkaadók közösségei) egyaránt funkcióval bír, s ezeket a részeket a közjóra törekvés tartja össze. A liberális kapitalizmus vallástól és erkölctől elszakadt, egyedül a profit hajszolásával törődő mentalitásán végső soron csak az erkölcsi megújulás tudna segíteni, de ez a megújulás nem várható egyedül az egyének lelkiismeretétől, hanem a keresztény egyháznak is bele kell avatkoznia, hogy ezáltal a vallásnak és a keresztény természetjognak megfelelő berendezkedést tudjon a világra segíteni. Az enciklika a tőke és a magántulajdon létét nem tartja elvetendőnek; olyan berendezkedést ajánl tehát, ahol a munka és a tőke egyensúlyban van, a magántulajdont és a szabad versenyt

---

²⁴⁰ Uo. 70.

²⁴¹ Uo. 71–73., 81.

²⁴² Uo. 85–87.

²⁴³ Uo. 91.

²⁴⁴ Békés Márton: A rendiség felújítása. A hivatásrendiség egy lehetséges értelmezési módja. *Első Század*, 2006/I. 101.

pedig kellő mértékben szabályozni lehet a keresztény szolidaritás alapján. Mindezen célok eléréséhez olyan keresztény munkásegységek és szervezetek felállítását javasolja, „amelyek egyrészt megfelelő módon támogatják a rászorulókat, s másrészt közelebb hozzák egymáshoz a két osztályt”.²⁴⁵ A pápa ezzel a tettevel nagyot lépett előre, mivel elődei mind haboztak véleményt nyilvánítani az újonnan formálódó világban követendő politikai elképzelésekkel szemben. Ő azonban a szintén általa kiadott 1879-es, a tomista filozófia újjáélesztésének fontosságát hangsúlyozó *Æterni patris* kezdetű enciklika szellemében, a tomista filozófia atyjához, Aquinói Szent Tamáshoz visszanyúlva, a kialakult államhatalmakat lényegében elismerve felismerte annak a fontosságát, hogy az egyházi tanításokat a korszellemhez kell igazítani.²⁴⁶

Annak ellenére, hogy XIII. Leó utódja, X. Pius az egyházi politizálást elítélve, a keresztény pártok szervezkedését tiltva, a modernizmussal szembefordulva szinte teljes hátraarcot hajtott végre, az enciklika nem maradt hatástalan, és nyomában sok keresztényszocialista alapon szerveződő munkásszervezet, politikai mozgalom jött létre, egyúttal nagy szerepet játszott az egyén és a társadalom jogait, a szabadságot és a társadalmi felelősséget egyaránt szem előtt tartó keresztény szolidarizmus formálódásában is.²⁴⁷ Ugyanakkor az is igaz, hogy a keresztényszocializmus ideológiája csak ritkán tudott igazán hatékony versenytársa lenni a szociáldemokráciának, talán azért is, mert annak ellenére, hogy fellépett az alsóbb néposztályok érdekében, inkább a konzervatív jobboldalon pozícionálta magát.²⁴⁸ Az 1920-as évek végére, az 1930-as évek elejére viszont az 1891-ben megfogalmazott elvek már nem bizonyultak elégségesnek, egyrészt az egyre jobban kiéleződő szociális kérdés, másrészt az egyház szellemi és társadalmi súlyának az első világháború után tapasztalható megnövekedése miatt, harmadrészt pedig azért, mivel az új jobboldali ideológiák az állam mindenhatóságának nevében az állampolgárok vallási életébe is bele akartak szólni,²⁴⁹ miközben az egyházat igyekeztek visszaszorítani.

Ahogy a korábbiakban már láttuk, az új pápai enciklikának (vagyis a már említett, a *Rerum novarum* után negyven évvel kiadott, és ennek tiszteletére *Quadragesimo annónak* elnevezett pápai körlevélnek) alapját jelentő hivatásrendi elképzelés gyökerei a XIX. századra nyúltak

---

²⁴⁵ *Rerum novarum* III. 3.: A munkaadók és munkavállalók feladatai. A *Rerum novarum* szövegének idézése során Déz Katalin fordítását használtuk. Ez megtalálható a többi között a következő kötetben is: XIII. Leó: *Rerum Novarum. A társadalom keresztény alapjai. XIII. Leó pápa körlevele a munkások helyzetéről*. Hunnia-Pac, Budapest, 1991.

²⁴⁶ Ormos Mária: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009. 84.

²⁴⁷ Zachar: *Gazdasági válságok...* 106–107.

²⁴⁸ Ormos: *Politikai...* 84–85., illetve Strausz: *Korporáció...* 94.

²⁴⁹ Szalai: *Újrendiség...* 59.

vissza.²⁵⁰ Az enciklika közvetlen előzményeit jelentő elképzeléseket viszont az 1920-as évek elején kezdték kidolgozni, tudományos, filozófiai, gazdasági és szociológiai szempontból is alátámasztva az elgondolást.²⁵¹ Ebben az időszakban érlelődött a hivatásrendi gondolat több helyen, Németországban és Ausztriában is politikai programmá,²⁵² és ekkor vált nagy hatásúvá az osztrák konzervatív gondolkodó, Othmar Spann, illetve 1921-ben megjelent *Der wahre Staat* című, az úgynevezett univerzalista organikus társadalomelmélet alapjait lefektető műve is. Spann, illetve az ő nyomán az osztrák szociológiai iskola követői,²⁵³ már ekkor is a modern állammal szembeni alternatívaként ajánlották, a hittől, egyházi tanításoktól és a vallásosságtól lecsupaszított elképzelésüket, melynek a rendi állam (*Ständestaat*) nevet adták.²⁵⁴ Az elképzelés a katolikus európai országok között egyre népszerűbbé vált, és még a német lutheránus elméletalkotók is felfigyeltek rá.²⁵⁵ Az újrendiség lényege, hogy a társadalmat ugyan részekre tagolja, ám ennek a tagolódásnak az alapját nem a marxista filozófia által bevezetett osztályok, vagy a liberális demokráciákban létrejött pártok, hanem az egyes társadalmakban kialakult természetes tagolódások jelentik. Ez az irányzat tehát – az előző századokból ihletet merítve – foglalkozás, illetve lakóhely alapján kívánta csoportosítani a polgárokat. Az állam szervezetébe pedig az így kialakult csoportok mentén, nem pedig egyénenként akarta bekapcsolni az embereket.²⁵⁶

Az elgondolás célja többek között a parlamentáris korszak alapját képező pártrendszer, az individualizmus politikai kifejeződéseként értelmezett liberális demokrácia kiküszöbölése volt, mivel arról úgy tartotta, hogy működésképtelen, és csak egy-egy szűkebb klikk érdekeit veszi figyelembe. Helyére éppen ezért a parlamentarizmus fenntartásával a korporatív érdekképviselést akarta állítani, melynek lényege, hogy a nemzetgyűlés egyik kamarájába a társadalom helyi, illetve foglalkozási csoportjai szakértő képviselőket küldenek, akik az állam vezetőivel, valamint a másik kamarával együttműködve – ezeket segítve – részt vesznek az elsősorban gazdasági és szociális kérdéseket érintő döntéshozatali és törvényhozói munkában. A hivatásrendiség társadalomszemlélete tehát organikus, államfelfogása viszont hierarchikus, vagyis egyensúlyt próbál teremteni az állam és a társadalmi öngazgatás között úgy, hogy a szakértelmet igénylő államügyekben a hozzáértő szakemberek, illetve az állam vezetése dönt, míg a

---

²⁵⁰ Ormos: *Politikai...* 73., 86.

²⁵¹ Békés: *A rendiség...* 101.

²⁵² Zachar: *Gazdasági válságok...* 121–128.

²⁵³ Békés: *A rendiség...* 102.

²⁵⁴ Szalai: *Újrendiség...* 60.

²⁵⁵ Békés: *A rendiség...* 102.

²⁵⁶ Uo. 102.

társadalom fentebb már bemutatott természetes egységei érdekeiket képviselők útján juttatják kifejezésre.

Az 1920-as évtized során kiformalódó hivatásrendi elképzelések nem voltak egységesek. Egyesek – így például a nációkkal összeálló, és az általuk kihasznált Spann is²⁵⁷ – az állami szerepvállalás hangsúlyosabbá tétele mellett kardoskodtak, addig más, katolikus kötődésű gondolkodók a szolidaritizmust helyezték előtérbe, és nem az állam lebontására törekedtek, hanem csupán megjavítani kívánták azt a társadalmi partnerek közötti társadalmi kapcsolatok újragondolásával, a szubszidiaritás, vagyis a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjein megszerveződő csoportjainak önkormányzatának erősítésével.²⁵⁸ Ezenkívül az egyes irányzatok között vita volt azzal kapcsolatban is, hogy valójában hány rendet kellene elkülöníteni.²⁵⁹ Az egyház vezetése viszont az 1920-as évek során nem foglalt állást ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban, mivel XI. Pius 1922-es *Ubi arcano Dei consilio* kezdetű enciklikája alapján továbbra is az volt a katolikus vezető elit nézete, hogy a katolicizmus ne avatkozzék a társadalmi és gazdasági élet alapkérdéseibe, hanem maradjon a valláserkölcsi, nevelési, kulturális és karitatív tevékenységnél.²⁶⁰

Ezzel az állásponttal szakított a korábbiak során már többször is említett, 1931. május 15-én kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű körlevél, mely a fentebb bemutatott elképzelések bizonyosfajta szintézisét adta.²⁶¹ Az enciklika áttekinti azokat a megelőző negyven év során (vagyis a *Rerum novarum* óta) végbement változásokat, amelyek az 1891-es körlevélnek voltak köszönhetőek. Értékelése szerint ezek következtében egyes helyeken ugyan mérséklődött a munkások szenvedése, ám azt is elismeri, hogy a kapitalizmus időközben új területekre is kiterjedt, emiatt pedig a proletariátus azóta igencsak megszorodott:

A munkások helyzete valóban jobbra fordult és méltányosabb lett, különösen a fejlettebb és gazdagabb országokban, ahol már nem lehet azt mondani, hogy egytől-egyig minden munkás nyomorogna, vagy szenvedne a szegénységtől. Mégis, amióta a modern technika és gyáripár igen nagy tempóban behatolt számos új régióba, így a Kelet ősi kultúrájú államaiba is, és ott gyökeret vert, azóta a nincstelen proletárok száma hallatlanul megnőtt, s jajkiáltásuk a földről Istenhez száll; számukat növeli a parasztok óriási serege, akik a létező legalacsonyabb élet-színvonalon tengődnek, és egyáltalán nincs reményük, hogy „valaha is egy darabka földet szerezhessenek”.²⁶²

²⁵⁷ Zachar: *Gazdasági válságok...* 140.

²⁵⁸ Uo. 130., 135.

²⁵⁹ Békés: *A rendiség...* 103.

²⁶⁰ Gergely: *Politikai katolicizmus...* 148.

²⁶¹ A *Quadragesimo anno* szövegének idézése során Dér Katalin fordítását használtuk. Ez megtalálható a többi között a következő kötetben is: Goják János – Tomka Miklós – Dér Katalin: *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Szent István Társulat, Budapest, 1993.

²⁶² *Quadragesimo anno* III. 4. (59.): A proletariátus helyzete.

Mindeközben a tőke nem sokat változott, sőt inkább koncentráltabbá vált.

105. Korunknak mindennél inkább szembeötlő jelensége és jellegzetessége, hogy nem csupán anyagi eszközök, hanem mérhetetlenül nagy hatalom és despotikus gazdasági mindenhatóság halmozódik fel néhány ember kezében, akik többnyire nem is tulajdonosai, hanem csak kezelői és működtetői a rájuk bízott vagyontömegnek, amely fölött korlátlan teljhatalommal rendelkeznek.

106. Ezt a hatalmat azok tudják a legkíméletlenebbül gyakorolni, akik a pénztőkét birtokolják és uralják, mert így fennhatóságuk alatt vannak a kamatok, uralják a hiteléletet, ennek következtében az egész gazdaság vérkeringését ellenőrzik, és olyannyira ők vezérelnek a gazdaságnak ezt az éltető elemét, hogy akarataik ellenére senki még csak lélegzethez sem juthat.²⁶³

Ennek következtében aztán egyre fokozódnak az egyes társadalmak belső, és a különböző társadalmak közötti külső harcok is:

A gazdasági hatalom- és erőkoncentráció aztán visszahatásként újabb harcot szül, mégpedig háromféle harcot: harc folyik először is magáért a gazdasági hatalomért; éles küzdelem alakul ki az állami hatalom kézre kerítéséért, hogy az állam erejét és hatalmát is be lehessen vetni a gazdasági érdekcsoportok oldalán; végül harc folyik az államok között, részint hogy az egyes országok politikai erejüket is saját polgáraik gazdasági érdekeinek – és bármiféle gazdasági érdekeinek – előtérbe helyezésére használhassák, részint pedig azzal a céllal, hogy gazdasági erejük latba vetésével döntsék el az országok közötti konfliktusokat.

A kapitalizmussal szembenálló szocialista ideológia viszont megváltozott, és két táborra szakadt. Ezek egyike a szélsőséges kommunistáké:

A szocializmus egyik irányzata szinte ugyanolyan változáson ment keresztül, mint amit a kapitalista gazdaságról fentebb elmondtunk, – és kommunizmussá fajult. A kommunizmus két elvet hirdet és érvényesít, mégpedig nem is a pincék titkos rejtekén, hanem nyíltan és nyilvánosan, akár a legerőszakosabb eszközök igénybevételével is: a kíméletlen osztályharcot és a magántulajdon teljes eltörlését. Céljai eléréséért semmitől sem retten vissza, semmit sem szégyell; a hatalomra jutott kommunizmus pedig meg is mutatja hihetetlen, vadállati kegyetlenségét.²⁶⁴

A másik, az enciklika által enyhébbnek nevezett irányzat megtartotta a szocializmus elnevezést és „nem csupán az erőszakot veti el, hanem az osztályharcot és a magántulajdon eltörlését is valamiféle ésszerűséggel igyekszik enyhíteni és szabályozni, bár egészében nem utasítja el”. Az enciklika azt sem tagadja, hogy a szocialisták nézetei bizonyos pontokban közelítenek a társadalmat megreformálni kívánó keresztényekéhez, ám köztük a kiegyezés képtelenség, mert az előbbieket „magát a társadalmat a keresztény igazsággal a lehető legellentétesebb módon képzelik el”.²⁶⁵

²⁶³ *Quadragesimo anno* IV. 1. (105–106.): A korlátlan szabadverseny következménye: a helyébe lépő gazdasági hatalom.

²⁶⁴ *Quadragesimo anno* IV. 2. (112.): A szélsőséges irányzat: a kommunizmus.

²⁶⁵ *Quadragesimo anno* IV. 2. (117.): A szocializmus enyhébb irányzata és a keresztény társadalmi tanítás közötti kompromisszum képtelensége.

A pápa szerint ez a két szemben álló fél – liberalizmus és szocializmus – nem tudja magát megértetni a másikkal, és mindegyik másféle vagyoni elosztás megteremtését tűzi ki célul. Az enciklika kiáll a magántulajdon védelme mellett, ugyanakkor elutasítja, hogy a gazdagok minden profitot maguknak zsebeljenek be, anélkül, hogy ezt a munkásokkal megoszthatnák:

Nem akármilyen vagyoni elosztás alkalmas azonban az Isten által akart cél minden szempontból tökéletes, vagy akár csak aktuálisan tökéletes elérésére. Ennélfogva a gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamos gazdagodásból úgy kell részesíteni az egyes embereket és csoportokat, hogy ne szenvedjen hátrányt a XIII. Leó értelmezésében tekintett közérdek, más szóval, hogy a társadalom egészének java, a közjó sértetlen maradjon. A társadalmi igazságosságnak és jogszerűségnek ez a törvénye tiltja, hogy az egyik osztály elzárja a másikat a termelés növekményéből való részesedéstől. Ha tehát a gazdagok osztálya jódoigában a bajokkal mit sem törődve azt véli a dolgok helyes rendjének, hogy neki minden, a munkásnak meg semmi sem jut, akkor nem kevésbé sérti meg ezt a törvényt, mint a munkásosztály, ha az őt ért jogsérelem miatti haragja tüzeiben, jogának tudatában, ezt a jogát egyoldalúan érvényesítendő, saját magának igényeli mindazt, ami a saját keze munkájának eredménye, ha minden nem munkával szerzett tulajdont, jövedelmet, profitot, bármilyen jellegű is, bármilyen funkciót lát is el a közösség életében, minden egyéb körülménytől függetlenül, csak mint ilyent – mint nem munkából származó jogot – támad és el kíván törölni.²⁶⁶

A munkást tehát megilleti az igazságos munkabér, mely három komponens figyelembevételével alakítható ki: „a munkás és családja szükségletei”, „a vállalat helyzete” és „a közjó követelménye”.

A *Quadragesimo anno* mindezen túlmertően fontosnak tartja az állam reformját is, nem azért mert ettől várja a jólét megteremtését, „hanem mert az individualizmus következtében odáig fajult a helyzet, hogy az egykor változatos formákkal harmonikusan tagolt, sokszínű társadalmi élet darabjaira hullott szét, csaknem teljesen elsorvadt, szinte csak az egyes ember és az állam maradt meg belőle”,²⁶⁷ és az államnak inkább vissza kellene adnia a kisebb közösségnek, társadalmi szerveződéseknek azokat a feladatokat, amelyeket azok is képesek lennének ellátni (vagyis, ahogy az enciklika fogalmaz, „szubszidiálni” kellene ezeket):

A kézenfekvő megoldás tehát az, ha az állami vezetés a kisebb jelentőségű teendők és problémák megoldását, amelyek őt amúgy is csak szétforgácsolnák, átengedi az alacsonyabb szervezettségű csoportoknak: ezáltal szabadabban, határozottabban, tehát hatékonyabban tudja elvégezni azt, ami kizárólag az ő hatáskörébe tartozik [...]²⁶⁸

Ezért is, illetve a gazdaság újraszabályozása szempontjából is fontos a nem az egyének munkaerőpiaci helyzete, hanem társadalmi feladata szerint kialakított hivatásrendek visszaállítása, mivel ezáltal lehet kiküszöbölni az osztályharc veszélyeit:

²⁶⁶ *Quadragesimo anno* III. 3. (57.): A helyes részesedés alapelve.

²⁶⁷ *Quadragesimo anno* III. 6. (78.): A társadalmi rend kérdése a *Rerum novarum*-ban.

²⁶⁸ *Quadragesimo anno* III. 6. (80.): A társadalmi rend kérdése a *Rerum novarum*-ban.

Múlhatatlanul szükséges tehát, hogy a társadalompolitika megkezdje a hivatásrendek újjáteremtését. Hiszen ma is élő valóság a társadalom erőszakon alapuló, ennélfogva instabil, ingatólag állapota, amely „osztályokon” épül fel; ezek az „osztályok” eltérő célokat követnek, ezért szemben állanak egymással, következésképpen hajlanak az ellenségeskedésre, a harcra.²⁶⁹

Ha az ugyanazon rendi csoporthoz tartozó munkaadók és munkavállalók közös célokat szem előtt tartva a közjóért tevékenykednek, akkor létrejön a társadalmi béke és rend. A különböző osztályok és rétegek kiegyezése révén kialakított új rendszer lehetővé teszi a társadalmi béke megteremtését, ehhez viszont mindkét félnek el kell fogadnia, hogy egymásra vannak utalva, és mind a tulajdon, mind pedig a munka kettős természetű, vagyis egyszerre szolgálja az egyén és a közösség érdekeit is. Az ilyen hivatásrendi társadalom nemcsak a káoszt okozó osztályharcot, hanem a korlátlan szabad versenyt sem tűrheti meg, mivel az, „noha szilárd határok közé szorítva helyes és kétségtőlhasznos dolog”, mégis a helyes működés érdekében folyamatos szabályozásra szorul, mégpedig a „társadalmi igazságosság és a társadalmi szeretet” révén.

Az enciklika kitér az akkor kiépülőben levő olasz rendszerre is, mivel úgy gondolja, hogy ennek a szakszervezetek és szakmai testületek megszervezésére tett kísérlete az enciklika tárgyához tartozik, vagyis elismeri, hogy kimutatható némi rokonság az általa felvázolt rendszer és a Mussolini által megvalósított berendezkedés között. Méltányolja egyes előnyeit („a különböző csoportok békés együttműködése, a szocialista szervezetek háttérbe szorítása, próbálkozásaiak megghiúsulása, a hatóság speciális moderátori tekintélye”), ugyanakkor felhívja a figyelmet előnytelen vonásaira is, vagyis arra, hogy itt az állam „a szabad cselekvés helyébe nyomul”, a szakszervezeti és testületi rendszer olyan, „mintha igazgatása túlságosan adminisztratív és politikai jellegű lenne”, és „inkább partikuláris politikai célokat szolgál, mint egy jobb társadalmi rend megteremtését és fejlesztését”.

Néhány dolog azonban nem derül ki világosan a pápa körleveléből, nevezetesen, hogy az általa megoldásként javasolt új társadalmi szervezetnek felváltania, vagy csak kiegészítenie kellene a modern, pártokra épülő államhatalmat, valamint hogy a társadalom új szervezetei spontán jöjjenek-e létre, és lépésről-lépésre vonják-e az ellenőrzésük alá a gazdaságot, illetve az államot, vagy pedig az enciklika tanításának előbb politikai téren, az állam szintjén kell diadalmaszkodnia, s a korporációk majd ezután, az állam segítségével jöhetnek létre.²⁷⁰ Vagyis nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a demokratikus vagy az autokratikus berendezkedést tartja-e előnyösebbnek.²⁷¹ Ennek révén megmaradt az egyház mozgásszabadsága, így tehát nem kellett elköteleződnie

²⁶⁹ *Quadragesimo anno* III. 6. (82.): A „hivatásrendek” együttműködése.

²⁷⁰ Szalai: Újrendiség... 63.

²⁷¹ Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924–1944*. Typovent Kiadó, Gödöllő, 1993. 84.

semmilyen irányba sem, viszont szintén ennek következtében utóbb az enciklikát igen változatos módokon kezdték értelmezni,²⁷² hiszen komoly dilemmát jelentett, hogy miként lehet egy ilyen szervezetet úgy életre hívni, hogy egy-egy szakmát teljesen átfogjon – hiszen enélkül nem tevékenykedhetett volna az egész társadalomra kiható módon –, de ne egy nálánál erősebb intézmény vagy tekintély akaratából hanem önként valósuljon meg, s így rendelkezzen a működéséhez szükséges autonómiával.²⁷³ Hívei számára az is fejtörést okozott, hogy ha mégis az állam akaratából jön létre, akkor hosszú távon hogy lehet biztosítani, hogy az ne telepedjen rá erre a szervezetre. Ezek a dilemmák később, Salazar magyarországi értékelése során is rendre visszaköszönnék majd.

XI. Pius ugyanakkor világossá tette, hogy a totalitárius berendezkedéseket sem tartja se kívánnatosnak, se pedig elfogadhatónak. *Non abbiamo bisogno* kezdetű 1931-es enciklikájában ugyanis elítélte a katolikus egyház, illetve a katolikus egyházi szervezetek ellen támadást intéző olasz fasiszta államot, majd 1937-es, német nyelven írt *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájával a fajt és vért bálványozó – az egyházzal kötött konkordátumot egyébként felrúgó és a német katolikusokat üldöző – náci nemzetiszocializmust is.²⁷⁴ a nácik által megfogalmazott elképzeléseket lényegében a pogányság újjáéledésének tekintette.²⁷⁵ Végül nem sokkal később *Divini Redemptoris* kezdetű körlevelével a bolsevik államot is elutasította. Halála előtt még egy további enciklikát is tervezett a fasiszmus ellen *Humani generis unitas* címen, ám ez 1939-es halála miatt már nem készült el.²⁷⁶

A *Quadragesimo anno* hatása az elkövetkező években igen jelentőssé vált, és sok gondolkodó államelméleti elképzeléseinek vált az alapjává annak ellenére, hogy igazán következetesen sehol nem használták fel, és gondolták végig annak javaslatait.²⁷⁷ Valóságba való átültetésére több kísérlet is született, melyek közül Dollfuss ausztriai és Salazar a következőkben vizsgált portugáliai kísérlete volt a legjelentékenyebb.

---

²⁷² Szalai: Újrendiség... 63.

²⁷³ Zachar: *Gazdasági válságok*... 149.

²⁷⁴ Roberts, David D.: *Fascist Interactions. Proposals for a New Approach to Fascism and Its Era, 1919–1945*. Berghahn Books, New York – Oxford, 2016. 84.

²⁷⁵ Medina, João: O papa entre Antígona e Creonte: Pio XI e a condenação do nazismo. A encíclica “Mit brennender Sorge” (14-3-1937). *Humanística e Teologia*, 2002/1. 22–29.

²⁷⁶ Zachar: *Gazdasági válságok*... 143.

²⁷⁷ Ormos: *Politikai*... 201.

2.2. A SALAZARI BERENDEZKEDÉS

Ahogy korábban már bemutattuk, a köztársasági berendezkedés első világháborút követő éve alatt az állam a szétesés jeleit kezdte mutatni Portugáliában. Eközben viszont a rendszer jobboldali ellenzéke kezdett magára találni, és különböző erői (melyek közül a legfontosabbak a Katolikus Centrum²⁷⁸ és a Luzitán Integralizmus²⁷⁹ voltak) elhatározták, hogy összefognak a fennálló rend megdöntésének és a haza megmentésének az érdekében. Ezek az erők 1926-ban döntöttek úgy, hogy akcióba lépnek. A felkelés az éppen egy püspöki konferenciának otthont adó Braga városából indult ki, ahol a változást akaró polgári és katonai erők Manuel Oliveira Gomes de Costa tábornok vezetése alatt gyűltek egybe.²⁸⁰ Az 1926. május 28-án kirobbantott forradalom minimális küzdelmek után teljes sikerrel zárult, jóllehet Lisszabonban senki sem csatlakozott a lázadókhoz.²⁸¹ Az elnök lemondott és egy másik tiszt, Mendes Cabeçadas kezébe tette le a hatalmat, a parlament két kamarája pedig feloszlatta magát.²⁸²

A hadseregen belüli különböző viaskodások lezárultával végül a salazari rendszer későbbi ikonikus alakjának számító Óscar Carmona ragadta magához a hatalmat,²⁸³ míg az előbb említett két tábornok jelentősége marginálissá vált. Óscar Carmona számos nehézséggel találta szemben magát: a helyi hatalom különböző, egymástól igen eltérő nézeteket valló katonai csoportok kezébe került, miközben a republikánus erők is vissza akarták szerezni elvesztett hatalmukat, és a régi elit (az egyház, illetve a nagybirtokosok) sem sorakoztak fel egyértelműen a katonai diktatúra mögé, így az ellenzéki hangok elfojtására egyre több elnyomó eszközhöz kellett folyamodnia.²⁸⁴

Mindezt tetézte még az ország gazdasági helyzetének problémája is, mivel az államháztartási hiány ekkorra már olyan magassá vált, hogy az ország új urainak minél gyorsabban megoldást kellett találniuk ennek kezelésére. Az egyik lehetőség az volt, hogy a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak kölcsönért, ám ez a szervezet olyan kemény feltételeket akart szabni ezért cserébe, hogy az ország függetlenségét féltve a portugál tárgyalóbizottságnak fel kellett függesztenie a tárgyalásokat.²⁸⁵

---

²⁷⁸ Georgel: *O Salazarismo...* 24.

²⁷⁹ Szilágyi Ágnes Judit: A portugál integralista mozgalom. *Valóság*, 2000/5. 92.

²⁸⁰ Georgel: *O Salazarismo...* 25.

²⁸¹ Uo. 78.

²⁸² Saraiva: *Historia Concisa...* 349.

²⁸³ Georgel: *O Salazarismo...* 86.

²⁸⁴ Saraiva: *Historia Concisa...* 350.

²⁸⁵ Diószegi (szerk.): *20. századi...* 386.

Carmona világosan látta, hogy a haza megmentésének szándékán túl a hadseregnek nincsen koherens programja az előbb felsorolt problémák kezelésére, sőt még csak az ország kormányzásával kapcsolatos konkrét jövőképe sincsen, így a helyzet normalizálásához szüksége lesz arra, hogy megfelelő gazdasági és jogi ismeretekkel rendelkező civileket vonjon be Portugália irányításába. Úgy gondolta, hogy a konzervatív erők beáramolhatnak a kormányzatba, miközben a katonák továbbra is megtartanák az elnöki széket, így a katonaság ellenőrzése alatt tudná tartani a társadalmi rendet, illetve meg tudná akadályozni a személyi diktatúra kiépülését.²⁸⁶ Ezen elképzelésének megvalósítására 1928. március 25-e után – amikor hivatalosan is államfővé választották – meghívta a kormányba a Katolikus Centrum jórészt coimbra-i egyetemi tanárokból álló tagjait, akiknek egy jelentős befolyással bíró frakcióját 1922 óta Salazar irányította.²⁸⁷ A nagy hozzáértést és körültekintést igénylő pénzügyminiszteri posztra pedig magát Salazart nevezte ki.²⁸⁸

Ez volt Salazar számára az első lépés a hatalom megszerzésének irányába, ám pályája valójában ennél már sokkal korábban megkezdődött. Miután 1918-ban ledoktorált, a coimbra-i egyetem jogi karán professzorrá választották, és ezt követően nemzetgazdasági kérdésekkel foglalkozott. Számtalan cikket publikált az antiklerikalizmus ellen, illetve különböző politikai és gazdasági kérdésekkel kapcsolatban.²⁸⁹ A Katolikus Centrum tagjaként már 1921-ben képviselővé választották, ám látva a kor zavaros politikai viszonyait, néhány nap elteltével lemondott, és inkább pártpolitikai előremenetelét építgette tovább, miközben cikkeiben élesen bírálta a köztársasági kormányok gazdaságpolitikáját.²⁹⁰ Ezeknek a cikkeinek köszönhetően, hogy egyre elismertebb pénzügyi szakértőként kezdtek rá tekinteni, ami nagyban hozzájárult 1926. május 28-i pénzügyminiszterré történő kinevezéséhez. Ez a kinevezés azonban ekkor még nem tartott sokáig, mivel tizenhárom nap elteltével lemondott a pozíciójáról. Lemondásának oka nem egészen tisztázott, de valószínűleg taktikai okokból vált meg újonnan elnyert pozíciójától, mivel hamar felmérte a politikai helyzet változékonyságát, és hírnevét nem akarta tönkretenni egy rossz manőverrel, illetve az akkori zavaros politikai helyzetben nem akart együtt bukni a pártfogóival.²⁹¹

1928-ban aztán végül – mint ahogy már utaltunk rá – a jórészt civilek alkotta kormányban újra ígent mondott, amikor meghívták a pénzügyi tárca élére, ám döntését ezúttal négy súlyos

---

²⁸⁶ Szilágyi I.: António de... 31.

²⁸⁷ Carvalho, José: *A Formação de Salazar e o Seu Tempo*. Via Occidentalis Editora, Lisszabon, 2008. 103.

²⁸⁸ Kay, Hugh: *Salazar and modern Portugal*. Eyre & Spottiswoode, London, 1970. 41.

²⁸⁹ Uo. 40–41.

²⁹⁰ Georgel: *O Salazarismo...* 51–52.

²⁹¹ Uo. 54.

feltételhez kötötte. Ezekben jogot kért magának arra, hogy pénzügyi tekintetben beleszólása és vétőjoga lehessen az összes többi minisztérium ügyeit illetően, így ezeknek ezt követően minden döntésük előtt egyeztetniük kellett vele,²⁹² miáltal Salazarnak sikerült maga körül egyfajta „pénzügyi diktatúrát” kialakítania. Tevékenysége viszont abból a szempontból bizonyosfajta elismerést váltott ki a lakosság körében, hogy szigorú költségvetési kontrollja és reformjai révén gyors sikereket tudott elérni, így egy év alatt sikerült egyensúlyba hoznia a költségvetést, sőt enyhén a pozitív tartományba billentenie annak mérlegét, ami Portugáliában kisebb csodának számított, hiszen erre a megelőző száz év során mindössze egyszer volt csak példa.²⁹³

Sikereinek köszönhetően rendkívüli módon megnőtt a presztízse, és a többi minisztérium munkájára gyakorolt befolyása egyre meghatározóbbá vált. Mindennek ellenére Salazar tisztában volt vele, hogy pénzügyminiszterként helyzete igencsak ingatag, hiszen továbbra is bármelyik pillanatban elmozdítható. Ennek következtében valószínűleg hamar konkretizálódott benne a terv, hogy további elképzeléseinek sikeres megvalósításához meg kell szereznie a miniszterelnöki pozíciót. Így 1928 és 1932 között ügyesen manőverezve, többször a lemondással is fenyegetőzve sikerült minden kormányt megbuktatnia, míg ő presztízisének köszönhetően folyamatosan pozícióban maradt, majd végül, 1932. július 25-én miniszterelnökké is kinevezték.²⁹⁴

Hatalomra kerülése részben annak tulajdonítható, hogy 1928 és 1932 között sikerült viszonylag jó kapcsolatot kiépítenie az összes, a politikai életben befolyással bíró politikai csoporttal. Így 1928 és 1929 között régi barátja, Gonçaves Cerejeira bíborossá történő kinevezése után egyezsége lépett az új rendszert még mindig gyanakvással szemlélő egyházzal, majd 1930 és 1932 között elnyerte a régi bürokrácia és gazdasági elit rokonszenvét, és végül az utolsó portugál király 1932-es halálát követően sikerült lojális ellenzékké tennie a monarchistákat is.²⁹⁵ Viszont azokat a csoportokat, amelyek nem tudták elfogadni a lassan kiformalódó új berendezkedést, fokról fokra felőrölte. (A republikánusokat 1931-ben, egy rosszul sikerült felkelés után,²⁹⁶ a királyság visszaállításához ragaszkodó integralistákat pedig 1935-ben.)²⁹⁷

Miután megszerezte a hatalmat, Salazar előtt széles tér nyílt az általa megálmodott társadalmi és politikai változások megvalósítására. Elképzeléseire valószínűleg hatást gyakoroltak

---

²⁹² Henriques, Mendo Castro – Sampaio e Mello, Gonçalo de (szerk.): *Salazar. Pensamento e Doutrina Política*. Editorial Verbo, Lisszabon, 2007. III–II2.

²⁹³ Afonso: *Breve...* 168.

²⁹⁴ Georgel: *O Salazarismo...* 57.

²⁹⁵ Pándi Lajos: *A Salazar-diktatúra évei (1926–1961)*. *Századok*, 1987/6. 1065.

²⁹⁶ Uo. 1065.

²⁹⁷ Szilágyi Á.: *A portugál...* 94.

korának új, jobboldali rendszerei, elsősorban az olasz fasizmus, melynek *Carta del lavoro* elnevezésű alapokmánya az 1933 szeptemberében kiadott, a portugál korporatív rendszer fundamentumait lefektető *Estatuto Nacional do Trabalho*-nak is alapjául szolgált.²⁹⁸ Mindazonáltal Salazar mindig vigyázott arra, hogy ne azonosítsa magát ezekkel a rendszerekkel,²⁹⁹ ami abban is tetten érhető, hogy bár politikájának középpontjába a nemzetet állította, és az volt a meggyőződése, hogy Portugáliának a nemzet legszentebb érdekeit szolgálva kell erős állami hatalmat teremtenie,³⁰⁰ mégis kijelentette, hogy „az állam, amelyik kivétel nélkül mindent alárendel a nemzet ideájának, vagy az általa képviselt fajnak, még rosszabb abszolutizmust eredményezhet, mint amilyen az volt, ami a liberális rendszereket megelőzte [...]”,³⁰¹ és éppen ezért úgy gondolta, hogy az államot mindig korlátoznia kell az erkölcsnek és a jognak.³⁰² Ezért noha egyszemélyi diktatúrát alakított ki, nem akart totális államot létrehozni, és úgy gondolta, hogy az állam hatalmát a jognak és a morálnak, vagyis a keresztény erkölcsnek kell korlátoznia.³⁰³ Hangsúlyozta, az ő rendszere a fasiszta elképzelésekhez csak a korporációs berendezkedésben volt hasonlatos, ám a megvalósítás és az államról alkotott elképzelések tekintetében nem.³⁰⁴ Ezt az elválasztást már egészen korán, lényegében 1934-től igyekezett megtenni, amikor az olasz fasizmust „pogány cezarizmusnak” bélyegezte.³⁰⁵ Egy, az 1937-es párizsi vilákiállításra írt francia nyelvű, a portugál pavilonnál osztogatott népszerűsítő brossúrában pedig nemcsak a fasiszta jellegű megoldásokat és elgondolásokat, de az antiszemita elképzeléseket is elítélte – egyébként igen hasonló alapon ahhoz, mint amit egy évvel később XI. Pius a korábban már említett *Mit brennender Sorge* című enciklikájában megfogalmazott.³⁰⁶ Miközben pedig Salazar úgy vélte, hogy a náci újpogány elgondolások éles ellentétben vannak a portugálok római és katolikus

²⁹⁸ Torgal, Luís Reis: *Estados Novos – Estado Novo*. I. köt. Imprensa da Universidade de Coimbra, Coimbra, 2009. 206.

²⁹⁹ Szilágyi Ágnes Judit: Tolerancia vagy pragmatizmus? Gondolatok az Új Állam tipológiájához. Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és brazil történelemről*. Az SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009. 80.

³⁰⁰ Braga Da Cruz, Manuel: *O Partido e o Estado no Salazarismo*. Editorial Presença, Lisszabon, 1988. 49.

³⁰¹ Uo. 49.

³⁰² Silva, A. E. Duarte (szerk.): *Salazar e o Salazarismo*. Publicações Dom Quixote, Lisszabon, 1989. 62.

³⁰³ Szilágyi Á.: Tolerancia... 80.

³⁰⁴ Margarida Coimbra de Matos, Vera: *Portugal e a Italia. Relações Diplomáticas (1943–1974)*. Imprensa da Universidade de Coimbra, Coimbra, 2010. 225.

³⁰⁵ Lopes, Hugo Ferrinho: Salazarismo: autoritarismo ou fascismo? A União Nacional em perspectiva organizacional e comparativa. *Observatório Político, Working Paper #76*. 2017/november. 4–5.

³⁰⁶ Medina, João: *História de Portugal contemporâneo. (Político e institucional)*. Universidade Aberta, Lisszabon, 1994. 226. A kérdéses enciklikát egyébként még a megjelenése évében lefordította és a kommunizmust elítélő *Divini Redemptoris* enciklikával együtt publikálta a portugál katolikus egyház is. A két enciklika kapcsán kiadott *Sobre o comunismo e alguns problemas da hora presente* ('A kommunizmusról és más időszzerű kérdésekről') című körlevelükben ők is elítélték az osztályokat, fajokat, nemzetet és államot bálványként imádó új „pogány hullámot”. Vö. Braga da Cruz, Manuel: As elites católicas nos primórdios do salazarismo. *Análise Social*, 1992/2–3. 556., illetve Medina: *História de Portugal*... 226.

hagyományaival, maguk a németek is gyanakodva tekintettek rá katolikus elgondolásai és a pápai tanításhoz való meggyőződésesen hangoztatott ragaszkodása miatt.³⁰⁷

Társadalom- és államszemléletének másik forrását a hivatásrendi-korporativista elképzelések jelentették. Ezekhez Charles Maurras-tól,³⁰⁸ a francia szociológiai iskola képviselőitől, így Pierre Guillaume Frédéric Le Playtól, Adrien Albert Marie de Muntól, François René de La Tour du Pintől,³⁰⁹ illetve mindenekelőtt az egyház hivatásrendi szervezetekről szóló tanításai-
ból, így elsősorban a *Rerum novarum*ból és a *Quadragesimo annó*ból merített ötleteket.³¹⁰ Ez utóbbi két enciklika a tulajdonnal, a tőkével és a munkával kapcsolatos elképzeléseire is hatottak, mivel ő is hangsúlyozta ezek kettős természetét, sőt bizonyos tekintetben túl is lépett rajtuk, mivel hangsúlyozta, hogy a szociális funkciót ellátó tőkének saját védelmét is biztosítania kell a közjó érdekében.³¹¹ Ám a rendszer alapját képező alkotmány értelmében a nemzeti érdekek nemcsak az individuális, hanem a korporatív jogokat is felülírhatták. Ennek megfelelően a berendezkedést az „eklektikus nacionalizmus” vagy „tekintélyelvű nacionalizmus” jelzőkkel is leírhatjuk.³¹² A nemzet és a nemzeti fogalom ugyanis gyakorlatilag a rendszer összes sajátosságát, magát a korporatív struktúrát, a kolonializmust, a gazdasági nacionalizmust, az állami propagandát és a politikai rendőrség létezését is hivatott volt igazolni.³¹³

Mindezekon kívül politikai elképzeléseinek kiformálódása szempontjából meghatározó élményt jelentett számára az előző, liberális korszak is, mivel az ekkor eluralkodó kormányzati és közigazgatási káoszt a törvényhozó hatalom korlátozások nélküli túlhatalmának tulajdonította. Éppen ezért törekedett arra, hogy az általa kiépített új államrendszerben a végrehajtó hatalmat tegye hangsúlyossá. Ezt a célját pedig – legalábbis elméletben – egyrészt a köztársasági elnök, másrészt pedig a kormány jogkörének kiterjesztésével látta megvalósíthatónak. Első ránézésre az új alkotmány egy kancellári típusú prezidenciális rendszert hozott létre, széles jogköröket utalva a köztársasági elnök hatókörébe,³¹⁴ aki tetteiért mindössze a „nemzet” előtt volt

---

³⁰⁷ Medina, João: Salazar na Alemanha: acerca da edição de uma antologia salazarista na Alemanha hitleriana. *Análise Social*. 1998/1. 163.

³⁰⁸ Carvalho: *A Formação*... 104.

³⁰⁹ Zachar: *Gazdasági válságok*... 182.

³¹⁰ Kay: *Salazar*... 63.

³¹¹ Zachar: *Gazdasági válságok*... 188–189.

³¹² Szilágyi Ágnes Judit: Alkotmány, hatalomlegitimáció, nemzetépítés Salazar és Vargas Új Államában. Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és brazil történelemről*. Az SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009. 27–28.

³¹³ Uo. 34.

³¹⁴ Miranda, Jorge (szerk.): *As Constituições Portuguesas*. Livraria Petrony, Lisszabon, 1997. 291–292.

felelős, és felelősségre vonása is csak úgy történhetett, ha többé nem választották meg.³¹⁵ Jól-lehet Salazar többször kifejtette, véleménye szerint a köztársasági elnöké a berendezkedés leg-erősebb és legfüggetlenebb posztja,³¹⁶ valójában a miniszterelnöki cím viselőjének is széles jogköröket biztosított, és így lehetetlenné tette, hogy az új szisztémában egy időben egy erős köztársasági elnök és egy erős miniszterelnök is tevékenykedni tudjon.³¹⁷ Ezért is szokás a rendszert „kétfejű prezidencializmusnak nevezni”.³¹⁸ Így aztán Salazarnak, aki mindig is erős miniszterelnök volt, fokozatosan sikerült a köztársasági elnöki tisztséget teljesen kiüresítenie.

Bár Salazar – mint ahogy arra már korábban utaltunk – a törvényhozó hatalomnak koráb-ban, a köztársaság korában biztosított igencsak széles jogköröket nem találta helyénvalónak,³¹⁹ a parlamentet magát, jogköreinek erőteljes megnyirbálását követően, mégiscsak fenntartotta, és feladatát alapvetően kétfelé bontotta: egyrészt a törvényhozásra, a törvényértelmezésre, illetve a törvények felfüggesztésére, másrészt pedig az állam pénzügyi tevékenységének szabályozá-sára.³²⁰ Mindazonáltal Salazarnak az volt a véleménye, hogy a parlamentben zajló törvényke-zési munka túlságosan lassú, ami nem felel meg a modern kor követelményeinek, így a kor-mányszás szempontjából előnyösebb, ha itt csak a törvényhozás általános irányát jelölik ki, a valódi törvényhozási munkát pedig a kormányra hagyják.³²¹ Bizonyos megkötésekkel a kor-mány is alkothatott törvényerejű rendeleteket,³²² de ezeket elviekben utólag mindig alá kellett vetni a parlament jóváhagyásának. Ám az alkotmány kihirdetését követő évek során a parla-ment törvényhozási szerepét egyre jobban korlátozták, a végrehajtó hatalomét pedig folyama-tosan növelték.

Salazar ezzel egy időben a kormány jogköreit is kiüresítette, és azokat a saját kezébe össz-pontosította, amiben az új alkotmány is a segítségére volt, hiszen ez egyrészt a miniszterelnök kizárólagos felügyelete alá vonta a miniszterek tevékenységét,³²³ másrészt nem tette kötele-zővé, hogy a kormányfő egyeztetés céljából összehívja a miniszterek tanácsát.³²⁴ Salazar élt is ezekkel az alkotmány biztosította lehetőségeivel, minisztereit gyakran cserélgette, s mindenben a saját döntéseit vitte keresztül anélkül, hogy kikérte volna minisztereinek véleményét.

---

³¹⁵ Uo. 290.

³¹⁶ Vö. Braga Da Cruz: *O Partido...* 353.

³¹⁷ Uo. 100.

³¹⁸ Bán Éva: Az Estado Novo politikai rendszere. *Valóság*, 2003/4. 70.

³¹⁹ Henriques – Sampaio e Mello (szerk.): *Salazar...* 124–125.

³²⁰ Miranda (szerk.): *As Constituições...* 296–297.

³²¹ Uo. 297., ill. Henriques – Sampaio e Mello (szerk.): *Salazar...* 125.

³²² Miranda (szerk.): *As Constituições...* 391.

³²³ Uo. 415.

³²⁴ Uo. 304.

Végül a törvényhozási munkának fontos szerve volt a Korporatív Kamara is, melyet a helyi önkormányzatok és a különböző hivatásrendek képviselői alkottak.³²⁵ Ez nem rendelkezett valódi törvényhozási funkcióval, feladata csupán annyiból állt, hogy mint a politikán kívüli és a szakmai kérdésekhez jobban értő emberek csoportja az egyes törvénytervezeteket szakvéleménnyel lássa el. Jelentősége annyiból azonban nagy, hogy megalkotása, és a vele párhuzamosan felépíteni tervezett korporatív szervezet kialakítása a pápa által is megfogalmazott hivatásrendi rendszer egyik gyakorlatba való átültetési kísérletének tekinthető.

A salazari Új Állam tehát bevallottan korporatív rendszer kívánt lenni, amely két forrásból táplálkozott volna: egyrészt a kis helyi közösségekből, amelyek (a szubszidiaritás jegyében) maguk választhatták a saját képviselőiket (ebben a rendszerben a családfők joga volt a választás: ők először megválasztották a helyi kis közösségek képviselőit, akik aztán az önkormányzati kamarák, majd a tartományi tanácsok, illetve a Korporatív Kamara tagjainak egy részét is adták),³²⁶ másrészt pedig az úgynevezett morális és gazdasági korporációikból, vagyis a különböző foglalkozások gyakorlóit által létrehozott hivatásrendből (ők elvben szintén részt vehettek az önkormányzati kamarák, a tartományi tanácsok, és a Korporatív Kamara gyűlésein, ahol a saját érdekeikért kiállva egyeztettek a többi taggal).³²⁷ Ezzel Salazar elvben a társadalom lehető legszélesebb rétegeit igyekezett bevonni az Új Államban strukturált nemzet keretébe.³²⁸

A korporációknak ezenkívül elméletben egy másik fontos, gazdasági jellegű feladata is lett volna: a korporatív sejtekből összeálló nagyobb szervezetek – uniók és federációk – az előzetes elképzelések szerint egyaránt tartalmazták volna a munkaadókat, illetve a munkavállalókat, akik így folyamatos kapcsolatban álltak volna, ütköztethették volna az érdekeiket, valamint az igényeiket (természetesen mindig a nemzet érdekeit tartva a leginkább szem előtt), ezek mentén alakítva ki az ország gazdaságpolitikáját.³²⁹ Mivel ennek megfelelően az eredeti elgondolás szerint a korporációk döntöttek volna a gazdasági ügyekről, az állam szerepe ezen a téren elvileg minimálisra redukálódott volna.³³⁰ A valóságban viszont a korporatív rendszer sohasem épült ki tökéletesen, azaz míg az ipari munkásságnak szinte kötelező jelleggel kellett hozzá csatlakoznia,³³¹ addig a vidéki szervezetek csak igen lassan jöttek létre.³³² Ennek az oka az volt,

---

³²⁵ Uo. 300.

³²⁶ II., 17., 19. törvénycikk: Uo. 273., 275., 275.

³²⁷ 14., 17. törvénycikk.: Uo. 274., 275.

³²⁸ Szilágyi Á.: Alkotmány... 29.

³²⁹ Kay: *Salazar...* 57–59.

³³⁰ 34. törvénycikk: Miranda (szerk.): *As Constituições...* 279.

³³¹ Pándi: *A Salazar-diktatúra...* 1067.

³³² Kay: *Salazar...* 59., ill. Georgel: *O Salazarismo...* 177.

hogy az ipari munkásság esetében a hatalom félt erős kontrolláló szervezet nélkül, vagyis tulajdonképpen a kommunista-anarchista szervezkedések kényére-kedvére hagyni a dolgozókat, míg a vidéki lakosok esetében elégségesnek tartották a régi birtokos réteg által gyakorolt félfelügyeleti kontrollt.³³³ Másrészt viszont a korporatív szervezet nem érte el azt a célkitűzését sem, hogy harmonizálja a dolgozók és a munkaadók érdekeit, mivel egyrészt a munkaadók csak fakultatív szervezetnek tekintették a hivatásrendi intézményeket (az államnak pedig nem volt elég ereje ahhoz, hogy ellenállásukat megtörje),³³⁴ másrészt viszont az állam túlzott mértékben beleszólt a szervezeti kérdésekbe (a saját kádereit ültetve a fontosabb pozíciókba).³³⁵ Mindezek folyamán a korporatív szervezet a valóságban inkább csak arra szolgált, hogy az állam ellenőrizni tudja a dolgozókat, illetve alacsonyan tudja tartani a munkások fizetését.³³⁶

Az új államelmélet alapján a korporációknak köszönhetően, illetve amiatt, hogy az emberek ezen keresztül lehetőségük nyílt a véleményük kifejezésére, a hagyományos pártok feleslegessé váltak. Helyettük csak egy Nemzeti Uniónak (*União Nacional*) nevezett, 1930-as alapítású gyűjtőpárt maradt, amely a hivatalos ideológia szerint nem is volt pártnak tekinthető, csupán egy civil társulásnak.³³⁷ Valójában mindössze arra szolgált, hogy összefogja mindazokat az erőket, amelyek szerettek volna – ideológiai alapállásuktól függetlenül – részt venni az új rendszer megszilárdításában (így tagjai közt találni katolikusokat, monarchistákat, liberálisokat, de még köztársaságiakat is).³³⁸ Feladata kettős volt: egyrészt a lakosság mozgósítása a választásokra, másrészt pedig aktív segítségnyújtás a rendszer politikai intézményeinek kiépítésében. Salazar sohasem engedte, hogy ez a „párt” váljék az állam irányítójává, ezért mindig alárendelt szerepet osztott neki,³³⁹ vagyis – ahogy a szakirodalom szokta jellemezni ezt a helyzetet –, a náci vagy fasiszta példától eltérően a Nemzeti Unió inkább tekinthető a kormány saját pártjának, mint kormányzópártnak.

Ugyan Salazar pályafutása a katolikus politikai körökből indult – így ennek tagjai nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy az új irányvonal révén visszanyerhetik egykori, a köztársasági reformok miatt elvesztett befolyásukat –, az új portugál miniszterelnök mégis fenntartotta a korábban, a köztársaság időszakában kihirdetett szeparációs intézkedések jó részét, és az állam, illetve az egyház viszonyának csak a konkordátum útján való rendezése felé volt nyitott.³⁴⁰ Ez

---

³³³ Pándi: A Salazar-diktatúra... 1067.

³³⁴ Georgel: *O Salazarismo*... 177.

³³⁵ Uo. 169.

³³⁶ Uo. 177.

³³⁷ Braga Da Cruz: *O Partido*... 132.

³³⁸ Uo. 132.

³³⁹ Silva (szerk.): *Salazar*... 69.

³⁴⁰ Torgal: *Estados*... 435.

kezdetben erős kiábrándultságot okozott a Salazar tevékenységéhez jóindulatúan viszonyuló egyházi vezetők számára,³⁴¹ akik így a harmincas évek során csak lassan álltak be a számukra egyébként fontos feladatokat – például a hívek tudatának rendszerhűvé formálását, vagy a grammati missziós tevékenység megszervezését – tartogató rendszer támogatóinak a sorába.³⁴² A laikus állam fenntartása ellenére azért elmondható, hogy Salazar berendezkedésében igen szoros morális kapcsolat állt fenn az állam és a katolikus egyház, a keresztény eszmerendszer között.³⁴³

A hétköznapi emberek életét a politikai berendezkedés csak mérsékelten érintette, mivel Salazar célja nem a lakosság megfélemlítése, terror alatt tartása volt, hanem az, hogy kiölje belőlük a politikai iránti érdeklődést, a politikai cselekvésre való hajlandóságot.³⁴⁴ A klasszikus szabadságjogok jó részét ugyan szavatolta az új alkotmány,³⁴⁵ azonban a garanciákról szóló rendelkezések egy részét más paragrafusaiban felülírta, „gumi-jogszabályokkal” tette kijátszhatóvá, a megmaradt szabadságjogokat pedig későbbi rendelkezéseivel korlátozta. Így például elvben ugyan létezett a sajtószabadság intézménye, a valóságban azonban a lapok szigorú előzetes cenzúrának voltak alávetve, az egyének szabadságjogait pedig erősen mérsékelte az állam politikai rendőrségének³⁴⁶ tevékenysége. Mivel, ahogy korábban említettük, Salazar törekvése az ország lakosainak politikai értelemben való passzívvá tételére irányult, az állampolgárok indoktrinációja nem szerepelt az elsődleges célkitűzései között. Salazar ódzkodott a tömegek előtti szerepléstől, és igazából tömegmozgalmakat sem állt szándékában indítani. A valamivel később, 1936-ban megszervezett *Mocidade Portuguesa* (Portugál Fiatalok) elnevezésű, kötelező jellegű ifjúsági szervezet és a *Legião Portuguesa* (Portugál Légión) elnevezésű, német és olasz mintákból merítő paramilitáris alakulat megszületése is inkább csak a spanyol polgárháború által támasztott kényszerrel magyarázható.³⁴⁷ Ennek ellenére bizonyosfajta politikai karakterépítés mégiscsak folyt az 1930-as években. A professzoros alkatához igazított és ezért a pénzügyi zsenijét és intellektusát a középpontba állító Salazarról szóló narratívát a korszak többi ismert diktátorával is kapcsolatban álló futurista újágyíró-költő, António Ferro dolgozta ki. Az általa vezetett Nemzeti Propaganda Titkárság (*Secretariado de Propaganda Nacional*) volt a felelős a rendszer országhatáron kívüli, illetve belüli népszerűsítéséért, így sok esetben az az

---

³⁴¹ Uo. 438.

³⁴² Uo. 446.

³⁴³ Szilágyi Á.: Tolerancia... 81.

³⁴⁴ Georget: *O Salazarismo...*, 247.

³⁴⁵ 8. törvénycikk.: Miranda (szerk.): *As Constituições...* 270–272.

³⁴⁶ Ennek neve 1933-tól PVDE, vagyis Polícia de Vigilância e Defesa do Estado, majd 1945-től PIDE, vagyis Polícia Internacional e de Defesa do Estado.

³⁴⁷ Bán: *Az Estado...* 73.

általa vezetett hivatal anyagai jelentették az első tájékoztató pontot az újfajta berendezkedéssel megismerkedni kívánó külföldiek számára is.³⁴⁸

A második világháború kirobbanása a rendszert komoly kihívás elé állította, mivel az ország felett a háború első szakaszában végig ott lebegett a spanyol, illetve a német megszállás réme,³⁴⁹ miközben távol-keleti gyarmatait a japán hódítók veszélyeztették,³⁵⁰ és a bonyolult helyzetben meg kellett felelnie a portugálokat a britekhez kötő több évszázados szövetségnek,³⁵¹ valamint vissza kellett vernie a háborúba új nagyhatalomként belépő Egyesült Államok állandó presszióját is. Salazar tanult az első világháború, valamint a napóleoni háborúk példájából,³⁵² és semmiképpen nem akart portugál katonákat a frontra küldeni, inkább a gazdasági kapcsolatait igyekezett a két legfontosabb európai harcoló féllel – az Egyesült Királysággal és a Német Birodalommal – szemben kiaknázni.³⁵³ Tartott attól, hogy a háborúnak Portugália is áldozatául eshet, ezért – főleg a világháború első éveiben, egészen 1942-ig – igyekezett az Ibériai-félszigetet semlegesíteni, egy esetleges spanyol–német tengely kialakulását meggátolni.³⁵⁴ Ezt a célt szolgálta az 1939. március 17-én megkötött spanyol–portugál be nem avatkozási szerződés is.³⁵⁵

A fenyegető veszély ellenére a portugál vezető németekhez fűződő viszonya meglehetősen komplexnek volt mondható. Bár Salazarnak meggyőződése volt, hogy a nácik győzelmével a jogállam és a morál elpusztulna,³⁵⁶ a periférikus, mezőgazdasági országoknak pedig vége lenne,³⁵⁷ mégis egészen 1942-ig úgy gondolta, hogy mivel az angolok nem fogják tudni legyőzni a németeket, ezért a szigetországnak és a Harmadik Birodalomnak valamilyen módon meg kellene egyeznie.³⁵⁸ Ezt annál is inkább fontosnak tartotta, mivel az Egyesült Államok európai

---

³⁴⁸ Vö. Barreto, José: António Ferro: Modernism and Politics. Dix, Steffen – Pizzaro, Jerónimo (szerk.): *Portuguese Modernisms. Multiple Perspectives on Literature and the Visual Arts*. Legenda, London, 2011. 135–154., illetve Raimundo, Orlando: *António Ferro. O inventor do salazarismo*. Publicações Dom Quixote, Alfragide, 2015. E-könyv.

³⁴⁹ Szilágyi I.: *Portugália...* 96.

³⁵⁰ A németek elsősorban Makaóra és Timorra nézve jelentettek fenyegetést. Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 293.

³⁵¹ Szilágyi I.: *Portugália...* 95.

³⁵² Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 251.

³⁵³ Szilágyi I.: *Portugália...* 96.

³⁵⁴ Pereira, Bernardo Futscher: *A Diplomacia de Salazar (1932–1949)*. Publicações Dom Quixote, 2013. Kindle Edition.

³⁵⁵ Szilágyi I.: *Portugália...* 95.

³⁵⁶ Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 261.

³⁵⁷ Uo. 249.

³⁵⁸ Pereira: *A Diplomacia...*

térnyerését teljességgel elutasította,³⁵⁹ magukat az amerikaiakat pedig egyrészt lenézte, másrészt tartott is tőlük.³⁶⁰ A kérdést más nézőpontból megvilágítva viszont az is elmondható, hogy a kommunizmust a legfőbb ellenségének tekintő Salazar rendkívül nagyra értékelte, hogy Európából egyedül a németek voltak hajlandók szembeszállni azzal a Szovjetunióval, amelyben ő a lehető legnagyobb veszedelmet látta.³⁶¹ Ennek a logikának a mentén viszont úgy gondolta, a németek feltétel nélküli megadása leginkább csak a szovjetek malmára hajtaná a vizet.³⁶² A legideálisabb forgatókönyv tehát az lett volna szerinte, ha a szovjeteknek nem sikerül kitartania, és ezért az angolok végül valamilyen megegyezéssel megoldásra jutnak a nációkkal, ezáltal pedig még Európa teljes tönkretétele és az amerikaiak kezébe kerülése előtt be lehet fejezni a háborút.³⁶³

A külpolitikai kihívások mellett a konfliktus belpolitikai fenyegetést is jelentett a rendszerre nézve. Ugyan a háborús szállítások a kereskedelmi mérlegre pozitív hatással voltak, de az ország gazdaságának nyitottsága és a kereskedelem kiszolgáltatottsága miatt előálló hiány következtében idővel sor került a lakosság elégedetlenségét kiváltó megszorításokra is.³⁶⁴ Mivel pedig a világméretű összeecsapás során jól kitapintható volt az az ideológiai töltet is, mely szerint a nyugati demokráciák csapnak össze a nemzetiszocialista eszmével, a rendszer titkos ellenzéke is reménykedhetett a változásokban.³⁶⁵

Az ideológiailag igazából senki mellett el nem köteleződő, és a háború alatti kereskedelem-ből hasznot húzó Salazar a már 1940-től fennálló angol nyomásnak engedve végül 1943-tól kezdve kényszerült függetlensége fokozatos feladására.³⁶⁶ Ekkor adta át ugyanis az Azori-szigeteket az angoloknak, illetőleg az amerikaiaknak, akik a portugál időhúzás miatt nem sokkal korábban már a csendes-óceáni portugál terület megszállását fontolgatták.³⁶⁷ Nem sokkal később szövetséges nyomásra Salazarnak a Portugáliában kitermelt wolfram németeknek történő, egészen addig jelentős hasznot hozó eladását is le kellett állítania.³⁶⁸ Az a tény, hogy a németek elleni harcban Salazar végül beadta a derekát a szövetségeseknek, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a rendszer a belső elégedetlenség és a világháború európai diktatúrák számára nem kedvező lezárása ellenére is tovább tudott működni.

---

³⁵⁹ Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 260.

³⁶⁰ Pereira: *A Diplomacia...*

³⁶¹ Uo.

³⁶² Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 249.

³⁶³ Pereira: *A Diplomacia...*

³⁶⁴ Szilágyi I: *Portugália...* 97–98. Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 278. és 341–344.

³⁶⁵ Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 255.

³⁶⁶ Pereira: *A Diplomacia...*

³⁶⁷ Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 304.

³⁶⁸ Pereira: *A Diplomacia...*

Az előzőekben leírt folyamatok a rendszer működése közben, lassan bontakoztak ki, és a rendszer propagandaminisztériumának külföldön is kifejtett tevékenysége miatt sok szemlélő számára rejtve maradtak. Ezért a legtöbb szakértő az 1930-as években csak azt láthatta, hogy az új alkotmány más – totalitárius – rendszerekkel ellentétben garantálja az állampolgárok jogait, az új, korporatív rendszeren belül jelentős beleszólást biztosít a lakosoknak a közügyekbe, megvalósítja a *Quadragesimo anno* célkitűzéseit, Salazar pedig a gazdasági válsággal küzdő Portugáliát egy olyan állammá „varázsolja”, amely még a gazdasági válság más országokat keményen sújtó következményeivel is képes dacolni (amit elsősorban határozott importkorlátozással- és szabályozással, a külföldi adósság hazai tőkések bevonása révén történő felszámolásával és a költségvetési deficitnek az állami kiadások drasztikus csökkentése révén megvalósuló mérséklésével sikerült elérnie).³⁶⁹ Így hát nem meglepő, hogy a liberális eszméket és az individualizmust hirdető rendszerekben csalódott, új irányok felé tájékozódó, katolikus háttérrel rendelkező értelmiség számára a portugál példa igen csak figyelemreméltónak tűnhetett, ahogy az sem, hogy Magyarországon is egy ilyen háttérrel rendelkező kör figyelt fel rá először.

---

³⁶⁹ Harsányi Iván: Portugália. Salazar gazdaságpolitikája a világgazdasági válság idején. Dévényi Anna – Rab Virág (szerk.): *Receptek válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében*. Pro Pannonia Alapítvány, Pécs, 2007. 38–41.

2.3. A MAGYAR POLITIKAI HÁTTÉR ÉS A QUADRAGESIMO ANNO MAGYARORSZÁGI HATÁSA

A nagy gazdasági világválsággal és ennek eredményeként a Bethlen-féle politika bukásával Magyarországra is begyűrűzött az az előző fejezetek során már ismertetett, a nyugati civilizációban érzékelhető korhangulat, melynek legfőbb jellemzője a parlamentarizmus, a liberalizmus mint politikai és eszmerendszer és a kapitalizmus létjogosultságának megkérdőjelezése volt.³⁷⁰ A folyamat eszkalálódásához azonban nálunk hozzájárult az a már a századfordulón megjelent és a világválságot megelőző tíz év során – részben a tanácsköztársaság ellenreakciójaként – egyre konkrétabb formát öltő ideológia is, amely az emberek között elhintette a liberalizmussal, illetve a túlzásba vitt individualizmussal szembeni gyanakvás magjait.³⁷¹ Éppen ezért a valódi nyugati demokráciáknak megfelelő berendezkedés nem is alakult ki Magyarországon, a Horthy-korszak első évtizedének kormányai pedig hermeneutikusan zártak a baloldal felé, és egy tekintélyelvű, féldemokratikus, irányított parlamenti demokráciát valósítottak meg, aminek következtében a vezető politikai osztály tagjai inkább a rendszer jobboldalról történő megreformálása felé voltak nyitottak.³⁷²

A fent említett tendenciák következménye, hogy a Bethlen bukását követő időszak első jelentősebb politikusa, Gömbös Gyula lépéseket tett egy korporatívabb berendezkedés megvalósítása felé azzal, hogy felvetette a rendszer alapos átdolgozásának a gondolatát – jóllehet az is igaz, hogy korábban már a Bethlen-kormány is tett kísérletet a *Rerum novarum* gondolatait Magyarországon először felkaroló, ám azt egymástól eltérő színezettel értelmező Giesswein Sándor, illetve Prohászka Ottokár³⁷³ gyakorlati elgondolásai jegyében a szociálpolitika átalakítására.³⁷⁴ Az új politikai vezetésnek azt a szándékát, hogy a korporatív átalakítás irányába mozduljon el, tükrözte a Nemzeti Munkaterv számos pontja, illetve a második Gömbös-kormány által megalkotott négyéves munkaprogram is.³⁷⁵ Ám Gömbös sokkal szívesebben hivatkozott az olasz példára, mint a pápai tanításra (amelyről jóformán említést sem tett, többek között vélhetően azért sem, mert ő maga protestáns volt),³⁷⁶ s magát a korporációs rendszert is – a

³⁷⁰ Ormos Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja*. PolgART Könyvkiadó Kft. – Eötvös Kiadó, Budapest, 2004. 34.; 207–208.

³⁷¹ Szalai: *Újrendiség*... 64.

³⁷² Békés: *A rendiség*... 108.

³⁷³ Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 2007/3. 113–128., illetve Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia történetéhez Magyarországon. Háda Béla [et al.]: *Két világ kutatója*. Urbán Aladár 80 éves. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2009. 153–154.

³⁷⁴ Strausz Péter: Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. Dobák Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi érdekegyeztetés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 178.

³⁷⁵ Szalai: *Újrendiség*... 66–68.

³⁷⁶ Uo. 65.

pápai enciklika szellemiségétől eltérően – teljes állami felügyelettel kívánta megvalósítani, mivel a kamarákban a dolgozók és a munkaadók érdekeinek ütközése során kialakuló vitákat végső soron nem a köztük zajló egyezkedések, hanem a hatalom döntötte volna el.³⁷⁷

Eleinte úgy tűnt, a magyarországi katolikus egyház vezetése és a katolikus ihletettségű politika Gömbösnél sokkal kevésbé érzékeny a szociális kérdésre, illetve a XI. Pius által is megfogalmazott új társadalomelméletre. Valójában a Bethlen-korszak végével az 1920-as évek katolikus gyökerű politikája is válságba került, mivel a klérus és a katolikus egyház érdekeit védő legitimista jellegű konzervatív katolikus párt (a keresztényszocialista pártot 1925-ben bekebelező Keresztény Gazdasági és Szociális Párt)³⁷⁸ „1923 óta lényegében a Bethlen-rendszer konzervatív-agrárius »segédcsapatának« a szerepét játszotta”,³⁷⁹ olyan ellenzéki pártként működve, amely a kormányzat egyes intézkedéseit ugyan opponálta, de eközben magát a fennálló struktúrát stabilizálta.³⁸⁰

A politikai nehézségeken túl a közügyekkel aktívan foglalkozó katolikus elitnek ideológiai jellegű problémákkal is meg kellett küzdenie, mivel a gazdasági világválság felszínre hozta a magyar társadalom mélyén rejlő ellentéteket, és ennek következtében megerősödött a munkásmozgalom, illetve az olasz és elsősorban a német példát alapul vevő nemzetiszocialista pártocskák tűntek fel, sőt még a kispazdamozgalom is újraszerveződött. Ezek a régi-új szerveződések mind veszélyeztették a katolikus érdekeket szem előtt tartó politika társadalmi és politikai befolyását.³⁸¹ A magyar katolikus egyház vezetése azonban némileg ódzkodott attól, hogy magáévá tegye a katolikus világegyház részben ezekre a kérdésekre is válaszoló, XI. Pius által megfogalmazott enciklikáját, mivel ennek a magántulajdon bizonyos szintű korlátozásáról, az állam szerepének újraértelmezéséről és a dolgozók szerepének addiginál hatékonyabb interpretációjáról szóló kitételei óvatosságra intették a konzervativizmusba merevedett püspöki kart.³⁸² Éppen ezért a katolikus egyházi vezetés az akkori csanádi püspökkel íratott egy olyan, a *Quadragesimo annót* az intencióik szerint értelmező pásztorlevelet, amelyet 1931 végén minden templomban felolvastattak. Ez a pásztorlevél óva intette a híveket a radikális társadalmi reformok elfogadásától, illetve felszólította őket a hatalom iránti lojalitásra, miközben kiállt a fennálló társadalmi rend igazságosságáért. A körlevél megírását követően viszont az egyház

³⁷⁷ Vonyó József: Diktatúra és érdekképviselés. *História*, 1988/5. 21.

³⁷⁸ Gergely: Politikai katolicizmus... 148.

³⁷⁹ Szalai: Újrendiség... 66–68.; 69.

³⁸⁰ Gergely: A keresztényszocializmus... 15.

³⁸¹ Szalai: Újrendiség... 69.

³⁸² Gergely Jenő: Katolikus hivatásrendi mozgalmak Magyarországon (1935–1944). *Múltunk*, 1997/3. 6.

felső vezetése szívesen eltekintett volna attól, hogy tovább foglalkozzon az enciklika mondani-valójának értelmezésével.³⁸³

Azonban a katolikus háttérű, politikával foglalkozó értelmiség között nem mindenki tette magáévá az egyházi vezetők fenti, hivatalos álláspontját; sokan úgy látták, hogy a korábbiak során folytatott katolikus alapállású politika csődöt mondott, és most valami másra, újra van szükség. Pontosan emiatt került az érdeklődésük középpontjába a *Quadragesimo anno* is. Az enciklika hatására itthon is megkezdtek tevékenységüket a különböző katolikus háttérű szerveződések, amelyeknek elsősorban a hazai jezsuiták álltak az élére (így például Varga János S. J. vagy Közi-Horváth József).³⁸⁴ A szerveződések nyomán született meg aztán az 1930-as évek elején az *Actio Catholica*, illetve a vele kapcsolatba hozható egyéb, a hivatásrendi szerveződés népszerűsítését maguk elé célul kitűző rétegszervezetek is.³⁸⁵

A *Quadragesimo anno* hatása más részről viszont politikai-ideológiai síkon is érzékelhetővé vált, ami jelentős részben Széchényi Györgynek és a kezdetben köré csoportosuló fiatal katolikus írók körének köszönhető. Széchényi már 1931-ben beadvánnyal fordult Serédi Jusztinián hercegprímáshoz, amelyben támogatást kért egy, a *Quadragesimo anno* szellemében létrehozandó új párt megalapításához – kérése azonban elutasításra talált.³⁸⁶ Széchényi ezután – a hivatásrendi gondolat népszerűsítése, valamint a korabeli elmaradott katolikus alapú politizálás pellengérré állítsa céljából – 1931-ben néhány társával (például Balla Borisszal és Aradi Zsolt-tal) összefogva *Korunk Szava* címen lapot alapított.³⁸⁷ Az ifjúkatolikus írók és újságírók fellépésére a katolikus közvélemény egy része csak generációs problémaként tekintett, valójában azonban a fiatalok az egyház konzervatív, reakciós sajtójával szemben egy haladó katolikus álláspontot igyekeztek kialakítani,³⁸⁸ és társadalompolitikában, politikai stílus tekintetében, valamint a művészeti formák terén is szerették volna felfrissíteni a korabeli magyar katolicizmus szerintük áporodott levegőjét.³⁸⁹ Az általuk indított szellemi mozgalom tagjait hívták ifjúkatolikusoknak vagy szociális keresztényeknek.³⁹⁰ A mozgalom tagjainak a *Korunk Szaván* kívül az *Új Korban*, a *Magyar Kultúrában*, illetve a *Vigiliában* publikált cikkei szerették volna XI. Pius tanítását magyarázni, a hivatásrendi gondolt alapjait kidolgozni – természetesen egyáltalán nem egy koherens elképzelés szerint, inkább csak az útkeresés igényével.³⁹¹

---

³⁸³ Uo. 6.

³⁸⁴ Gergely: Politikai katolicizmus... 154.

³⁸⁵ Uo. 155.

³⁸⁶ Gergely: A keresztényszocializmus... 88.

³⁸⁷ Békés: A rendiség... 109.

³⁸⁸ Gergely: Politikai katolicizmus... 155.

³⁸⁹ Szalai: Újrendiség... 71.

³⁹⁰ Hámori: Portugália... 56.

³⁹¹ Strausz: Szociális érdekegyeztetés... 178–179.

A fentieknek megfelelően a *Korunk Szava* hasábjain széles tér nyílt a hivatásrendi berendezkedésről szóló vitának és cikkeknek, valamint a kapitalizmus, az individualizmus, illetve a szocializmus kritikájának. Ennek megfelelően több írás foglalkozott Othmar Spann elméletével, a *Quadragesimo annó*val és a különböző, a hivatásrendi elképzelésekkel kapcsolatba hozható kísérletekkel, így például Mussolini államával (mellyel kapcsolatban a legtöbb publicista jobbra megértőnek bizonyult, és bízott abban, hogy tovább fog lépni a még teljesebb hivatásrendi átalakulás irányába), a belga tűzkeresztesek mozgalmával, illetve a spanyolországi és az osztrák átalakulással is. A náciizmust viszont a legtöbb cikkíró élesen bírálta, főleg annak egyházellenes lépéseit követően.

2.4. SALAZAR TEVÉKENYSÉGÉNEK ELSŐ VISSZHANGJA A MAGYAR SAJTÓBAN

3.4.1. A KORUNK SZAVA CIKKEI A PORTUGÁL DIKTÁTORRÓL

Az eddig megismertek fényében nem különösebben meglepő, hogy a *Korunk Szava* volt az a lap, amelyik Magyarországon Salazar portugáliai rendszerére először felfigyelt. A magyar sajtó azonban már ezt megelőzően is rendelkezett információkkal az új luzitán berendezkedésről, amit az is alátámasztani látszik, hogy az MTI 1933 és 1935 között nagy vonalakban tájékoztatott az itteni eseményekről, így például 1933 februárjában a portugál alkotmánytervezetről is közölt egy rövid összefoglalót.³⁹² Hasonlóképpen, madridi kirendeltsége révén a magyar diplomácia is már korábban felfigyelt a Portugáliában zajló újszerű folyamatokra. Eleinte a megelőző évek hangvételének megfelelően kicsit cinikusan jegyezték meg: „A kormány erélyesen készül eljárni a felkelőkkel szemben és így talán sikerülni fog az operettszerű forradalmak classicus hazájának nyugalmit legalább egy időre biztosítani.”³⁹³ Nem sokkal később azonban már felismerték, Salazar személyisége alapvetően kezdi meghatározni az új berendezkedést, és neki tulajdonították az ország viszonyainak lassú rendeződését is,³⁹⁴ illetve azt is, hogy a portugál változások egy új – az ő szavaikkal élve –, fasiszta irányba viszik el az ország fejlődését: „...az összbenyomásom az, hogy a Carmona-régime – már amennyire a portugáliai viszonyok között lehetséges – meglehetősen népszerű, igyekszik amennyire tőle telik az országot rendbe hozni, amiben elsősorban pénzügyminiszterének Oliveira Salazarnak van a legfőbb érdeme.”³⁹⁵ Hamarosan pedig már az is világossá vált számukra, hogy a pénzügyminiszter az ország legerősebb politikai személyisége: „a pénzügyminister az az egyéniség, akiknek ezentul is legnagyobb

³⁹² MTI könyvmatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1933. február 23. 22.

³⁹³ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó, 26. tétel, Portugália 1928–1940. 42. sz. pol. jelentés: Forradalmi kísérlet Portugáliában, Madrid, 1928. július 24. Az 1926-tól működő madridi köveséget, amely Magyarország lisszaboni képvisletét is ellátta, 1926-ban állították fel. Élére először Magyar Antal került ügyvivőként. Őt 1928-ban Matuska Péter váltotta követi minőségben. 1930-as visszahívását követően egy évig Hevesy Pál lett az új követ, majd 1932-től Mengele (később Marosy) Ferenc vezette a két képvisletet ügyvivőként. Az ő helyére 1933-tól Csáky István került ideiglenes ügyvivőként, akit 1935-ben Wodianer Andor váltott. A két kirendeltség sorsa 1939-ben vált el: a madridi követség élére Andorka Rezső Rudolfot, az újonnan felállított, önálló lisszaboni követség élére pedig Wodianert nevezték ki. Ő tisztségéről Magyarország német megszállását követően lemondott, helyére Újpétery Elemér került ügyvivőként. Vö. Anderle Ádám: Bevezetés. A magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatok történetéhez. *Külügyi Szemle*, 2010/ősz. 6.; Sipos Péter: *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs*. Petit Real Könyvkiadó Kft., Budapest, 1997.; Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 51.; Pritz Pál: A külügyi szolgálat története a harmincas évek első felében. 64. Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 64.; Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat története (1936–1941). *Külpolitika*, 1995/3–4. 215–243., illetve a *Külügyi Közlöny* vonatkozó számai.

³⁹⁴ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel, Portugália 1928–1940. Portugáliai helyzetjelentés, 1929. május 15., Madrid.

³⁹⁵ „Az új rendszer tehát nem jelenti a parlamentarizmushoz való visszatérést, hanem inkább a diktatúrának fascista, kollektív nemzeti alapra való helyezését.” MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel. A portugál diktatura új fázisa, San Sebastian, 1930. augusztus 21.

szava lesz a ministertanácsban.”³⁹⁶ A diplomáciai jelentések írói elismerőleg nyilatkoztak személyes képességeiről, „igen tehetséges és erélyes” vezetőként festve le Salazart,³⁹⁷ aki a politikai csatározások háttérébe húzódva fejt ki nem mindennapi tevékenységét: „A politikai hatalom a geniális pénzügyminiszter, a czivil Salazar kezében van, a ki szerényen a háttérben tartja magát, ott azonban szinte csodákat mivel: rendbe hozta az államháztartást, erősen csökkentette az államadósságot és – állítólag külső segítség nélkül –, 1931 május havában /!/ stabilizálta a pénz értékét.”³⁹⁸ A diplomáciai iratokat olvasva néha pedig egészen váratlan rokonszenvmegnyilvánulásokat is találni:

Negyedszázados külügyi pályámon alig találkoztam ennél értékesebb és érdekesebb emberrel. Egyetemi tanár és tudós. Mint pénzügyminiszter /1928 óta/ csodákat művelt [...] Szerény, magábavonult, abszolút tisztességű, mélyen vallásos ember, a klerikális párt vezetője. Mint pénzügyminiszter többszázmillió deficitet, mint valami bűvész, rövid idő alatt nagy budget-fölöslegre változtatott át és ezt a gazdasági és pénzügyi válság közepette.³⁹⁹

Az általános lelkesedés hangján túl a jelentések néhány lehetséges veszélyre is felhívták a figyelmet a portugál rendszerrel kapcsolatban. A portugál gazdaság sikeres stabilizálása ellenére úgy gondolták, a salazari kíméletlen újjászervezés könnyen a magángazdaság rovására mehet,⁴⁰⁰ ráadásul a politikai konstellációt továbbra is bizonytalannak látták, és úgy gondolták, emiatt a helyzet akármelyik pillanatban felborulhat,⁴⁰¹ főleg, hogy nincs parlament, a katonaság pedig túlzott politikai szerepet játszik.⁴⁰² A kérdéssel foglalkozó diplomaták azonban a korábbi évtizedekben kialakult közvélekedésnek megfelelően a legnagyobb veszélyt továbbra is magában a portugál népben látták, mivel – ahogy fogalmaztak – „ezek a disciplina nélküli emberek bármely nap hajlandók és képesek erőszakos változtatásokra”,⁴⁰³ és eleve „a latin népek még

³⁹⁶ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel, Portugália 1928–1940. Részleges kormányválság Portugáliában, San Sebastian, 1929. szeptember 17.

³⁹⁷ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel. Portugál forradalmi mozgalom leleplezése, San Sebastian, 1930. július 27.

³⁹⁸ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel. Portugália politikai helyzete, Madrid, 1931. július 29.

³⁹⁹ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel, 1932. Összefoglaló politikai jelentés Portugáliáról, Madrid 1932. január 20. Illetve: MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó, 26. tétel. Benyomás Portugália helyzetéről, Lisszabon, 1933. június 18: „Gazdasági szempontból még kérdéses, hogy Salazar elsősorban fiskális szempontokat figyelembe vevő rendszere nem fogja-e a magángazdaságot teljesen kimeríteni.”

⁴⁰⁰ MOL Gazdaságpolitikai Osztály, 1918–1944. K 69. 726. csomó, Portugália. 128/1930, Összefoglaló évi jelentés Portugália gazdasági helyzetéről.

⁴⁰¹ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó, 26. tétel. Portugália politikai helyzete, Madrid, 1931. július 29.

⁴⁰² MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel. Összefoglaló politikai jelentés Portugáliáról, Madrid 1932. január 20.

⁴⁰³ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó, 26. tétel. Portugália politikai és gazdasági helyzete, Madrid, 1932. július 30.

inkább kíváncsiaknak változások után mint más nemzetek”.⁴⁰⁴ Ráadásul a magyar diplomaták értékelése szerint ez a fajta nemzetkarakterológiából következő mentalitás jelentette a korporációk kiépülésének legfőbb gátját is, mivel „a portugál egy politizáló hevesvérű latin-szemita keverék, aki sokszor igen fájlalja, hogy már nem engedik meg az individuális, a forradalomig menő kilengéseket”.⁴⁰⁵ Mindazonáltal minden vélt vagy valós kedvezőtlen körülmény ellenére a magyar diplomaták egyöntetű véleménye az volt, „amíg Carmona tábornok áll az állam élén és Oliveira Salazar vezeti a kormányt, az ország, a gazdasági élet zökkenései ellenére is hosszabb belső nyugalomnak fog örülni”,⁴⁰⁶ sokan pedig örülnek annak, hogy végre rend uralkodik az országban.⁴⁰⁷

A magyar diplomácia tehát már bőséges információkkal rendelkezett a kialakuló új portugál berendezkedésről, amikor a *Korunk Szava* első cikke *Rövid ismertetés Portugália új alkotmányáról* címen 1934 közepén, vagyis nagyjából egy évvel az új portugál alkotmány kiadása után megjelent.⁴⁰⁸ Ez a cikk elsőre érzelem- és véleménymentesnek tűnik, mindazonáltal az, hogy mely pontokat emelte ki az új alaptörvényből, világosan megmutatja, Salazar új rendszere miért is vált érdekessé a lap munkatársai számára. Az írás ugyanis az új alkotmány legfőbb jellemzőjének az 103-ik paragrafustól a 105-ik paragrafusig tartó részét tartja, vagyis azt, amelyik a Korporatív Kamara kiépítésével foglalkozott. Ismerteti a Korporatív Kamara tagjainak összetételét, feladatukat, illetve hangsúlyozza az állam kötelezettségvállalását arra, hogy a hivatásrendek alapjait adó társadalmi és kulturális egyesületeket fejleszteni fogja, az alkotmányban megfogalmazott korporatív rendet pedig hamarosan külön törvényben is megerősíti. A cikk az új alkotmányból mindössze ennyit mutat be az olvasók számára, az állami szervezet egyéb kérdései tehát hidegen hagyják; viszont az alkotmány után említést tesz még a „nemzeti munka sattutómáról” – az *Estado Novo* egyik alapidokumentumáról – is, kiemelve, hogy eszerint a magántulajdon, a tőke és a munka szociális szereppel bírnak, az emberek jogait pedig a közjó és a szociális igazság korlátozza, ami egybecsengett a *Quadragesimo annó*-ban megfogalmazott

⁴⁰⁴ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó, 26. tétel. Benyomás Portugália helyzetéről, Lisszabon, 1933. június 18.

⁴⁰⁵ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó, 26. tétel. Összefoglaló politikai jelentés Portugáliáról 1933-ban, Madrid, 1934. január 15.

⁴⁰⁶ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó, 26. tétel. 5757 sz. irat, Madrid, 1933. október 9.

⁴⁰⁷ „A lakosság tulnyomó része meg van elégedve ezzel a rendszerrel, különösen a kereskedelem és az ipar örül, hogy ily módon három év óta végre rend és diszciplína uralkodik az országban.” MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K63. 225. csomó 26. tétel. Portugália politikai helyzete, Madrid, 1931. július 29.

⁴⁰⁸ Rövid ismertetés Portugália új alkotmányáról. *Korunk Szava*, 1934/12. 241.

gondolatokkal, és éppen ezért igen fontos volt a szociális szempontból érzékeny ifjúkatolikusok számára is.

Néhány lapszámmal az első írás után,⁴⁰⁹ a lap egy másik rovatában újra feltűnik Salazar neve. Ez a rovat általában szó szerint idézett a lap szerkesztői által jelentősnek tartott katolikus gondolkodóktól valamilyen magvas bölcsességet. Így került Thornton Wilder, Chesterton, Othmar Spann, Sigrid Udset, Serédi Jusztinián, H. G. Wells, Mauriac stb. után a portugál diktátor is sorra egy a kapitalizmus végét hirdető idézettel, melyben a portugál államférfi azt fejtegeti, hogy a szuperkapitalizmus meghalt, és nem is fog többé feltámadni, mivel függetleníteni akarta magát az erkölcs, a társadalom és a józanság törvényeitől. Minthogy a kapitalizmus addigi hegemoniája túlságosan egyoldalú volt, Salazar szerint félő, hogy a kelleténél erősebbek lesznek az azt visszabillenteni kívánó ellenreakciók, s ennek következtében egyes országokban kikerülhetetlenül diktatúra jön létre, ami viszont inkább tekinthető szükséges rossznak, mint a bölcsek kövének.

Még ugyanennek az évnek, vagyis 1934-nek a végén a *Korunk Szava* lehozta az első komolyabb terjedelmű, Portugáliával foglalkozó cikkét is, igaz ezt még egy külföldi szerző tollából.⁴¹⁰ A közlés mindenesetre jól mutatja, hogy a lap szerkesztőinek fantáziáját továbbra is foglalkoztatta a portugáliai átalakulás, mindenekelőtt pedig a hivatásrendi rendszer, hiszen a külföldi cikkek közül is egy olyat ítéltek megjelenésre érdemesnek, amelyiknek a korporációs berendezkedés állt a középpontjában. A tanulmány ugyanis – miután méltatja a Portugáliában 1933. március 19-én lezajlott választások eredményét, illetve az ország új berendezkedésének egyediségét, amely a szerző szerint elsősorban abban rejlik, hogy az új politikai elit egy szociális jellegű, a családon és a hivatásrendeken alapuló, a *Quadragesimo annót* alapul vevő rendszer kiépítésének fogott hozzá – rögtön nekilát a hivatásrendi struktúra meglehetősen részletes ismertetésének. A cikk írója, a korporatív berendezkedés iránt érdeklődő belga jezsuita szerzetes, Albert Müller⁴¹¹ a rendszert pozitívan ítéli meg, egyszerűnek és áttekinthetőnek tartja, és értékeli Salazar azon képességét is, hogy meglátta a gyakorlati megvalósítás lehetőségét a pápa által megfogalmazott társadalmi ideálban. Mindehhez azonban óvatosan azt is hozzáteszi, a rendszer még igen fiatal, így korántsem biztos, hogy a hozzá fűzött reményeket valóban igazolni fogja.

---

⁴⁰⁹ Oliveira Salazar, Portugália szerzetesi életű diktátora mondja. *Korunk Szava*, 1934/15–16. 313.

⁴¹⁰ Müller, Albert, S. J.: Az Új Portugália. *Korunk Szava*, 1934/23. 479–480.

⁴¹¹ García, Francisco Bernal: Corporativismo y Fascismo. Los sistemas de relaciones laborales autoritarios en la Europa de entreguerras. *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, 2017/15. 67.

A témával foglalkozó következő jelentősebb cikk 1935 márciusában jelent meg a lap hasábjain,⁴¹² ezt pedig már egy magyar szerző, Nyisztor Zoltán jegyezte, aki ugyan szintén az ifjúkatolikusok reformnemzedékéhez tartozott, ám náluk 10–15 évvel idősebb volt,⁴¹³ és hosszabb ideje tevékenykedett újságíróként is.⁴¹⁴ Nem véletlen, hogy ő volt az első olyan magyar, aki a portugál változásokról cikket írt, mivel az Európa-szerte megfigyelhető jobboldali, diktatórikus átalakulások már korán felkeltették az érdeklődését, így ezt megelőzően is több írásában foglalkozott Hitlerrel, Mussolinival, valamint a korabeli katolikus rendszerekkel, s tanulmányainak köszönhetően nemzetiszocializmus-szakértőnek is kikiáltották.⁴¹⁵ A diktatúrákkal szemben egyébként nem volt túl szigorú (egy ideig még Hitlerért és Mussoliniért is lelkesedett, főleg azért, mert rendszereik felléptek a kommunizmus ellen),⁴¹⁶ mivel úgy látta, hogy „vannak, akik a demokrácia vagy politikai szabadság eltörlése fejében nemzeti jólétet tudnak teremteni”.⁴¹⁷

Cikke az előzőekben megismert írásokkal ellentétben nemcsak a rendszert magát mutatja be, hanem Salazar személyét és tevékenységét is méltatja, legfőbb erényének pedig azt tartja, hogy a legtöbb korabeli politikussal ellentétben nem agitál, megveti a politikai szónoklás és szereplés minden formáját, és inkább a cselekvésre összpontosít: „Ha valakire, ráillik a mindig reklamált, de soha be nem teljesedett frázis: a tettek embere!”⁴¹⁸ Ezt Nyisztor szerint kiválóan igazolja az is, hogy még akkor sem adott ki semmiféle programot vagy politikai nyilatkozatot, amikor egyetemi katedráját feladva Lisszabonban pénzügyminiszter lett. Nyisztor Salazar már pénzügyminiszterként megkezdett munkájának tulajdonítja, hogy Portugália dacolni tud az egész világot maga alá gyűrő válsággal:

Ami vért drasztikus intézkedéseivel lecsapolt az állami szervezet testéből, azt zseniálisan ömlesztette át a közgazdasági életbe. Nem ugyan a régi liberális doktrínák alapján, szabad játékaul a spekuláció vagy a konjunktúra lovagjainak, hanem egy új, de hatásos rendszer mellett, mely félig állami beavatkozás és ellenőrzés, félig pedig a nagy, nem egyesek hasznát, hanem az ország javát néző érdekképviselők megteremtése volt. Finom, szinte rejtett benyúlással, az állami élet víg és életerős ütemével magához csalogatta és magával rántotta az egyéni kezdeményezést is s néhány év leforgása alatt az ország azon vette magát észre, hogy egy világkrízis nyomasztó súlya dacára is Portugália nemcsak él, hanem új virágzásnak indult.⁴¹⁹

Az idézetből is kiderül, hogy Nyisztor Salazar sikeres pénzügyi és gazdasági politikájának lényegét a következőkben látta: először az államigazgatás területén megszorító intézkedéseket

⁴¹² Nyisztor Zoltán: Nyisztor Zoltán írja Salazarról, a portugál államépítőről. *Korunk Szava*, 1935/5. 88.

⁴¹³ Adriányi Gábor – Csiky Balázs: *Nyisztor Zoltán*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2005. 129.

⁴¹⁴ Uo. 57–61.

⁴¹⁵ Uo. 123–126.

⁴¹⁶ Uo. 123–124.

⁴¹⁷ Uo. 128.

⁴¹⁸ Nyisztor: Nyisztor... 88.

⁴¹⁹ Uo. 88.

foganatosított, majd az így nyert pénzt a gazdaságba pumpálta, de nem ellenőrizetlenül, hanem egy kettős rendszert kiépítve, amelyben az ellenőrző funkciókat egyik oldalról az állam gyakorolja, másik oldalról pedig azok az újonnan létrehozott érdekképviseltek, amelyek képesek az egyes vállalatok érdekein felülhelyezkedve átfogó módon, az ország érdekeit szem előtt tartva gondolkodni. Az állami beavatkozást azonban Nyisztor nem találja túlzónak, mivel az állam nem akart mindent uralni, s célja elsősorban az volt, hogy a magánvállalatokat is meggyőzze elképzeléseinek helyességéről, ilyen módon állítva maga mellé ezeket.

Salazar másik nagy erényét a cikkíró abban látja, hogy uralomra jutását követően nem folytatta tovább az előző rendszer diktatórikus irányvonalát, sőt éppen ellenkezőleg: nekiállt lebontani azt. A diktatúrákkal Nyisztor szerint ugyanis az a baj, hogy – „még ha szükségesek és hasznosak is”⁴²⁰ – túlságosan egy emberhez kötődnek, és ha ez kidől, akkor a korábban elért összes eredményt magával sodorja. Salazar viszont, a szerző szerint a történelem folyamán először, az ország érdekeit szem előtt tartva képes volt lemondani a hatalomról:

Salazar személytelenségét és alázatát, igazi hazafiságát és nemes emberségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a diktátor szerepében a halálig való kéjelgés gondolatát messze utasította magától és annak az alkotmányos életbe és a jogfolytonosságba való levezetését már életében megvalósította.⁴²¹

Az új alkotmánnyal viszont Nyisztor cikkében nem sokat törődik, csupán annyit jegyez meg vele kapcsolatban, hogy a „család erejének és jogának bámulatosan ésszerű és tervszerű kihasználása mellett az érdekképviseltek rendszerén, összefogásán és harmóniáján alapszik” s „félreismerhetetlenül magán hordja a pápai szociális enciklikákkal való hasonlatosságát”.⁴²²

Teljesen új elem viszont az, hogy a katolikus újságíró a nagy államférfi sikereit kapcsolatba hozza annak vallásos meggyőződésével:

E nagy, messze sugárzó életből és tüneményes politikai karrierből még az lehet a nagyvilág számára új, szokatlan és talán szenzációs, hogy Salazar az európai politika első arcvonalaiba a katolikus világnézetből érkezett és életét, célkitűzéseit, tetteit mindig és mindenben ez a katolikus világnézet hajtja és táplálja.⁴²³

Salazar tehát azért (is) sikeres, mivel világnézetét, alapelveit a katolikus tanításból merítette. A katolikus neveltetés fontosságát kihangsúlyozandó Nyisztor szinte elérhetetlen magasságokba próbálja emelni a portugál miniszterelnök figuráját:

---

⁴²⁰ Uo. 88.

⁴²¹ Uo. 88.

⁴²² Uo. 88.

⁴²³ Uo. 88.

Egyénileg olyan Salazar, mint egy ministránsgyerek, aki élete legboldogabb óráit a templomban tölti s ma is, egy hatéves nagy politikai karrier után, verhetetlenül és megtámadhatatlanul állva egy nép lelkében és hangulatában, azon gondolkozik, hogy jezsuita bátyját kövesse-e a szerzetbe. Olyan, mint egy aszkéta, aki népe számára mindent megteremt, hogy jó sorsa legyen, a maga számára mindent megtagad, hogy Isten ítélőszéke előtt is pert nyerjen. Katolicizmusát sohasem ütötte ugyan a nagydobra, vagy a nagyharangra, de olyan természetességgel és következetességgel gyakorolta, ahogy a világ szája szerint csak zárdaszűzek, vagy novíciusok érnek rá. A napot ma se tudja elképzelni misehallgatás nélkül s Lisszabon különböző templomaiban az áldoztatópaphoz letérdelő hívek gyakran meglepetve veszik észre a kora reggeli órákban, hogy a miniszterelnök térdelt és áldozott mellettük. A tettek embere úgy látszik, itt is a példát tartotta előbbrevalónak a szónál, mintahogy az állami életben is hangos bejelentés és még hangosabb harangozás nélkül operálta ki a liberalizmus csökevényeit és ültette helyébe a katolikus morál alapelveit.⁴²⁴

Ezeket a motívumokat (aszkézis, mindennapi misehallgatás stb.) Nyisztor valószínűleg kivétel nélkül mind külföldi szerzőktől vette át, ugyanis az 1930-as évek közepétől a portugál propaganda elég aktív és tudatos tevékenységet kezdett kifejteni külföldön a rendszer megerősítése érdekében. A portugál Új Állam pénzügyi, gazdaság, társadalmi és politikai vívmányait pedig mindig Salazar alakjához kötötték, amelyet egyszerre festettek le technokratának, keménykezünek, visszahúzódnak, sejtelmesnek, hagyománytisztelőnek, és egyben szerzetesinek, aszketikusnak, atyainak, újtónak és bölcsnek.⁴²⁵ Ezek a toposzok aztán a következő évek írásaiban – talán Nyisztor, talán más szerzők, talán pedig a nagyobb kultúrnyelveken kifejtett portugál propagandatevékenység hatására – ilyen vagy olyan formában számos más Salazarról szóló magyar írásban újra feltűnnek majd, miközben folyamatosan ki is egészülnek új elemekkel.

1935 folyamán még egy másik, az utóbb, 1945-ben háborús bűncselekmény miatt letartóztatott, majd Brazíliába költözött külpolitikai újságíró, Neller Mátyás tollából származó írás is megjelent Salazarról a *Korunk Szava* hasábjain.⁴²⁶ Ez a cikk a *Katolikus államférfiak* című sorozat részét képezte, amelyben Salazaron kívül olyan más katolikus politikusok életét és munkásságát mutatták be az újság szerzői, mint az osztrák Dollfuss, az ír De Valera vagy a spanyol Gil Robles. A sorozat korábbi írásaihoz hasonlóan ez a cikk viszonylag keveset foglalkozik magával a portugál átalakulással, és inkább Salazar személyiségét veszi górcső alá, vagyis azét az emberét, akinek neve a szerző szerint nálunk szinte egyáltalán nem ismert, és aki még hazájában is rejtély honfitársai számára: „saját hazájában is inkább fogalom, mintsem ember a nagytömegek szemében; testet öltött cél és programm, cselekvő és tevékeny ideál. De az ember? Aligha ismerik sokan, és még kevesebben közelebről.”⁴²⁷ Cikkében Neller is azt a motívumot emeli ki a portugál politikussal kapcsolatban, amellyel már az előző írásban is találkozhattunk:

⁴²⁴ Uo. 88.

⁴²⁵ Janeiro, Helena Pinto: *Salazar és Pétain*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 46–49.

⁴²⁶ Neller Mátyás: Katolikus államférfiak: Salazar. *Korunk Szava*, 1935/14. 243–244.

⁴²⁷ Uo. 243.

Salazar más politikusokkal ellentétben kerüli a nyilvánosságot, nem akarja a tömeget meghódítani mivel nem a tömegek révén került hatalomra (ellentétben Gil Roblesszel), és mivel „van benne valami szinte már félszegen szerény, tudósan szögletes”.⁴²⁸ A hatalomba is „csöndesen, feltűnés nélkül érkezett, és azóta egyfolytában, pont olyan csöndben és feltűnés nélkül dolgozik”, a nyilvánosság elől pedig „dolgozószobájának professzoros csöndjébe vonul vissza”.⁴²⁹ Ennek ellenére a cikk szerint mégis ő a legnépszerűbb ember egész Portugáliában:

De ami legjellemzőbb, mégis rövid pár év alatt a legnépszerűbb emberré vált ennek ellenére egész Portugáliában. A nép megérezte, megsejtette benne, hiszen a népnek ösztöne igen gyakran állatias csálhatatlanságú, hogy ő az a férfi, aki nem csak a fegyverek hatalmára támaszkodva, de egész lényében, egyéniségében, világnézetében, és egyenes, nagyvonalú célkitűzésében, következetes és szívós munkájában egyedül hivatott a „point fix”-et, a megbízható és kimozdíthatatlan erőt képviselni a forrongó zűrzavarban.⁴³⁰

Érdekes megfigyelni, hogy míg Nyisztor Salazar kormányzatban mutatott pozitív tevékenységét katolikus világnézetéből vezette le, addig Neller mindezt inkább professzoros, tudós mentalitásának tulajdonítja.⁴³¹ Viszont Nyisztorral ellentétben az ő tapasztalatai valószínűleg valós élményekből származtak, mivel – legalábbis a cikkének tanúsága szerint – személyesen is találkozott Salazzal:

Salazar valóban nem anekdotára, hanem munkára épít. Vasszorgalmú, kitartó és szívós férfi. Amikor életemben először és utoljára találkoztam vele, hatalmas íróasztala mögött ült, toronymagas akták halmazában, telefonok tömkelegében, duzzadt, kissé hajlott orra nyergén a vastag szarukeretes szemüveggel. Mögötte a falon, tábla jelmondatának felírásával: Traballar, Lutar, Vencer. Dolgozni, küzdeni, győzni...⁴³²

Sajnos a Nellerről szóló egyéb források szűkössége miatt ennek a találkozásnak körülményeiről nem tudunk semmit; sőt levéltári források híján még magát az utazás tényét sem áll módunkban sem megerősíteni, sem pedig megcáfolni.

Az, hogy a „szürke kis coimbrai professzorból” pár év alatt az „egész nemzetnek bálvány”⁴³³ lett, Neller szerint annak volt köszönhető, hogy Salazar képes volt szanálni és racio-

---

⁴²⁸ Uo. 243.

⁴²⁹ Uo. 243.

⁴³⁰ Uo. 243.

⁴³¹ Mindazonáltal cikkének végén Neller sem habozik kihangsúlyozni Salazar erős katolikus kötődéseit: „Van benne valami az aszkétából, valami a középkori tudós barátok törekény és szerény, félszegen áhítatos finomságából; benne lobog a hitvallók harcos és emésztő tüze, gondolkodását pedig a nagy egyházatyák filozófiája foglalja keretbe.” Uo. 244.

⁴³² Uo. 243.

⁴³³ Uo. 243.

lizálni az állam működését, majd miután ezt sikeresen véghezvitte, az érdekképviselési rendszer, illetve a közmunkák révén képes volt új lendületet adni a gazdasági életnek.⁴³⁴ Az embereket pedig az általa teremtetett szilárd gazdasági alapok kiépülése révén újra érzékelhetővé váló tervezhetőség optimizmussal töltötte el:

Most, amikor ipar, kereskedelem, vállalkozók és munkások, egyletek és magánosok azt vették észre, hogy akadt végre valahára egy megbízható, szilárd pont az állandó zűrzavarban, hogy a pénzügyminiszter következetessége és nagyvonalúsága megszünteti a csupán máriól-holnapra való gondolkodás és számítás lehetőségét: optimizmus, bizalom tért vissza tömegekbe és tőkébe. Portugália megállt a hanyatlás lejtőjén.⁴³⁵

Az ország gazdaságának helyreállítása során elért sikerein kívül – „a történelmi fejlődés magasabb szempontjából”⁴³⁶ vizsgálva – Neller Salazar tevékenységével kapcsolatban még két motívumot tart megemlítenedőnek. Az egyik az, hogy a portugál államférfi harcot indított az ország társadalmát bomlasztó erők, az anarchia, a szabadkőművesség, valamint a bolsevizmus ellen, a másik pedig az, hogy hajlandó volt szakítani az őt is hatalomra juttató diktatórikus kormányzati modellel, és képes volt arra, hogy újra a nép kezébe adja az irányítást (amit vélhetően azért gondolhatott így, mert Salazar, ha igencsak kiforgatott módon is, de 1934-től visszaállította a négyévenkénti szavazást):

Salazart a diktatúra juttatta előtérbe, az adott neki hatalmat, teret a nagystílű munkához, de ő lelke legmélyén tulajdonképpen soha nem volt híve semmiféle parancsuralomnak. Mint magasabb és elvontabb tudományból kiinduló tanár és elméleti ember, sziklaszilárd meggyőződése maradt, hogy a diktatúra legjobb esetben is csak valami szükséges rossz, amelyet rendkívüli állapotok kényszerítenek rendkívüli időkre. [...] Salazar, aki soha nem a hatalomhoz, hanem a munkához ragaszkodott, akinek soha, pillanatra sem voltak nagytratóró cézári álmái: azonnal észrevette, hogy megérkezett az alkalmas pillanat, amikor meg lehet indítani a fokozatos visszavonulást a diktatúra hadállásaiból. Az idei esztendőben, az év elején már újra az urnák elé járult az onnan hosszú évek óta visszaszorított nép, hogy ítéletet és bírálatot mondjon Salazar és kormánya fölött.⁴³⁷

Látható tehát, hogy Neller szerint Salazar nagysága elsősorban nem abban áll, hogy bevezette a hivatásrendi államformát és egy új társadalmi rendet épített fel országában, hanem abban, hogy rendet tett, és mind politikai, mind pedig gazdasági szempontból konszolidálta a viszonyokat az anarchiától szétzüllesztett Portugáliában.

⁴³⁴ Valójában azonban pont az 1935-ben a gazdaság következő tizenöt évben történő helyreállítását lehetővé tevő infrastrukturális beruházásokról szóló *Lei da Reconstituição Económica* elnevezésű törvény tapasztalatai mutatták ennek féloldalasságát, mivel az előirányzott költségvetés fele védelmi kiadásokra ment el. L. Corkill, David: *The Development of the Portuguese Economy. A Case of Europeanization*. Routledge, London, 1999. 17.

⁴³⁵ Neller: Katolikus... 243.

⁴³⁶ Uo. 244.

⁴³⁷ Uo. 244.

Miután a *Korunk Szava* felhívta a szélesebb közönség figyelmét Salazar tevékenységére, lassan más orgánumok is érdeklődni kezdtek a portugáliai változások iránt. Ennek köszönhető, hogy 1935-ben két másik lapban is jelent meg cikk a témával kapcsolatban; az egyik a *Katolikus Szemlében* a másik pedig a *Magyar Kulturában*. Ezek azonban továbbra sem a valóságos rendszerről szóltak, hanem egy feltehetőleg a külföldi – és sokszor a salazari propaganda tevékenysége nyomát magukon hordozó – pozitív hírek nyomán kiformált, helyi igényeket kielégítő ideálképről.

3.4.2. A KATOLIKUS SZEMLE ÉS A MAGYAR KULTÚRA SALAZARRAL KAPCSOLATOS CIKKEI

A *Katolikus Szemlében* közölt írás⁴³⁸ az említett év szeptemberében jelent meg, szerzője pedig Csiszár Béla, aki szintén érdeklődött a korszak autokratikus, illetve diktatórikus rendszerei iránt, sőt cikkeiből ítélve rokonszenvezett is velük,⁴³⁹ és Mussoliniról, illetve Hitlerről írott könyvét később – a második világháború után – az ideiglenes kormány tiltólistára helyezte.⁴⁴⁰ Ő is azzal kezdi a cikkét, hogy Portugália a magyar olvasó számára afféle „terra incognita”, noha története igen fordulatos, főleg az utóbbi időben, amikor „éppolyan heroikus és nagyszabású küzdelem színhelye, mint a fasiszta Olaszország, neki is megvan a maga Mussolinija, majdnem hasonlóan nagyvonalú és eredeti egyéniség”,⁴⁴¹ aki az évtizedek óta hanyatló országot újraépítette, visszavitte a normális fejlődés útjára, miközben megteremtette a keresztény rendi államot, és megkezdte a bohém, könnyen hevülő portugál nép gyökeres szellemi átalakítását. Ebben a cikkben is fontos motívum, hogy Salazart munkája során semmiféle politikai ambíció nem hajtotta, a miniszteri tisztségben viszont nem ismert fáradtságot, amivel végül kivívta kezdetben gúnyolódó és hitetlenkedő honfitársai elismerését. Miután pedig a gazdasági problémákra megoldást talált, nekikezdett az új államszervezet kialakításának is.

Csiszár igyekszik választ találni arra a kérdésre is, hogy Salazar szerint miért volt szüksége az országnak az új államforma megalkotására, és magyarázatként a portugál politikus beszédeit idézi: szerinte a XIX. században még jól-rosszul működő liberális politikai gépezet a XX. században már nem felelt meg a valós élet támasztotta követelményeknek, a parlamentek Európaszerte agonizáltak, ami Portugália esetében különösen szembeötlő volt. Éppen ezért „az új Portugália [...] nem lehet többé kicsinyes érdekcsoportok, marakodó pártocskák hazája, ezeknek

⁴³⁸ Csiszár Béla: Salazar, a portugál diktátor. *Katolikus Szemle*, 1935/9. 543–549.

⁴³⁹ Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Régió*, 2004/3. 118.

⁴⁴⁰ *A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke*. Második, javított kiadás. A Magyar Miniszterelnökség sajtóosztálya, 1946. 10.

⁴⁴¹ Csiszár: Salazar, a portugál... 543.

el kell tűnniük mindörökre. A nemzet életéből a pártszellemet ki kell küszöbölni”,⁴⁴² ehhez pedig „új alkotmányra van szükség, új népképviselőre: *a természetellenes osztálytagozódás helyett vissza kell térni a rendi tagozódásra*”.⁴⁴³ Éppen ezért Salazar a pártok helyett a családot és a hivatásrendeket akarta az államélet hordozójává és irányítójává tenni. Viszont Csiszár azt is fontosnak tartja megjegyezni, hogy az új államelmélet értelmében „a portugál népnek csak a nemzet lehet eszménye, nem pedig egy párt vagy a faj”,⁴⁴⁴ amivel tehát implicite elhatárolja a portugál rendszert a korban divatos többi autoriter berendezkedéstől.

A továbbiakban Csiszár igyekszik felvázolni a portugál állam felépítését és működését, ám ezzel kapcsolatos ismeretei érezhetően nem voltak tökéletesek:

A végrehajtó hatalom a köztársaság elnökének kezében van, aki azt szabadon választott kormányával gyakorolja. A kormány független a kamarától, csak tanácsait kéri ki s a fontosabb törvényeket terjeszti elébe. A parlament megszűnt, helyébe a rendi kamara lépett, melyben már nem a pártok, hanem a hivatásszervezetek s a nemzeti életet átfogó testületek megbízottai foglalnak helyet, mintegy kilencvenen. Képviselőiket e szervezetek saját kebelükből maguk választják. Szavazati joguk azonban csak a családfőeknek van, a nemcsaládosok nem választhatnak és nem is választhatók.⁴⁴⁵

Látható, hogy a szerző egyrészt némileg összekeveri a köztársasági elnöki és a miniszterelnöki tiszteket (a cikkből több helyen is nyilvánvalóvá válik, hogy Csiszár szerint Salazar Portugália köztársasági elnöke, nem pedig miniszterelnöke, amint az többek között a következő idézetből is kiolvasható: „A tábornok [ti. Carmona] 1932-ben visszavonult s négyéves pénzügyministerség után Salazar lett utóda és Portugália teljhatalmú diktátora”),⁴⁴⁶ úgy képzei, hogy nincs képviselőház, hanem csak rendi kamara, és a szavazások során is csak ennek képviselőit választják meg a honpolgárok.

A rendszer bemutatását követően Csiszár már explicite is próbálja elhatárolni a portugál berendezkedést a kor más nagy autoriter diktatúráitól, elsősorban a fasisztától, ugyanakkor kísérletet tesz arra is, hogy a portugál államforma számára valamilyen analógiát találjon:

Ez az alkotmány sokban emlékeztet a fasiszta korporatív rendszerre, de nagy eltérése, hogy a fasiszta totalizmussal, az állam mindenhatóságának elvével szemben a keresztény rendiség elveire támaszkodik s így a portugál állam csupán, mint a közjó őre s a nemzeti munka biztosítója szerepel. A portugál rendszer nem azt hirdeti, hogy az egyén van az államért, hanem hogy az állam van a közösségért. Az új portugál alkotmány tehát alapjában az osztrák rendi alkotmánnyal rokon.⁴⁴⁷

---

⁴⁴² Uo. 546.

⁴⁴³ Uo. 547.

⁴⁴⁴ Uo. 547.

⁴⁴⁵ Uo. 547.

⁴⁴⁶ Uo. 547.

⁴⁴⁷ Uo. 547.

Mindez nem is véletlen, hiszen Salazar a diktátori poszton is hű marad hitéhez, s továbbra is ez irányítja minden tettét és elhatározását. Érdekes kiemelni, hogy Csiszár – ellentétben pl. Nellerrel – folyamatosan diktátornak, teljhatalmú államférfinek láttatja Salazart, nem pedig a diktatúra lebontójának, viszont érezhetően ilyen minőségében is rokonszenvez vele. Ebből is látható, hogy a katolikus megújulást keresők mozgalma nem tekinthető egységesnek és széles politikai palettán helyezkedtek el a diktatörikus megoldások híveitől azokig, akik inkább a demokratikus eszközökben bíztak. Az, hogy Salazar rendszerét mindenki a saját szája íze szerint értelmezte, ezt az ideológiai sokszínűséget tükrözte vissza, és komoly konfliktusok forrásává is vált a későbbiekben.

A másik már említett, a *Magyar Kultúra* által megjelentetett írásnak Fábián László volt a szerzője, aki cikkét António Ferro portugál propagandaminiszter Salazarról és a salazarizmusról írt könyvének több kiadást megélt francia verziójából (*Salazar: Le Portugal et Son Chef*) tájékozódva készítette el.⁴⁴⁸ E cikk egyik újdonsága az, hogy a Salazar-rendszer gyökereit egészen – az egyébként a Salazar-rendszer saját panteonjába is beemelt⁴⁴⁹ – Sidónio Pais diktatúrájáig vezeti vissza, aki a szerző megfogalmazása szerint már akkor véget vetett a XIX. század liberális és szabadkőműves ihletésű államrendszerének, amikor az Európában mindenhol máshol még töretlenül uralkodott. Ez olyan üzenet volt, amely – ahogy a korábbi korszakok vizsgálata során már láttuk – megfelelt a harcos katolikus lap szellemiségének, így nem meglepő, hogy Fábián szerint Pais jelentősége világtörténeti szempontból is kiemelkedő, mivel ő látta meg először, hogy a szétkorhadt, szabadkőműves hatás alatt álló, egyházi ügyeket és az erkölcsöt illetően közömbös államszervezetet csak a káros liberalizmussal való szembefordulással, a nemzeti érdekeket célul kitűző és pozitív valláserkölcsi, valamint az abszolút tekintély elve alapján álló jobboldali politikai uralommal lehet felváltani. Így aztán a szerző szerint „Sidónio Pais volt ennek a megmozdulásnak [ti. a liberalizmus-ellenességnek] a vezérlő alakja és joggal mondhatjuk, hogy a mai európai jobboldali nemzeti diktatúrák gondolatának ő az atyja”,⁴⁵⁰ jól lehet azt Fábián is beismerni, hogy nincs adat arra vonatkozóan, hogy rendszere akár Mussolinira, akár Primo de Riverára hatással lett volna.

Portugáliai hatása viszont – legalábbis a szerző véleménye szerint – egyértelmű:

---

⁴⁴⁸ Fábián László: Salazar, Portugália megmentője. *Magyar Kultúra*, 1935/44. 87–92.

⁴⁴⁹ Szilágyi Á.: Sidónio... 350.

⁴⁵⁰ Fábián: Salazar... 87.

Portugália hadserege és néhányan a vezető intellektuális elemek közül azonban bátor lélekkel karolták fel a kezdeményező gondolatot és az 1926. évi Gomes di Costa tábornok által vezetett májusi katonai forradalom véglegesen megalapozta a mai portugál államberendezést, és ennek a forradalomnak köszönhető, hogy Oliveira Salazar 1928-ban pénzügyminiszter, majd miniszterelnök és Carmona elnök mellett Portugália duce-je lett.⁴⁵¹

A cikk másik érdekessége, hogy több helyen is egyértelműen kimondja, a magyarok, főleg a katolikus magyarok számára azért lehet érdekes ez a rendszer, mivel ideológiája párhuzamba állítható az 1920-as évek legelejének Magyarországon megjelenő elképzelésekkel:

Oly korszerű és oly tökéletesen megoldott átalakulás következett be Portugáliában Salazar uralomra jutása óta s a nemzeti és állami életnek s általában a nemzetpolitikai, társadalmi és erkölcsi gondolkodásnak ez a tényleges átalakulása, megtisztulása és megerősödése oly sok rokonvonást mutat fel azzal a szép és nemes ideológiával, mely 1919–1920-ban kerítette hatalmába a jobb magyar elméket s a portugál elgondolás minden önállósága mellett is Salazar rendszere annyira párhuzamosan fejlődött ki a fasiszmussal, hogy méltán a legnagyobb érdeklődést keltheti nálunk minden olyan ritka időközökben megjelenő ujsághír, mely a mai Portugália életéről ad tájékoztatást.⁴⁵²

Míg az előzőek során vizsgált, a *Katolikus Szemlé*ben közreadott Csiszár cikk esetében azt láthattuk, hogy a szerző megpróbálja a salazarizmust és a fasiszmust minél jobban elválasztani egymástól, addig Fábián esetében éppen ennek az ellenkezője tapasztalható, vagyis a két rendszert a szerző többé-kevésbé egy kalap alá veszi, illetve ugyanannak a mindenki által követhető, katolikus alapokon nyugvó politikának a két különböző megnyilvánulási formájaként tekint rájuk. Vagyis az ő megfogalmazásában Portugália a harmadik olyan állam Európában (a fasiszta Olaszország és Ausztria mellett), amely

élő bizonyóságot tehet a catholicum államalkotó képessége és ereje, mindig korszerű mivolta és amellet, hogy a mai vésszesen kritikus európai és világpolitikai és gazdasági helyzet egyetlen és abszolút remediuma csak az állami, társadalmi és egyéni életben egyformán, megalkuvás nélkül megnyilvánuló katolikus reneszánsz lehet.⁴⁵³

Azt, hogy a cikkíró a fenti meggyőződést vallja, csak még jobban alátámasztja az a körülmény, hogy úgy véli, Salazart úgy lehet a magyar olvasók számára legkönnyebben bemutatni, ha személyét Mussoliniével állítjuk párhuzamba, mivel mindketten a latin és katolikus kultúra gyermekei voltak és mindkettőjüket „egy sokáig tévutakon vezetett nép józan ösztöne juttatta hatalomra”.⁴⁵⁴ Így aztán a korszellem, az adottságok és a vágyak hasonlóságának eredménye, hogy a két berendezkedés államkormányzati rendszere, nemzetpolitikai, társadalmi és gazdasági

---

⁴⁵¹ Uo. 87.

⁴⁵² Uo. 87.

⁴⁵³ Uo. 88.

⁴⁵⁴ Uo. 88.

szemlélete között oly sok a rokon vonás. Mindazonáltal a két rendszer között felfedezhetőek különbségek is. Ilyen például a portugál Új Államot megalapozó katonai forradalom és a marcia su Roma gyökeresen különböző jellege, vagy az, hogy Mussolinitól eltérően Salazar nem szívlelheti a propagandát. Erre egyébként Fábíán szerint a portugál rendszernek nincs is szüksége, mivel annak kiváló működésénél jobb propaganda nem kell a tömegek számára:

Ennek a Salazar-i teljesen anonym diktatúrának abszolút céltudatosságában, hidegfejű okosságában, tántoríthatatlan becsületességében, mélyen megalapozott valláserkölciségében és korszerű szociális program-jában van az ereje és azáltal, hogy célkitűzéseit vaskövetkezetességgel meg is valósította: olyan hitet ébresztett a tömegekben a diktatúra szükségessége és jótékonyága iránt, hogy Salazar hősie kiállítás és ügyes propaganda nélkül is ura maradt Portugáliának.⁴⁵⁵

Persze jó katolikusként cikkét Fábíán sem fejezheti be anélkül, hogy kiemelné, Salazar azért lehet ilyen sikeres, azért tudta a diktatúrát erőszak, póz, illetve propaganda nélkül megalapozni és ezt követően a hatalmat megtartani, mert programja alapvetően a katolikus tanításban gyökerezik:

Gondosan kisajtolzt rezüméje ez a program és kormányzati rendszer a nemzeti szempontból helyes parlamentarizmus és parancsuralom összes jó és időszerű eszméinek, jelenségeinek és formáinak. Bázisa pedig az Egyház tanításában rejlő mérhetetlen erkölcsi erő és igazságosság.⁴⁵⁶

A cikk végén pedig az is nyilvánvalóvá válik, írója nem csak az érdekesség kedvéért mutatta be a portugáliai eseményeket, hanem azért is, mivel úgy gondolta, az itteni változások Magyarország számára is példaértékűek lehetnek: „Irigykedve tesszük le mi katolikus magyarok ezt a Salazar-ról szóló könyvet, mert az abban lefektetett ideológia már testet öltött és Salazar törvényei már alkalmazást nyertek. Boldog kis Portugália!”⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁵ Uo. 90.

⁴⁵⁶ Uo. 92.

⁴⁵⁷ Uo. 92.

2.5. FOKOZATOS ÁTALAKULÁSOK AZ IFJÚKATOLIKUSOK KÖRÉBEN – VÁLTOZÁSOK A SALAZARIZMUS RECEPCIÓJÁBAN

Az 1935-ös év jelentős változásokat hozott az ifjúkatolikusok táborán belül. Az 1932-től hatalomra kerülő és új politikai stílust hirdető Gömbös Gyula sohasem törekedett szoros együttműködésre a katolikus párttal (amely 1933-tól lényegében ellenzékbe is vonult), illetve a magyarországi keresztényszocialista mozgalommal – mivel Gömbös saját nacionalista munkásszervezeteket akart létrehozni, miközben fel kívánta oszlatni a független szakszervezeteket⁴⁵⁸ –, s végül az 1935-ben tartott választásokon – mikor a katolikusokra leadott szavazatok a korábbiak felére zuhantak vissza – döntő vereséget is mért rájuk.⁴⁵⁹ A katolikus egyház – amely még mindig kötődött a hatalomhoz, és akaratát a politikában továbbra sem elsősorban a keresztény párt révén tudta érvényesíteni – vonakodott attól, hogy nyíltan a miniszterelnök ellen forduljon, viszont a katolikus politikusok, a katolikus értelmiség és az általuk irányított szervezetek, illetve a Gömbös közti viszonyt ez a választási eredmény igencsak mélyen érintette.⁴⁶⁰

Ezek a változások voltak hatással az ifjúkatolikusok mozgalmára is, amelyben ennek köszönhetően erőteljesebbé vált a különböző nézetek közötti differenciálódás. Ennek tulajdonítható az, hogy a *Korunk Szava* az 1935-ös választásokat követően kettévált, mégpedig – ahogy az a korabeli lapszámokból is kiolvasható – nem éppen a legbarátságosabb körülmények között. A *Korunk Szavából* kivált Balla Borisz, Aradi Zsolt és Possonyi László által indított *Uj Kor* nevű lap (illetve az ezzel együtt létrehozott, inkább irodalmi-művészeti témákkal foglalkozó *Vigilia*) azoknak a katolikus reformereknek akart az orgánuma lenni, akik továbbra is kitartottak a korporatív társadalmi átalakulás mellett,⁴⁶¹ ám úgy látták, hogy az ehhez szükséges reformokat csak egy erős, tekintélyuralmi kormányzat révén lehet megvalósítani,⁴⁶² és ennek következtében úgy vélték, bizonyos mértékben még Gömbössel is együtt kell működniük.⁴⁶³ A korszakra jellemző totális hatalomgyakorlásnak azonban ők sem voltak hívei.⁴⁶⁴ Ezekről a kérdésekről a lap vezető publicistái a következőképpen nyilatkoztak:

Azok a reformtervek, amelyeket a kormányzó beszéd [ti. Gömbös beszéde] felsorolt, egytől-egyig begyökerezethetők a katolikus társadalomszemléletbe [...] legfontosabbak köztük éppen azok a reformok, amelyeket mi, „ifjú katolikusok” mindig hangoztattunk.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ Gergely: A keresztényszocializmus... 95–104.

⁴⁵⁹ Szalai: Újrendiség... 74.

⁴⁶⁰ Uo. 74.

⁴⁶¹ Hámori: Portugália... 58.

⁴⁶² Vásárhelyi Miklós: *Korunk Szava* (1931–1938). Murányi Gábor (szerk.): *A bilincsbe vert beszéd*. Irodalom Kft., Budapest, 2002. 133–135.

⁴⁶³ Szalai: Újrendiség... 75.

⁴⁶⁴ Szalai: Újrendiség... 77.

⁴⁶⁵ Mihelics Vid: Katolikusok válaszüton. *Uj Kor*, 1935/2. 9.

Szociális reform mindig módosítását jelenti a létező társadalmi-gazdasági hatalmi egyensúlynak. Ennek megborítása két módon lehetséges: Vagy elfojtott tömegeknek és szenvedélyeknek megszervezésével és kirobbantásával, vagy autoratív módon, a politikai és gazdasági magánhatalmasságokon felülemelkedő kormányzat közhatalmi eljárásaival. Mi az utóbbitól várjuk és akarjuk látni a szociális reform valóra válását [...] De amilyen erőt és fölényt igénylünk a közjóra beállított államhatalom számára, épp olyan *erővel és határozottsággal elutasítjuk, elítéljük és megbélyegezzük a totális államiság gondolatát*.⁴⁶⁶

Eközben a Széchényi György és Katona Jenő irányítása alatt tovább működő *Korunk Szava* politikai irányvonalában módosulást figyelhetünk meg. Míg korábban a lap cikkei még nem zárkóztak el élesen a gömbösi irányvonaltól, és reménykedve figyelték az Olaszországban, sőt még a Németországban zajló változásokat is (mely utóbbiakra sokáig egyfajta német fasizmusként tekintettek), most az új irányvonalnak köszönhetően az elzárkózás egyre konkrétabb formát öltött, a parancsuralmi rendszerek és módszerek elutasítása pedig egyértelművé vált.⁴⁶⁷ Ennek következtében pedig idővel a rendi állam iránti lelkesedés is alábbhagyott. Ezt a folyamatot Szalai a korábbiakban már többször idézett tanulmányában így foglalja össze:

A Quadragesimo anno újrendiséggel kapcsolatos gondolatainak lényegében csak az elvi jelentőségét ismerte el [ti. az új *Korunk Szava*], s explicite tiltakozott az ellen, hogy mindennek örvén Magyarországon a dolgozó társadalmat a diktatórikus irányban továbbfejlődő állam maga alá rendelje.⁴⁶⁸

Ezt a politikai irányváltást egyesek (így Vásárhelyi Miklós is) a demokratikus fejlődés, a parlamentarizmus, illetve a kereszténydemokrácia mellett való kiállásként értelmezik,⁴⁶⁹ mások pedig a baloldal felé való nyitást látják benne.⁴⁷⁰ A képet árnyalja, hogy a lap a következő években is vezető munkatársai között tudta például Just Bélát, és rajta kívül olyan nevek is csatlakoztak hozzá, mint Szekfü Gyula (aki 1937-től a szerkesztőbizottság állandó tagja lett), Szabó Zoltán, Gogolák Lajos, Keresztury Dezső,⁴⁷¹ vagy Horváth Béla.⁴⁷²

Az ideológiai differenciálódás a két lapnak a salazarizmussal kapcsolatos viszonyát sem hagyta teljesen érintetlenül. Ennek megfelelően a fent leírtak tükröződnek vissza a *Korunk Szavának* a szakítást követő, és a lap megszűnéséig tartó időszakban megjelent két Portugáliáról

⁴⁶⁶ Kovrig Béla: Erőteljes kormányhatalom vagy totális államiság. *Uj Kor*, 1935/4. 8.

⁴⁶⁷ Vásárhelyi: *Korunk*... 137–138.

⁴⁶⁸ Szalai: Újrendiség... 75.

⁴⁶⁹ Vásárhelyi: *Korunk*... 137.

⁴⁷⁰ Hámori Péter: A katolikus jobboldal eszméi: gondolatok a harmincas évek katolikus mozgalmairól és értékeiről. *Valóság*, 1996/2. 102.

⁴⁷¹ Vásárhelyi: *Korunk*... 137.

⁴⁷² Jelenits István: Jegyzetek a *Korunk Szaváról*. *Irodalomismeret*, 2011/1. 36.

szóló cikkében is.⁴⁷³ Az első írás 1936-ban látott napvilágot,⁴⁷⁴ s annak apropóján beszél Salazar nézeteiről, hogy a portugál diktátor nem sokkal korábban tette közzé 7. jelentését Portugália pénzügyi helyzetéről. Azonban a korábban bemutatott cikkekkel ellentétben itt szó sem esik az országban lezajlott változásokról, hanem Salazar azon általános-, illetve külpolitikával kapcsolatos nézetei kerülnek középpontba, amelyekkel a lap szerkesztősége is jó szívvel vállalhatott közösséget.

A portugál pénzügyminiszter idézett véleménye szerint a legnagyobb gondot az okozza a világban, hogy a politikai gondolkodás válságba került, vagyis a kor államférfijaiból hiányzik az igazi politikai ideál, emiatt pedig nincsenek távlataik, és így gondolkodásukban nagyobb szerephez jutott a rövidtávú politikai becsvág. Meglátása szerint végeredményben ennek a folyamatnak volt köszönhető a korszak legnagyobb betegsége, az általános bizalmatlanság is, amely végső soron az állami pénzügyek kedvezőtlen alakulásában és a világgazdaság elhúzódó válságában is fontos szerepet játszott. Salazar véleménye az, hogy ez a bizalmatlanság okozza az államok egyre inkább magába zárkózó, autarkias berendezkedését, valamint az ennek köszönhetően kialakuló gazdasági háborút és végső soron a fegyverkezést is. Ez utóbbi miatt az emberek adóterhei megnövekednek, az államok pedig az új fegyverek előállításához szükséges nehézipar oltárán feláldozzák a földművelést, miközben meghajolnak a fegyvergyárosok, illetve a háborút kívánó elit akarata előtt.

Salazar ilyen jellegű, a világ ügyeinek átfogó értelmezését nyújtó nézeteinek ismertetésére eddig nem került sor a magyar sajtóban: ahogy a korábbiakból is kitűnt, a róla publikáló katolikus értelmiség csak a rendi átalakulás, esetleg a gazdasági megújulás szempontjából vizsgálta a portugál államférfi tevékenységét. A *Korunk Szava* szerkesztősége a rendi megoldásoktól fokozatosan eltávolodott, ám Salazar fenti nézetei továbbra is vállalhatóak voltak számukra, hiszen ők maguk is számos hasonló hangvételű, a fegyverkezést és a világot a háborúba taszító elitet ostorozó cikket publikáltak. Mindez azt jelenti, hogy a portugál diktátor tevékenységétől nem fordultak el teljes egészében; továbbra is hivatkozási alapként tekintenek rá, mint jelentős katolikus politikusra, ám nézeteit már nem a *Korunk Szava* köré csoportosuló értelmiség által megálmodott államrendszerrel kapcsolatban tekintették mérvadónak.

---

⁴⁷³ Valójában már Neller Mátyás cikke is néhány hónappal a szakítás után keletkezett, azonban mivel már egy korábban megkezdett cikksorozat részét képezte, okunk van feltételezni, hogy az eddigre még valószínűleg nem teljesen kiforrott szerkesztői koncepció ebben az írásban nem érhető különösebben tetten, tehát ez a publicisztika még inkább a korábbi időszakhoz köthető, és ennek megfelelően ott is tárgyaltuk.

⁴⁷⁴ [Cím nélkül] *Korunk Szava*, 1936/20. 376.

Hasonlóan érdekes a lapban Portugáliával kapcsolatban publikált legutolsó cikk is, mely az újság megszűnésének évében, 1938 szeptemberében látott napvilágot.⁴⁷⁵ Az írás Kovrig Béla portugáliai élménybeszámolójának (amelyről majd a dolgozat egy későbbi szakaszában bővebben is lesz szó) nyomán íródott, ám valójában a cikk írója az élménybeszámolóban leírtaktól hamar elszakad, és a salazari rendszer kapcsán inkább saját, Magyarországgal kapcsolatos dilemmáira kezdi keresni a választ. Miután elismeri, hogy Salazarnak „egyetlen nagy erőfeszítéssel sikerült összefogni és új munkára állítani egy szertehulló nemzetet”,⁴⁷⁶ felteszi a kérdést: „vajjon Salazar tekintélyi rendszere egyben bizonyos más, idegen rendszerek beavatkozását jelentette-e Portugália ügyeibe, amit ma talán sokan várnánk, az ú. n. világnézeti egység alapján”.⁴⁷⁷ Vagyis, Portugália, dacára annak, hogy magának egy tekintélyuralmon alapuló, a fasiszmusra bizonyos elemeiben emlékeztető kormányzati módot választott, ellen tudott-e állni annak, hogy az esetleges „világnézeti azonosság alapján” más országok érdekeinek kiszolgálójává váljon.

A cikk szerzője szerint Portugáliának mindezidáig sikerült megőriznie a függetlenségét, habár az utóbbi időben sokan megpróbálták kiterjeszteni rá a befolyásukat: „[Portugáliának] dacolnia kellett kezdetben a baloldali Spanyolországgal, most meg az a helyzet, hogy a nagyon fontos portugál partokért versengenek a spanyol ügyekbe avatkozó nagyhatalmak, s idegen hatalmi és világnézeti befolyástól kell megvédeni a kis államot”.⁴⁷⁸ A tanulság tehát az, hogy a kis államok akkor járnak jól, ha a portugál példát követik; vagyis megtalálják a saját országuk kihívásainak megfelelő kormányzati formát, és ha ezt más országok – világnézeti alapon – saját céljaikra, politikai nyomásgyakorlásra kívánnák felhasználni, akkor azokat feltétlenül el kell utasítani. Mindez példaként szolgálhat Magyarország számára is:

Adott a tanulság: ahogy a kis Portugália bátran és biztosan megy előre a saját útján, idegen hatalmi és világnézeti érdekek csábításai között, talán nem érdektelen, ha ezt a példát ajánljuk mi kis államunk figyelmébe is [...] idegen hatalmi és szellemi érdekek ütközése között a kis nemzeteknek különösen féltőn kell őrizni önmaguk létét, ezt pedig csak a saját maguk mód-szerai szerint tehetik.⁴⁷⁹

A cikk aktuálpolitikai áthallása világos: Magyarországnak a saját útját kell járnia, és el kell utasítania minden, a Harmadik Birodalom felől érkező politikai csábítást, vagy fenyegetést,

⁴⁷⁵ [Cím nélkül] *Korunk Szava*, 1938/18. 507. A lap 1938 végén szűnt meg.

⁴⁷⁶ Uo. 507.

⁴⁷⁷ Uo. 507.

⁴⁷⁸ Uo. 507. A spanyol polgárháború körüli nemzetközi huzavona során elsősorban az angol nyomásgyakorlás volt igen erőteljes Portugáliára (l. Pereira: *A Diplomacia...*), de a kontextusból – az ideológiai és világnézeti befolyásra való hivatkozásból és a lap világnézeti orientációjából – kiindulva valószínűbb, hogy a cikk írója úgy érezte, Portugáliában az olaszok és a németek próbálnak a konfliktus során világnézeti alapon befolyást gyakorolni.

⁴⁷⁹ Uo. 507.

mert az ország számára ez csakis ártalmas lehet. Mivel a *Korunk Szava* továbbra is a katolikus ideológiai alapokon nyugvó politikában hitt, nem véletlen, hogy a szerző azt is kiemelte, a portugál példa igen jól megmutatja, a függetlenség megőrzésében a katolikus politika az állam nagy segítségére lehet:

A kis államoknak is így kell óvatosan és okosan haladni a környező nagy hatalmak között, s hogy Portugália ilyen sikerrel és példamutatóan tud képviselni egy külön gondolatot a mai egybemosódó politikai életben, azt talán nem utolsósorban annak a katolikus politikának köszönheti, mely veszélyek között segíti megőrizni nemzeti függetlenségét: éppen azáltal, hogy már eleve biztosítást jelent minden politikai és világnézeti fertőzéssel szemben.⁴⁸⁰

A „katolikus politika” tehát biztos bástya a különböző „politikai és világnézeti fertőzet”-ekkel szemben, ugyanakkor az olvasó figyelmét az sem kerülheti el, hogy ez a cikk már nem tartja fontosnak megemlíteni, milyen is pontosan ez a politika – a rendiség, a *Quadragesimo anno* elvei mentén felépülő állam kérdése tehát jól érzékelhetően kényes és kerülendő téma lett a *Korunk Szava* szerkesztősége számára.

A világnézeti változások hasonló módon tetten érhetőek az *Uj Kor* Portugáliával foglalkozó cikkeiben is. Az *Uj Kor*, ahogy azt már említettük, továbbra is kiállt a rendi államról szóló elképzelések helyessége mellett, így ezek hangsúlyosak maradtak a Salazarról szóló cikkeiben. Ugyanakkor a lap szerzői igazolást akartak nyerni azzal a tézissükkel kapcsolatban is, hogy a diktatúra nem egyenlő a tekintélyi állammal, a kettő között lényeges különbség van. Ez a szemlélet köszön vissza a lap első portugál témájú cikkében is.⁴⁸¹ Az írás az országgal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy Európában Ausztrián kívül csak itt van rendi alkotmány, és bár a berendezkedést sok külföldi szemlélő diktatúrának tartja, a portugálok ezt határozottan visszautasítják, mivel ők nem diktatúrát kívánnak kiépíteni, hanem egy olyan tekintélykormányt, amelyet katolikus férfiak vezetnek a katolikus állam- és társadalomtudomány elvei szerint. A diktatórikus berendezkedésről szóló vádak a cikk szerzője szerint az is megcáfolja, hogy ebben a rendszerben „Úgy a nemzetgyűlés, mint a korporációs kamara élénk törvényhozási működést fejt ki a katolikus állameszme érdekében.”⁴⁸² Az írás kimondatlan következtetése szerint az állam itt is csak támogatója a népakarat megszervezésének, nem pedig elnyomó hatalom, és ennek következtében lehetséges az, hogy egy ország a rendi berendezkedést diktatórikus eszközök nélkül valósítsa meg.

---

⁴⁸⁰ Uo. 507.

⁴⁸¹ Portugália: a rendi állam és a diktatúra problémái. *Uj Kor*, 1935/15. 22.

⁴⁸² Uo. 22.

Az írás másik érdekessége, hogy megemlékezik a gyarmatok és az ott élő bennszülöttek helyzetéről is – ami sem a korábbi cikkekre nem volt, sem pedig a későbbiekre nem lesz jellemző: „A bennszülöttekkel való viszony bensőséges; néger és indiai portugál állampolgár lehet s az anyaországban a legmagasabb állásokba juthat.”⁴⁸³ Ez a bennszülöttekkel való idillikus – és teljességgel fals, a portugál propagandából kritika nélkül átemelt – együttéléstről szóló kép is minden bizonnyal annak az alátámasztására szolgálhatott, hogy a portugál államban semmiféle elnyomás nincs, az ott lakók számára szinte korlátlan szabadságot biztosít a rendszer – sőt valószínűleg az a szándék is felsejlik benne, hogy a cikk írója rá akart mutatni, ebben a diktatúrában nincsen faji alapú üldözés.

A lap következő, Portugáliával foglalkozó cikke 1936-ban jelent meg.⁴⁸⁴ Ez az írás, miután a már megszokott módon részletezi, hogy Salazar mennyire visszahúzódó, mennyire kerüli a népszerűséget, és mennyire csak a munkának él, az új portugál államrenddel kapcsolatban a következőket írja: „Szeme előtt lebeghetett Mussolini fasiszta állama, de ő egészen sajátos, a portugál lélekhez idomuló államberendezkedést akart, katolikusabbat és ha lehet, még tökélesebbet.”⁴⁸⁵ Ezt a „portugál lélekhez idomuló államberendezkedést”⁴⁸⁶ a cikkíró értelmezése szerint alapvetően két dolog jellemzi: „A rendi alapon szervezett salazari állam két főtényezőn, a családon, a társadalom alapsejtjén és a hivatásrenden nyugszik. Az új állam legjellemzőbb vonásainak egyike – a család visszahelyezése ősi, patriarchális jogaiba.”⁴⁸⁷ Éppen ezért tekinthető ez a berendezkedés katolikusabbnak, mint Mussolini modellje (amelyet azért eleve jókora túlzás volt egyáltalán katolikus rendszernek nevezni), hiszen a *Quadragesimo annó*-ban megfogalmazott család-hivatásrend dichotómián nyugszik. Ez nem különösebben új gondolat, az viszont sokkal figyelemreméltóbb, ahogy Csiszár a portugál rendszer erős kormányzatát – egyébként magához Salazarhoz is hasonlóan – megpróbálja elválasztani a korabeli totalitárius diktatúráktól: „A fasiszta államtól való eltérésének legfőbb sajátossága, hogy annak totalitásával szemben a keresztény rendiség elveit hangsúlyozza s benne nem az egyén van az államért, hanem az állam a közösségért.”⁴⁸⁸ Vagyis pont fordítva, mint a kor két nagy, az *Új Kor* munkatársai által is elítélendőnek talált állama esetében.

---

⁴⁸³ Uo. 22.

⁴⁸⁴ Csiszár Béla: Salazar a láthatatlan diktátor. *Új Kor*, 1936/18. 24. 6.

⁴⁸⁵ Uo. 6.

⁴⁸⁶ Uo. 6.

⁴⁸⁷ Uo. 6.

⁴⁸⁸ Uo. 6.

Az 1938-ban megszűnő folyóirat utolsó Portugáliával foglalkozó cikke 1936 során jelent meg,⁴⁸⁹ ám ez csak egy rövid hír volt a luzitán átalakulásról, így sokat nem árul el a cikkíró meggyőződéséről, illetve mögöttes szándékairól.

A szintén az *Uj Kor* köréhez tartozó *Vigilia* nem jelentetett meg magyar szerzőtől származó cikket Salazar tevékenységével kapcsolatban, hanem csak a neves svájci költő-szerzetes, Gonzague de Reynold egyik portugál változásokat taglaló írását fordította le, és adta közre.⁴⁹⁰ Mivel ez a cikk külföldi szerző tollából származik, a mi érdeklődésünkre kevésbé tarthat számot, s rövid vizsgálata is csak abból a szempontból lehet érdekes, hogy a folyóirat szerkesztői vajon miért ezt a cikket tartották közlésre érdemesnek. E kérdésre a választ akkor találjuk meg, ha megnézzük, hogy a cikk végén Gonzague de Reynold milyen módon nyilatkozik a portugál állam működéséről, mivel ez némileg összeeseng az *Uj Kor* és *Vigilia* körének korábban már bemutatott nézeteivel, tehát ezeknek kellő alátámasztásául szolgálhat. A szerző szerint a Portugáliában végbemenő változásokhoz az állam szükséges és nélkülözhetetlen, mivel a nép nem tudja megváltoztatni magát; jelentős változásokat az országban csak egy autoritás tud elérni. Viszont Gonzague de Reynold azt is hangsúlyozza, hogy azért az autoritás szót használja, mivel szerinte a salazarizmus végeredményben nem diktatórikus pártpolitikai rendszer – a hatalmat sohasem akarta megragadni, illetve sohasem akarta azt kizárólag a kormányzat vagy az állam kezébe összpontosítani – ezzel szemben a célja, hogy megadja a népnek mindazt, ami a lényegében vett szabadság. Ahogy a szerző ezt kifejezi:

Salazar nem etatista, hanem antietatista. A diktatúrát használja fel, mint egyetlen hatékony eszközt arra, hogy az államot az etatizmustól megszabadítsa és igazi feladatához visszavezesse, mely abból áll, hogy mindent irányítson, de nem maga hajtson végre mindent. Célja az állam tekintélyének megerősítése, és kompetenciájának, valamint beavatkozási lehetőségeinek korlátozása.⁴⁹¹

A kettészakadó *Korunk Szava* két utódlapjának szerkesztői és munkatársai közötti világnézeti ellentét a folyóiratok 1938-as megszűnése után is tetten érhető volt. Az egyik oldal továbbra is kitartott a *Quadragesimo anno* elvei mellett, és úgy gondolta, hogy ez jelenti az egyetlen olyan alternatívát az elhasználadott liberális rendszerrel szemben, amely ha demokráciát talán nem is hoz magával, az egyén szabadságát mégiscsak képes szavatolni. A másik oldal szerint viszont

⁴⁸⁹ Az újjászületett Portugália. *Uj Kor*, 1937/17. 1.

⁴⁹⁰ A szerzetes egyébként több művében is behatóan foglalkozott a Portugáliában tapasztalható változásokkal. Vö. Reynold, Gonzague de: *Portugal*. Éditions Spes, Párizs, 1936.; Reynold, Gonzague de: *Portugal. Gestern – heute*. O. Müller, Salzburg, 1938.

⁴⁹¹ Reynold, Gonzague de: Oliveira Salazar. *Vigilia*, 1936/4. 101–102.

a fasizmus és nemzetiszocializmus megerősödésének növekedő veszélye azt mutatja, hogy a liberális parlamentarizmust felváltani akaró bármilyen alternatíva csakis a totális diktatúrák irányába való elmozdulást jelentheti, éppen ezért az új rendi berendezkedést is el kell utasítani.⁴⁹² A két oldal képviselői sokszor szálltak vitába egymással,⁴⁹³ azonban azt, hogy végül dűlőre jussanak, meggátolta a történelem.

---

⁴⁹² Szalai: Újrendiség... 80–82.

⁴⁹³ Gergely: A keresztényszocializmus... 144.

3. A SALAZARIZMUS MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJÁNAK MEGÉLÉNKÜLÉSE AZ 1930-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

3.1. MIHELICS VID PORTUGÁLIAI ÚTJA

Ahogy azt láthattuk, a Salazar tevékenységére először felfigyelő *Korunk Szava* elfordult a katolikus politika rendi alapokon történő megújításának elgondolásától, és ennek megfelelően mind kevesebbet foglalkozott a portugál változásokkal is; ez mindazonáltal nem jelenti azt, hogy Salazar országának eseményei kikerültek volna a magyar katolikus értelmiség látóköréből. Sőt, azt lehet mondani, hogy csak ekkor – 1935 után – kezdett igazán bekerülni a salazari gondolat a magyar politikai gondolkodás fősodrába. Ezt jól példázza az is, hogy több magyar újságíró még Portugáliába is elutazott, hogy közvetlen közelségből tanulmányozhassa az ottani átalakulásokat.

Közülük a legelső Mihelics Vid volt, aki utóbb minden kétséget kizáróan a salazarizmus leglelkesebb Magyarországi propagálójának bizonyult. Mihelics már az 1930-as évek első felétől az ifjúkatolikus mozgalom körül tevékenykedett, alapításától kezdve főmunkatársa volt a *Korunk Szavának* (még a lap címe is tőle származott),⁴⁹⁴ majd az 1935-ös szakítás után az *Új Kor* munkatársa lett.⁴⁹⁵ Emellett más jelentős katolikus sajtóorgánumoknak is munkatársa volt – például belső munkatársa az *Új Nemzedéknek*, a *Nemzeti Ujságnak*, felelős szerkesztője a *Vox Academicának*, illetve a *Katolikus Szemlének*, sőt 1941-től a Sajtókamara felkérésére még a Sajtófőiskola vezetését is átvette⁴⁹⁶ –, és jelentős szerepet játszott a kor tudományos életében is, mivel egyetemi magántanárként tanított a Budapesti Tudományegyetem Közgazdaságtudományi, illetve Jog- és Államtudományi Karán, ráadásul titkára volt a Magyar Társadalomtudományi Társulatnak, valamint tagként részt vett a Magyar Szociálpolitikai Társaság munkájában is.⁴⁹⁷ Emellett számos tudományos színvonalú könyvet is írt. Érdeklődésének homlokterében elsősorban a korszak – főleg a világgazdasági válság nyomán kibontakozó – szociális problémáinak megoldása, és ezzel összefüggésben az ezt a célt leginkább szolgáló politikai berendezkedés megtalálása állt.⁴⁹⁸ Elképzelése szerint korának zavaros politikai életét alapvetően három irányzat uralta: ezek közül az egyik a demokratikus eszményekbe kapaszkodó liberalizmus, a

⁴⁹⁴ Mihelics Vid: A *Korunk Szava* megszűnése. *Katolikus Szemle*, 1939/2.

⁴⁹⁵ Frenyó Zoltán: *Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2002. 24.

⁴⁹⁶ Frenyó Zoltán: Eszmék és tények professzora. Mihelics Vid (1899–1968). Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál (szerk.): *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1996. 74–75.

⁴⁹⁷ Uo. 74.

⁴⁹⁸ Rónay László: A megújulás szolgálatában. Pápai Lajos (szerk.): *Kereszténység és közélet*. Barankovics Akadémiai Alapítvány, Budapest, 1999. 138–143.

másik a messianisztikus gyökerekből táplálkozó bolsevizmus, illetve a vele rokon, újonnan színre lépő fasizmus és nemzetiszocializmus; e két fő irányzat azonban nem szolgálja az embe-
riség előrehaladását, éppen ezért egy harmadik, közbülső, a katolicizmus tanításán alapuló be-
rendezkedésre van szükség, amely a szolidaritás elvén alapul, egyensúlyt képez az egyén és a
közösség érdekei között, ezáltal a munkát a tőkével egyenrangú tényezőnek tekinti.⁴⁹⁹ A liberá-
lis demokráciával Mihelicsnek az volt a legfőbb baja, hogy szerinte a parlamentben pártok he-
lyett leplezett érdekszövetségek ülnek, így ez az intézmény nem a demokráciát, hanem a plu-
tokráciát és a bürokráciát képviseli. Ezzel a berendezkedéssel állítja szembe az olyan társadalmi
struktúrákat, amelyek parlamentje korporatív jellegű apróbb közösségekből alulról felfele épít-
kezve áll össze. Véleménye szerint a fasizmus ugyan látszólag kísérletet tesz egy ilyesféle rend-
szer kiépítésére, és ehhez felhasználja a hivatásrendi elgondolás eredményeit is, valójában
azonban nem jelent mást, mint diktatúrát és kíméletlen párturalmat.⁵⁰⁰ Korábban utaltunk rá,
hogy a *Quadragesimo anno* nyitva hagyta a rendek felállításával kapcsolatban az állami be-
avatkozás kérdését. Mihelics álláspontja ezzel a dilemmával kapcsolatban az volt, hogy az ál-
lam beavatkozására szükség van, de szerepvállalásának határát a keresztény tanításnak kell
megszabnia – ez pedig jól rímelt a Salazar által hangoztatott elképzelésekre is. Fontos továbbá
azt is megjegyezni tudományos eredményeivel kapcsolatban, hogy munkásságában különbsé-
get tett a hivatásrendi állam, illetve a hivatásrendi társadalom között. Míg az előbbi szerinte
magában rejt egy totalitárius berendezkedés kiépítésének veszélyét, addig az utóbbi helyes-
lendő, előremutató és támogatandó irány – a hivatásrendiség tehát szerinte nem állami, hanem
társadalomszervező elv kell, hogy legyen.⁵⁰¹

Mihelics nézetei ugyan nem álltak messze Varga páterétől, ám fontos különbség volt kette-
jük között, hogy ő folyamatosan nyomon követte a szélesebb nemzetközi eseményeket, hogy
felfedezze a lehetséges mintákat a jövőbeli magyarországi reformok számára.⁵⁰² A portugál be-
rendezkedés saját bevallása szerint először 1935-ben került az érdeklődési körébe, amikor egy
esztergomi nyári egyetemen előadássorozatot tartott a totális és a rendi államról. Mivel ekkori-
ban az előbbi már valóságosan is létezett, az utóbbi viszont még csak elméleti szinten volt meg-
található a katolikus társadalombölcseletben, ez az elképzelés a legtöbb történész és gazdaság-
kutató számára csupán szép, de irreális képzelgésnek hatott. Mihelics azonban – az
ellenvéleményeket megcáfolandó – igyekezett érveket gyűjteni a lekicsinylés ellen, s így talált

---

⁴⁹⁹ Uo. 138.

⁵⁰⁰ Frenyó: *Egy magyar...* 21.

⁵⁰¹ Zachar: *Gazdasági válságok...* 230.

⁵⁰² Uo.

rá Ausztria, illetve Portugália példájára. A két rendszer viszont nem nyerte el hasonló mértékben a tetszését:

Míg az osztrák kísérlet gyökértelessnek és mesterkéltnek tűnt fel, növekvő érdeklődéssel kezdtem megállapítani, hogy Portugália állami és gazdasági szerkezetének szellemi alapvetése a legtisztábban tartalmazza a természetjogra támaszkodó organikus társadalombölcselet tételeit s – ami legjobban megragadott – ideálisan oldja meg korunk súlyos problémáját: az egyén és a közösség helyes viszonyát.⁵⁰³

Ezt az előadását követően már egyre többször hivatkozott a portugál példára, de úgy érezte érvei mindössze „papiros-bölcselességek”, és ezért arra a meggyőződésre jutott, hogy meg kellene látogatnia az országot, és ilyen módon kellene személyes benyomásokat gyűjtenie az itteni rendszerrel kapcsolatban. Mihelics ennek megfelelően nekiállt egy portugáliai tanulmányút megszervezésének – amelyre olyan gondosan felkészült, hogy még portugálul is megtanult⁵⁰⁴ –, majd 1937 májusában Lisszabonba utazott, s ezt követően mintegy másfél hónapot töltött az országban, ahol különböző magas rangú állami és egyházi tisztviselőkkel, sőt magával Salazzarral is sikerült találkoznia. Utazásáról, a közben szerzett tapasztalatokról a *Nemzeti Ujság* hasábjain számolt be. Az utazás fentebb említett céljáról ő maga így adott számot:

Éppen azért jöttem Portugáliába, nem csekély nehézségek árán, hogy megnézzem: vajjon valóság-e az a rendi alkotmány s különösen munkaalkotmány, amelynek – csupán papiros nyomán ítélve – Európa valamennyi nem-liberális rendszerei között a keresztény állameszme leghűségesebb követését kellett betudnom. Remélem egy hónap múlva tisztán fogok látni.⁵⁰⁵

Legelső cikke a *Nemzeti Ujság* apró betűs bevezetőjének tanulsága szerint május 31-én „levélpostával érkezett” a „Nemzeti Ujság kiküldött munkatársától”.⁵⁰⁶ A cikk élménybeszámoló arról az állami ünnepségről, melyet az 1926-os portugál „államfordulat”⁵⁰⁷ évfordulója alkalmából tartottak, épp akkor, amikor Mihelics is megérkezett a luzitán fővárosba. Az íráson érződik, hogy a szerző ekkor még inkább az olvasmányélményeiből szerzett benyomásokat és közhelyeket próbálja ráhúzni az általa megtapasztalt valóságra (sokszor idéz például a már korábban említett Gonzague de Reynoldtól is). Ezt a feltételezést támasztja alá az alábbi részlet is, amely felidézi bennünk az eddig megismert magyar cikkekben is megtalálható megannyi Salazzarral – és portugál néppel – kapcsolatos toposzt:

⁵⁰³ Mihelics: *Az új Portugália...* 6–7.

⁵⁰⁴ Frenyó: *Egy magyar...* 52.

⁵⁰⁵ Mihelics Vid: „Legionáriusok ki parancsol?” – „Salazar, Salazar, Salazar!”. *Nemzeti Ujság*, 1937. június 6. 6.

⁵⁰⁶ Uo. 5.

⁵⁰⁷ Uo. 5.

Mert különös egyéniség ez a Salazar. Az egy héten át tartó szakadatlan ünnepségek során egyetlen beszédet sem mondott a nagy nyilvánosság előtt. [...] *Sohasem volt népszónok.* Még az emberek elől is kitér azzal, hogy neki dolgoznia kell. Mintha érezné, hogy ebben is példát kell nyújtania annak a Portugáliának, amely az ő uralomra jutásáig nem nagyon kedvelte a munkát.⁵⁰⁸

Mindazonáltal némi meglepetés is éri a rendszerrel kapcsolatban, és ezt nem is kívánja véka alá rejteni: „Közbevetőleg megjegyzem: nekem is feltűnt, hogy az állami hatóságok nem vesznek részt hivatalosan az ünnepségek egyházi részén, bár Salazar kimondottan keresztény-rendi államot épít.”⁵⁰⁹ Viszont ennek ellenére a cikkben átsüt a rendszer iránti alig leplezett lelkesedés, ami Mihelicset ilyen megnyilatkozásokra készteti:

Tudósításaimban a legmesszemenőbben tárgyilagos kívánok lenni, de be kell vallanom nekem is könnyes lett a szemem sarka.

[...]

Jöttek aztán táncoló csapatok, amelyeknek pattogó éneke ebben a refrénben csendült ki:

– E viva Salazar! – És éljen Salazar!

Mindez olyan szívből fakadóan, mélységesen átérezve, hogy *forrása csak az önkéntes hódolat és szeretet lehet*, nem pedig kényszer. S ha arra gondolok, hogy Salazar az egyetlen diktátor ma Európában, aki a párthadsereget közel tízéves uralom után szervezte meg s nem ilyen párthadsereg élén került az élre, akkor úgy érzem, mindenkinek, még a formális demokrácia legliberálisabb szószólójának is el kell ismernie a portugál miniszterelnök kivételes nagyságát.⁵¹⁰

Végül érdekes a szerző azon megjegyzése is, amely arról árulkodik, feltehetőleg továbbra is foglalkoztatta az a korábban már említett dilemma (amellyel már az *Uj Kor* munkatársaként, illetve más polémiák során is szembesülnie kellett, és amelynek ellenkezőjéről mindig igyekezett meggyőzni az ellenfeleit), hogy a rendi társadalom szükségképpen totális diktatúrához vezet-e, vagy sem. Cikkében egy életből vett példával próbálja igazolni a saját elméletét (vagyis, hogy a rendi társadalom nem vezet totális uralomhoz, mivel nem egyenlő a rendi állammal):⁵¹¹ „De egyébként is, helyes-e vele kapcsolatban a »diktatúra kifejezés«? Az Aurigny fedélzetén, amely Lisszabonba hozott, a nizzai portugál alkonzul ekként büszkélkedett: – Nálunk, uram, szabadság van. Minden a népért történik.”⁵¹²

---

⁵⁰⁸ Uo. 5.

⁵⁰⁹ Uo. 5.

⁵¹⁰ Uo. 5.

⁵¹¹ Frenyó: *Egy magyar...* 49.

⁵¹² Mihelics: „Legionáriusok...”, 6.

Mihelics Vid következő cikkében⁵¹³ egy interjút közöl, melyet a portugál korporáció kiépítésében államtitkárhelyettesként igen jelentős szerepet vállaló, de később leváltott, majd kereskedelem- és iparügyi miniszterré kinevezett biztosítási szakemberrel, Pedro Teotónio Pereirával készített (érdekes momentum egyébként, hogy Pereira pont annak esett áldozatául, hogy a korporatív rendszeren belül tényleg tenni akart a munkások életének javítása érdekében).⁵¹⁴ Beszélgetéseik során Pereira arról próbálta meggyőzni Mihelicset, hogy azt a korporációs rendszert, amelyet a magyar újságíró papíron annyira keresztényinek és bölcsesletileg annyira igazolhatónak vélt, a portugálok a gyakorlatban is a lehető legbecsületesebben – az emberi szabadság tiszteletben tartása, a totalizmustól való elzárkózás, valamint a tekintélyi elv és a szabadság összhangba hozása révén – igyekeznek megvalósítani. Pereira szerint mindezt azért sikerült véghezvinni, mert a rendszer kiépítésekor az állam figyelembe vett bizonyos „negatív irányelveket”,⁵¹⁵ így például, hogy nem igényelhet magának mindenhatóságot; nem jelentheti ki magát az erkölcs és az igazság forrásának; nem hódolhat az erőszak jogának (hanem éppen ellenkezőleg, tiszteletben kell tartania az emberi személyiséget és a polgárok legitim szabadságát); nem pótolhatja a magánkezdeményezést a gazdaságban, hanem csak afölött öröködhet, hogy a magántevékenység a közjót szolgálja; mindeközben ugyan fenn kell tartania a gazdasági versenyt, de nem az életfeltételek rontása érdekében, hanem úgy, hogy az gazdagítsa a nemzetet, növelje a tőkét, és javítsa a munkások helyzetét; a termelő tőke számára pedig biztosítania kell a nyereség lehetőségét, de vigyáznia kell arra, hogy ez ne üzérkedésből származzon, hanem valós javak előállításából. Magyarán a portugál állam elméletileg csak gazdasági ösztönzőként működik, és csak a fejlődés kereteit adhatja meg, de – ellentétben más, valóban totalitárius, illetve etatista rendszerekkel – nem léphet elő a gazdasági tevékenység elsődleges irányítójává.

A miniszter érezhetően meggyőzte Mihelicset, mivel lényegében olyan dolgokat mondott, amelyeket a magyar újságíró is hallani akart. Ennek ellenére azért a cikkből az is kiderül, hogy a portugál korporációs rendszer igencsak kezdeti stádiumban van még, és koránt sem tekinthető tökéletesnek, mivel Pereira szerint „Gazdasági téren már a korporációk is működnek, szociális téren pedig most tesszük az első lépéseket a korporációk megteremtése felé.”⁵¹⁶ Ez azt jelenti, hogy bár már 1934-től megalakult a parlamenttel együtt tevékenykedő korporációs kamara, és a stratégiailag fontos (például külföldre termelő) termelési ágakban ekkorra már sikerült felál-

---

⁵¹³ Mihelics Vid: A korporáció eredményei a portugál közgazdaságban. Hosszú beszélgetés Pereira kereskedelem- és iparügyi miniszterrel. *Nemzeti Újság*, 1937. június 20. 7–8.

⁵¹⁴ Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 142–143.

⁵¹⁵ Mihelics: A korporáció eredményei... 7.

⁵¹⁶ Uo. 7.

lítani a korporációs intézményeket, azonban az, ami magának a korporációs rendszernek a lényegét jelentette volna – és amiért ezt a rendszert Mihelics minden más rendszernél használhatóbbnak tartotta –, hiányzott: még egyáltalán nem léteztek azok a szaktestületek, amelyek egy-egy nagyobb iparágban a munkaadók és a munkavállalók párhuzamos szervezeteit egységbe fogták volna, és amelyeken keresztül a munkások helyzetük javítása érdekében fel tudtak volna lépni a munkaadókkal szemben.

Következő cikkében Mihelics Vid újra egy interjút tett közzé,⁵¹⁷ amelyet ezúttal a portugál közélet egy másik emblematisz figurájával, a katolikus egyház köztársasági időszak alatt elvesztett befolyásának visszaállításáért küzdő Manuel Gonçalves Cerejeira lisszaboni bíborospátriárkával, Salazar egykori barátjával és szobatársával készített⁵¹⁸ – tehát most a világi hatalom képviselője után az egyházi hatalom képviselőjét faggatja arról, hogy az mennyire találja az isteni parancsokkal egybevágónak az új portugál rendszert, hiszen a magyar tudós számára rendkívül fontos volt annak bizonyítása: a megvalósult rendi állam a keresztény erkölcs legmagasabb követelményeinek is megfelel.

Mihelics megemlíti, hogy Cerejeira és Salazar egyetemi éveik alatt igen szoros barátságban voltak, és ebben a barátságban látja az új rendszert jellemző stabilitás egyik legfontosabb pillérét is: „Itt Coimbrában szövődött kettejük között az a mélységes barátság, amely a nehéz és kényes körülmények között kibontakozó új állam boldogulásának talán *legfontosabb záloga*.”⁵¹⁹ Ugyanakkor a cikk szerzője arról is említést tesz, hogy ez a barátság – illetve Salazar fiatalkori, a Katolikus Centrum névre keresztelt pártban kifejtett közéleti tevékenysége – sokszor komoly támadási felületet nyújtott a portugál miniszter politikai ellenlábasai számára, akik a fentiek miatt számtalan esetben klerikalizmussal vádolták az új politikai irányt. Ennek következtében a két korábbi barátnak – a világi, illetve az egyházi hatalom fejének – Mihelics szerint nagy tapintatra és határozottságra volt szüksége ahhoz, hogy mindenki számára világossá váljon: „a Portugáliában küszöbön álló egyházpolitikai megoldás eszményien kívánja elhatárolni az egyházi és a világi hatalom működési körét és illetékességét”.⁵²⁰

Mihelicsnek az állam és az egyház viszonyát firtató kérdéseire Cerejeira elmondja, hogy érzése szerint az egyház birtokában van minden lényeges szabadságnak, az állam tiszteli és elismeri a létét, és részletesen kifejti, mindez miben is nyilvánul meg a valóságban. Ehhez még

---

⁵¹⁷ Mihelics Vid: Cerejeira lisszaboni bíborospátriárcha nyilatkozik az új portugál államról és az egyház helyzetéről. *Nemzeti Ujság*, 1937. június 27. 21.

⁵¹⁸ A találkozó egyébként Serédi Jusztinián közbenjárására jöhetett létre. Lásd Frenyó: *Egy magyar...* 52.

⁵¹⁹ Mihelics: Cerejeira lisszaboni... 21.

⁵²⁰ Uo. 21.

azt is hozzáteszi, reménykedve néz elébe annak a konkordátumnak, amelynek kidolgozását Mihelics Portugáliában való tartózkodása alatt kezdték meg.⁵²¹

Amikor Mihelics arra kéri az egyházi előljárót, hogy fejtse ki, miként értékeli a Portugáliában uralkodó rendszert politikai szempontból, ő tapasztalatait az egyház tanításain átszűrve így válaszol:

A jelenlegi portugál államrendszerben nem található semmi, ami ellentétben lenne a katolikus tanítással [mivel az új állam] az állami tevékenység határát – alkotmánya és vezetőinek megnyilatkozása szerint –, az erkölcsben és az igazságosságban látja, amelynek parancsai az államot is kötelezik.

[...]

Az új portugál állam nem vallja magát a jog és erkölcs forrásának, ellenkezően, küldetését abban ismeri fel, hogy az igazságosságot és az erkölcsöt szolgálja. Kötelezőnek fogadja el az emberi személyiség, a családi és társadalmi közösségek természetes szabadságának tiszteletbentartását.⁵²²

Ez a válasz – amelyben Cerejeira inkább csak a hivatalos propaganda szövegeit visszhangozta – minden bizonnyal egybevágott a Mihelics által igazolni kívánt elképzelésekkel, így a kérdést nem is firtatta tovább. Ennek következtében Mihelics számára nem derült ki, hogy az egyház és az állam közötti kapcsolat ekkoriban Portugáliában – ahogy arról a korábbiakban már volt szó – egyáltalán nem volt mentes a feszültségektől, aminek oka elsősorban az egyház csatlósága volt, hogy várakozásaival ellentétben túl kevés jogot kapott az államtól.

Mihelics Vid utolsó előtti – a cikksorozat mintegy megkoronázó – írása egy Salazarral készült beszélgetést tartalmazott.⁵²³ A szerző ebben a cikkben sem kívánta palástolni a portugál rendszer és annak vezetője iránti leplezetlen rokonszenvét: már az interjúval kapcsolatban 1937. június 22-én Salazarhoz írt levelében is leírja, úgy tűnik, Salazarnak sikerült megvalósítania a keresztény állam elveit, ezért ő maga azzal tudná feltenni kutatásaira a koronát, és azzal lenne Magyarország, illetve a korporativizmus ügyének a legnagyobb hasznára, ha személyesen is el

⁵²¹ A végül 1940. május 7-én megkötött konkordátum rendezte a portugál állam és a katolikus egyház között a köztársaság óta bizonytalan viszonyokat. Az egyház és az állam érdekközösségét felismerve Salazar, bár fenntartotta a korábbi évtizedek szeparációs törvényeit, lehetőséget adott az egyháznak arra, hogy újra megerősödjön, és visszaszerezze a korábbi, Portugália életében betöltött fontos szerepét. Ugyanakkor annak ellenére, hogy politikai ébredése a katolikus párthoz kötődött, a konkordátum rendelkezéseivel az egyházat is igyekezett a nemzet érdekeinek alávetni. Vö. Braga da Cruz, Manuel: As negociações da Concordata e do Acordo Missionário de 1940. *Análise Social*, 1997/4–5. 815–845.

⁵²² Mihelics: Cerejeira liszaboni... 21.

⁵²³ Mihelics Vid: Szemtől-szemben Salazarral. A portugál kormányfő nyilatkozik a Nemzeti Ujságnak a diktatúráról és rendi államról és a kispapok hivatásáról. Másfél óra a Sao Bento-palotában. *Nemzeti Ujság*, 1937. július 4. 6–8.

tudna beszélgetni a portugál diktátorral.⁵²⁴ Az elkészült interjú beszélgetést felvezető rövid részében aztán ilyen módon lelkesedett Salazarral és munkájával kapcsolatban:

Ennek az országnak már tíz év óta bevételi többlettel végződik a zárószámadása, ennek az országnak nincs semmi függő adóssága, ennek a valutája szilárdabb, mint az angol font, vagy a dollár, ez az ország csak gyarapodott a világválság esztendői alatt is, ebben az országban a nemzeti munkahivatal kartotékjai két héttel ezelőtt 351 munkanélkülről tudtak.

[...]

Csak hosszú percek, talán tízpercek múlva érzem, hogy látom és már figyelni tudom ezt a diktátort, akinek mély emberségét, katolikumból és latin kultúrából összeszőtt humanizmusát egy Paul Valéry és egy Maeterlinck dicsőíti.⁵²⁵

Mihelics első kérdése ebben a cikkben is azzal az öt talán legjobban izgató problémával van kapcsolatban, hogy elhatárolható-e a portugál rendszer a nemzetiszocializmus, illetve a fasiszmus által fémjelzett politikai irányvonaltól. Salazar szerint igaz, hogy rendszere és a fent említett rendszerek között sok hasonló vonás van, sőt „Abban a princípiumban [...] megegyezünk [ti. a portugál rendszer és a többi rendszer], hogy az államnak népi politikát kell űznie, mélyreható szociálpolitikát, amely biztosított létet teremt a nemzeti társadalom minden dolgozó tagja számára – nekünk azonban sarkalatos alapelvünk, hogy az állam és kormányzata nem mindenható”,⁵²⁶ mivel vannak olyan elvek és parancsok – az erkölcs, az igazságosság és a társadalmi tények –, amelyek felette állnak az államnak. Az állam nem lehet öncél, mivel egyetlen létoka az emberi élet céljainak lehetővé tétele. Éppen ezért Salazar szerint a Portugáliában alkalmazott tekintélyi hatalom nem egyenlő a totalitarizmussal.

⁵²⁴ Mihelics Vid Salazarhoz írt levele. Arquivo Nacional Torre do Tombo, Arquivo Oliveira Salazar. AOS/CP-181 5.2.3/16. 84–87.

⁵²⁵ Mihelics Vid: Szemtől szemben... 6. A portugál költségvetés az 1928/1929-es pénzügyi évtől az 1932/1933-as pénzügyi évig aktívumot mutatott, ezt követően két évig enyhén a negatív tartományba mozdult, majd az 1933/1934-es pénzügyi évtől megint a pozitív tartományba került (Vö. League of Nations: *Statistical Yearbook of the League of Nations*. 1927–1945.). Az escudo árfolyama a fonthoz képest 1928-tól 1934-ig lényegében alig szenvedett változást (Vö. Ritschl, Albert – Straumann, Tobias: *Business cycles and economic policy, 1914–1945*. Broadberry, Stephen – O’Rourke, Kevin H. (szerk.): *The Cambridge Economic History of Modern Europe. Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 166.). Az 1929-es évhez képest az ország GDP-jében 1930-ban 1%-os visszaesés volt tapasztalható, majd ettől kezdve folyamatos volt a növekedés, aminek következtében 1938-ra az 1929-es szintnél 25%-kal magasabban volt a bruttó hazai termék (Mateus, Abel: *Economia Portuguesa desde 1910*. Editorial Verbo, Lisszabon, 1998. 14. Az adatokat idézi: Silva, Joaquim Ramos: *A regulação da economia no salazarismo*. Universidade Técnica de Lisboa, Lisszabon, 1999. 14.). A munkanélküliségi statisztikák az 1960-as évek előtt meglehetősen inkonzisztens képet mutatnak, de a szakirodalom szerint az 1930-as és az 1970-es évek között általában 2-4% között mozogtak (Vö. Amaral, Luciano – Freire, Dulce: *Economic policy, growth and the demise, 1929–2000*. Freire, Dulce – Lains, Pedro: *An Agrarian History of Portugal, 1000–2000. Economic Development on the European Frontier*. Brill, Leiden, 2016. 256–257.

⁵²⁶ Uo. 6.

Mihelics még ez után is tovább boncolgatja a rendi társadalom és az államhatalom túlburjánzása közötti kapcsolatot afelől érdeklődve, hogy Salazar szerint vajon a „liberális demokratizmusból a tekintélyi korporativizmusra való áttérést erőhatalom és erőszak igénybevétele nélkül is meg lehetne valósítani?”⁵²⁷ Salazar erre a kérdésére is megnyugtató választ ad, mivel szerinte

a változásnak feltétele a társadalmi közszellem megfelelő átalakulása [miközben olyan] hatalom kell, amely a következtetéseket levonja, és a változásokat keresztül vigye. Erős parlamenti többség is jelenthet ilyen hatalmat, tehát elképzelhető a demokráciából a tekintélyi korporativizmusba való átmenet – békés úton is.⁵²⁸

Vagyis nem feltétlenül szükséges a társadalmat felforgatni és diktatórikus kormányzati módszereket alkalmazni akkor, ha valaki ezt a fajta rendszert adaptálni szeretné. Mihelics ezt követően tovább faggatja Salazart arról, hogy az a megállapítása, mely szerint szükséges a „hatalom [...], amely a következtetéseket levonja, és a változásokat keresztül vigye” azt jelenti-e, hogy a pápák által hirdetett korporatív rendet nem lehet alulról felfelé építkezve kiépíteni. Válogában ezzel a kérdésével is a saját kétségeivel kapcsolatban vár megnyugtató választ Salazartól:

Másképpen: sikerrel bíztathat-e az a nézet, hogy *előbb az alsó korporatív szerveket kell* – esetleg még a liberális államban – meggyőzés és propaganda révén kialakítani s *majd azután fokozatosan kibontakozik az egész korporatív intézmény*, élén a megfelelően rendezett korporatív állammal?⁵²⁹

Salazar azt mondja, az eddigi tapasztalatai azt mutatják, alulról felfelé haladni nem lehetséges, vagyis a társadalmi és gazdasági élet átformálását felülről kell végrehajtani: „Következésképpen az a meggyőződésem, hogy *nagy társadalmi reform csak az állam útján, az államhatalom birtokában válhat valóra.*”⁵³⁰

Ezt követően Mihelics rátér a számára kiemelt fontossággal bíró következő nagy kérdéscsoportra, vagyis az egyház és az állam viszonyára, illetve a Portugáliában megvalósított szeparáció működésére. Mihelicset az érdekli, Salazar szerint az egyháznak joga van-e – a szeparáció ellenére – hallatnia a szavát olyan kérdésekben, amelyek az egyes polgárok, illetve a családok elidegeníthetetlen jogaival vannak kapcsolatban. Salazar Mihelics ebben a kérdésében

---

⁵²⁷ Uo. 6.

⁵²⁸ Uo. 6.

⁵²⁹ Uo. 6.

⁵³⁰ Uo. 7.

megbúvó állítását is igazolja, sőt azt is elismeri, az egyháznak még egy szeparációs berendezkedésben is joga van támogatnia az államot.

Végül az újságíró a szociális kérdésről faggatja a portugál diktátort, egészen pontosan arról, hogy mit tart az anyagi, szellemi és erkölcsi jólét olyan minimumának, amelynek az elérése után a munkásság kikerül a marxizmus bűvköréből. Salazar szerint az alsó határ az, ahol a proletár már polgárnak, a nemzet tagjának érzi magát, éppen ezért a legfőbb cél a proletariátus megszüntetése. Ehhez viszont szükség van a munkásság helyzetének a jövedelemeloszlás megváltoztatásával történő módosítására.

Ez volt Mihelics utolsó Portugáliából hazaküldött olyan cikke, amely a portugál államszerkezettel foglalkozott, bár ezt követően még hazaküldött egy éppen Lisszabonban tartózkodó (és a hazai ifjúkatolikusok között szintén igen nagy népszerűségnek örvendő) spanyol katolikus politikussal, a polgárháború előtti köztársasági időszak meghatározó és ellentmondásos figurájával, a korporatív államszerkezettel szintén rokonszenvező José María Gil-Robles y Quiñones de Leónnal készített interjút is.⁵³¹

Mihelics Portugáliából hazaküldött cikkeit összefoglalva azt láthatjuk, hogy portugáliai utazásával, illetve az itt készített interjúival legfőbb célja az volt, hogy saját elméletét alátámassza, a keresztény rendi államot megvalósíthatónak és életképesnek mutassa be, önnön kétségeire pedig megnyugtató válaszokat találjon. Bár nincs okunk kétségbe vonni a szerző azon törekvését, hogy vizsgálódásait igyekezett elfogultság nélkül lefolytatni, az azonban nyilvánvaló, hogy a rendszer iránti rokonszenve, sőt lelkesedése minden írásán átsütött, és ennek megfelelően a portugál berendezkedés gyengeségei felett jóindulatúan napirendre tért, a hibákat nem tárgyalta. Ahhoz sem férhet azonban kétség, hogy a salazari rendszer ebben az időben még meglehetősen fiatalnak tekinthető, így nehéz megítélni, hogy egy, az országba utazó külső megfigyelő számára mennyire lehettek szembeötlőek a vonzó elmélet mögött megbúvó és csak lassacskán felszínre kerülő elrajzoltságok.

A cikkekből némi betekintést nyerhetünk abba is, hogy a korabeli megújulást szorgalmazó magyar katolikus értelmiség egy igen népes csoportja milyen módon képzelte el az ország számára nélkülözhetetlen átalakulásokat. Nem elleneztek, sőt elengedhetetlennek tartották az állami beavatkozást a gazdasági és szociális problémák megoldásában, viszont elzárkóztak attól, hogy a megnövelt jogosítványokkal rendelkező állam az élet minden területére kiterjessze a befolyását. Szerintük az állam feladata inkább csak a keretek és az útirány kijelölése, a fennálló rend átalakításának ösztönzése lett volna. Úgy gondolták, hogy mindez működőképes módon

---

⁵³¹ Mihelics Vid: Gil Robles, a spanyol jobboldal vezére beszél Spanyolország és a katolikus politika következményeiről. *Nemzeti Ujság*, 1937. július 11. 9–10.

megvalósítható anélkül, hogy a rendszer totalitáriussá, túlzottan diktatórikussá válna – éppen ezért volt számukra kedves a portugál példa. Halaszthatatlannak látták a szociális reformok megvalósítását, amihez szükségesnek tartották a korporációs szervezeteken keresztül történő, tudatos gazdasági tervezést, valamint az egyenletesebb jövedelmi eloszlást, illetőleg a szociális intézmények hatókörének kiterjesztését. Természetesen az is a céljaik között szerepelt, hogy az egyháznak továbbra is fontos szerepet biztosítsanak a társadalom sorsának alakításában, mégpedig úgy, hogy ennek döntő szava legyen az emberek életét illető kérdésekben.

Mihelics cikkei itthon vélhetőleg a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tartottak. Erre utalhat az a korabeli MTI-közlemény is, mely a következőket írja: „A Stefániánszolgálat 8.30 órás adásában közli budapesti keltezéssel a Nemzeti Ujság Salazar-interjúját.”⁵³² Sőt az érdeklődés még jóval tovább is kitartott, hiszen Mihelics a későbbiek során is számos publikációjában, előadásában foglalkozott a salazari állammal – ahogy az a későbbiek során még elő is fog kerülni.

3.2. IMRÉDY HATALOMRA KERÜLÉSE. OLÁH GYÖRGY ÉS KOVRIG BÉLA PORTUGÁLIAI ÚTJA

Az 1937-es év hátralevő részében – a már tárgyalt *Uj Korban* és *Korunk Szavában* megjelent cikkeket leszámítva – kevés további nyomot találni Portugália magyarországi recepciójával kapcsolatban. 1938-ban viszont ugrásszerűen megnő a salazari állammal, illetve az azt irányító portugál politikus személyével foglalkozó írások száma. Talán nem teljesen alaptalan azt feltételezni, hogy mindez nem csupán a véletlen műve, hanem kapcsolatba hozható azokkal az országban bekövetkezett politikai változásokkal – a szélsőségek túlzott térnyerésével és a konzervatív politikai elit visszaszorításukra tett addig sikertelen kísérleteivel –, amelyek aztán részben Imrédy Béla 1938 májusában történt kinevezéséhez is hozzájárultak.⁵³³

Bár a magyar püspöki kar 1937-ig nem foglalt hivatalosan állást a nácikkal és a nyilasokkal szemben, és eleinte – ahogy említettük már – a katolikus közéletben érzékelhető volt némi rokonszenv ezek iránt a berendezkedések iránt, mivel egyes katolikusok találtak bennük olyan célokat, amelyeket elfogadhatónak tartottak, még ha magukat az azok elérése érdekében felhasznált eszközöket nem is, erre az időszakra a magyar katolikus egyház is mind több aggodalommal kezdett tekinteni az Európában jelentkező szélsőjobbaldali, totalitárius berendezkedésekre. XI. Pius állásfoglalása, a természet törvényekkel ütköző, a keresztény hitelvekkel és erkölccsel össze nem egyeztethető tanokat és az egyházüldözéseket elítélő *Mit brennender*

⁵³² MTI nyomtatások. Belső sorozatok. Ki nem adott közlemények, 1934–1943. 1937. július 5. i.

⁵³³ Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 30–37.

Sorge 1937-es kiadása idejére az egyház nácizmushoz való viszonya már lényegében egyértelművé vált.⁵³⁴ Nem véletlen, hogy a honi katolikus sajtó részletesen ismertette az enciklikát, és az Actio Catholicát vezető Közi-Horváth József tomácsolásában egy népeszerúsító hangvételű összefoglaló is megjelent annak főbb gondolataival.⁵³⁵

Ilyen körülmények között Imrédytől külföldön és belföldön egyaránt sokan a nyilas agitáció megfékezését várták, és ennek a várakozásnak a politikus kezdetben meg is felelt,⁵³⁶ hiszen hívő katolikusként olyan – a katolikus egyház szociális tanításán, jelesül mindenekelőtt a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* pápai enciklikákon alapuló⁵³⁷ – reformprogramot hirdetett, amely az elavult társadalomszerkezet korporatív, kollektivista módon történő újraformálásával, a társadalmi osztályok közötti szakadék csökkentésével, a gazdaság irányításában történő nagyobb állami szerepvállalással képes kifogni a szelet a nyilasok vitorlájából.⁵³⁸ Kormányra kerülésével tehát az a keresztény értelmiségi réteg, amelyik hitt az organikus társadalomszervezési modell neokonzervatív politikai elképzeléseinek megvalósíthatóságában, közelebb került a hatalomhoz.⁵³⁹ Reformjai kidolgozásakor Imrédy szeme előtt ugyanis ott lebeghettek a kor autokratikus berendezkedéseinek gazdasági és társadalmi megoldásai, melyek közül ő minden bizonnyal az olasz és a portugál rendszerek intézkedéseit tartotta tanulmányozásra érdemesnek, illetve átvételre alkalmasnak.⁵⁴⁰ Ezt jól tanúsítja az a tény is, hogy Mihelics Vid portugáliai utazásának egyik fő támogatója az akkor még a Nemzeti Bank élén álló Imrédy volt.⁵⁴¹ Érdeklődéséről az 1938-tól magyar követté kinevezett José da Costa Carneiro-nak⁵⁴² is nyíltan beszámolt. A diplomata ugyanis a miniszterelnöknél tett bemutatkozó látogatásáról írt feljegyzésében

⁵³⁴ Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig). *Századok*, 1987/1. 5–7. Közi-Horváth József: *Nemzetiszínű pogányság*. Szerzői kiadás, Budapest, 1937.

⁵³⁵ Eperjes Jenő: Közi-Horváth József (1903–1988). *Szolgálat*, 1990/karácsony. 152.

⁵³⁶ Szalai: Újrendiség... 82.

⁵³⁷ Gergely Jenő: A KALOT indulása és az Imrédy-kormány. *Vigilia*. 1983/június. 416. Sipos: *Imrédy Béla és a...* 40–41.

⁵³⁸ Sipos Péter: *Imrédy Béla*. Elektra Kiadóház, Budapest, 2001. 23., illetve Ungváry Krisztián: „Árjásítás” és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. *Századvég*, 2002/26. 4.

⁵³⁹ Lackó: A magyar... 335.

⁵⁴⁰ Ungváry: „Árjásítás”... 11.

⁵⁴¹ Mihelics: *Az új Portugália*... 8.

⁵⁴² Rákóczi: Relações... 611. Portugália magyarországi képviselőjét 1924-től az ország bécsi követe, Francisco Manuel Couceiro da Costa látta el, aki a következő évben elhunyt, így az ügyvivő José de Moraes Carvalho Guimarães lett. Őt a következő évtől az új bécsi portugál követ, Alberto da Veiga Simões váltotta, aki 1933-as berlini áthelyezéséig Magyarországra is akkreditálva volt. A követség vezetését 1938-ban José da Costa Carneiro látta el, majd 1939-ben a holokauszt alatti embermentésben is fontos szerepet játszó Carlos de Almeida Afonseca de Sampaio Garrido került a követség élére. Miután őt 1944-ben, a német megszállást követően visszahívták, a szintén az üldözött zsidók védelmére siető Alberto Carlos de Liz-Teixeira Branquino lett az ügyvivő, ám októberben őt is visszahívták. Vö. Bán Éva: Budapest–Lisszabon, 1944–1945. *Valóság*, 2003/6. 38–47., ill. a *Külügyi Közlöny* vonatkozó számai.

elmondta, Imrédy ismeri Salazar idegen nyelven írt műveit, és elmondása szerint ő maga is szeretett volna elmenni Portugáliába, hogy közelebről is megvizsgálja a portugál diktátor munkásságát. A Nemzeti Bank elnökeként azonban erre nem jutott ideje, éppen ezért Mihelics Videt bízta meg maga helyett, hogy tanulmányozza a salazari reformokat. A feljegyzés tanulsága szerint ezt követően még arra is megkérte a követet, hogy küldjön számára további olvasnivalót az új portugál berendezkedéssel kapcsolatban.⁵⁴³ A követ ezt követően is több jelentésében kitért arra, hogy Imrédy programjában a salazari példákat követi. Így például Imrédy programadó beszédét követően levonta a következtetést: „ez a program több különböző ponton is illeszkedik a jelenlegi portugál újjáépítés általános irányához, néhány részletében pedig Excellenciás uram kormányzati munkájának közvetlen hatása érződik rajta.”⁵⁴⁴ Ezt a megfigyelést egyébként a fentebb már említett bemutatkozása során magával Imrédyvel is megosztotta, hangsúlyozva, hogy nagy érdeklődéssel figyeli a magyar kormányfő munkáját, és reformjaik számos közös vonása, illetve ideológiai meggyőződésük hasonlósága miatt arról Salazart is részletesen tájékoztatja.⁵⁴⁵

Egyes magyar történettudósoknál megjelent az a nézet, hogy Imrédy portugál példák iránti rokonszenvének Salazzal való személyes találkozása és barátsága is alapot jelenthetett. Jelenlegi ismereteink szerint erre először Hámori Péter utalt, azt állítva, hogy a két politikus 1931-ben Párizsban találkozott.⁵⁴⁶ A találkozásra utal ifj. Bertényi Iván is, azonban feltételezhetően ő Hámoritól veszi át az adatokat.⁵⁴⁷ A Hámori által hivatkozott forrásokat viszont sajnos nem sikerült fellelni.⁵⁴⁸ Mindazonáltal egyéb források alapján arra kell következtetnünk, hogy az

⁵⁴³ 1938. június 30-án kelt, 1938. július 5-én érkezett 015613 jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário, 711–713 Maços, 33,1º Processo. A portugál hivatalok belső levelezéséből tudható, hogy Imrédy kérését egyébként komolyan vették, és a követnek hamarosan küldtek is egy listát az ajánlott művekkel kapcsolatban, amit Costa Carneiro köszönettel nyugtázott. L. 1938. augusztus 15-én kelt 64. sz. távirat és az 1938. június 30-án kelt, 1938. július 5-én érkezett 015613 sz. jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário, 711–713 Maços, 33,1º Processo.

⁵⁴⁴ „...esse programa tem muitos e variados pontos de contacto com a linha geral da actual reorganização portuguesa e, em alguns detalhes, é da direita influênica da obra governativa de V. Exa.” 1938. május 17-én kelt, 1938. június 1-én érkezett 012675. sz. jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário, 711–713 Maços, 33,1º Processo.

⁵⁴⁵ 1938. június 30-án kelt, 1938. július 5-én érkezett 015613. sz. jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário, 711–713 Maços, 33,1º Processo.

⁵⁴⁶ Hámori: Portugália... 51. Hámori a találkozással kapcsolatban a következőket írja: „Imrédy, az »ifjúkatolikusok« reménysége különben nemcsak mint pénzügyi szakember volt Salazar tisztelője, hanem személyes kapcsolatba, sőt barátságba is került vele 1931-ben Párizsban, egy tudományos konferencián. E személyes kapcsolat is közrejátszhatott abban, hogy egészen 1938 végi útjáig és politikai páfordulásáig egész emberi és politikai képének kialakításában inkább a salazari aszkéta szobatudóst követte, semmint a későbbi csodaszarvasos népevért.”

⁵⁴⁷ Bertényi: *Fasiszta*... 243.

⁵⁴⁸ A fent idézett állításhoz a következő lábjegyzet tartozik (Hámori: Portugália... 65.): „Országos Levéltár. Miniszterelnökség V. Osztályának anyagai. 1. csomó, b. dosszié, 64–66. fol.” A hivatkozott dosszién a következő felirat található ME. Társ. pol. oszt. Személyi ügyek, költségvetési tervezetek, 1938–40. A 64. oldalon

1931-es találkozás ténye nem állja meg a helyét. Az MTI által Imrédy pénzügyminiszterre történő kinevezése alkalmából kiadott sajtóközlemény, amely összefoglalja az akkor debütáló politikus addigi életútját az 1931-es évvel kapcsolatban a következő utazásokról tesz említést:

A magyar kormány képviselőjében részt vett az 1931 február havában Bukarestben tartott agrárkonferencián, ugyanaz év márciusában Rómában a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet kebelében tartott II. nemzetközi gabonakonferenciát előkészítő értekezleten, továbbá április és május havában Genfben a nemzetközi agrárhitel tárgyaláson.⁵⁴⁹

Vagyis, ha hihetünk ennek a forrásnak Imrédy a kérdéses évben valószínűleg nem járt Párizsban – legalábbis hivatalos keretek között nem.

Másrészt viszont Salazarral kapcsolatban közismert, hogy nem nagyon szeretett utazni, miniszterelnöksége alatt mindössze egyszer utazott külföldre, akkor is csak a szomszédos Spanyolországba. Kutatói szerint állami szerepvállalása előtt is csupán egy ízben tartózkodott külföldön:

After 1926 Salazar knew he was a valuable commodity, and he turned down several offers of the finance ministry before finally taking post in 1928. *The year before he had made his only visit outside the Iberian peninsula* when he travelled to France and Belgium with a Catholic delegation. Thereafter he buried himself in duties of state which left him very little time for relaxation and socialising. [kiemelés tőlem – P. Zs. Sz.]⁵⁵⁰

Adódik a kérdés, hogy esetleg 1927-ben találkozhatott-e a két politikus. Nos, erről az évről a már említett MTI anyag a következőket írja:

[Imrédy] 1926 január elején lépett mint igazgatóhelyettes a Magyar Nemzeti Bank szolgálatába és 1927-ben lett az akkor alakult Közgazdasági-, tanulmányi és statisztikai osztály vezetője. A Magyar Nemzeti Bank főtanácsa 1928 december havában igazgatóvá és az üzletvezetőség tagjává nevezete ki. Ugy a magyar kormányt, mint a Magyar Nemzeti Bankot számos esetben képviselte külföldi tárgyalásokon. Így 1928 áprilisában a jegybankok tanulmányi osztályai vezetőinek Párisban tartott konferenciáján a Magyar Nemzeti Bankot képviselte, [...] ⁵⁵¹

---

egy kifizetésről szóló jegyzék, a 65., illetve a 66. oldalon pedig egy-egy utalványrendelet található, melyek közül egyik sem tesz semmiféle említést se Imrédyről, se pedig Portugáliáról. Lásd MOL K 29 Miniszterelnökség V. Osztályának anyagai, ME Társ. pol. oszt. Személyi ügyek, költségvetési tervezetek, 1938–1940. I. csomó, b. dosszié, 64–66.

⁵⁴⁹ MTI könyvomasok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1932. szeptember 30. 30.

⁵⁵⁰ 1926 után Salazar tisztában volt saját személye értékével, és több ajánlatot is visszautasított, mígnem 1928-ban végül el nem fogadta a pénzügyminiszteri posztot. *Egyetlen Ibériai-félszigeten kívül tett utazására egy évvel ennek megtörténte előtt került sor*, ekkor ugyanis egy katolikus delegáció részeként Franciaországba és Belgiumba is elutazott. Ettől kezdve viszont beletemetkezett állami teendőibe, s ez szerfelett kevés időt engedett számára a pihenésre, vagy arra, hogy társasági életet éljen. Gallagher: *Portugal...* 64.

⁵⁵¹ MTI könyvomasok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1932. szeptember 30. 30.

Tehát az összefoglaló nem tesz említést egy esetleges 1927-es Párizsi látogatásról sem. Mindazonáltal mivel az idézet szerint több olyan konferencia is volt, amelyen Imrédy részt vett, ám ezek helyszínét és pontos időpontját nem konkretizálja, elvileg elképzelhető, hogy 1927-ben esetleg összefutott a Nemzeti Bank szakembereként dolgozó Imrédy, az ekkor már pénzügyi szaktekintélyként számon tartott Salazzal. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy Salazar egy katolikus delegáció tagjaként utazott, tehát utazásának célja nem feltétlenül pénzügyi szakmai konferenciák látogatása lehetett.

Imrédy és a salazarizmus kapcsolatának azonban van egy másik érdekes vetülete is. Imrédy ekkoriban már – a Nemzeti Bank volt elnökeként, és volt pénzügyminiszterként – nagy pénzügyi szaktekintélynek számított – akárcsak Salazar annak idején a kinevezése előtt – ráadásul Salazarhoz hasonlóan ő is gazdasági szakemberként került a miniszterelnöki székbe. Ezenfelül Imrédy, ahogy az már említettük, a salazari reformokhoz igen hasonló változtatásokat akart a magyar politikai és társadalmi rendszerben végrehajtani, amit a katolikus értelmiség részéről felfokozott várakozás előzött meg. Talán ezeknek a körülményeknek tulajdonítható, hogy a két politikus között sokan próbáltak párhuzamot vonni, Imrédyt pedig a magyar Salazarként igyekeztek beállítani. A kettejük párhuzamba állításának jó példája a *Prágai Magyar Hírlap* Imrédyről írt jellemzése:

Kevés ember van Magyarországon, akinek nagyobb presztízse volna mint Imrédynek. Ahol eddig működött, eredményt eredményre halmozott és gazdasági képességeinek híre Londonig és Berlinig is eljutott. Mint a portugál Salazar ő is a pénzügyek felől érkezett a politikába s az ország rekonstrukcióját elsősorban gazdasági és szociális alapon képzei el.⁵⁵²

A *Korunk Szava* régi köréhez tartozó katolikus újságíró, Katona Jenő pedig így nyilatkozott az új magyar miniszterelnökről: „Emberi egyénisége [...] inspirációját a lélek csendjében, a keresztény kegyelmi élet mélységes átélésében találhatjuk meg [...] A magyar Schachtból, amivé bizonyos katolikus szellemek az ő helyén bizonyára lettek volna, sokkal inkább a magyar Salazar lehet.”⁵⁵³ Ráadásul ez a gondolatársítás még képviselőtársaiban is felmerült, amit jól példáz, hogy a katolikus politikában kezdő, majd utóbb a szélsőjobb felé tájékozódó Meizler Károly⁵⁵⁴ így nyilatkozott Imrédyvel kapcsolatban:

T. Ház! Imrédy miniszterelnök úr nem mondott beszédében nagy szavakat, mégis nagyon komoly, sőt mondhatnám, országépítő beszédet mondott. Ez tagadhatatlan. (Zaj.) Nem jelentett be reformokat, de ha megvalósítja azokat, amiket mondott, ez igen nagy reformokat jelent. A rend, a béke és a nyugalom biztosításában is a forradalom elleni küzdelemben mi

⁵⁵² MTI nyomatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1938. május 16. 8.

⁵⁵³ Sipos: *Imrédy...* 28.

⁵⁵⁴ Markó László (szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*. IV. köt. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 531., 642.

teljesen a miniszterelnök úr mellé állunk. [...] Világos és okos célkitűzései voltak a miniszterelnökúrnak – ez tagadhatatlan és kétségtelen – és visszaállította a nemzet lelkének megbilent egyensúlyát. Igen szomorú csalódást jelentene, ha ez a rend egyúttal a status-quo fenntartását is jelentené. Nagy kérdés még az, hogy Imrédy miniszterelnök úr útja merre vezet. [...] Mondom, nagy kérdés még az, hogy Imrédy miniszterelnök úr útja merre vezet. Nagy kérdés az, hogy ő csakugyan Savonarola vagy Salazar lesz-e, vagy csak helytartója lesz Károlyi Gyulának és Bethlen Istvánnak.⁵⁵⁵

Az, hogy ez az elképzelés mennyire áthathatta a korabeli magyar közvéleményt, jól példázza, hogy azt a már említett budapesti portugál követ is fontosnak tartotta megemlíteni egyik jelentésében.⁵⁵⁶

A fent vázoltak ismeretében tehát talán nem különösebben meglepő, hogy 1938-ban megnőtt Magyarországon a salazari rendszerrel kapcsolatos érdeklődés. Az általános hangulatról szintén a frissen kinevezett követ szinte meglepetést tükröző leveleiből alkothatunk némi fogalmat. Például a Luís Teixeira de Sampaio-nak, a külügyminisztérium államtitkárának és Salazar legfontosabb külügyi tanácsadójának címzett magánjellegű levelében arról írt, hogy Bécshez – ahol Magyarországot megelőzően volt követ – hasonlóan, itt is mindenki állandóan Salazar munkásságáról akar vele beszélni.⁵⁵⁷ Egy másik, hasonló jellegű levelében pedig ezt mondja: „A hivatalos levelekben már megírtam, hogyan áll az itteni közvélemény a mi *diktátorkunk* munkájához és személyéhez. Ez már-már népszerűségnek mondható.”⁵⁵⁸ Egyik hivatalos levelében azt is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a portugál rendszer iránti érdeklődés egyáltalán nem nevezhető sporadikusnak.⁵⁵⁹ A széleskörű népszerűség és az érdeklődés demonstrálására több példát is felhozott. Az Imrédyvel kapcsolatos, korábban már említett történeteken túl elmeséli, hogy a külügyminiszterként szolgáló Kánya Kálmán egy külügyminiszteri vacsorán elmondta neki: élénk figyelemmel követi nyomon a portugál feltámadást. József Ferenc királyi főherceg pedig, aki 1927 és 1945 között a felsőház tagja, illetve az Actio Catholica

⁵⁵⁵ *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Tizenkilencedik kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1938. 746. Nem egész egy évvel később pedig már így nyilatkozott Meizler: „Imrédy saját személyében utólag mégis tisztázta ezt a kérdést, amelyet feltettem bemutatkozása alkalmával, hogy ő Károlyi Gyula és Bethlen István helytartója, avagy Salazar akar-e lenni? Tisztázta a kérdést, nem akart helytartó lenni. Nem sikerült azonban neki az, amit tervezett.” *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Huszonegyedik kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1939. 538.

⁵⁵⁶ 1938. május 17-én kelt, és 1938. május 30-án érkezett 012488. sz. követi jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário, 701º Maço. Processo 33,1.

⁵⁵⁷ José da Costa Carneiro 1938. május 12-én kelt levele Luís Teixeira de Sampaio-nak. Arquivo Nacional Torre do Tombo, Arquivo Teixeira de Sampaio, caixa 1, met. 5, n.º 25, páginas 1–4.

⁵⁵⁸ „Disse, em officios, qual é a atitude de opinião aqui para com a obra e a personalidade do nosso *ditador*. É quasi a popularidade.” José da Costa Carneiro 1938. június 7-én kelt levele Luís Teixeira de Sampaio-nak. Arquivo Nacional Torre do Tombo, Arquivo Teixeira de Sampaio, caixa 2, met. 28, n.º 14, páginas 1–2.

⁵⁵⁹ 1938. május 17-én kelt, és 1938. május 30-án érkezett 012488. sz. követi jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário, 701º Maço. Processo 33,1.

budapesti társvezetője volt, audienciára hívta a követet, ahol végig Salazarról beszélt vele, és kifejtette: „Véleménye szerint a csodálatos eredményeket produkáló salazari politikának Európa-szerte példaként kellene szolgálnia, különösen a kis országok számára, amelyeknek muszáj lenne a Portugáliában megvalósított folyamatokból okulniuk és önbizalmat meríteniük.”⁵⁶⁰ Audienciája végén pedig ő is arra kérte a követet, segítsen neki további műveket szerezni Salazarról.⁵⁶¹ Hogy kérése nem csak udvariassági formula volt, azt az is jól jelzi: a követtel való későbbi találkozásaik során vissza-visszatért a témára,⁵⁶² sőt még egy dedikált példányt is igyekezett szerezni Salazar beszédeiből.⁵⁶³

A lelkes érdeklődést a követ egyébként elsősorban azzal magyarázta, hogy a sikeres Salazari politika reményt nyújthat a kis államoknak az önállóságuk, önálló politikai vonalvezetésük megtartására:

Tökéletesen érhető, hogy a portugál újjáépítés – amely teljes mértékben *önerőből* ment végbe – bőséges tanulssággal szolgál ezeknek a kis országoknak a számára, és bizakodásra ad okot a vágyott függetlenségük során. Ahogy az is érthető, hogy politikusaik között és *szellemi elitjük* soraiban erős szimpátia él országunk iránt, és heves vágyat éreznek arra, hogy utánozzanak minket [...] Ami [...] még [ugyancsak meglepő a magyarok számára] – és ezt a beszélgetéseimből tudom – a gazdaság meglepő eredménye; a hadsereg újbóli felfegyverzése, a hadítengerészet felállítás, illetve a külpolitika igenlése. [...] Ez ad ezeknek a kis népeknek további reményt arra, hogy lehetőségük van a független létre, miközben hatalmas szomszédaik barátságtalan vonzásának vannak kitéve, és olykor erősen megviseli őket ez a sok ellenkező előjelű csábítás. A portugál példa – és annak nemzetközi következményei – rendkívüli mértékben vonzó, és ígéretes. Most ez az ország is úgy véli, hogy megtalálta a mienkhez hasonló tettek végrehajtására alkalmas személyt annak az Imrédy úrnak a személyében, aki ismeri Excellenciád munkáját, sőt – ahogy azt elmondta nekem – csodálja is azt.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ „É sua opinião que a política salazarista, com os seus milagrosos resultados, deve ser um exemplo na Europa, muito especialmente para os pequenos paizes que, da eficácia dos processos empresados em Portugal, teem que trazer ensinamento e teem que ganhar confiança.” José da Costa Carneiro 1938. május 12-én kelt levele Luís Teixeira de Sampaio-nak. Arquivo Nacional Torre do Tombo, Arquivo Teixeira de Sampaio, caixa 1, met. 5, n° 25, páginas 1–4.

⁵⁶¹ Uo.

⁵⁶² José da Costa Carneiro 1938. június 7-én kelt levele Luís Teixeira de Sampaio-nak. Arquivo Nacional Torre do Tombo, Arquivo Teixeira de Sampaio, caixa 2, met. 28, n° 14, páginas 1–2.

⁵⁶³ 1938. május 17-én kelt, és 1938. május 30-án érkezett 012488. sz. követi jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3° Piso, 1° Armário, 701° Maço. Processo 33,1.

⁵⁶⁴ „É bem compreensível que a reorganização portuguesa – feita integralmente com a *prata de casa* – seja para estes pequenos paizes um fecundo ensinamento e um elemento de confiança nos seus destinos independentes. E que haja, entre os seus homens políticos e entre as suas *elites intelectuais*, uma forte corrente de simpatia pelo nosso paiz e um vivo desejo de imitação. [...] O que [...] é a-inda [surpreendente para os húngaros] – sei o pelas minhas conversas – é o resultado imprevisto das economias; rearmamento do exército, constituição da marinha da guerra, afirmação duma política internacional. [...] É o que dá mais esperanças de possibilidade de vida independente a estes pequenas paizes, solicitados pela política adversa de visinhos poderosos e balançados, por vezes tempestuosamente, entre estas solicitações contrárias. O exemplo português, – com as suas consequências internacionais – é extremamente atraente e cheio de promessas. Este paiz julga agora ter encontrado o homem capaz dessas realizações, o Sr. Imrédy que conhece a obra da V. Exa. e que – disse-mo – a admira.” Uo.

Ilyen körülmények mellett az 1938-ban született első, Salazarral kapcsolatos cikket a bencés főiskolai tanár és perjel, Blazovich Jákó jegyezte, igaz ezek még az év elején, tehát Imrédy kinevezése előtt születtek. Blazovich nem járt Portugáliában, így ismeretei nem első kézből származtak, hanem más források felhasználásával jutott hozzájuk. Első cikke⁵⁶⁵ a liberalizmus ostromozásával indul: bemutatja, hogy ez milyen pusztító következményekkel járt Portugália számára, ugyanakkor a korábbi cikkekkel ellentétben Portugália romlását nem az 1910-es köztársaság kikiáltásától, hanem 1830-tól számítja: „Ha valaki látni akarja, hogy a demo-liberális kormányzat a politikai anarchia, a gazdasági romlás, s az erkölcsi dekadencia milyen fokára tud egy országot lesüllyeszteni, az tanulmányozza a XIX. század Portugáliáját.”⁵⁶⁶ Régi-új motívum viszont, hogy a köztársaság tevékenységének értékelése során Blazovich hangsúlyozza, ez végső soron a szabadkőművesek uralma volt.⁵⁶⁷ A hatalmat a saját kezében összpontosító Sidónio Pais az ő értékelése szerint is pozitív szereplő a portugál történelem színpadán: „1917-ben a köztársasági elnök Sidónio Pais, ez a becsületes szándékú hazafi, megkísérli a romlás útján az országot megállítani. Szétküldi a parlamentet. 1918. december 14-én politikai gyilkosság áldozatává lesz. A merénylet szálai a francia páholyokban vesznek el.”⁵⁶⁸

Cikkének első része tehát illeszkedik abba a korabeli vonulatba, amely a liberalizmust minden rossz forrásának tartja, és a korban tapasztalható általános válság megoldását egy erőskezü politikai hatalom fellépésével látja megoldhatónak. Az új portugál politikai rendszer kapcsán is ezt emeli ki, és egyetért azzal, hogy „az új állam legyen erős, mert csak így tudja feladatait teljesíteni”.⁵⁶⁹ Salazar azon nézetét is elfogadja, hogy „A szegények és a gyengék védelme előtt magát az államot kell megvédeni, hogy azután az állam a rászorulókat annál hathatósabban tudja védelmezni”.⁵⁷⁰ Vagyis az erős állam a sikeres szociális reformoknak is előfeltétele. Ám Mihelicshez hasonlóan Blazovich sem híve a korlátlan állami hatalomnak, ezért cikkében fel is hívja a figyelmet arra, hogy a salazari berendezkedés, természetesen, elkerüli azokat a csábításokat, amelyeket a kor többi nagy etatista kísérletei jelentenek a számára:

Az erős állam azonban nem jelenthet etatizmust, állam totalitást. Salazar amennyire nem liberális, annyira nem etatista, nem a totális állam híve. A totális állambálvány mindennel, és mindenkivel, még az erkölcsi világrenddel szemben is függetlenséget, szuverenitást követel a maga számára. Salazar élesen szembehelyezkedik ezzel az ideológiával. Az államnak korlátai, határai vannak – ezek tiszteletben tartása nélkül hivatását teljesíteni nem tudja. Ezek a

⁵⁶⁵ Blazovich Jákó: Salazar. *Pannonhalmi Szemle*, 1938/1. 12–24.

⁵⁶⁶ Uo. 14.

⁵⁶⁷ Pl.: „Mit talált a nemzeti direktórium a tizenöt éves szabadkőműves köztársasági uralom után?” Uo. 15.

⁵⁶⁸ Uo. 15.

⁵⁶⁹ Uo. 22.

⁵⁷⁰ Uo. 22.

határok az erkölcsi világrend örök törvényei, az abszolút lelki értékek. Téves és végzetes az az állameszme, amely ezek fölé helyezkedik.⁵⁷¹

Érdekes, hogy magáról a korporatív államról Blazovich cikkében kevés szó esik. Salazar politikai krédójának vizsgálata során sokkal hangsúlyosabb az állam tekintélyének és jogköreinek kérdése. Nem is csoda, hiszen a korábbi újságírók nagy részéhez hasonlóan Blazovich sem sokat tudott a valós portugál helyzetről, így ő is csak azokat az információkat tudta ismételgetni, illetve valamennyire továbbgondolni, amelyeket a – portugál propaganda által is befolyásolt – nemzetközi, valamint a hazai sajtóból sikerült valamennyire megismernie.

Blazovich másik cikke a fenti írással azonos időben és azonos helyen jelent meg.⁵⁷² Ennek célja elsősorban nem a salazari rendszer bemutatása volt, ám a cikkben felvázolt gondolatait Blazovich Salazar nézeteivel igyekezett alátámasztani. A cikk írója előző írásához hasonlóan itt is a liberális rendszer gyengeségeire igyekszik felhívni olvasói figyelmét. Elképzelése szerint – mely sokban emlékeztet Mihelics alapvetéseire is – az első világháború óta eltelt két évtized alatt a világ államelméleti szempontból két részre szakadt; az egyik fele továbbra is a liberális, demokratikus állameszme irányában keresi a nemzetek boldogulását, a másik fele viszont (ahogy azt Németország, Olaszország vagy Oroszország esetében is tapasztalni lehetett) a totális államtól várja a kor kihívásaira adott megfelelő válaszokat. Ennek a szakadásnak az oka az, hogy a világháború a korábbinál erősebb kontrasztokkal mutatta meg a liberális-demokratikus állameszme válságát. A rendszer legfőbb hibáit – sok esetben Salazarra hivatkozva – Blazovich a következő pontokban azonosítja: Legelőször is a liberális rendszer gazdasági értelemben vallott kudarcot, mivel „az ember megszűnt a termelés természetes és elsőrendű célja lenni, helyébe a vállalat, az üzem, a tőke lépett”,⁵⁷³ amitől megnőtt a munkanélküliség, eladósodtak a kisüzemek, szétnyíltak a vagyoni különbségek stb. Éppen ezért „világos: a liberális állam nemzetgazdaságtani szempontból csődöt mondott”.⁵⁷⁴ A gazdaság területén túl Blazovich szerint a liberális állam társadalmi értelemben is sikertelennek bizonyult, mivel „[a] XX. század politikai liberalizmusa megteremtette a »polgár« típusát, ezt a családból, a társadalmi osztályból, a hivatalrendszerből, a kulturális milióból, gazdasági kollektivitásból kitaszított egyént”,⁵⁷⁵ és nem gondoskodott a fejlődésének megfelelő új társadalmi szervezet kiépítéséről, amitől aztán megindult az eltömegesedés folyamata. Végezetül pedig a fejtegetés szerint a liberális állameszme

---

⁵⁷¹ Uo. 22.

⁵⁷² Blazovich Jákó: A szabadelvű állameszme válsága. *Pannonhalmi Szemle*, 1938/1. 109–102.

⁵⁷³ Uo. 113.

⁵⁷⁴ Uo. 114.

⁵⁷⁵ Uo. 114.

politikai téren is csődöt vallott, mivel a parlamentek impotenssé váltak, s még szorosan vett törvényhozói feladatukat sem tudták ellátni:

Salazar szerint a liberális parlament már túlméretezettségénél fogva is sokkal komplikáltabb szervezet semhogy, mint törvényhozói testület simán, tökéletesen működhessék [...] Azt gondoljuk, Salazar jól vonja meg az állami törvényhozói testületek fejlődési irányát, amikor a jövő feladatokat nem annyira a törvény utolsó megfogalmazásában, mint inkább bizonyos keretek, lapok [sic!] megalkotásában jelöli meg, s a további kiépítésre hivatottnak a kormányt látja. Meg vagyunk róla győződve, hogy a jövő törvényhozásában, főleg az előkészítő munkálatokban a hivatásrendi kamarákra fontos szerep vár.⁵⁷⁶

Magyarán Blazovich is amellett teszi le a garast, hogy politikai változásokra van szükség (a világban éppúgy, mint Magyarországon), s az eddig uralkodó, de ekkorra már hasznavehetlenné vált liberális eszmét el kell hagyni, a helyére pedig egy hatékonyabb államszervezési módot kell állítani, amihez jó például szolgálhatnak a Portugáliában bekövetkezett változások.

Ezt a gondolatot viszi tovább egy szintén 1938-ban, de az előző kettőnél pár hónappal később megjelent cikkében is.⁵⁷⁷ Blazovich itt is kifejti a cikke elején, hogy a művelt világ az állam újjászervezésének lázában ég, és az egyes államok a legkülönbözőbb irányokban keresnek kiutat a szabadelvű állameszme immár nyilvánvaló csődjéből. Ezek közül az útkeresési kísérletek közül az egyik legizgalmasabb Portugália példája, amely a magyar útkeresők számára is tanulságos lehet, sokkal inkább, mint a két nagy totalitárius államszervezet példája:

Súlyos problémák döngetik a magyar államiság kapuit is, legkülönbözőbb áramlatok kavargják egyre hevesebben a nemzet életét. Igények, ígéretek, reformtervek, mítoszok zúrzavarában élünk. Ilyen körülmények között csak hasznos lehet egy a mienkhez hasonlóan kis nemzetnek a jobb jövőért folytatott hősie harcára fölfigyelni, illetőleg tudomást szerezni arról, miként oldott meg máris, vagy miként akar megoldani olyan államéleti nagy kérdéseket, amelyek közül nem egy idehaza is nyugtalankodik. Ha abból a meleg érdeklődésből, amellyel a magyar politikai és szellemi élet a fasizmus s a hitlerizmus felé fordul, egy rész a salazarizmusnak jutna, a magyar ügy csak nyerne.⁵⁷⁸

Ezt az állítást leszámítva a cikk nagyon sok újdonságot nem nyújt, mivel túlnyomó részben nem magával a portugál államszervezettel foglalkozik, hanem Salazar személyiségével, és újra elsüti azokat a toposzokat, amelyek jó részét már a korai cikkekből megismerhettük (pl., hogy nem vonzza a hatalom, maga is szerény körülmények között él, munkamániás stb.).

A cikk befejezése viszont igen tanulságos, mivel megmutatja, hogy a portugál rendszer iránt érdeklődő magyar értelmiség egy része még mindig milyen kritikátlanul és hiszékenyen viszo-

---

⁵⁷⁶ Uo. 117.

⁵⁷⁷ Blazovich Jákó: Az újjászülető Portugália. *Magyar Kultúra*, 1938/49. 299–302.

⁵⁷⁸ Uo. 299.

nyult a salazarizmushoz. Blazovich ugyanis kifejti, hogy Salazarra a békülékenység, a keresztényi szeretet jellemző, ráadásul „Jogos büszkeséggel állapítja meg, hogy nem üzött el régi tisztviselőket, nem börtönzött be, nem száműzött senkit, nem nyúlt sohasem erőszakhoz.”⁵⁷⁹ Aligha hihető, hogy a portugál rendszert figyelemmel kísérő magyarok – főleg azok, akik aktívan tevékenykedtek a sajtóban – semmilyen formában ne értesültek volna a salazarizmus ekkor már érzékelhető elnyomó eszközeiről, hiszen még ha bizonyos kereteket nem átlépve is, de ekkor már több munkámegmozdulást is elfojtottak, lezajlott a tisztogatás a katonaság és a közigazgatás soraiban, és felállították az Estado Novo elnyomó tevékenységének később szimbólumává váló tarrafali büntetőtábor is.⁵⁸⁰ A fenti állítás alátámasztására álljon itt egyetlen példa. Már 1937 őszéről is találni olyan MTI közleményt, amelyben a következők olvashatóak: „A portugál kormány két évre száműzte Angola volt kormányzóját, Paiva Couceirot, aki nyílt levélben súlyos vádakkal illette a Salazar-kormány gyarmati politikáját”⁵⁸¹ – ami nyilvánvaló cáfolata Blazovich fenti állításának.

Míg Blazovich Jákó cikkei Imrédy kinevezése előtt születtek, így még csak előre jelezték az 1938-ban tapasztalható politikai irányváltást, addig a Gömbös-párti lapként megalapított, majd fokozatosan egyre radikálisabbá váló *Új Magyarság* vezércikkírója, Oláh György – a híres szociogáfus, a *Hárommillió koldus* című mű szerzője, aki 1939-től képviselő is volt, utóbb pedig Imrédy köréhez is csatlakozott⁵⁸² – már az új miniszterelnök beiktatása után, 1938 nyarán küldte haza lapja számára portugáliai beszámolóját.

Első cikkében Oláh érkezésének pillanatát, illetve első benyomásait foglalja össze.⁵⁸³ Leírja, hogy egész utazása alatt érdeklődéssel várta, milyen is lesz az a Salazar, aki annak idején szinte akarata ellenére lett Portugália diktátorává, manapság viszont már egész Európa tele van gazdasági reformjainak hírével. Miközben a hajóról a lassan kibontakozó partvidéket kémleli, a szerző érdekes megfigyelést tesz:

---

⁵⁷⁹ Uo. 301.

⁵⁸⁰ Gallagher, Tom: Controlled Repression in Salazar's Portugal. *Journal of Contemporary History*, 1979/3. 392.; 399., ill. Ribeiro de Meneses: *Salazar...* 177–179.

⁵⁸¹ MTI Könyvmatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1937. november 23. 1. A monarchista katona, Henrique Mitchell de Paiva Couceiro, aki életének jelentős részét Afrikában szolgálva töltötte, és 1907, illetve 1909 között Angola kormányzója is volt, politikai meggyőződése, valamint állandó konspirációi miatt már a köztársaság ideje alatt is sokszor került száműzetésbe. Mivel Salazar gyarmati politikáját több ízben is kritikával illette, 1937-ben, hetvenhét éves korában a portugál diktátor is kiutasította az országból, és csak két év múlva engedte hazatérni.

⁵⁸² Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 439.

⁵⁸³ Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Oláh György főmunkatársunk írja Lisszabonból. *Új Magyarság*, 1938. június 20. 5.

Másfél kilométerről pontosan mutatta már a látszó a zászlón a portugál nemzeti forradalom új jelvényét a *lilimos zöld keresztet*. (Félelmetesen hasonlít ez a jelvény a mi *zöld nyilaske-resztünkhöz*. Csak egész közélről veszi észre az ember, hogy nyílhegyek helyett liliomlevelekben végződik.)⁵⁸⁴

Ezt a megjegyzését azonban nem fűzi tovább, így nem világos, hogy mire akart kilyukadni vele, ha egyáltalán akart valamire. A nagy várakozások után viszont a partra lépés és az első benyomások csalódást jelentenek az író számára, aki a német és olasz példák ismeretében egy kicsit másra számított:

Hol van az új rendszer? Hol vannak Salazar új, nagy reformjai? – Kérdezzük már itt mindjárt. Mert ezzel a képpel [ti. az Oláh előtt a parton elvonuló Legião Portuguesa rendezett sorainak képével] egy időre vége is mindannak, ami a mi német és olasz rendszerváltozás látványosságain nevelt képzeletünket az új nemzeti forradalom szervező és fegyelmező erejére emlékeztetné.⁵⁸⁵

Az első sokkot az jelentette, ahogy a portugálok fogadták: „Aztán a számunkra kirendelt autók szigorú ellenőrzése kezdődik, mindenkit kétszer vesznek számba a karszalagos rendezők, úgy látszik, az új Portugália *még nem érkezett el a fokozott kontroll-korszakából a teljes bizalom korszakába*.”⁵⁸⁶ A következő kellemetlen benyomást viszont már maguk az emberek jelentik számára, akik szerint úgy néznek ki, mint a magyar cigányok; mindenhol földön kuporgó koldusokat, autók után loholó félmeztelen purdékát lát, ráadásul ezzel még nincs is vége a nyomasztó élmények sorának:

– Hol van Salazar? – kérdezzük, mikor a majd háromnegyedmilliós, fényes főváros közepén, pár lépésre a legszélesebb sugárút promenádjától, még az embereknél is jobban elkorcsosult kutyanagyságú szamarak kapaszkodnak föl a fehérneművel fellobogózott, ócska sikátorokon és hátukon cserépkorsókban olajat, meg petróleumot cipelnek, mert a szegénység még most is ezzel világít itt. A közutak rozsdás csorgóinál százával vár sorára az otthon nyilván vízvezeték nélkül élő lisszaboni proletár. A postahivatalok bejáratánál, mint Abesszinában, levélfogalmazó írnokok várják kis asztalaiknál az analfabéta ügyfeleket.⁵⁸⁷

Oláh a Portugáliában még ekkoriban is igen nagy népszerűségnek örvendő bikaviadal szokásától is idegenkedik, ezt is európaiatlannak, elmaradottnak tartja, és nem tudja összeegyeztetni mindazzal, amit eddig Portugáliáról olvasott:

⁵⁸⁴ Uo. 5. Itt valószínűleg a már említett *Legião Portuguesa* elnevezésű szervezet zászlójáról van szó, amely négyzet alakú volt, és fehér alapon zölddel rajzolták ki benne a szegélydísz, illetve a közepén található szimbólumot, amely egy liliomvégű kereszt, még pontosabban egy Avis-kereszt volt (a portugál Avis-rend egy egészen 1146-ig visszavezethető lovagrend volt).

⁵⁸⁵ Uo. 5.

⁵⁸⁶ Uo. 5.

⁵⁸⁷ Uo. 5.

De ez a négy roppant, zsinagógákra emlékeztető, külön-külön kupolás, arab-ablakos épület-részből összerótt otromba aréna valahogy mégsem illik össze azzal, amit Salazar európai társadalmi eseményeiről és reformjairól eddig összeolvashattunk. Ebben a teljesen mór-stílusú fehércempével kirakott, vörös-cirádás díspáholyban bizony alig tudjuk elképzelni az ő angol eleganciájú alakját!⁵⁸⁸

Ráadásul nem kap egyértelmű választ arra a kérdésre sem, amellyel a portugálok Salazar iránti rajongásának okát tudakolja kísérijétől (pedig ezt a rajongást – csekély igazságtartalma ellenére – a korábbi cikkek szerzői mindig evidenciaként kezelték): „*Ezt így talán nehéz lenne kimondani* [ti., hogy a portugálok nagyon szeretik Salazart]. Sajátságos dolog kérem az, ami e furcsa nép és még különösebb diktátora közt kialakult. De tessék csak velem jönni, *majd megérti ezt ön.*”⁵⁸⁹ A kezdeti rossz benyomások ellenére Oláh úgy dönt, nem ítél az első tapasztalataiból, hanem inkább hagy magának némi időt arra, hogy jobban megismerje a helyi viszonyokat:

Hol van Salazar? Hol itt az új államrend? Azt hiszem, minden idegen ezen tűnődhet Lisszabonba érkezése első fél órájában. De minthogy a nagyon mély tenger mélységeit soha nem lehet mindjárt a tükre színéből, a felszínről megállapítani, az ő jelenlétét és jelentőségét is csak egy idő múlva érzi meg itt az idegen.⁵⁹⁰

A következő cikk⁵⁹¹ megírásának idején Oláh szerette volna Salazart a hivatalában felkeresni, de nem találta itt, így végül inkább a *Legião Portuguesa* székházában tett látogatást, ahol megtekintett egy, az Új Állam történetét összefoglaló kiállítást. Cikkében az ezzel kapcsolatos benyomásait foglalja össze. A tárlat végignézése után sok korábbi magyar újságíróhoz hasonlóan ő is úgy véli, hogy az ország Salazar előtti időkben tapasztalható romlása leginkább a szabadkőművességgel magyarázható:

...a szabadkőművesség majd egy századon át élet és halál ura lehetett itt. A tengerészet parancsnoka mindig páholytag volt, a köztársasági elnökök közül is ki tudja hány? A páholyok minden cifra hazafias jelszót, minden progresszív szót magukba szívtak, míg meg nem buktatták a királyságot [...] *Hány tábornok bukott bele a hangos fegyveres győzelem után a szabadkőművesek ellenállásába! Hányan állították, hogy világhatalommal kerül konfliktusba, aki a portugál szabadkőművességhez csak egy ujjal nyúl és lám, Salazar kiirtotta őket örökre anélkül, hogy akár szónoklatokkal, akár fegyverrel vonult volna fel, anélkül, hogy egy ujjal is komolyan nyult volna hozzájuk?*⁵⁹²

---

⁵⁸⁸ Uo. 5.

⁵⁸⁹ Uo. 5.

⁵⁹⁰ Uo. 5.

⁵⁹¹ Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Oláh György főmunkatársunk jelenti Lisszabonból. *Új Magyarorszag*, 1938. július 2. 1.

⁵⁹² Uo. 1.

A szerző véleménye szerint a szabadkőművesek hatalomból való eltávolítása mellett Salazar másik nagy érdeme az, hogy rendezett formát adott a parlament működésének, így ennek ülésszaka már csak évi három hónapig tart, s az év nagy részében a parlament épületét „csend uralja”. Ezen kívül – legalábbis a szerző értelmezésében – kétkamarás parlamentet hozott létre, ahol az alsóház tagjait egyetlen, egységes nemzeti listáról választják, „a felsőház viszont az érdekképviselési rendszernek megfelelően a már meglévő, vagy ezután felállítandó kamarák és korporációk megbízottjaiból áll”.⁵⁹³ Oláh mindazonáltal helyesen érzékeli a parlament működési mechanizmusát, és nem értékeli túl a két kamara szerepét, mivel a fentiekhez azt is hozzáteszi, hogy a két háznak csak indítványozó és tanácsadó szerepe van, a végső döntés viszont mindig a miniszterelnöké, aki kizárólag a köztársasági elnöknek tartozik felelősséggel. Salazar és Carmona (vagyis a miniszterelnök és a köztársasági elnök) kapcsolatát is meglehetősen pontosan érzékeli, mivel arra is céloz, hogy ez a felelősség csak papíron létezik, ugyanis Carmona valójában már öreg, és cascaisi kastélyába visszahúzódva, a politikai élettől távol él.

A cikksorozat következő darabjának szempontunkból nincsen különösebb jelentősége, mivel ez csupán Oláh Madeira szigetén tett látogatását írja le; az írásában a szerző a rendszerre egyáltalán nem reflektál.⁵⁹⁴ Ezt követő cikkében viszont további megfigyeléseket tesz a salazari hatalomgyakorlás működésével kapcsolatban.⁵⁹⁵ Véleménye szerint a hatalom összpontosítása már a portugál politikus pénzügyministersége alatt elkezdődött, igaz, ehhez ekkor még szükség volt a hadsereg erejére is:

Ő maga is bevallja: ha akkor szüntelenül a parlamenthez kellett volna szaladni jóváhagyásért, első hetekben megbukott volna. Egyszerűen nem hittek volna neki. Így a hadsereg zárt fedezete mögül oly nyugodtan dolgozhatott, mint mikor egy laboratóriumot magas falakkal zárnak el a külvilágtól.⁵⁹⁶

Miközben gazdaságpolitikájával sikert sikerre halmozott, politikai ereje is egyre nagyobbra nőtt, és nyíltan meg is mondta, milyen rendszert tart optimálisnak az ország fejlődése szempontjából:

A hadsereg szuronyerdeje mögött lépésről-lépésére emelte be Salazar a laza portugál közösséget a közép-amerikai köztársaságok színvonaláról a modern államháztartással bíró európai

---

⁵⁹³ Uo. 1.

⁵⁹⁴ Oláh György: Ének az ittmaradt Atlantiszról. Oláh György főmunkatársunk írja Madeira szigetéről. *Uj Magyarország*, 1938. július 3. 7.

⁵⁹⁵ Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Laboratórium a szuronyok mögött. Oláh György főmunkatársunk írja Lisszabonból. *Uj Magyarország*, 1938. július 5. 1–2.

⁵⁹⁶ Uo. 2.

államok sorába. Közben maga is nyíltan megmondotta: ha az egyén és az állam boldogulása között választania kell, egyelőre az állam boldogulását választja!⁵⁹⁷

Oláh mindazonáltal hangsúlyozza, hogy Salazar hatalmának megnövekedése után sem veszítette el a mértéket, továbbra is igen szerényen, szinte aszkétikusan élt (gyalog közlekedett, másodosztályú vonaton utazott stb.): „A pénzügyminiszterből pénzügyi diktátor, majd miniszterelnök, az új alkotmánnyal pedig nyíltan diktátor lett, anélkül, hogy bármi is megváltozott volna Salazar körül.”⁵⁹⁸ Emellett azonban Oláhnak sikerül némileg árnyaltabb képet adnia a portugál nép és Salazar viszonyáról, ugyanis a korábbi cikkek szerzőivel ellentétben szerinte a luzitánok egyáltalán nem rajonganak vezetőjükért, inkább csak nem tudják magukat kivonni a hatása alól:

Nehéz volna azt állítani, hogy a portugálok szeretik Salazart, de képzeletükre egész lenyűgözően hat, mikor a nyilvánosság előtt így beszél: Egy miniszternek mennél ritkábban kell megjeleni ünnepeken, társas lakomákon. Olyan embernek, mint én, minden meghívást el kell utasítani, hiszen nem döntenék egészen tárgyilagosan olyanok sorsa felett, akiknek meghívását elfogadtam!⁵⁹⁹

Az *Uj Magyarság* számára hazaküldött utolsó Portugáliában készült cikk témája egy Lisszabonban megrendezett könyvvásár kapcsán a portugál társadalom- és kultúrpolitika volt.⁶⁰⁰ Oláh megfigyelései szerint a salazari társadalompolitika alapját a család képezi, a hivatalos propaganda is mindenhol ezt állítja a középpontba:

Ahova csak nézünk, ujság, könyv, propagandanyomtatvány, mind a család, a családi tűzhely védelmét hirdeti. [...] Minden családnak külön fedél, külön otthon, külön tűzhely! Ez az új rendszer jelszava itt, a túlsúfolt, színes, cirádás, déli lakóházak világában. Választójog is csak annak jut, aki családfő. A halászfaluk számára épített új állami halászházakban, a falu egész kulturális és politikai életét összpontosító új portugál népházakban, mindenütt a családi jelleget hangsúlyozzák. A propagandahivatal remek, színes, többnyelvű kiadványai minduntalan hangsúlyozzák, hogy az új rendszer alapsejtje az otthon s a sokgyermekes portugál család.⁶⁰¹

A portugál társadalom- és kultúrpolitikának másik fontos eleme az egyházpolitika; Oláh szerint bár Salazart kezdetben sokat támadták közismert vallásossága miatt, e vádak később gyorsan semmivé fozlottak, mivel „Portugália diktátora élete példájával nagyszerűen bizonyította: a mélyen hívő, vallásos magánélet mennyire nem jelent gátlást a közéleti problémák racionális megítélésénél.”⁶⁰²

---

⁵⁹⁷ Uo. 2.

⁵⁹⁸ Uo. 2.

⁵⁹⁹ Uo. 2.

⁶⁰⁰ Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Kéthetes könyvnap és tizenöt éves munkaterv. *Uj Magyarság*, 1938. július 8. 1–2.

⁶⁰¹ Uo. 1.

⁶⁰² Uo. 1.

A könyvnapot végigjárva a szerzőnek az volt a benyomása, hogy az országban egyelőre még nem nyomasztó a cenzúra és a propaganda tevékenysége (érdekes megfigyelni, hogy ő az első olyan magyarországi publicista, aki érdemben foglalkozik ezzel a jelenséggel), mert egyrésztől igaz ugyan, hogy a hivatalos lapok, képes újságok és egyéb kiadványok folyton csak a rendszer vívmányairól, új műhelyekről, ifúsági és legionista ünnepekről beszélnek, másrésztől viszont az első könyv, amely Oláh a kezébe akad, az Freud egyik portugálra fordított műve és „Nagyobb ellentétet elképzelni sem lehetne már, mint a katolikus Salazar politikai erkölcstana és Freud erkölcsi anarchizmusa.”⁶⁰³ Ugyanakkor a sok könyvvel, ismeretterjesztő propagandával kapcsolatban a szerző kétségeinek is hangot ad, mivel ordító különbséget lát a népesség műveltségbeli színvonala és a különböző kiadványok minősége között: „vajjon olyan országban, ahol nemrég még a lakosság fele analfabéta volt, ahol az új rendszer tízesztendős küzdelme is csak részeredményeket ért el ezen a téren, milyen jelentősége van ilyen írásban folytatott elméleti propagandának? Nem lóg-e ez a roppant, tízéves erőfeszítés sokszor a levegőben?”⁶⁰⁴ Oláh szerint viszont ez nem Salazar hibája, mivel ő mindent megtesz azért, hogy népét felvirágoztassa, még ha ez sokszor lehetetlen vállalkozásnak tűnik is: „Tizenöt napos könyvnap és tizenöt esztendős munkaterv, éppen ezeknél a programpontoknál válik a sokszor oly nagyon racionalistának ható portugál diktátor fasizmus hősivé, szinte a lehetetlennel küszködővé.”

Az eddig vizsgált írásoknál Oláh cikkei némileg árnyaltabb képet festenek a portugáliai helyzetről, jóllehet nyilvánvaló, hogy ő is rokonszenvezett a salazari rendszerrel. A Portugáliát szintén megjárta Mihelicsel ellentétben Oláh – noha érezhető, hogy elméleti felkészültsége meg sem közelítette a katolikus társadalomtudósét – nem a saját elképzelési alátámasztására keresett gyakorlati példát, és ebből kifolyólag nem a saját föltevéseit erőltette rá a megszerzett információkra, hanem sokkal nyitottabb szemmel tudta megfigyelni a salazarizmus jellemzőit, és élményeit is kritikusabban dolgozta fel. Ez talán a jeles szociológus valóságra való nagyfokú érzékenységéből is adódott.

Oláh még jóformán el sem utazott Portugáliából, amikor egy másik jelentős korabeli újságíró, a Mihelicshez hasonlóan szintén a *Nemzeti Újságnak* dolgozó Kovrig Béla megérkezett Lisszabonba. Kovrig – ugyancsak Mihelicshez hasonlóan – társadalomtudós volt, érdeklődésének középpontjában pedig a szociális kérdés állt (1938-ig már volt titkár a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban, címzetes igazgató az Országos Társadalombiztosító Intézetben, illetve

---

⁶⁰³ Uo. I.

⁶⁰⁴ Uo. I.

társadalompolitikai kérdésekben előadott a József Nádor Műegyetemen).⁶⁰⁵ Emellett őt is rendkívüli módon foglalkoztatták az első világháború után megjelent totalitárius államok, több írásában is tanulmányozta ezeket, ám mindegyikükre kritikusan tekintett.⁶⁰⁶ Kifogásolta, hogy a Szovjetunióban a propaganda ellenére mennyire elkeserítő a munkások helyzete, de elfogadhatatlannak tartotta a fasiszta és hitlerista államfelfogást is, mivel ezeket keresztényietlennek tartotta, s úgy gondolta, mindkettő az ember helyett az öncélúságot helyezi politikai célkitűzéseinek középpontjába. Bírálta a vezéri elvet is, vagyis, hogy az állami hatalom egy személy kezében összpontosul. Fiatal keresztény értelmiségiként ugyanakkor ő is síkra szállt a keresztény hivatásrendiség mellett, mert szerinte az erre alapuló államrend polgárait egyéniségük teljességét figyelembe véve kezeli, illetve a kormányzat itt nem csupán a gazdálkodó alanyok tulajdona, hanem az egész szervezett társadalomé, mivel a rendek közé tartoznak a kulturális rendek is.⁶⁰⁷ Őt azonban mindenekelőtt a hivatásrendi elképzelés gyakorlati megvalósítása érdekelt, és ezért igyekezett realisabb alapokon értelmezni a pápai tanítást.⁶⁰⁸ A katolikus indítatású elképzelés szerinte az ideális társadalom rendezőelve, mivel a közjó rovására elnyomja az egyéni önzést. Szerinte viszont egy ilyen típusú szociális átalakulás akkor vihető sikerre, ha „totális”, vagyis ha a gazdaságot, a jogrendszert, a tulajdonhoz és munkához fűződő hozzáállást, a fogyasztási szokásokat, illetve az egyéni és társadalmi életformákat is érinti.⁶⁰⁹

Érdekes megemlíteni, hogy Kovriggal kapcsolatban Hámosi tudni véli, amikor 1938 őszén Imrédy Béla kinevezte az V. Társadalompolitikai Osztály élére (ahol különböző társadalompolitikai javaslatok kidolgozásán túl a kormányzati propagandát is ő irányította, így például fontos szerepe volt a felvidéki területek visszacsatolása előtt kifejtett országon belüli és kívüli kormányzati propaganda levezénylésében), akkor ő ezt az 1933-ban létrehozott, a Salazar politikai arculatának felépítéséért, a rendszer által kiemelten fontosnak tartott nacionalista szellemiség elterjesztéséért, a rendszer külföldi propagálásáért, illetve a cenzúráért felelős Secretariado da Propaganda Nacional⁶¹⁰ mintájára próbálta megszervezni, mivel 1938 nyarán – portugáliai útja során – kapcsolatba került ennek a vezetőjével, a futurista újságíró-költő, kozmopolita, és a kor

⁶⁰⁵ Kerekes Jenő: Kovrig Béla (1901–1962). Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. köt. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2001. 247.

⁶⁰⁶ Ezzel kapcsolatban vö. Ormos: *A gazdasági...* 212.

⁶⁰⁷ Kerekes: Kovrig... 253–256.

⁶⁰⁸ Strausz: Szociális érdekegyeztetés... 181.

⁶⁰⁹ Egresi Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények, 1919–1939*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 89–90.

⁶¹⁰ Pinto, António Costa: O Estado Novo português e a vaga autoritária dos anos 1930 do século XX. Martinho, Francisco Carlos Palomanes – Pinto, António Costa (szerk.): *O Corporativismo em Português. Estado, Política e Sociedade no Salazarismo e no Varguismo*. Imprensa de Ciências Sociais, Lisszabon, 2008. 37–38.

nagy diktátoraival kapcsolatban álló, Salazar politikai marketingjének kialakításában kulcsfontosságú António Ferro-val is,⁶¹¹ aki megosztotta vele tapasztalatait:

Imrédy 1938 őszén a Miniszterelnökségen belül egy új szervet létesített, az V., más néven Társadalompolitikai Osztályt. Az osztály – mely tulajdonképpen egy központosított propagandahivatal volt – felépítésében egyértelműen a Mihelics által igen pontosan leírt portugál Secretariado da Propaganda Nacionalét követte. Az is aligha lehetett véletlen, hogy az új szerv élére Imrédy híve, az „ifjúkatolikusok” vezető szociálpolitikusa, Kovrig Béla került. Kovrig kinevezése után három hetet töltött Lisszabonban, papíron ugyan az ottani szociálpolitikát tanulmányozandó, az a tény azonban, hogy vendéglátója António Ferro, a már említett Nemzeti Propagandairoda igazgatója volt – aki különben már Mihelicset is támogatta –, kissé másról árulkodik.⁶¹²

Sajnos a cikkben a fenti gondolatmenethez tartozó lábjegyzet problémás, mivel a leírtak iránt jobban érdeklődő olvasók számára a következő útbaigazítás nyújtja:⁶¹³ „Részletesebben lásd.: A Magyar Királyi Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának megszervezése és működése 1938–1941. Havasok Könyvek 2. Budapest, 1992.” A hivatkozott könyvet viszont semmilyen könyvtári adatbázisban nem sikerült fellelnünk; az V. Társadalompolitikai Osztály levéltári anyagában pedig nem találtunk semmiféle, a fentiekkel kapcsolatba hozható információt. Mindazonáltal a feltevés nem vethető el teljes mértékben, mivel Kovrig portugáliai beszámolóiból úgy tűnik, érdeklődött a portugál propaganda államtitkárság tevékenysége iránt:

Eltűnődtem: magam szemével lássam-e azt, amit a Szt. György várától az északi modern városnegyedig hömpölygő kőtenger a hozzátapadó történelemmel és mesével ígér, vagy lépjem át a mögöttem ásító reneszansz boltív küszöbét, amelyen átvész az ut Salazar propaganda államtitkárságába, a népnevelésnek abba a modern intézményébe, amelynek csápjai már a bretagnei partok mentén elértek hozzám, raffinált műízléssel előállított mélynyomású albumok formájában. A kísértésnek ellenállottam és lemondtam arról a szellemi csemegéről, amelyet a legkorszerűbb portugál kormányhatóság messze földön híres, magas kulturájú vezetőivel való eszmecsere jelentett volna számomra.⁶¹⁴

Kovrig első benyomásaiból,⁶¹⁵ akár csak Oláh esetében, a csalódás hangját lehet kihallani: a portugált tunya, pöffeszkedő népnek látja, melynek tagjai hajlamosak az állandó melankóliára és ernyedtségre; éppen ezért Salazar vállalkozását ő is valamiféle heroikus küzdelemnek írja le:

Önkéntelenül tör ki belőlem a vágy az igazi, tudatos, az akaratos Portugália után. De ugyanakkor éreztem annak a férfiúnak roppant feladatát, nehézségeit, magánosságát, aki a nemzet legjobbjaival nem hajlandó beletörödni a mult dicsőségén való egyhangú, terméketlen kérésbe, más hatalmak gyámkodásába, a nép felláh-sorsába.

⁶¹¹ Barreto: António Ferro... 135–154.

⁶¹² Hámosi: Portugália... 62–63.

⁶¹³ Uo. 65.

⁶¹⁴ Kovrig Béla: Salazar országában. A portugál ujjászületés II. *Nemzeti Ujság*, 1938. július 24. 11

⁶¹⁵ Kovrig Béla: *Korfordulón*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. 186–187.

A második cikket Kovrig Madeira-ról küldte,⁶¹⁶ ám ebből sem éppen a lelkesedést lehet kiolvasni. Az emberek szegények, egy-egy escudo-ért, vagy egy félig elszívott cigarettavég megszerzéséért semmit sem tartanak méltóságukon alulinak.

Következő cikkében viszont elhatározza, hogy elindul, és megpróbálja fellelni Salazar Portugáliáját, amelyet addig hiába keresett.⁶¹⁷ Éppen ezért útja a szegénynegyedbe vezet, mert a gazdagok lakta alsóvárosban vagy a kormányhivatalokban ezt a Portugáliát szerinte úgy sem lehet fellelni: „A latin amerikás hivalkodással pöffeszkedő *Avenida da Liberdade*-n, vagy a kávéházakba szorult örök portugál ellenzék törzsasztalaitól koszorúzott *Rossio* téren haszontalanul keresed azt, amit partraszálláskor fellelni nem tudtál: *Salazar országát, az új Portugáliát.*”⁶¹⁸ A szegénynegyed – jóllehet az itt uralkodó viszonyok nem voltak éppen szívderítőek – viszont most az első partra lépéskor tapasztaltaknál jobb benyomást gyakorolt rá:

De ez a tisztaság és nyugalom, amely Lisszabon szegénynegyedét mindennél élesebben jellemzi, már *a nemzeti megújódás és a keresztény szellemű kormányzat műve*. És nem kell messzire mennünk, ott van a Nép Háza, a *Casa do povo*, az új rezsim legeredetibb szociálpolitikai intézménye.⁶¹⁹

A „Népházak” intézménye, mely a korporációs szervezet melléktermékeként jött létre, összetett szociális funkciókat lát el: feladata a népjóléti tevékenységi körök ellátása; a betegekről, rokantokról, öregekről való gondoskodás; a tagok szórakozásának biztosítása; tanfolyamok szervezése:

bár Salazar megvalósítja országában az előrehaladt munkamegosztásnak megfelelő korporatív rendszert, de ott, ahol az élet még egyszerű és nem vetkőzött ki a maga természetes adottságából, ott Salazar nem komplikálja agyon az életet, hanem hagyja, hogy *spontán fejlődésének sodrával vájja a maga medrét*. Így született meg a „Népház” gondolata és szervezeti formája. A *népház egy-egy község, vagy külvárosi kerület összes dolgozóinak szociális és kulturális központja*. Tagja minden önálló iparos, kereskedő, alkalmazott, munkás és a háztartások kivételével az, aki valakit foglalkoztat.⁶²⁰

Bár Kovrigban az elképzelés érezhető rokonszenvet ébreszt, mégis felhívja a figyelmet az intézmény gyengeségeire is: számos helyen még nem épült ki a szervezet, aminek a pénzügyi nehézségeken túl az is az oka, hogy vidéken a megvalósítás sokféle ellenállásba ütközik egy-

⁶¹⁶ Kovrig Béla: Látomás Madeirában. *Nemzeti Ujság*, 1938. július 17. 4.

⁶¹⁷ Kovrig: Salazar országában. A portugál ujjászületés II...

⁶¹⁸ Uo. II.

⁶¹⁹ Uo. II.

⁶²⁰ Uo. II.

részt a műveletlen földmunkások bizalmatlansága, másrészt pedig a földesurak szabotázsza miatt. Kovrig szerint méltán merülhet fel az emberben a kérdés, hogy miért nem töri le Salazar ezt a fajta ellenállást, de rögtön magyarázatot is ad a kétségekre – Salazar módszerei nem az erőszakra alapoznak, hanem sokkal inkább nemzete nevelésére:

„Salazar úgy akar erős államot építeni, hogy ezzel ne sértse az emberi természetet”: hallom a tételt. Az országépítő új életet akar és ennek feltétele az államot akaró, a közösségért áldozó új embertípusok kialakítása. Ehhez az ut azonban nem börtönökön, nem erőszakon, hanem a nevelésen keresztül vezet. És a vörös épület hatalmas árnyékában már látom kibontakozni a portugál légiónak az új célok felé haladó menetoszlopát és ennek nyomában az új nemzedéket, a portugál balillát, a *Mocidade Portuguesa* gyermekseregét. Ez már az új Portugália. Velük valóban Salazar országa a maga frissességében közeledik felénk.⁶²¹

Következő cikkében⁶²² – amely egyben az utolsó is volt a Portugáliában íródott cikkek sorában – Kovrig részletesebben is ismerteti, hogy Salazar milyen eszközökkel kívánja „megnevelni” országa lakosságát, és hogyan kívánja átalakítani Portugália politikai életét. Ő is kiemelt helyen említi, hogy a portugál politikus nem akar totális államot, és ezt a fajta berendezkedést tulajdonképpen mélyen elutasítja; éppen ezért azzal, hogy megerősíti a végrehajtó hatalmat kizárólagos célja annyi csupán, hogy hatékonyabbá és rugalmasabbá tegye azt: „Salazar sohasem volt a totális állam híve. *Erős, cselekvőképés, a nép érdekében mozgékony végrehajtó hatalmat akart, de nem etatizmust, még kevésbé az ember gúzsba kötését a politikai hatalom ismert eszközeivel.*”⁶²³ Kovrig ezt követően beszél az egyén és állam viszonyáról is, mivel a portugál modellben ez is eltér a kor egyéb diktatúráiban megszokott felfogástól:

Az új portugál nacionalizmus nem tagadta meg az embert, de felismerte, hogy a személyiség valóban csak akkor érvényesül, ha természetes életközösségeiben, családban, hivatásban, nemzetben bonthatja ki született képességeit. A nemzet – Salazar szemléletében – az összes portugál természetes közületek legmagasabbrendű élő közössége. Nemzet, család, hivatásközösség a portugál természetnek, ennek a sajátos történelmi létnek átfogó, vagy szűkebb keretben jelentkező, de lényegében mindig azonos megnyilatkozása.⁶²⁴

Vagyis az új államszervezet számára fontos maradt az egyén, ahogy az egyéni önmegvalósítás is, éppen ezért az emberek az államnak – vagy más közösségeknek – tulajdonképpen nincsenek alárendelve; ha beletartoznak is ilyenekbe, akkor az csupán egy természetes folyamat következménye, melynek legfőbb haszna, hogy az egyes ember saját képességeit ezekben a társulá-

---

⁶²¹ Uo. II.

⁶²² Kovrig Béla: Salazar országában. A portugál ujjászületés III. *Nemzeti Ujság*, 1938. július 31. 9.

⁶²³ Uo. 9.

⁶²⁴ Uo. 9.

sokban még jobban ki tudja teljesíteni. Ez a felfogás, amely fontosnak tartja az egyéni boldogságot is, inkább tehát a keresztény tanításra, nem pedig a fasiszta, illetőleg náci elképzelésekre hajaz.

Kovrig szerint ebből a szemléletből táplálkozott az új alkotmány is, amelynek az ország átformálása és lecsillapítása volt a célja. Ez az alkotmány Kovrig szerint a nép szavazása nyomán nyert megerősítést, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy rendelkezései nyomán a szintén a nép által választott országgyűlés szerepe jelentősen lecsökkent (vagyis az alaptörvény lecsökkentette a népakarat politikaformáló lehetőségeinek a körét):

Az alkotmányos életnek plebiscitum, a népszavazásnál megnyilatkozó hatalmas többség adott alapot. A nép a liberális idők választójoga alapján választotta új képviselőit. Igaz – az új alkotmány szerint – csak 90-et, az is igaz, hogy a képviselők évenként csak három hónapon át tanácskozhatnak és történetesen a november 25-ével kezdődő ama három hónap folyamán, amikor *az időjárás még az ibériai félszigeten is lehűti a különben délies tüzzel lobogó politikai szenvedélyeket*. Ha még arra is tekintettel vagyunk, hogy a törvényhozás csak kerettörvényeket alkothat és a képviselők nem terjeszthetnek elő olyan javaslatot, amelynek elfogadása az állam és a közületek jövedelmeit csökkentheti, vagy költségeit emelheti, – nem lehet két-ségünk: *Salazar* radikális gyógy módra fogta az elfajult portugál parlamentárizmust.⁶²⁵

A szövegből látszik, hogy Kovrig nem ítélte el a korlátozásokat, hanem a liberalizmus „elfajulásaira” való válaszként tekintett rájuk, amelyek szükségesek a portugál nép megneveléséhez. Az alkotmány rendelkezéseit ugyanakkor egy másfajta aspektusba is helyezi azáltal, hogy ki-mondja, noha az új alaptörvény tele van megszorításokkal, a diktatúra korszaka után valójában még ez is a normalitáshoz, az alkotmányos szabadságokhoz való visszatérésnek tekinthető:

Héteszdendő katonai diktatúra után azonban ez a különös új alkotmányosság az államélet normális menetéhez való visszatérésnek tűnt fel. Salazar joggal hihette, hogy megtalálta az erős államiság és az alkotmányos szabadság összeegyeztetésének azt a módját, amely a portugál adottságokra figyelemmel, biztos alapja lehet a nemzet további fejlődésének.⁶²⁶

A portugálok „átnevelésének” másik eszköze Kovrig szerint az egyetlen hivatalosan elismert párt, vagyis az a *Nemzeti Unió* volt, mely „a politikai nevelésnek, a közvélemény alakításának országos iskolája, a nemzetnevelő erőfeszítéseknek [...] a politikai társadalmi szövetsége”.⁶²⁷ A Nemzeti Uniót – a rendszer hivatalos propagandájával összecsengő módon – Kovrig nem tartja igazi pártnak, azzal a feltételezéssel viszont már nem teljesen ért egyet, amely szerint a salazari berendezkedés nem egypártrendszer:

---

⁶²⁵ Uo. 9.

⁶²⁶ Uo. 9.

⁶²⁷ Uo. 9.

Az államhatalomnak, a területi önkormányzatoknak és a Nemzeti Uniónak szellemi és személyi egybekapcsolódásából kialakult a portugál politikai rendszer, amely egypárt rendszernek csak azért nem mondható, mert a portugálok teljes meggyőződéssel vallják, hogy *Nemzeti Uniónk az egész nemzet politikai iskolája, nem pedig a társadalom egy részének, pártjának politikai képviselője*. [...] Salazar tehát – minden szabadságszeretete dacára – eljutott az egypárt rendszerhez.⁶²⁸

Azt azért Kovrig is elismeri, a Nemzeti Unió „hagyománytalan”, „erőtlen” és „gyökértelen”, ami az ő értelmezésében azt jelenti, hogy az olasz vagy lengyel vezető réteggel ellentétben tagjai nem együtt küzdöttek meg a hatalomért, illetve nem együtt érlelődtek ki a vezetésre:

A portugál politikai elit, a Nemzeti Unió közössége nem esett át a magasértékű elitkiválasztás történelmi próbatételén. A hatalom meghívását követték azok a szerencsések, akiket ilyen felszólítással a hatalom kitüntetett. Áldozatkészségükről, helytállásukról tanubizonyságot eddig nem tehettek.⁶²⁹

Éppen ezért Kovrig szerint a rendszernek szüksége volt egy olyan szervezetre is, amelyre még a nagyobb nemzeti megrázkódtatások idején is lehetett számítani, tagjai pedig nem kinevezés, hanem önkéntesség útján vállalkoztak a nehéz feladatokra. Ez a szervezet volt a Portugál Légión, a hatalom saját milíciája. A fentebb már említett sajátos fejlődés eredménye, hogy Olaszországgal vagy Németországgal ellentétben a Nemzeti Unió és a Légión nem olvadt össze:

De amíg Olaszországban és Németországban az egyetlen pártszervezettől alig lehet megkülönböztetni a miliciát, illetőleg az S. A.-t, addig Portugáliában Unio és Legiao –ugyanolyan politikai rendszerhez tartozásuk és világnézeti egységük dacára – mégsem jelentenek azonos politikai akaratot.⁶³⁰

Mivel a hatalomnak sohasem volt meg a saját elitje (vagyis pártja), a kádereképzés igazából csak a cikk megírásának idején kezdett megindulni, és Kovrig szerint Portugália jövőbeli sikere azon múlik, hogy ez a képzés mennyire lesz eredményes:

Salazar addig nem gyógyítja ki a portugálokat a múlt dicsőségén való réveteg eltűnődésből, a természetükké vált elfajult individualizmusból, egyes néprétegek eltespedéséből, amíg a Legiao és a Mocidade ki nem alakítja és el nem sokasítja a portugál újjászületés művének megalkotására elhivatott új embertípust. [...] Csak ezekkel az új portugálokkal serdül férfivé a keresztény szellemben és a nemzeti gondolatban újjászületett Portugália.⁶³¹

---

⁶²⁸ Uo. 9.

⁶²⁹ Uo. 9.

⁶³⁰ Uo. 9.

⁶³¹ Uo. 9.

Érdekes megfigyelni: Kovrig szerint Salazar célja, hogy a portugálokat kigyógyítsa a múlttal való állandó foglalkozásból, miközben a portugál propaganda és oktatás célja pontosan az volt, hogy a nemzeti hősokeket, azok hazafias tetteit, illetve a nemzeti szimbólumokat felvonultató olvasmányok révén minél erősebben a diákokba neveljék a nemzeti büszkeséget.⁶³²

Befejezésül érdemes megjegyezni, hogy Kovrig a Légio céljairól elmélkedve határozottan kiemeli, Portugáliában az átalakulás még igencsak gyermekcipőben jár, s jórészt csupán a látszaton alapul – valós változás majd csak akkor lesz az országban, ha azt ez a szervezet végül kivívja:

A Legiao az új szellem hordozójaként nem elégszik meg a politika szervezeti formák átalakításával. Nem elégszik meg a nehezen lendületbe jövő csonka és részben látszat korporativizmussal. Új lényeg, új megélhetési rendet, új gazdasági szisztémát akar. A Nemzeti Uniót jellemző megállapodottsággal és gazdasági konzervativizmussal szemben, a Legiao a gyorsabb fejlődést sürgető tényező a portugál életben.⁶³³

Mindenképp figyelemre érdemes, hogy – kortársai közül talán egyedüliként – ekkora figyelmet szentelt, és ekkora jelentőséget tulajdonított a *Legião Portuguesa*-nak, annak ellenére, hogy annak a valós súlya igazából nem tette volna ezt indokoltá. Ennek a magyarázata talán abban keresendő, hogy Kovrig korábbi írásai tanulsága szerint a társadalom erőszakos átalakításával szemben annak nevelését tartotta fontosabbnak: „Modern államot építeni pedig nem tömegekre, csak társadalomra lehet. [...] Ne államosítsuk a társadalmat, hanem készítsük elő, hogy majdan ez társadalmasítsa az államot.”⁶³⁴ és úgy vélhette, ez az ifjúsági szervezet ennek megfelelő keretűl szolgálhat.

A két cikksorozatot összefoglalva ki lehet jelenteni, hogy a Mihelics után Portugáliába látogató újságírók Mihelicsnél már sokkalta árnyaltabb képet festettek az itteni helyzetről, nem csupán a lelkesedés hangján szóltak vele kapcsolatban, és nem kívánták előzetes értékítéleteiket maradék nélkül rávetíteni az itteni viszonyokra, hanem bemutatták a rendszer negatívumait, illetve azokat a területeket is, ahol még nem sikerült előrelépést elérni. Mindazonáltal alapvetően ezeknek a cikkeknek a hangneme is pozitív, bizakodva viszonyulnak a salazarizmushoz, a jogok korlátozását nem érzik fullasztónak, a jövőbeni további sikereket pedig igen valószínűnek tartják.

⁶³² Cruz, M. Dores: „Portugal Gigante”: Nationalism, Motherland and Colonial Encounters in Portuguese School Textbooks. *Habitus*, 2007/2. 408.

⁶³³ Kovrig: Salazar országában... 9.

⁶³⁴ Kovrig Béla: Az állam fejlődő hatásköre. *Magyar Szemle*, 1929/4. 305.

3.3. MIHELICS VID AZ ÚJ PORTUGÁLIA CÍMŰ MŰVE

1938-ban Mihelics Vid tollából kikerül egy igen fontos, a korabeli portugál viszonyok hazai recepcióját nagyban elősegítő, utóbb pedig jelentős sajtóvisszhangot kiváltó mű, amely a vizsgált korszak első Portugáliával kapcsolatos magyar nyelvű könyve volt.⁶³⁵ Cikkeihez hasonlóan Mihelics ebben az írásában is bizonygatja vizsgálódásainak és következtetéseinek tárgyilagosságát:

Amint Portugália megismerésében, úgy most megismertetésében is a legridegebb tárgyilagosság vezet. Ha tehát az olvasó bármi ellentmondást észlelne a fejtegetésekben, vagy valahol elfogultságot érezne ki, azt ne a szerző tárgyilagosságának, hanem értesüléseinek és ítélőképességének rovására írja.⁶³⁶

S való igaz, itt cikkeihez képest már sokkalta árnyaltabb elemzést nyújt a portugál rendszerről, kiemelve annak hiányosságait is, jóllehet lelkesedését érezhetően most is igen nehezen tartja vissza.

Műve megírására saját bevallása szerint mindenekelőtt az indította a szerzőt, hogy megítélése szerint a világháború utáni korszak egy új emberiség és társadalom kialakulásának nyitánya volt, a világ pedig történelmi fordulóponthoz érkezett.⁶³⁷ Az emberek, a széles tömegek igényei átalakultak, mind kevesebben kívántak kiszorulni a civilizációs és az anyagi javak élvezetéből, a politikai jogok gyakorlatából, és mind többen kívánták, hogy munkájuk kapja meg a neki kijáró megbecsülést.⁶³⁸ Ezek az átalakulások, illetve az új utak keresése Magyarországon is megfigyelhetők, és Mihelics szerint a szociológusnak be kell látnia, hogy az emberek újfajta vágyódásait mindenképp komolyan kell venni, ugyanakkor azt is el kell fogadni, hogy az országnak nem szabad a gyors, látványos eredmények után áhítozva bármilyen külföldi példát kritika nélkül lemásolnia. Ugyanakkor, ha a társadalomtudós valamilyen jónak tűnő mintát talál, akkor arra mindenképp oda kell figyelnie, mivel elképzelhető, hogy az bizonyos szempontból a magyar viszonyok között is hasznosítható. Mihelics szerint Portugália ilyen ideális példa, mivel „a két ország életkora, történeti multja, társadalma s a két nép lelkülete is meglepő egyezéseket mutat”.⁶³⁹ Emiatt állt neki a könyv megírásának is:

---

⁶³⁵ Sajnálatos módon az eredeti kiadás hiányában munkánk elkészítése során csak a könyv egy későbbi kiadásából dolgozhattunk.

⁶³⁶ Mihelics: *Az új Portugália...* 7.

⁶³⁷ Uo. 5.

⁶³⁸ Uo. 5.

⁶³⁹ Uo. 7.

A tények feltárásán kívül ugyanis egy másik feladatot is látok magam előtt, azt nevezetesen, hogy az újat keresők figyelmét ráirányítsam egy határainktól messze fekvő országra, amelynek kezdeményezései és módszerei bizonyára hasznosíthatók a hazánkra váró reformtevékenységben.⁶⁴⁰

Mindazonáltal a portugál rendszert minden rokonszenves vonása ellenére sem szabad kritikátlanul átvenni, mert az Mihelics szerint sem orvosolná automatikusan hazánk problémáit:

A portugál kísérlet így a mi számunkra feltétlenül értékesebb és tanulságosabb azoknál, amelyek sem nem magyarok, sem nem keresztények. Ezzel természetesen nem azt mondom, hogy a portugál rendszer átvételével egyszeriben a mi számunkra is megnyílnék a felemelkedés útja, mert hiszen a magyar politikának a magyar sajátosságokhoz kell igazodnia. [...] E könyv feladata, hogy erről meggyőzze az olvasót.⁶⁴¹

Azt követően, hogy ismerteti Portugália történetét, majd felsorolja a liberalizmusnak, valamint a szabadkőműveseknek az ország kárára elkövetett bűneit, illetve bemutatja az ország részben ezeknek is köszönhető elmaradottságát, a szerző részletezni kezdi Salazar gazdaságstabilizáló intézkedéseit, mivel véleménye szerint a gazdaság működésének normalizálása képezte az összes többi eredményes reform alapját. Bár különböző rendelkezéseit aprólékosan bemutatja, végül a Salazar reformjait a helyszínen, Portugáliában tanulmányozó Mihelics is kimondja, hogy a portugál politikus valójában a gazdaság területén nem élt semmilyen újszerű megoldással, egyszerűen csak a klasszikus modelleket alkalmazta tökéletes hozzáértéssel:

És valóban, ha Salazar reformjait áttanulmányozzuk, meg kell állapítanunk, hogy azok a közgazdaságtannak már kristálytiszta kidolgozott, örökérvényűnek tekinthető igazságain épülnek fel. Lényegük az, hogy Salazar csökkentette az állami kiadásokat, gondoskodott az adók helyes kivetéséről és azok tényleges befizetéséről, kiirtotta az állami igazgatásból a korrupciót, megszüntette a közpénzekkel dolgozó tisztviselők visszaéléseit, pontos elszámolásra kényszerítette a hatóságok felelős vezetőit és a kormány tagjait, biztosította a valuta szilárdságát, letörte a pénztőke túlságos hatalmát és a közérdeknek rendelte alá a bankok működését.⁶⁴²

Vagyis Salazar gazdasági reformjainak elején nem élt semmiféle gazdaságélénkítő megoldással, mindössze az államot tette kisebbé és hatékonyabbá, illetve gátat vetett a különböző visszaéléseknek. Hogy mondanivalóját még világosabbá tegye, Mihelics ki is emeli: „Egyetlen intézkedése sem támasztja alá tehát azokat a kelekótya eszméket, amelyekkel talán jóhiszemű, de közgazdaságilag mindenestre műveletlen honmentők agítálnak napjainkban.”⁶⁴³ A portugál gazdaságpolitikából Mihelics által levont másik nagy – az előzővel szoros összefüggésben álló

---

⁶⁴⁰ Uo. 7.

⁶⁴¹ Uo. 7.

⁶⁴² Uo. 58.

⁶⁴³ Uo. 58.

– tanulság az, hogy az államnak nem szabad túlságosan nagy részt kihatnia maga számára az irányításból:

A portugál példán is bebizonyosodott tehát, hogy az állam – s ide kell soroznunk a közüzmeket is – nem akkor jár el helyesen, ha a magángazdaságot is megelőzi a drágításban, ha oroszládként jelentkezik osztozkodó társnak minden jövedelemben, hanem ha engedi élni és keresni polgárait.⁶⁴⁴

Nyilvánvaló, hogy ezekkel a tanulságokkal Mihelics a portugál példa bemutatásán túl a magyarok számára is iránymutatást kívánt adni, és arról próbálta meggyőzni őket, hogy a korszakra jellemző, a gazdaságban is diktatúrát alkalmazó megoldásokon túl más gazdaságpolitikai lehetőségei is vannak egy országnak.

A gazdasági intézkedések ismertetése után a szerző rátér a salazari rendszert átható állam- és társadalomszemlélet bemutatására, úgy, hogy mindeközben filozófiai és történeti perspektívába helyezi az Új Állam kialakulását és sikerét. Szerinte az emberi társadalmak alapkérdése, hogy van-e olyan közös emberi természet, amely szükségszerűen kívánja a társadalomban élest, vagy nincs ilyen, és a társadalmi kötelékek csupán az egyének által célszerűségből vállalt vagy a különböző hatalmi csoportok által rájuk kényszerített kapcsok. Véleménye szerint ennek a két utóbbi, gyökeresen eltérő felfogásnak a szélsőségeiből alakultak ki a kor vezető politikai irányai is. A liberális és szocialista megközelítések annak az individualista felfogásnak a megnyilvánulásai, hogy eredendően csak egyedek léteznek, a fasizmus és a nemzetiszocializmus pedig annak, hogy az emberek létezésének az alapja a közösség, és az egyén ennek alá van rendelve.⁶⁴⁵

Az arany középutat természetesen a Mihelics által is vallott, Salazar által pedig a gyakorlatba átültetett, keresztényi alapokra építő organikus társadalomszemlélet jelenti:

A két szélsőség között bontakozik ki a konceptualista felfogás, amely szerint a társadalmi közösség nemcsak elvonatkoztatható elménkben, hanem a valóságban is létezik, de csak az egyéneken keresztül, amiből következik, hogy az egyénnek vannak olyan életkörei is, amelyek nem rendelhetőek alá a társadalmi közösségnek: ez a keresztény szolidaritizmus, amelyre Salazar próbál államot és társadalmat építeni.⁶⁴⁶

Mihelics szerint a XIX. században a korábban elnyomott rétegek felszabadulás iránti vágya következtében az individualizmusból kiinduló liberalizmus, illetve a szocializmus jutott érvényre, ám ez egy évszázad alatt kifutotta magát. Portugália is ennek köszönhetően került válságba az 1910-es évek végére: betegsége „abban az egész politikai, gazdasági és társadalmi

---

⁶⁴⁴ Uo. 44–45.

⁶⁴⁵ Uo. 63–64.

⁶⁴⁶ Uo. 64.

szerkezetben rejtett, amelyet az individualizmus hívott életre a XIX. században”.⁶⁴⁷ Minthogy alig egy évszázad elég volt ahhoz, hogy ez a rendszer kifussa magát, Mihelics arra a következtetésre jut, hogy sokkal szilárdabb az ezt megelőző, csaknem ezer évig fennálló, alapvetően a keresztény középkorra jellemző társadalmi rend, ahol a társadalom a legszűkebb közösségekből kiindulva fokozatosan és organikusan épül egymásra, akárcsak a hivatásrendi társadalmi szervezetben.

Mihelics meggyőződése szerint a hivatásrendiség csak társadalomszervező, nem pedig gazdaság- vagy államszervező elv, ezért úgy véli, továbbra is az állam feladata marad a közjó szervezése. Vagyis az állam ellenőrző és irányító hatalma a társadalmi élet számos területére ki kell, hogy terjedjen. Ez viszont nem feltétlenül jelent totalizmust, és nem is feltétlenül torkollik totalitárius berendezkedésbe, de csak akkor nem, ha egy ország vezetői nem kezdenek az államnak túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani, és ezáltal egy olyan újpogány ideológiát kiépíteni, amely azt vallja, hogy az Isten a népben lakozik, a nép akarata pedig a vezetőjében fejeződik ki a legtökéletesebben.

Ez tehát annak az elméletnek az összefoglalása, melyet Mihelics a legtökéletesebbnek tartott arra, hogy választ adjon az állam újfajta kihívásaira, s amelyet szerinte a portugál alkotmányból is levezethető módon Salazarnak sikerült a valóságba is átültetnie („Salazar Portugáliája tehát szerves egésznek, teljesítményi közösségnek tekinti magát, amely kisebb közösségekből van összetéve.”⁶⁴⁸), szakítva a korábbi, liberális, az állam gazdasági élettől és szociális viszonyoktól való teljes visszavonulását kimondó liberális hagyományokkal.⁶⁴⁹

A portugál állam tehát – jóllehet elutasítja a termelésben való közvetlen részvételt – kötelességének tekinti, hogy a közjó érdekében a gazdaság és a termelés területeire is ráhatással legyen. Jogkörét azonban önként korlátok közé szorítja:

A munkaadói és munkavállalói szervezetek és a korporatív szervek is messzemenő önkormányzattal rendelkeznek, s az állam nem igényel magának egyéb jogkört, mint a közérdek szempontjából való felügyeletet és vitás ügyekben végső fokon a döntőbírói igazságtévest.⁶⁵⁰

A következőkben Mihelics konkretizálja is, hogy mire gondol:

Minthogy a társadalom teljesítményi szervezet, minden társadalmi tagnak a maga cselekvésével az egészet is kell szolgálnia és résztvevénységét a társadalmi célok alá rendelnie.
[...]

---

⁶⁴⁷ Uo. 59.

⁶⁴⁸ Uo. 71.

⁶⁴⁹ Uo. 73.

⁶⁵⁰ Uo. 76.

Az új Portugália következésképpen nem tűrheti a tőke és a munka ellentétét, mert hiszen termelés csak e kettőnek együttműködésével lehetséges, hanem mindkettőnek a szerepét a nemzeti boldogulás magasabb szempontjából mérlegeli.⁶⁵¹

Salazar éppen ezért bizonyos mértékben korlátozza a munkát és a tőkét is (pl. a sztrájkok és a gyárbezárások tilalmával), mivel mindkettőnek a társadalom egészét érintő szociális funkciója van.

Mihelics gondolatmenete szerint tehát a salazari állam ugyan a klasszikus liberális államnál több hatalmat igényel magának „de azért nem törekszik mindenhatóságra, s távol áll a modern cézárizmus mindazon formáitól, amelyeket többé-kevésbé nyíltan magukévá tettek a liberalizmust felváltó bizonyos rendszerek”;⁶⁵² éppen ezért nem sorolható a totális államok közé sem, „mert elismeri az egyénnek és a kisebb közösségeknek természettől adódó eredeti jogait, önmagát pedig, az államot, a sajátos állami feladatoknak az ellátásán kívül csupán a pótlásra és a kiegészítésre, továbbá a magán- és köztevékenység összhangzatosságának biztosítására korlátozza”.⁶⁵³ Vagyis a totális államokkal ellentétben nem akarja az egyént, illetve az egyénekből kialakuló kis (természetes vagy mesterséges) csoportokat, közösségeket a maguk teljességében a birtokába venni.

Ezenkívül az új portugál állam a totális államokkal ellentétben nem gondolja úgy, hogy nincs olyan jogszféra, amelybe ne szólhatna bele, hanem önként aláveti magát az erkölcsnek, a jognak és a jogszokásoknak. Vannak olyan területek, ahol (a pápai tanításnak megfelelően) a szubszidiaritás elvét gyakorolja, és a totális államokkal ellentétben „nem a maga hatalmából származtat jogokat az egyénnek és a kisebb közösségeknek [...] hanem a maga fölött is álló keresztény értékrendből”.⁶⁵⁴

A fenti elveknek megfelelően Mihelics szerint az állam Portugáliában polgárai számára biztosította a legfontosabb szabadságjogokat, azonban azt ő is belátja, hogy ezek a szabadságjogok korlátozottabbak voltak annál, mint amit sok más állam polgárai élvezhettek:

A demokráciák jognyilatkozataihoz viszonyítva mindenesetre hiányzik a portugál alkotmányból a gondolatközlési szabadság, a tanítási, egyesülési és gyülekezési szabadság korlátlanságának tétele.

[...]

Elvileg ezeket a szabadságjogokat is elismeri a portugál alkotmány, de érvényesülési lehetőségeiknek pontos szabályozását külön törvények feladatává teszi.⁶⁵⁵

---

⁶⁵¹ Uo. 76.

⁶⁵² Uo. 78.

⁶⁵³ Uo. 78.

⁶⁵⁴ Uo. 79.

⁶⁵⁵ Uo. 81.

Vagyis ezeknek a területeknek a védelmét az állam nem rögzíti pontosan az alkotmányban, hanem szabályozásukat a későbbi törvénykezési munkára hagyja, ami természetesen utat nyithatott az önkényeskedések előtt. A fent említett korlátozott szabadságjogok közül Mihelics külön is kiemeli a gondolat- és szólásszabadságot érintő restriktciókat, ugyanakkor meg is védi Salazar álláspontját, mondván, hogy ezek a rendelkezések nem az állampolgárok kárára történnek, sőt inkább a javukat szolgálják, mivel a kormányzat csak ezáltal tudja hatékonyan megvédeni a társadalmi rendet, és csak így tudja megakadályozni, hogy újra bekövetkezzen az a pusztulás, amely a liberalizmus korára volt jellemző:

Különösen a gondolatközlési szabadság tekintetében fogatosít tehát a portugál állam korlátozásokat, minthogy állandóan résen kell állnia a felforgató tanításokkal szemben. A közhatalom első kötelessége és legnagyobb felelőssége azonban végeredményben a jogi és erkölcsi rend megvédése, különösen Portugáliában, amelynek hanyatlását éppen a szabadságjogokkal való visszaélések idézték elő.⁶⁵⁶

Mihelics könyve elején tehát alaposan – történetileg és filozófiailag is – megindokolja, hogy miért a keresztényi elvekre épülő korporációs rendszert tartja minden korabeli rendszer közül a legideálisabbnak, a leghatékonyabbnak, illetve azt is megmutatja, hogy szerinte a portugál állam miért tekinthető az organikus társadalomszemlélet legtokéletesebb gyakorlati megvalósulásának. Korábbi írásaihoz hasonlóan most is nagy hangsúlyt fektet arra, hogy ezt a berendezkedést a totalitárius rendszerektől elhatárolja, és bár elismeri, hogy vannak hiányosságai, illetve a fasiszmusra emlékeztető vonásai, szerinte ezek nem rontanak az összkép tökéletességén:

Az alkotmány és a Nemzeti Munkaszabályzat tartalmazza azokat az elveket és tételeket, amelyek az új portugál államnak a hivatásrendi jelleget megadják. Ha részekre tagoljuk ezt a két hatalmas okmányt, kétségkívül megjelölhetünk sok olyan elemet, amelyek másutt, különösen a fasiszmus alapokmányaiban is előfordulnak. Találhatók bennük egyenetlenségek, kiváltképpen a szabadságjogokkal kapcsolatban látszólagos ellentmondások is [...], de az efajta elemzés közel jár ahhoz, mintha Leonardo valamelyik képét bontanók szét különálló, négyzetmiliméternyi felületekre. Nem a töredékek, hanem a gondolatéptítmény egésze számít, s ez az egész az államra, a társadalomra és az egyénre vonatkozó, összefüggő részeiben a nyilvánvaló igazság erejével hat.⁶⁵⁷

Miután az államszervezet alapját jelentő elvek helyességét megvédte, Mihelics belekezdett az egyes területeket érintő reformok ismertetésébe. Már említettük, hogy Mihelics értelmezésében a portugál állam nem vesz közvetlenül részt a termelésben, és a tőke számára biztosítja a szabadságot, sőt támogatja is abban, hogy mennél többet termeljen, illetve mennél több embernek biztosítson megélhetést. Egyedüli kikötése az, hogy „a tőke önértékét, az egyéni nyereséget

---

⁶⁵⁶ Uo. 81.

⁶⁵⁷ Uo. 82.

alárendeli a szociális célnak: a nemzet és a nemzet minden tagja minél kielégítőbb ellátásának”.⁶⁵⁸ Ennek megvalósítását az állam alapvetően a korporációs szervezetek kiépítésével próbálja meg elérni, ahol munkaadók és munkavállalók termelési ágak szerint elkülönülő párhuzamos szervezeteit egy közös csúcsszervben foglalják össze.

Bár Mihelics részletesen bemutatja, hogy hogyan kellene felépülnie és működnie a korporációs szervezetnek, és lelkesedve beszél annak eredményeiről, leírásából óhatatlanul kiderül az is, hogy ennek megvalósítása Portugáliában számos sebből vérzett. Így például az ipari munkaadóknak egyáltalán nem volt kötelező minden esetben grémiumokba tömörülni,⁶⁵⁹ amiből az következik, hogy ezeknek a munkaadóknak a munkavállalókkal sem kellett egyeztetniük. Másrészről viszont a lakosság nagyjából fele még mindig a földművelésből élt, és igen műveletlen, sőt „individualista” volt,⁶⁶⁰ miközben a vidéki munkaadókat nehéz is volt elválasztani a munkavállalóktól, s így a korporációs rendszert ezeken a helyeken nem is igazán sikerült kiépíteni, lévén, hogy nem sikerül olyan szervezetet létrehozni, amely a munkaadók és munkavállalók viszonyát befolyásolni tudta volna.⁶⁶¹

Ezenfelül Mihelics is megemlíti, hogy a munkások és a munkavállalók szervezeteit (grémiumok) összefogó federációk és uniók végső soron nem alulról felfelé épültek ki, hanem mesterségesen, úgy, hogy a kormány egy régi termelői kartellt közellenőrzésnek vetett alá és szabályzattal látott el. Magyarán nem a grémiumok tömörültek federációkba, hanem előbb volt a federáció és ez szervezte maga alá a grémiumokat, miáltal a szervezet nem működött túlságosan funkcionálisan.⁶⁶² Ráadásul a köztisztviselők és a közüzemi munkások nem alkothattak semmilyen jellegű korporációs alakulatot, vagyis számukra nem nyílt semmiféle lehetőség arra, hogy érdekeiket artikulálni tudják.⁶⁶³

Ezeknek a hiányosságoknak az ismertetése azonban Mihelicsnél nem kerül túlságosan előtérbe, és nem is tulajdonít nekik túlzott jelentőséget, inkább a hivatásrendiség előnyeit ecseteli, az általa megvont mérleg pedig egyértelműen pozitív:

A széthúzó individualizmusnak Portugáliában mély gyökerei vannak. Annál észrevehetőbb az a változás, amelyet a módszeresen kiépülő, belső tagozódásában megfontoltan sűrűsödő korporatív szervezet hozott. Azoknak a szociológusoknak, akik Portugáliában jártak, egyöntetű a felfogásuk: ha valahol sikerül maradandóan megvalósítani a hivatásrendiséget, az az ország Portugália lesz. Mindenesetre Salazar már az eddigi eredmények alapján is méltán

---

⁶⁵⁸ Uo. 85.

⁶⁵⁹ Uo. 90.

⁶⁶⁰ Uo. 94.

⁶⁶¹ Uo. 99.

⁶⁶² Uo. 104.

⁶⁶³ Uo. 112.

adhatta beszédei francia kiadású kötetének címét: „Une révolution dans la paix” – „Egy forradalom békés úton”.

A pozitív összképet tovább erősíti az, hogy Mihelics szerint a hivatásrendi berendezkedésnek köszönhető, hogy az ország szinte meg sem érezte az egész világot sújtó depressziót (mivel Portugáliában a gazdaság szabályozásnak köszönhetően nem volt túltermelési válság), sőt gazdasága ekkoriban az általános válság ellenére inkább fellendülőben volt,⁶⁶⁴ illetve, hogy a rendszer magához képest példaértékű eredményeket ért el a szociálpolitika és a proletariátus felszámolásának területén:

[a korporatív gazdálkodásban] az állam és a korporatív szervezet fő elve az, hogy a termelés eredményeiből munkaadó és munkavállaló igazságosan részesedjék. Az új portugál állam létalapjának tekinti azt a követelményt, hogy a munkás megkapja igazságos bérét, vagyis azt a bért, amely megélhetés feltételeihez, a termelés lehetőségeihez és a munkateljesítményhez igazodik. Állandó testületek végzik az erre vonatkozó számításokat, amelyeket figyelembe is kell venni a munkaszerződések megkötésénél.

Íme, itt mutatkozik meg legszembetűnőbben egyrészt az individualizmusra, másrészt pedig az organikus társadalomszemléletre támaszkodó szociálpolitika nagy elvi különbsége. Az osztályharc-viszonyt, amely a munkapiacra való helyfoglalás szerint különítette két ellenséges táborra a termelési eszközök birtokosait és a csupán munkaerejükkel rendelkező tömegeket, fel kell váltania a közösségi viszonyt, amelyben a tőke és a munka az állam által egyenrangúnak elismert félként társul javak előállítására s e javak hozadékában méltányosan osztozik, figyelemmel mindig az egész termelési ágazat és a nemzet érdekeire. Ezeket az elveket szögezi le pregnáns formában a portugál alkotmány és a Nemzeti Munkaszabályzat, amelyeknek több erre vonatkozó tételét már volt módunkban előadni.⁶⁶⁵

A munkás és a munkaadó tehát partnerek, mindketten érdekeltek a másik sikerében, mert az előállított javakból is közösen részesülnek. A proletárral szemben, akinek létfenntartása bizonytalan, és nincs módja a társadalmi emelkedésre, a korporatív rendszerben a munkás emberhez méltó megélhetése minden körülmények között biztosítva van, sőt megadatik számára a feljebbjutás lehetősége is.⁶⁶⁶ Mindehhez azonban Mihelics ezt is hozzáteszi:

⁶⁶⁴ Uo. 142–143. A portugál gazdaságban a válsághoz köthető visszaesés lényegében egy évre, 1931-re korlátozódott, 1932-ben pedig már a kilábalás jeleit kezdte mutatni. L. Cardoso, José Luís: *The Great Depression in Portugal: Diagnoses and Remedies*. Michalis Psalidopoulos (szerk.): *The Great Depression in Europe: Economic Thought and Policy in a National Context*. Alpha Bank Historical Archives, Athén, 2012. 362. 1929 és 1937/38 között GDP-je 29,7%-kal nőtt, feldolgozóipari termelése pedig 46%-kal, amivel Európán belül kivételes helyzetben volt. L. Aldcroft, Derek H.: *The European Economy, 1914–2000*. Routledge, London – New York, 2001. 62–63. A válsággal való sikeres szembenézés okai azonban többrétűek voltak a Mihelics által említettekénél: szerepet játszott benne többek között az ország csekély világpiaci nyitottsága, a háborús hitel-szolgáltatának leállítása, az exportált, illetve az importált termékek közötti olló bezáródása, a válság kitörése előtt bevezetett, a pénzügyi stabilitást lehetővé tévő megszorítások, és az exportált termékcsoportok speciális jellege is. L. Cardoso: *The Great...* 361–365., illetve Harsányi Iván: Salazar portugál gazdaságpolitikája a világgazdasági válság éveiben. Harsányi Iván: *A félperifériától a centrum felé. Spanyolország és Portugália a „hosszú 19.” és a még hosszabb 20. században*. Publiikon Kiadó, Pécs, 2011. 143–153.

⁶⁶⁵ Uo. 163.

⁶⁶⁶ Uo. 164.

A keresztény hivatásrendiség elméletéből folyik, hogy az államhatalomnak a szociális ügyekben is csak felügyelet, kiegészítés és pótlás a feladata. A legfelsőbb irányítástól eltekintve tehát csak akkor lépjen közbe, ha hiányzik vagy fogyatékos a magánkezdeményezés. Az eszmény minden körülmények között az, hogy maguk a hivatásrendi alapon megszervezett érdekeltségek intézzék ezeket az ügyeket is.⁶⁶⁷

Már láttuk azonban, maga a korporációs rendszer elég hiányosan volt kiépítve, így a Mihelics által felsorolt pozitívumok is inkább csak az utópia szintjén léteztek, és a szerző által bemutatott előnyök sem voltak annyira nyilvánvalóak, mint amennyire az a könyv soraiból kiolvasható volt.

A korporációs termelési rendszer elemzése után Mihelics rátér a politikai rendszer bemutatására. Megismétli azt a már többször hangoztatott nézetét, amely szerint a demokrácia előző korokból megörökölt formája válságban van, és ebből a válságból a kiutat az az organikus demokrácia jelentheti, ahol a közügyek irányítását a szó eredeti értelmében vett arisztokráciára bízzák. Portugálián kívül szerinte kevés olyan állam van, amelyik jobban igyekezne eleget tenni ennek az elméleti kíváncságnak. Itt nem lelkész fel az államhatalom szétválasztásának az a formája, amelyet a demokratikus rendszerek kifejlesztettek, mivel a „nemzet erkölcsi egységének fogalma nyer jogi kifejezést a közhatalom egységében, mert ha ezt a hatalmat különböző szervek is gyakorolják, ezek szoros együttműködésben állanak egymással”.⁶⁶⁸ Ez azt jelenti, hogy régen, az individualizmus korában, a hatalmi szerveket az egyén érdekében akarták függetleníteni egymástól, mivel sokáig úgy gondolták, hogy ez az intézkedés a polgári szabadságjogok elsőrendű biztosítékaként fog szolgálni. Valójában azonban csak a problémák melegágyává vált: „Innen a vetélkedés államfő és parlament, államfő és kormány, kormány és parlament, közigazgatás és bíróság között, innen az ügyek intézésében a sok huza-vona, ami nehéz időkben nem egyszer próbára tette már a nemzet létét vagy jövőjét”.⁶⁶⁹

Portugáliában viszont Mihelics meglátása szerint nincs ilyesmire szükség, mivel: „Az új portugál állam ezzel szemben tekintélyinek mondja magát, igyekszik tehát biztosítani a szuverenitás gyakorlásában a gondolat és a tett egységét, az államhatalmak összehangzatos együttműködését.”⁶⁷⁰ Érdekes azonban, hogy Mihelics álláspontja szerint a tekintélyi elv elsősorban az államfő (köztársasági elnök) pozíciójának megerősítésében domborodik ki. Mint láttuk, az alkotmánynak valóban lehet egy olyan olvasata, mely szerint az övé a legszélesebb befolyási kör, ám annak, aki behatóan foglalkozott a portugál szisztéma működésével, fel kellett volna tűnnön

---

⁶⁶⁷ Uo. 185.

⁶⁶⁸ Uo. 113.

⁶⁶⁹ Uo. 114.

⁶⁷⁰ Uo. 114.

Salazar tekintélyének mindent elsőpró dominanciája. Ennek ellenére Mihelics meglehetősen félrevezető megjegyzésekkel jellemzi az államfői pozíciót, például amikor így ír róla: „A portugál köztársasági elnök tehát valóban államfő, de nem zsarnok.”⁶⁷¹ – mintha a köztársasági elnöknek tényleg valós súlya lett volna a politikai döntésekben.

A valójában tehát sokkal nagyobb hatalommal bíró miniszterelnök jogköreiről ezzel szemben jóval visszafogottabban nyilatkozik, mindössze annyit jegyez meg vele kapcsolatban, hogy csakis az államfőnek felelős, és a nemzetgyűlés nem buktathatja meg, ennek következtében pedig Portugáliában nem fordulnak elő olyan kormányválságok, amelyek másutt oly sűrűn teszik próbára a belpolitika zavartalan működését.

A nemzetgyűléssel kapcsolatban leírja, hogy ez vizsgálja a költségvetés irányelveit, valamint ez értelmezi, függeszti fel, vagy törli el a törvényeket – ami megint csak elméletben volt így.⁶⁷² Mihelics pozitívként állítja be, hogy a képviselőknek törvénykezdeményezési joguk is van, jóllehet ő is megjegyzi, az általuk benyújtott törvényjavaslatoknak erős korlátot szab, hogy nem vezethetnek a költségvetési kiadások csökkentésére vagy növelésére.

Pozitívként említi azt is, hogy a nemzetgyűlés ülésezési idejét elég szűkre szabták az alkotmányban: „Ennek a parlamentnek dolgoznia kell. Fecsegesre nincs sok ideje, mert ülésszaka tovább meg nem hosszabbítható három hónapig tart minden törvényhozási évben, november 25-től február 24-ig, kivéve, ha az államfő rendkívüli ülésre hívja össze.”⁶⁷³ A nemzetgyűlésnek a kormány törvénykezési munkájára gyakorolt befolyásáról pedig már némileg idejétmúlt leírást ad:

A kormány a politikai felelősség tekintetében független ugyan a nemzetgyűléstől, de csak olyan törvényeket bocsáthat ki, amelyekre vonatkozóan felhatalmazást kapott tőle. Ezek a törvények az úgynevezett rendeleti törvények, megkülönböztetésül a nemzetgyűlés által hozott törvényektől. A rendeleti törvényeket tehát a kormány a nemzetgyűléstől kapott előzetes felhatalmazás alapján adja ki, feltételezve azok utólagos jóváhagyását. A rendeleti törvényt a nemzetgyűlés rákövetkező első öt ülésének valamelyikén elő kell terjeszteni s ha a nemzetgyűlés megtagadja a jóváhagyást, a rendeleti törvény hatályát veszti [...]⁶⁷⁴

Korábban láttuk ugyanis, hogy ekkorra a kormány már lényegében függetlenítette a törvényhozási tevékenységét a nemzetgyűlés befolyásától. Mihelics viszont úgy érzékelte, hogy a portugál parlament számára biztosított jogkörök igen szélesek, azok a korlátozások pedig, amelyekkel szembesülnie kellett, valójában csak a javára váltak:

---

⁶⁷¹ Uo. II4.

⁶⁷² Uo. II5. A nemzetgyűlés jelentősége ugyanis, ahogy arra már a portugál Új Államról szóló fejezetben is történt utalás, viszonylag hamar elhalványult.

⁶⁷³ Uo. II6.

⁶⁷⁴ Uo. II6

A nemzetgyűlés tehát igen nagy jogkörrel bír a tekintélyi Portugáliában is.

[...]

Ha végiggondoljuk ezeket a nemzetgyűlésre vonatkozó előírásokat, megállapíthatjuk, hogy az új portugál alkotmány gondoskodott a parlament munkaképességéről s még a lehetőségét is kiküszöbölte annak a verbalizmusnak, amely annyira gátolja a demokratikus parlamentek eredményes munkáját.⁶⁷⁵

Mihelics a parlament mellett működő, annak törvényhozói munkáját kiegészítő korporatív kamara tevékenységét is pozitívan értékeli, úgy gondolja, hogy ezzel Salazar igen helyesen szakértőket is bevont a törvényhozás folyamatába. Sőt hangot ad annak a véleményének is, hogy a portugál politikai fejlődés számára ez az intézmény jelenti majd a jövőt: „Valószínűnek látszik, hogy a korporatív kamara a pusztá véleményezésnél és javaslattételnél nagyobb befolyást fog nyerni a törvényhozás menetére.”⁶⁷⁶

Mihelics abban sem lát különösebb kivetnivalót, hogy az új portugál államszervezetben nincsenek pártok, mivel álláspontja szerint ezek nagyban hozzájárultak az előző rendszer csődjéhez:

Salazar mindenben a hideg észről, a nyugodt, tárgyilagos megfontolásoktól vezettetett magát, csak egy kérdésben heves, egyenesen szenvedélyes: amikor politikai pártokról van szó; mert ezeket okolja azért, hogy Portugália évtizedeken keresztül számkivetettje volt a művelt népek társadalmának.⁶⁷⁷

A politikai pártok helyett van viszont Nemzeti Unió, amely össze kívánja fogni mindazokat, akik magukévá teszik az új portugál nacionalizmust, illetve védeni kívánják az alkotmányt és a belső békét, függetlenül attól, hogy meggyőződésük alapján egyébként demokraták, integralisták, katolikusok, liberálisok, királypártiak, vagy köztársaságiak. Mihelics szerint a Nemzeti Uniónak nincsen jelöltállítási monopóliuma, megkötésekkel ugyan, de mások is állíthatnak választási listát. Azt a tényt viszont, hogy az eddigi választásokon nem volt ilyen lista, és minden szavazat az Nemzeti Unió jelöltjeire érkezett, bár megemlíti, mégsem nem tartja gyanúsnak. Némi naivitásról tesz tanúbizonyságot akkor is, amikor ezt a választási eredményt értelmezni próbálja:

Méltán tekinthette a portugál sajtó ezt az eredményt a Salazar-uralom eddig legnagyobb választási sikerének, amelyből mi is arra következtethetünk, hogy a portugál nép immár a maga teljességében leküzdötte a pártokra való szakadást és elismeréssel adózik az új állam alkotásainak. A titkos szavazásoknak ezek az eredményei azt is bizonyítják, hogy az ellenzékiek nem valami hatósági terror miatt vonultak vissza.⁶⁷⁸

---

⁶⁷⁵ Uo. 116.

⁶⁷⁶ Uo. 122.

⁶⁷⁷ Uo. 132.

⁶⁷⁸ Uo. 133.

Mindazonáltal ő is érezhette, hogy a dolog némileg ellentmondásos, mivel azt is hozzáteszi:

Őszintén megvalljuk, [...] a nemzeti egység szerepét láttuk az új portugál államszervezet egyik leghomályosabb pontjának. Mi történt volna ugyanis akkor, ha ezen második nemzetgyűlési választáson mégis jelentkeztek volna ellenzéki törekvések? Vajjon belebocsátkozott volna a Nemzeti Egység egy parlamenti választási harcba, vagy most már erőhatalmi úton, mint egy párt lépett volna fel? Szociológus nehezen képzelhette el, hogy a szabadság-elv mellett, amit az Estado Novo oly fennen hirdet, miként lehet megakadályozni politikai pártok alakulását?⁶⁷⁹

Talán ezért is Mihelics véleménye szerint az egypártrendszer-többspártrendszer dilemmából Salazar a jövőben csak a propaganda segítségével fog tudni kimenekülni:

Ha Salazarnak sikerült és továbbra is sikerül kiutat találnia az egy-párt és a több-párt dilemmájából, ezt – megítélésünk szerint – főként annak a propagandának köszönheti, amely fokozódó mértékben nyeri meg a közvéleményt a hivatásrendi államgondolat számára.⁶⁸⁰

Vagyis világos, hogy Mihelics a többspártrendszer és a pártok közötti vetélkedés eltörlésében nem talált semmi kivetnivalót, úgy vélte, megfelelő propagandával mindez orvosolható. A portugál propaganda-titkárság működését is igencsak elnéző módon ítélte meg:

[...] az innen kiinduló propaganda nem személyi, sem pedig párt-jellegű. Salazar kívánsága az, hogy ez a hivatalos propaganda egyetlen törvényt ismerjen: az igazság törvényét. Küzdenie kell a valóság nem-ismerése ellen, fel kell vennie a harcot az elégedetlenség ellen, táplálnia kell azt a nemzeti büszkeséget, amely bizalmat és életörömet áraszt.⁶⁸¹

Vagyis a hivatalos propaganda Mihelics szerint mindig az igazat mondja, ha bele is szól a sajtó munkájába, azt csak az igazság érdekében, és a közérdek védelmében teszi: „A kormánynak ugyanis, mint a közérdek védelmezőjének, gondoskodnia kell arról, hogy a közvéleményt ne térítsék el az igazságtól, az igazságosságtól és a közjó szolgálatától. Máskülönben a napisajtó meglehetősen szabadságnak örvend.”⁶⁸² Mihelics mindezek következtében a portugál cenzúra működését is teljességgel elfogadhatónak tartja: „Egyelőre nemcsak az időszak kiadványok, hanem a könyvek is előzetes cenzúrának vannak alávetve, el kell azonban ismerni, hogy ezt a cenzúrát Portugáliában igen értelmesen kezelik.”⁶⁸³

---

⁶⁷⁹ Uo. 134.

⁶⁸⁰ Uo. 134.

⁶⁸¹ Uo. 136.

⁶⁸² Uo. 136.

⁶⁸³ Uo. 137.

Mihelics számára igen rokonszenves az is, hogy az organikus társadalomszemlélet a közigazgatásban is érvényre jut, amely – a pápai enciklika tanítása szerint – a legkisebb természetes közösségen, a családon nyugszik, és innen épül tovább. „Az új Portugália [...] messzemenően igyekezett bevonni a közigazgatásba a természetes, vagy természetesnek nyilvánított kisebb közösségeket, a területi és hivatásrendi önkormányzatokat.”⁶⁸⁴ Ezt az idilli képet Mihelics szerint még az sem zavarja meg, hogy az állam erre a területre is igyekszik kiterjeszteni a befolyását:

Érvényesül azonban a tekintélyi elv is, a nagy közösség szolgálatának feltétlen biztosítása, mert az önkormányzati testületek élén is ott találjuk az állam által kinevezett elnököt, aki ügyel a jogkör betartására s a törvényekhez való alkalmazkodásra.

[...]

A kormány természetesen ellenőrzi az egész közigazgatást. A törvény által szigorúan meghatározott esetekben fel is oszlathatja az önkormányzati testületeket és átmenetileg kormánybiztos útján gondoskodhatik az ügyek viteléről, de határidő alatt kell intézkednie az új kormányzati testület megalakításától.⁶⁸⁵

Miután ismertette a rendszer legfőbb jellemzőit, Mihelics felteszi a legfontosabb kérdést: „Az új Portugália kormányrendszerét diktatúrának szokták nevezni. De valóban diktatúra-e?”⁶⁸⁶ Szerinte mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy ennek az államszervezetnek semmi köze sincsen a történelemből ismert abszolutisztikus berendezkedésekhez, lévén, hogy ekkoriban már teljesen túllépett a katonai diktatúrán és alkotmányos kereteket nyert, ráadásul a lakosság az államfőt, Carmona-t, illetve az alkotmányt is népszavazás útján fogadta el. (Mihelics ugyan megemlíti, hogy az alkotmányról szóló népszavazás során a távollevőket is az alkotmányt támogató szavazók közé számították, de ebben nem talál semmi kivétlivalót).⁶⁸⁷

Salazar hatalmát nem találja túlzottnak, sem erőszakosnak, nem gondolja úgy, hogy mértéken felüli lenne a kezeiben összpontosuló erők nagysága:

Mint az eddigiekből meggyőződhattunk, Salazar minden hatalma – nem tekintve azt a befolyást, amelyet magánemberként gyakorolhat – a pénzügyi vétőjogból származik, ezt pedig igazán nem erőszakkal szerezte meg magának. Salazar nem tehet meg mindent, amit esetleg akarna, csak meg tud mindent akadályozni. Amennyiben tehát uralma diktatúra, akkor: *negatív* diktatúra.⁶⁸⁸

A könyv egy későbbi részében ezt a véleményét tovább árnyalja:

---

⁶⁸⁴ Uo. 126.

⁶⁸⁵ Uo. 126–127.

⁶⁸⁶ Uo. 127.

⁶⁸⁷ Uo. 128.

⁶⁸⁸ Uo. 128.

Diktátor-e Salazar?

Most ne keverjük össze ezt a kérdést azzal, hogy Portugália államformája diktatúra-e. Hiszen azt láttuk, hogy noha a nemzeti forradalom után diktatúra is következett be, az új alkotmány életbelépése óta Portugáliában nincs formális diktatúra. Igaz, hogy az új rendszer a szuverenitás szerveinek felépítésében és a hatalom gyakorlásában eltér a parlamenti demokráciától, de a törvényességnek, a jogi szabályozásnak és a bírói ítékezésnek olyan döntő befolyása van, hogy amíg ez az alkotmány érvényesül, addig az önkényeskedés és a hatalmi túlkapás számára intézményesen sohasem nyílhatik mód.

Nem kétséges azonban, hogy az a szerep, amelyet Salazar az államfő, közvetve a portugál nép bizalmából és az alkotmányszabta keretek között betölt, mégis diktátoré. Tulajdonképpen ő az igazi diktátor a szó klasszikus értelmében. A régi római birodalom alkotmányos úton, a közjog alapján választotta a diktátort, amikor a közjó érdekében szükségesnek vélte [...]⁶⁸⁹

Ez az összehasonlítás a római diktátorokkal persze éppen annyira látványos, mint amennyire hamis, mindazonáltal Salazar személyével kapcsolatban maga Mihelics is rávilágít egy lehetséges jövőbeli problémára – nevezetesen, hogy a rendszer túlságosan az ő személyéhez és elképzeléseihez kötődik –, jóllehet úgy véli, hogy a későbbi működés szempontjából ez nem fog igazi veszélyt jelenteni:

Mert keze még mindenütt ott van, szeme mindenre ügyel s e pillanatban még egyetlen alkotás, egyetlen intézmény, az államéletnek semmiféle megnyilvánulása sem képzelhető el nélküle. Tény azonban [...], hogy az új Portugália berendezkedése inkább történelmi hagyományokon és egyetemes jellegű, a keresztény társadalombölcselet által nagyrészt már Szent Tamás óta hirdetett elveken nyugszik, mint egyéni meglátásokon. [...] Ha a gondviselés elég időt enged Salazarnak, akkor bizonyára kialakul az a nemzetvezetésre hivatott elit, amely a könnyebb körülmények között már fenntartani és folytatni tudja Salazar művét.⁶⁹⁰

Szerinte az Új Állam nem diktatórikus, sőt demokratikus volta már akkor is igen szembetűnővé válik, ha azt a kor más államkísérleteivel hasonlítjuk össze:

A szovjetrendszer a proletárok diktatúrájának állítja magát; valójában a városi munkásság egy kis csoportja tartja kezében a hatalmat. A fasiszta rendszer egy győzelmes politikai párt diktatúrája. A német nemzeti szociálizmus, amely egy népfaj diktatúrájának hirdeti magát, mindinkább katonai diktatúrává fajul, némi korporatív hígítással. Mindezekkel szemben a portugál Estado Novo osztályokon, fajokon és pártokon felülemelkedve, igyekszik a hivatásrendi tagozódás segítségével kiválogatni a vezetésre alkalmasakat.⁶⁹¹

Sőt a hozzá leginkább hasonló Ausztria berendezkedésével szemben is győztesen kerül ki, mivel az ottani törvényhozó testületek Mihelics szerint csak árnyékai a végrehajtó hatalomnak, ráadásul a vezető pozíciókat betöltő személyeket kézi vezérléssel választják ki.⁶⁹² Portugáliá-

---

⁶⁸⁹ Uo. 200.

⁶⁹⁰ Uo. 207.

⁶⁹¹ Uo. 128.

⁶⁹² Uo. 128.

ban tehát a szerző véleménye szerint „tekintélyi demokrácia” van, amit így magyaráz: „Demokratikus ez a rendszer, mert az egész nép legjobbjainak politikai, társadalmi és gazdasági befolyását mozditja elő az egész nép érdekében.”⁶⁹³

A könyv végén, az utolsó fejezetben olvasható összefoglalóban Mihelics úgy véli, hogy a kor nagy kérdésére – vagyis, hogy a liberalizmus és a demokrácia bukása után milyen irányba fejlődjön tovább az állam, és szükségszerű-e végül valamelyik totális berendezkedés elfogadása a további boldogulás érdekében – műve megadta a helyes választ: az egyéni és a közösségi gondolatot egyensúlyba állító, jó társadalom eszményképe az összes többi berendezkedés pozitív vonásait egyesítő keresztény hivatásrendiségben található meg a legtisztábban. Hasonlít a liberalizmushoz annyiban, hogy fontosnak tartja a személyi szabadságot, az arisztokratikus liberalizmushoz annyiban, hogy kiiktatja a párturalmat, és csökkenti az állam mindenhatóságát; demokratikus annyiból, hogy az önelhatározás szabadságát kívánja a politika területén, végül pedig a totális rendszerekhez hasonlóan szolidarisztikus beállítottságú, ugyanakkor mégsem célja, hogy a társadalmat eltömegesítse.⁶⁹⁴

Más szemszögből, gazdasági szempontból viszont természetes, logikus folyománya a gazdaság addigi fejlődésének, mindeközben valójában a korabeli válságból kivezető egyetlen utat jelenti:

Gazdasági téren kiutat keresett s az eredményekből ítélve talált is abból a kettős válságból, amelybe a közgazdaságot egyrészt a liberalizmus, másrészt az etatizmus juttatta. Szakítva a liberalizmus teljes tartózkodásával s visszautasítva az etatizmus teljes beavatkozását, korporatív szervezetet állított fel, amelyek az egyéni kezdeményezés lehető épségbentartása mellett kikerülnek a tőke elpocsékolását.⁶⁹⁵

A legfőbb különbség közte és az olasz, osztrák vagy német korporativizmus között azt, hogy ezekben a fejlődés „államkorporativizmussá”, illetve „államszocializmussá” torzult, míg itt megmaradt a „társulási korporativizmus”, aminek fő jellemzője, hogy tényleges önkormányzattal bíró testületekre támaszkodik, és hogy a korporatív szervek ugyan bizonyos esetekben korlátozzák az egyéni szabadságot, de eközben az állam beavatkozási lehetőségeinek is gátat szabnak.⁶⁹⁶

Mihelics ebben az összefoglalóban beszél először nyíltan a portugál korporativizmus hibáiról is:

---

⁶⁹³ Uo. 128.

⁶⁹⁴ Uo. 221.

⁶⁹⁵ Uo. 226.

⁶⁹⁶ Uo. 226.

Vétenénk azonban az igazság és a tárgyilagosság ellen, ha nem mutatnánk rá azokra az akadályokra is, amelyek minden korporativizmus útjában tornyosulnak. Szerintünk az ezekből leszűrhető tanulságok még fontosabbak az előbbieknél, sőt éppen ezek a tanulságok teszik szükségessé és érdemessé egy tőlünk mégis távolos ország, Portugália életének feltárását.⁶⁹⁷

Az egyik ilyen akadály az, hogy a korporativizmus statikus rendszer, inkább a meglévő gazdasági formák irányában tájékozódik, és idegenkedik az újtástól, illetve a haladástól, így hosszú távon könnyen a fejlődés gátjává válhat, csökkentheti a technikai haladást és a gazdasági rugalmasságot. A portugál kísérlet ezzel a kockázattal kapcsolatban még nem nyújtott kielégítő megoldást:

A portugál kísérlet erre a nehézségre még nem adott közvetlen feleletet. Nem pedig azért, mert a termelés előtt itt még tág terek nyílnak, hiszen a belső szükségletet sem tudja fedezni, s ennek folytán az egyéni kezdeményezést, amelyet a portugál alkotmány oly szépen a gazdaság elengedhetetlen tényezőjének nyilvánít, a valóságban nem feszélyezi semmi. Közvetlen választ tehát csak akkor fogunk nyerni, ha ez a belső piac már telítve lesz, a külső piac pedig nem fejleszthető tovább. Akkor állhat elő az a lehetőség, hogy a korporativizmus szembeszáll a technikai újításokkal és új munkamódszerek bevezetésével.⁶⁹⁸

A problémára esetleg megoldást jelenthet az, ha egy ország nem törekszik az „integrális korporativizmus” kiépítésére, vagyis ha a gazdaság területén nem kíván mindent szabályozni, mivel ez Ausztriát is fejlődésképtelenné tette: „Salazar tényekkel bizonyította be, hogy csak azokat a termelési ágakat szabad és kell korporatív önszabályozás alá vetni, amelyeknél a korporativizmus egyfelől szükséges, másfelől természetes.”⁶⁹⁹ A szükséges területek azt jelentik, hogy ott a túltermelés kockázata különösen veszedelmes; viszont azokban a termelési ágakban, ahol a verseny csak fokozhatja a minőséget és csökkentheti az árakat, mellőzni kell a fegyelmező köteleket. A hivatásrendi szervezetekre viszont ezeken a területeken is szükség van, ám ennek nem gazdaság-, hanem szociálpolitikai okai vannak.

A másik nehézség abban áll, hogy a korporatív államban megvan az esélye annak, hogy a tényleges hatalom kizárólag a termelők oldalára kerül át, ami a fogyasztók számára előnytelen lehet. Az viszont, hogy a fogyasztókat is tömöríteni lehessen a termelőkkel szemben, gyakorlatilag lehetetlen, mivel ez a réteg annyira kicsiny és szétszabdalt. Mihelics szerint ez a tény is az integrális korporativizmus ellen szól, és szükségessé teszi az állam beavatkozását:

A közérdeknek és a fogyasztók érdekeinek védelme is javasolja tehát az integrális korporativizmus elejtését. A korporációkra nem volna helyes ráruházni a törvényhozás feladatát, mert

---

⁶⁹⁷ Uo. 228.

⁶⁹⁸ Uo. 229.

⁶⁹⁹ Uo. 229.

éppen ellenkezően, alá kell vetni őket egy olyan politikai hatalom ellenőrzésének, amely nem tőlük származik és erősebb náluk. [...] Salazar ezt az igazságot is világosan felismerte, illetve formulázhatjuk úgy is, hogy a portugál kísérlet a maga életrevalóságával megerősíti az elmélet helyesnek látszó álláspontját. [...] A konzultatív szerep, amelyet a portugál alkotmány megad, teljesen elegendő a korporatív kamarának, mint ahogy módunkban volt erre ismételtten rámutatni.⁷⁰⁰

A harmadik, egyben utolsó nehézség pedig az, hogy bár Mihelics álláspontja szerint a proletariátus megváltása csakis a korporativizmustól várható, a portugál munkásság mégsem igazán lelkesedik iránta. Ennek ellenére ezt a problémát sem lehetetlen orvosolni: „Már pedig a probléma kulcsa szerintünk abban rejlik, hogy a portugál államhatalom akar-e, képes-e igazságos döntőbíróként ténykedni a megszervezett korporatív érdekek között.”⁷⁰¹ Vagyis, hogy megfelelő mértékben felkarolja-e a munkások érdekeit. Ez azért is fontos, mivel Mihelics szerint „a munkástömegek korporativizmus iránt tanúsított ellenszenvét elsősorban a sztrájktilalomra vezetjük vissza”,⁷⁰² viszont ha a munkásság biztosítottan látja azokat a célokat, amelyekre az osztályharca irányul, és (az államilag ellenőrzött korporációk révén) megszűnik a kizsákmányolás, akkor esetleg a sztrájktilalommal is megbékélhet. Másrésztől azonban Mihelics is elismeri, hogy a sztrájktilalom hosszú távon nem feltétlenül pozitív elem: „[a]ttól azonban mi is tartunk, hogy a sztrájktilalom később még meglassíthatja a fejlődést, minthogy kiragad abból egy nem mindig kárhozatos dinamikus elemet”,⁷⁰³ ugyanis a sztrájkok révén biztosabban ki lehet deríteni egy vállalatnál az igazi termelés költségeit és a profitot.

Végül a szerző – akinek műve megírásakor az is a céljai közt szerepelt, hogy a portugál példa révén Magyarország jövőbeni fejlődéséhez is egy lehetséges modellt nyújtson – erre a következtetésre jut:

A portugál korporativizmust nemcsak önmaga miatt mutattuk be, hanem azzal a gondolattal is, hogy mi hasznosítható ebből a nagy kísérletből Magyarország számára. Nem a rendszer egészének lemásolása bontakozott ki előttünk kíváncsnak.

Az a tanulság, hogy az új Portugália eddigi eredményeit – szemben a más rendi társadalmak próbálkozásaival – az integrális korporativizmus elejtésének és helyette a gazdasági pluralizmus választásának köszönheti, máris nyilvánvalóvá teszi, hogy e vegyes gazdasági rendszer megvalósításánál minden nemzetnek a saját termelési viszonyait és létfenntartási szükségleteit kell figyelembe vennie. [...] Világos, hogy nálunk más termelési ágak kívánhatják meg a korporatív szervezetet, mint Portugáliában.⁷⁰⁴

---

⁷⁰⁰ Uo. 232.

⁷⁰¹ Uo. 238.

⁷⁰² Uo. 238.

⁷⁰³ Uo. 239.

⁷⁰⁴ Uo. 240.

Vagyis semmiképpen sem célravezető, ha egy az egyben lemásoljuk a salazari példát, mivel a portugál rendszer legfőbb tanulsága számunkra az kell, hogy legyen, hogy a hivatásrendi elképzeléseket minden nemzetnek saját magának kell adaptálnia a saját viszonyaihoz. Bizonyos módosításokra tehát mindenképp szükség lehet, viszont egy dolog teljesen biztos Mihelics szerint: a keresztény szabadság híveinek nincs más választásuk a kor égető kérdéseinek megoldása során és a kor ateista lehetőségeivel szemben, mint a korporativizmus, mert ez az egyetlen olyan eszme, amely nem épül hazugságra.⁷⁰⁵

Látható, hogy Mihelics Portugáliához való hozzáállása az országba való elutazása óta nem sokat módosult, továbbra is igen pozitívnak látta az itteni helyzetet, és bár ezúttal már némi kritikát is megfogalmazott a luzitán berendezkedéssel kapcsolatban, ez alapvetően nem érintette a rendszer lényegét – sőt, a szerző szerint a problémák nagy részét könnyűszerrel orvosolni is lehetett. Sok esetben érezni azt, hogy igaza alátámasztása érdekében szívesebben fogadta el a portugál propaganda és a vezetők által sugallt képet, mint azt a valóságot, amelynek megismerése ekkoriban talán már egy külföldi újságíró számára sem lett volna lehetetlen. A szerző továbbra is úgy gondolta, hogy a rendszer megismeréséből származó tanulságok Magyarország számára megszívlelendőek, azt a kérdést azonban, hogy Magyarországon pontosan hogyan is kellene kinéznie egy a portugáliaihoz hasonló állam- és társadalomszervezetnek, nyitva hagyta; ezt vagy nem tudta, vagy pedig nem akarta műve keretei között részletesen bemutatni.

3.4. AZ ÚJ PORTUGÁLIA MAGYARORSZÁGI FOGADTATÁSA ÉS MIHELICS EGYÉB PORTUGÁL VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI

Mihelics Vid műve nem maradt visszhang nélkül. Maga Salazar is levélben köszönte meg az írónak Portugáliával kapcsolatos méltató szavait:

Lisszabon, 1939. július 22.

Tisztelt uram!

Costa Carneiro úr, Portugália korábbi Budapestre delegált követe révén most kaptam kézhez Portugáliáról, illetve az Új Állam korporatív tanításairól szóló munkáját, amelyet ön a nekem írt ajánló szavaival tett még becsesebbé.

Mivel nem beszélem az önök gyönyörű nyelvét, legnagyobb sajnálatomra nem tudom megfelelő módon értékelni az ön könyvét, amely minden bizonnyal gondos és komoly munka indíttatására született.

Őszintén megköszönve kedves ajándékát és azt a bölcs erőfeszítést, amelyet országomnak szentelt, kérem fogadja legmélyebb tiszteletemet.

[...] Salazar ⁷⁰⁶

---

⁷⁰⁵ Uo. 248.

⁷⁰⁶ Lisbonne, le 22 Juillet 1939.

Cher Monsieur:

Je viens de recevoir par l'entremise de Monsieur Costa Carneiro, ancien Ministre de Portugal a Budapest, l'exemplaire de votre oeuvre sur Portugal et les doctrines corporatives de l'État Nouveau Portugais, que vous avez encore enrichie avec les mots qui me sont dedicacés.

Ráadásul páran még maga Mihelics és Salazar személye között is párhuzamot akartak vonni, amit az 1938. október 5-én Vas vármegye szociális tanácsadójává kinevezett tudós tevékenységéről beszámoló *Hír* című szombathelyi napilap cikke is jól példáz:

Bátran elmondhatjuk: a vármegye szociális tanácsadójának kimagasló tudása, előrelátása, erkölcsi és anyagi függetlensége, hangsúlyozottan politikamentes szociális gondolkodása, az új szociális állam ideális és reális elgondolója, a hivatott magyar Salazar, akinek tudományos munkálkodásán végigvonuló komoly hazafias erényei megannyi záloga a vasmegyei működéshez fűződő reményeknek.⁷⁰⁷

Mindezeknél fontosabb azonban az, hogy a következő évek során Mihelics könyvéről számos, változó színvonalú recenzió jelent meg a magyar sajtóban, amelyek sok esetben a recenzensek Salazar politikájával kapcsolatos nézeteit is összefoglalták, illetve reflektáltak arra a kérdésre, hogy Magyarország esetében vajon szerencsés lenne-e egy ehhez hasonló átalakulást megvalósítani. Ezeket a recenziókat alapvetően három csoportba sorolhatjuk: a skála két szélén állnak a pozitív, támogató, illetve a negatív, elutasító írások, míg a kettő között találhatjuk azokat a cikkeket, amelyek a témához ugyan kritikusan nyúlnak, de mégsem tekinthetők teljességgel elutasítónak vele kapcsolatban.

A pozitív kritikák sorában az egyik legelső Fábíán István *Vigiliában* megjelent írása,⁷⁰⁸ mely a könyv kapcsán elsősorban a szerzőt, annak felkészültségét, műveltségét és tárgyilagosságát méltatja, ám a recenzió végén röviden az aktuális magyar helyzetre is reagál a művel kapcsolatban: „Igen hasznos és jó könyv, értelmes, világos előadása remélhetőleg segít majd eloszlatni azt a ködöt, amelyet oly sok költséggel telepítettek újabban Magyarország fölé.”⁷⁰⁹ A cikkből nem derül ki egészen pontosan, hogy Fábíán ezzel a megjegyzésével vajon mire utalhat, de valószínű, hogy a náci eszmék térhódítására akart célozni, és remélte, a salazari állammodell sikeres alternatívaként tud majd jelentkezni ezzel szemben.

Ne connaissant pas votre belle langue, je regrette vivement ne pouvoir pas apprecier bien votre livre que, je suis sure, est inspiré en un étude attentif et sérieux.

En vous remerciant tres sincerement de votre si aimable offre et de l'intelligent effort que vous avez consacré a mon pays, je vous prie d'agréer, Monsieur, l'expression de mes sentiments de haute consideration.

[...] Salazar. Idézi: Frenyó: *Egy magyar...* 56.

⁷⁰⁷ Uo. 44.

⁷⁰⁸ Fábíán István: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Vigilia*, 1939. március. 225.

⁷⁰⁹ Uo. 225.

A Mihelics hátszágának számító *Nemzeti Ujság*ban a korábban Giesswein Sándor keresztényszocialista mozgalmát is megjárt, újságíróként és az Országos Szociálpolitikai Intézet főtitkáráként is dolgozó, majd a zsidók mentésében is részt vevő, szintén haladó katolikus Dr. Cavallier József kritikájában⁷¹⁰ szintén dicséri Mihelics tárgyilagosságát, illetve lelkiismeretességét, és Portugáliával kapcsolatban két vonást tart igazán fontosnak: a korporációs elvet,⁷¹¹ valamint azt, hogy Salazar rendszere „keresztény demokrácia”, vagyis „az állam fölött álló keresztény értékrend gyakorlati levezetése”.⁷¹² Mindezek tükrében ő is úgy gondolja, hogy az *Új Portugáliából* megismerhető rendszer mindenképp nagyobb figyelmet kellene, hogy érdemljen Magyarországon:

...e könyv tényekkel megalapozott felelet [nyújt] arra a kérdésre, *fel lehet-e építeni a keresztény rendi államot és mekkora eredménnyel*. Nekem az a meggyőződés, hogy mindaz igaz és való, amit Mihelics Vid ebben a remek művében a bizonyítékok hosszú sorával élénk tár, következésképpen a mai Portugália minden tekintetben megérdemli, hogy a legnagyobb figyelemmel forduljunk feléje.⁷¹³

Hasonló hangvételben íródott a Magyarországon megjelenő német nyelvű napilap, a *Pester Lloyd* Mihelics művéről megjelentetett cikke is,⁷¹⁴ amely szintén a korporatív rendszert emeli ki Portugália legfőbb erői közül, és úgy gondolja, ennek bevezetése minden más nép számára sok haszonnal kecsegtetne:

Rendkívül érdekes a *termelés megszervezéséről* szóló fejezet, illetve legfőképpen a *korporációk rendszeréről* szóló leírás. Az utóbbi években az összes európai országban sok szó esett az új társadalmi és gazdasági rendről. Mihelics munkájának elolvasása után az embernek az a benyomása, hogy az emberek *minden országban sokkal messzebbre jutottak volna, ha Salazar megoldását pontosan ismerték, és tanulmányozták volna*.⁷¹⁵

A cikk szerzője ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a magyar olvasóközönség számára pedig különösen tanulságos lehet a könyv elolvasása: „Az ember akár azt is mondhatná, hogy ennek

⁷¹⁰ Dr. Cavallier József: Mit alkotott Salazar? Mihelics Vid könyve az új Portugáliáról. *Nemzeti Ujság*, 1939. február 12. 11–12.

⁷¹¹ „Mindaz, amit a korporatív-rendszer kialakulásáról olvashatunk, azt a benyomást kelti, hogy ez a berendezkedés nagyon is életképes Portugáliában.” Uo. 12.

⁷¹² Uo. 11.

⁷¹³ Uo. 11.

⁷¹⁴ I. B.: „O Estado Novo“ – Das neue Portugal. Mihelics Vid: Az új Portugália (Franklin Társulat). *Pester Lloyd*, 1939. október 15. 10.

⁷¹⁵ Sehr interessant ist das Kapitel über die *Organisation der Produktion* und vor allem die Schilderung des *Systems der Korporationen*. Es ist in den letzten Jahren in allen Ländern Europas viel über eine neue gesellschaftliche und wirtschaftliche Ordnung gesprochen worden. Nach dem Lesen des Werkes Mihelics' hat man den Eindruck, daß man *in jedem Land viel weiter gekommen wäre, hätte man die Methode Salazars genau gekannt und studiert*. L. uo. 10.

a könyvnek a külön értéke a vonzerejében rejlik, minél fogva minden magyar számára rendkívül érdekes.”⁷¹⁶

Szintén a méltató cikkek közé sorolható Nyisztor Zoltánnak a *Magyar Kultúra* hasábjain megjelent írása is,⁷¹⁷ amely ugyancsak pozitívan fogadja, hogy Mihelicsnek „nem csak az a célja, hogy Portugáliát, mint a világ talán legérdekesebb politikai és társadalmi rendszerváltozásának a hordozóját bemutassa, hanem [...], hogy példát mutasson a magyar kibontakozás számára”, mivel a könyvében vázolt elképzelések alapján „irányt meríthetünk a ma politikai életének zűrzavaros hullámaihoz”.⁷¹⁸ Mindazonáltal Nyisztor leginkább azt tartja kiemelésre méltónak a salazari rendszerrel kapcsolatban, hogy az ottani berendezkedés alapját a keresztény tanítás adja:

Hazai viszonylatban is nem ártana megjegyezni, hogy bizony Portugália az egyetlen olyan állam, ahol a keresztény politika valóban nagyot és példaadót alkotott. Ahol a kereszténység nem lett jelszó és kurzus, hanem kovász, mely az államéletet, törvényeket és intézményeket átjárta. Talán Salazar beszél a legkevésbé Európában államférfiai közül a kereszténységről, de legtöbbet tesz annak érdekében.⁷¹⁹

Az utolsó méltató cikk a *Pesti Napló* hasábjain jelent meg,⁷²⁰ cikkírója pedig nem kíván érdemben foglalkozni a művel, mivel ahogy ő is bevallja: „nem ismerjük eléggé a portugál helyzetet ahhoz, hogy bizonyos állítások megerősítésére vagy cáfolatára vállalkoznánk”.⁷²¹ Mindazonáltal végső tanulságként ez a recenzió is azt vonja le, hogy Portugália sikerében minden bizonynyal nagy szerepet játszottak a keresztényi alapok:

Kétségtelen, hogy tíz évvel ezelőthöz viszonyítva, Portugália belső ereje, gazdasági helyzetének szilárdsága, nemzetközi tekintélye megsokszorozódott. Bizonyítékaul annak, hogy józansággal, becsületes akarással és emberies szeretettel, keresztényi – de *igazi keresztényi* – humanitással nagyot lehet alkotni.⁷²²

Nem minden cikkíró volt azonban annyira kritikátlan és elfogadó *Az új Portugáliával* kapcsolatban, mint a fenti szerzők. Ez igaz Barankovics Istvánra – a kereszténydemokrata gondolat egyik legnagyobb magyarországi propagálójára – is, aki a békés reformok mellett és náci eszmék térhódításával szemben fellépő *Az Ország Útja* című folyóiratban terjedelmes recenziót írt

⁷¹⁶ „Ein besonderer Wert, man wollte beinahe sagen, Reiz dieses Buches über Portugal besteht darin, da es für einen jeden Ungarn außerordentlich aufsehlreich ist.” L. uo. 10.

⁷¹⁷ Nyisztor Zoltán: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Magyar Kultúra*, 1939/7. 215–216.

⁷¹⁸ Uo. 216.

⁷¹⁹ Uo. 216.

⁷²⁰ B. I.: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Pesti Napló*, 1939. május 21. 37.

⁷²¹ Uo. 37.

⁷²² Uo. 37.

Mihelics művéről.⁷²³ A könyvet alapvetően ő is hiánypótlónak tartotta, mivel a liberalizmus válságával bekövetkező útkeresés során az emberek érdeklődése természetesen az ezt felváltani igyekvő külföldi rendszerek felé fordult, ám legtöbbjük csak felületes ismeretekre tett szert ezekkel kapcsolatban. Ez igaz a fasizmus és a hitlerizmus, de a katolikus társadalomelmélet gyakorlati megvalósulásának esetében is:

A keresztény társadalombölcselet és társadalompolitika korszerű megfogalmazásának útmutatóiról, a vonatkozó pápai enciklikákról sincsenek szélesebb köröknek tisztult fogalmai, de a legkevésbé, mondhatni semmit sem tudunk arról a kísérletről, amelyből pedig a legtöbb gyakorlati okulást meríthetnénk.⁷²⁴

Mihelics műve tehát hiánypótló, de ennek ellenére a recenzensek közül Barankovics elsőként világít rá: „[a könyv hiánypótló] annak ellenére is, hogy Salazar műve iránt érzett bensőséges rokonszenve minden sorát szinte az érzelmi érdekltség melegével fűti át”.⁷²⁵ A cikkíró alapvetően rokonszenvez Salazar személyével, az általa elért eredményekkel, illetve az organikus társadalomszemléleten alapuló társadalom kiépítésével is, és leszögezi: „Teljesítménye és szándékainak, valamint elvi fõszempontjainak igazsága iránti elismerésünket akkor sem tagadhatjuk meg, ha rendszerének egyes hibái, bizonyos cselekedeteinek helytelensége és egyes megoldásainak célszerűtlensége előtt szemet húnyni nem is vagyunk hajlandók.”⁷²⁶

Az egyik legfőbb problémát Barankovics így foglalja össze:

Egészében véve, a portugál korporatív szervezkedés célja az ember jogainak, gazdasági, szociális és erkölcsi jogainak az önkormányzati egyesülések által való hatályosabb védelmét szolgálja; természetesen könnyen elfajulhat e rendszer a kasztérdek oly önző szolgájává, amely az egyén és a köz érdekét is súlyosan sérti. Ebben rejlik veszedelme; s e veszedelmet egy másik, könnyen veszélyessé válható eszközzel véli kiküszöbölni Salazar is, – legalábbis rendszeréből kiolvashatóan – nevezetesen az államban a tekintélyelv túlsúlyra juttatásával.⁷²⁷

Tehát a korporációk megszervezésében rejlő veszélyt, vagyis hogy ezek létrejötte után egy-egy csoport érdekérvényesítő képessége túlzott mértékben megnövekedhet, Salazar az államhatalom megerősítésével próbálta kiegyensúlyozni. Ezzel alapvetően Barankovicsnak nincs is baja; szerinte a gond inkább az, hogy a salazari rendszer elvétette a szabadság és tekintély közötti helyes arányokat:

⁷²³ Barankovics István: Az új Portugália. *Az Ország Útja*, 1939/4. 248–253.

⁷²⁴ Uo. 248.

⁷²⁵ Uo. 248.

⁷²⁶ Uo. 249.

⁷²⁷ Uo. 252.

A portugál állam alkotmánya azt mutatja, hogy – minden helyes elvi álláspont ellenére – a tekintély érdekében de facto nem őrizhették meg a szabadság és tekintély amaz egyensúlyát, amely a legtöbb valószínűséggel lehetetleníti a két egyensúlyozottnak bármelyikével való visszaélést.⁷²⁸

Ezek után tételesen is felsorolja, hogy szerinte mely esetekben vet fel kérdéseket a tekintélyi elv túlsúlyra jutása: az államfő független a parlamenttől; a kormány nem felelős a nemzetgyűlésnek; a kormányfő rendeleteket adhat ki; a miniszterek nem jelennek meg a nemzetgyűlésben; a nemzetgyűlésnek nincsen „költség-összeállítási” joga, csupán a költségvetés irányelveinek tekintetében határozhat; képviselők nem kezdeményezhetnek olyan törvényt, amely a kiadásokat szaporítaná, vagy a bevételeket csökkentené; ráadásul a nemzetgyűlés általában véve felhatalmazza a kormányt arra, hogy az rendeleti törvényeket bocsásson ki. Mindehhez Barankovics később még ezt is hozzáteszi:

Az új portugál államra legjellemzőbb elvi magatartás, melynek számtalan gyakorlati megnyilatkozása közül már többre rá is mutattunk, hogy *nem vallja az államhatalmak szétválasztásának klasszikus tanítását, ettől a tekintélyi elvnek megfelelően eltér, egységesíti s a végrehajtó hatalomnak csaknem uralgó befolyást biztosít.*⁷²⁹

Barankovics tehát igen jó érzékkel mutatott rá azokra a pontokra, melyekből kiindulva Salazar maga alá tudta rendezni az egész politikai rendszert.

Hasonlóan biztos kézzel világít rá a szabadságjogok korlátozásának bizonyos problémáira is:

Az új portugál alkotmány ugyan biztosítja a polgárok (családfők) részvételi jogát a politikai közakarat kinyilvánításában, – de *hiányzik belőle a gondolatközlési szabadság, a tanítási, egyesülési és gyülekezési szabadság* helyes mértékének komolyan vehető biztosítása. Ezen a ponton a salazári rendszer is – a gyakorlatban mindenesetre – a parancsuralmi kelléktárhoz nyúl.⁷³⁰

Ezen kívül problémát lát abban is, hogy Portugáliában gyakorlatilag tilos bármilyen politikai pártot szervezni. Mihelictől eltérően szerinte a Nemzeti Unió igenis az egypártrendszerbe való átmenetet vetíti előre:

[pártok helyett] ellenben van egy *Nemzeti Egység* nevű szervezet, mely politikai pártváltat tagadja, viszont legfontosabb teendője *a nemzetgyűlési képviselőjelöltek lajstromának előterjesztése*. Igaz, hogy bárki terjeszthet lajstromot, a gyakorlatban azonban ez csak kendőzése a valóságos egypártrendszernek. Népgyűléseket például csak a Nemzeti Egység tarthat. Emellett „lapokat, folyóiratokat és röpiratokat bocsájt ki, ünnepélyeket rendez”. Elnöke a miniszterelnök. Csábító, sőt kísértő példa...⁷³¹

---

⁷²⁸ Uo. 252.

⁷²⁹ Uo. 252.

⁷³⁰ Uo. 252.

⁷³¹ Uo. 252.

Mindezek után levonja a következtetést: az, hogy a salazarizmus eddig még nem fajult totális diktatúrává, csakis Salazar személyének, nem pedig magának a rendszer intézménystruktúrájának köszönhető:

Hogy személyes és totális diktatúrává nem fajult ebben igen kis részük van a totális diktatúrát gátló vagy lehetetlenítő *intézményes* biztosítékoknak, de *oroszlánrész* esik Salazar eszményi erkölcsi meggyőződésére, mely számára minden tilalomnál szigorúbb és erősebb gátakat emel a hatalomnak egyébként könnyen lehetséges, gátlástalan használata elé. Kétségtelennek tartom – éppen Salazar világnézetének ismeretében –, hogy diktatúrájának nem egy veszélyes elemét lelkiismerete csakis azért hagyta helyben, mert valóban rendkívüli mélységekből kellett hazáját felemelnie.⁷³²

Salazart tehát felmenti, mindazonáltal – mivel világos, hogy a rendszer sikere az ő személyén múlik, és éppen ezért az egész berendezkedés jövőbeli sikere még igen kétséges – úgy gondolja, a salazari organikus társadalom Magyarországon adaptálhatatlan: „Mégis: mivel a salazári alkotásnak és sikernek döntő eleme Salazar személyisége, műve szememben inkább nagyszerű kísérlet, melynek kipróbált igazságait hasznosítanunk kell – mint példa, melyet kisebb-nagyobb változtatásokkal másolhatnánk...”⁷³³

Az *Új Portugália* állításait más, inkább közgazdasági szempontok alapján vizsgálja a *Nép-szavába*, a *Szocializmusba*, a *Szép Szóba*, a *Jelenkorba*, és a *Magyar Fórumba* is gyakran publikáló közgazdasági szakírónak, Major Róbertnek a *Közgazdasági Szemlében* megjelent cikke.⁷³⁴ Szerinte miközben Salazar újszerű, az egyéniség és a kollektivitás elveit összehangoló hivatásrendi szervezetbe kívánja összefogni nemzete erőit, a hatalmát nem használja fel arra, hogy a gazdaság területén is valamifajta egyedi rendszert indítson útjára, sőt éppen ellenkezőleg, a közgazdaság, a pénzügyek és a valutapolitika terén is inkább hagyományos elveket próbál érvényre juttatni (ami egyébként, tegyük hozzá, nem mond ellent a Mihelics könyvében megfogalmazott állításoknak). Salazar az ország kaotikus gazdasági életének rendbetétele során a klasszikus közgazdaság módszerei közül válogatott: fel kellett emelnie a rendes bevételeket a rendes kiadások színvonalára, illetve le kellett szállítania a kiadásokat a bevételek szintjére, majd ezt követően meg kellett állítania a bankóprést, illetve adócsökkentéssel kellett felélesztenie a vállalkozói kedvet. Azt, hogy ez a módszer, vagy a korszakban jellegzetes gazdaság-élénkítő, inflációs megoldások jelentik-e a hatékonyabb választ a kor kihívásaira, a szerző nem

---

⁷³² Uo. 253.

⁷³³ Uo. 253.

⁷³⁴ Major Róbert: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Közgazdasági Szemle*, 1939/3–4. 320–323.

kívánja eldönteni, mindenesetre tiszteletreméltónak tartja azt az önmérsékletet, amelyet Salazar a gazdasági intézkedések területén tanúsított:

Hogy Salazar pénzügyi politikája, amelyet divatos szóhasználatlal nevezhetnénk deflációs-nak is [...] a helyesebb-e, vagy pedig az-e, amelyet más országokban követtek, azzal ilyen röviden nem foglalkozhatunk, de mindenképp tiszteletreméltó az a népszerűség-hajhásztól mentes nyíltság és közvetlenség, amellyel Salazar elveit mindig hangoztatta és az a mérséklet, amelyet a teljhatalom birtokában is a kockázatos kísérletekkel szemben mindig tanúsított és amelyeknél fogva megvonta a közhatalom, vagyis saját maga beavatkozásának határát, hangsúlyozva, hogy a magánéletnek minden vonatkozásban vannak területei, így a gazdaságokban is, ahol a közhatalomnak normális időkben szava nincs.⁷³⁵

A szerző azonban egy dolgot határozottan leszögez: Portugália nem szolgálhat követendő példaként Magyarország számára.

Meg kell azonban még végezetül jegyeznünk azt, hogy bármily tárgyilagos is igyekszik lenni fejtegetéseiben Mihelics, végső következtetéseit mégis bizonyos fenntartással kell fogadni. A szerző kivezető utat keres a mai társadalmi és erkölcsi káoszhoz és – ha nem is mondja, hogy a portugál hivatásrendiség, és az azt átfűző szellem a panacea – úgy véli, hogy a jó irányhoz ők állnak a legközelebb. E részt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy egyrészt a gazdasági fejlődés az utolsó évtizedben Portugáliában sem egyenletes s egyes fontos ágazatokban még most is stagnálás van, másrészt alig lehet követendő példának odaállítani azt az országot, amely minden dicséretes erőfeszítés dacára gazdaságilag még mindig kb. az utolsó helyen áll Európában. Végül kérdéses marad, hogy a nyilvánvaló portugál eredmények az új (vagy legalábbis újnak nevezett) társadalmi renddel szoros kapcsolatban állnak-e? Az eredmények, a klasszikus pénzügypolitikára való törekvés folytán már akkor mutatkoztak, amikor az új rend kiépítéséhez még hozzá sem fogtak, viszont kétségkívül lehetséges, hogy ez hozzájárult a sikerek maradandóbb voltához.⁷³⁶

Vagyis Major szkepticizmusa két okra vezethető vissza: Portugália az állítólagos „portugál csoda” ellenére gazdaságilag még mindig sereghajtónak számít Európában, másrészt pedig szerte semmi sem támasztja alá, hogy az eddigi eredmények kapcsolatban lennének az éppen kiépülőben levő új társadalmi renddel.

Érdekes, hogy az inkább baloldali-demokrata beállítottságú, a náci-fasiszta ideológiák térnyerését mindig hevesen ellenző *Szép Szó* (amelyet aztán 1939-ben be is szüntettek)⁷³⁷ ugyancsak nem foglal egyértelműen állást Mihelics műve és ennek kapcsán a salazari berendezkedés ellen.⁷³⁸ Sőt magáról a szerzőről, és annak korábbi megnyilatkozásairól igencsak méltatóan szól a lapban megjelent cikk, felemlítve, hogy évekkel korábban Mihelicsnek volt bátorsága az

⁷³⁵ Uo. 321.

⁷³⁶ Uo. 322.

⁷³⁷ Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 221–222.

⁷³⁸ Gáspár Zoltán: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Szép Szó*, 1939/8. 75. Gáspár Zoltán a *Délmagyarország*, 1937-től pedig a *Szép Szó* baloldali kötődésű újságírója volt.

egyke-kérdésben a probléma valódi okaira rámutatni. A cikk szerzője szerint mindennek ellenére az egyke kérdés elfogulatlan vizsgálata továbbra is tabutéma a jobboldalon, ám a dolognak azért volt egy minimális pozitív hozadéka is:

...de legalább más kérdésekben kezdik belátni az ódivatú reakciók, hogy a baloldal nálunk semmi olyasmit nem hirdetett és követelt, ami Nyugaton (vagyis a Rajnától nyugatra) nem számítana tisztes konzervativizmusnak. Mihelics könyvét úgy is felfoghatjuk, mint ennek a kései józanságnak idejekorán való megmutatkozását más irányban; őszintén kívánjuk, hogy legyen is foganatja. A totalitárius rendszerek felé való sunyítás idején Mihelics Salazar új Portugáliájába ment tapasztalatokat gyűjteni, egy mérsékeltnek nevezhető irányban való tájékozódás kedvéért.⁷³⁹

Tehát Mihelics a portugál politikai rendszer irányába történő tájékozódásával a *Szép Szó* körének rokonszenvét is elnyeri, mivel abban az időszakban, amikor a jobboldali értelmiség egy jelentős része egyre inkább a totalitárius rendszerek felé kezd húzni, ő kellő józanságot tanúsítva inkább egy mérsékeltabb irányzat felé tájékozódik.

A portugál rendszert a cikk szerzője nem látja az ördögtől valónak, sőt az adott körülményeket tekintetbe véve ez tűnik számára a legkisebb rossznak: „[a Mihelics által felhalmozott anyagból] az tűnik ki, hogy a rosszban való óriási és napról-napra gyarapodó választék között még mindig ez a legkisebb rossz”.⁷⁴⁰ Ennek oka az, hogy úgy tűnik, Salazar még

a fasiszta társadalombölcselet ideológiai halandzsája közben is megőrzött bizonyos mérséklő józanságot, amely itt-ott nemcsak az alkotmányszövegek betűjében, de az intézmények működésében is megnyilatkozik. Bizonyosnak látszik, hogy személy szerint aránylag neki van a legkevesebb része abban, ami a hasonló államrendeket építő politikai tevékenységből elkerülhetetlenül következik.⁷⁴¹

Vagyis a portugál rendszer a korra jellemző tekintélyuralmi berendezkedések közül még mindig a legelfogadhatóbbnak tekinthető, amiben a cikk írója szerint is fontos szerepe van Salazar önmérsékletének.

---

⁷³⁹ Uo. 75.

⁷⁴⁰ Uo. 75.

⁷⁴¹ Uo. 75.

Az ugyancsak 1939-ben betiltott, a polgári radikális politikai ideológiát védelmező *Századunk*⁷⁴² szintén nem veti el teljes mértékben a salazari berendezkedést, jóllehet sok ponton kritikát gyakorol felette.⁷⁴³ Elismeri Salazar komoly reformmunkájának eredményeit, viszont a portugál fejlődés példaértékűségével szemben egy már korábban megismert érvet hoz fel:

...nehéz feladat volna követendő példának állítani más országok közvéleménye elé annak az országnak a kormányrendszerét, amely gazdasági és kulturális fejlettségben még mindig oly messze elmarad például Magyarország mögött is, hogy e szempontból aligha tekinthető európai országnak.⁷⁴⁴

A recenzió szerzője pozitívként emeli ki, hogy Mihelics a „szabadság és kötöttség mai világháborújában”⁷⁴⁵ nem áll a totális elnyomás pártjára, hanem egy olyan rendszer irányába tájékozódik, amely megpróbálja összeegyeztetni az individualizmusnak és a kollektívizmusnak, illetve a szabadságnak és a rendnek egymástól konvergáló erőit. Érdekes, hogy a cikket jegyző M. R. hiányolja a könyvből a portugál abszolutizmus egyik legfontosabb alakjának, annak a Pombal márkinak a részletesebb bemutatását, akit igen pozitív személyiséggé értékel, és még Salazzal is párhuzamba állít:

Pedig Salazzának a szerző által idézett eszmétörvényeiből ugyanaz a bölcs és humánus igyekezet világlik ki, amely részben Pombal kormányzatát is jellemezte: annak a belátása, hogy a portugál nép valóban még nem elég érett és művelt ahhoz, hogy szabadon, önmaga kormányozza magát, hanem egy tekintélyi, a népkedély hullámzásaitól, ál-parlamentáris *kotériák* viaskodásaitól meg nem rázott kormányzatnak kell előkészítenie a gazdasági fejlettségnek és a kultúrának azt a fokát, amelyben a politikai szabadságjogoknak is automatikusan meg kell valósulniuk.⁷⁴⁶

A furcsa az érvelésben az, hogy a cikk írója polgári radikális létére elfogadhatónak tartja a salazari rendszer azon premisszáját, mely szerint a portugálok még nem elég felnőttek önmaguk kormányzásához és ezért megengedhető, hogy legyen egy olyan tekintélyi kormányzat, amelyik az országot arra a fejlettségi fokra emeli, ahol már – a szerző szerint – a politikai szabadságjogok is maguktól megvalósulnak. Az, hogy a rendszer méltányolja az egyéni életnek azokat a területeit, amelyekbe az államhatalom nem avatkozhat be, a szerző szerint világosan jelzi a rendszer törekvését arra, hogy végül minden polgár tökéletesen élvezhesse e szabadságjogokat. M. R. szerint ennek a hozzáállásnak köszönhetőek a rendszer gazdasági eredményei is:

⁷⁴² Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 160.

⁷⁴³ M. R.: Egy felvilágosult diktátor. Mihelics Vid: Az új Portugália c. művének bemutatása. *Századunk*, 1939/3. 142–144. Az M. R. monogram itt valószínűsíthetően szintén a *Közgazdasági Szemlé*be írt cikke nyomán már szóba került Major Róbert közgazdasági szakíróra utal.

⁷⁴⁴ Uo. 142.

⁷⁴⁵ Uo. 142.

⁷⁴⁶ Uo. 143.

És ami a fő: tudja, hogy az egyéneknek kell gazdálkodniuk, termelniük, az állam ennek csupán előfeltételeit biztosíthatja. Ezeknek az elveknek a közgazdaságban és közpénzügyekben való érvényesítésével érte el Salazar jelentős sikereit, amelyek a rendszer politikai stabilitását is biztosították. A közpénzügyek szanálása, a túladóztatás elkerülése, a pénzügyi stabilitásának megóvása, a közüzemek leépítése stb., még nem jelentik a gazdasági liberalizmust, még kevésbé az individualizmust, de mindenesetre közelebb állnak hozzá, mint a legtöbb más ország pénzügyi és gazdasági politikája.⁷⁴⁷

Vagyis a cikk szerzője szerint a salazari rendszer sikerét elsősorban nem a társadalom hivatásrendi átalakulásának köszönheti, hanem annak, hogy megindult a gazdaság liberalizálásának útján: „Éppen ezért Salazar sikereit, – amelyeket persze nem szabad túlbecsülni, szerintem [...] elsősorban annak köszönheti, hogy a gazdaság terén egy lépést tett a szabadság felé és csak másodsorban annak, hogy hivatásrendi szervezetbe igyekszik beleépíteni országának társadalmát.”⁷⁴⁸

Az írás végkicsengése tehát alapvetően inkább pozitív Salazzal kapcsolatban, főleg, amikor azt az egyéb totalitárius és agresszív politikát gyakorló berendezkedésekkel veti össze: „[...] akárhogy áll a dolog, mindenesetre üdítő ma egy teljhatalmú kormányfőnek olyan megnyilatkozásairól olvasni, amelyek [...] nem a külső és nem is a belső ellenfelek ellen alkalmazandó erőszakra, hanem az értelemre, a klasszikus közgazdasági elvekre és a humanizmusra hivatkoznak.”⁷⁴⁹

A fentiekhez hasonló következtetésekre jut a *Debreceni Független Újság*ba, a *Szép Szó*ba, a *Népszavába*, illetve Bajcsy-Zsilinszky Endre *Szabadság* című lapjába is publikáló Nagy Tibor is. Ő Mihelics művét az 1939 és 1944 között megjelenő, Katona Jenő szerkesztésében a *Korunk Szava* örökségét továbbvinni kívánó, németellenes és katolikus *Jelenkor* hasábjain mutatta be.⁷⁵⁰ Bevallja, számára kellemes csalódás volt a könyv, amelyet korábbi tapasztalatai alapján eleinte inkább hamis propagandának képzelt:

A *Korunk Szava* hasábjain nem egy vitát folytattunk Mihelics Viddel az állam szerepéről vallott felfogás körül, mivel Mihelics az etatista irányok közül a keresztény hit és a krisztusi humanizmus művelődési elveitől aránylag még a legkevésbé távol álló úgynevezett hivatásrendiség, korporatív társadalmi szerkezetű állam frazeológiájával igyekezett összhangba hozni a közismert államtalitárius felfogást. Némi bizalmatlansággal fogadtuk Mihelics Portugália-könyvét is. Salazar beállításában jóhiszemű, de hamis igazságú propagandát sejtettünk.⁷⁵¹

---

⁷⁴⁷ Uo. 143.

⁷⁴⁸ Uo. 144.

⁷⁴⁹ Uo. 144.

⁷⁵⁰ Nagy Tibor: Salazar avagy a portugál diktatúra. *Jelenkor*, 1940/14. 10.

⁷⁵¹ Uo. 10.

Mindennek ellenére Nagy is úgy véli, hogy a portugál „csodában” nincsen semmi csodálatos, mivel Salazar ennek felépítése során egy igencsak régi „tudományos, társadalmi s közgazdasági igazságaxiómából indult ki”,⁷⁵² nevezetesen abból, hogy az állam semmiféle módon nem kíván semmilyen magánvállalkozás finanszírozásában részt venni. Nagy szerint ebből a szempontból vizsgálva a salazari diktatúra nemhogy az egyéb totalitárius rendszerekkel, de még a korszak „demokratikusnak” mondott berendezkedéseivel szemben is megállja a helyét:

Igazában nem is reform ez a „reform”. A Mihelics által idézett szép Salazar-mondatok: a körül, hogy az állam maga ne gazdálkodjék, hanem csak intézményes törvényes úton biztosítsa a közhasznú egyéni és egyéncsoporti képességek gazdaságos érvényét, továbbá, hogy az adók ne büntessék a szorgalmat, munkát, vállalkozást, hanem lehetőleg inkább szaporítsák a tőkemennyiséget stb., azt igazolják, mintha a jeles nemzetgazdász államférfiú maga sem kívánt volna reformer lenni. Mintha országát éppen azáltal segítette volna előbbre, hogy nagyon sokban visszatért a napjainkban sokak által és legtöbbször igen méltatlanul elítélt, sőt el is temetett klasszikus közgazdászok igazságos axiómáihoz. Ebben pedig Salazar „diktatúrája” nemcsak a többi diktatúráktól különbözik, hanem a ma „demokratikus”-nak nevezett államkormányzatok tekintélyesebb példáitól is. Az új portugál rendszer ugyan lényegében diktatúra, amiben még fontosabb elem a sajtó- és a bírálati szabadság hiánya, mint a kormánynak a parlamenttel szemben való felelőtlensége, pénzügyi politikában azonban annyira sem hasonlítható a mai diktatúrák államok (államszocialista, államkapitalista stb. jelszavú) módszereihez, mint Rooseveltnél New-Deal-jé.⁷⁵³

Viszont azt Nagy is erősen kétségesnek tartja, hogy a salazari rendszer sikere a kiépülő korporatív rendszernek tulajdonítható-e, mivel szerinte máshol is lehet találni korporatív jellegű államokat, ám azok fejlődése korántsem volt annyira példaértékű, mint Portugáliáé:

Az pedig kétséges, hogy az új Portugália korporációs rendszerének van-e oly jelentős szerepe Salazar államkormányzati módszereinek viszonylagos megszilárdulásában, mint a már említett gazdasági szempontok érvényesítésének? Találunk ilyen korporációs kísérletű államokat és pártokat másutt is: Salazarétól merőben elütő gazdaságpolitikai módszerekkel és eszközökkel azonban egyáltalában nem vagy kevésbé jelentenek tanulságosabb példát, mint az új Portugália.⁷⁵⁴

Salazar rendszeréért pedig a szerző szerint igencsak nagy hiba lenne túlzott mértékben lelkesedni, mivel annak eredendő hiányosságai vannak. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a salazarizmus ideológiája sem menekülhet attól, hogy a marxi tézisekből táplálkozzon, és ezáltal ez sem teszi lehetővé a szabad, egyenlő jogú tagokat magába foglaló, szabad gazdálkodást serkentő fejlődést:

---

⁷⁵² Uo. 10.

⁷⁵³ Uo. 10.

⁷⁵⁴ Uo. 10.

Az új portugál rendszer még marxizmusellenes jelszavakkal is a marxisztikus ideológia és terminológia szerint a munka és a tőke harcának látja a szociális kérdést. S így a kérdés megoldását könnyű „leegyszerűsíteni” a munkás és a munkaadó egymáshoz való viszonyának problémájára. E felfogás a legaltruisztikusabb, sőt a legkeresztényibb erkölcsi szándék erejével is könnyen sérti az egyéni munka, vállalkozás, tőke, egyszóval a jogos magántulajdon természetes életjogát s ugyanakkor könnyen engedi meg a föld járadékértékének, az osztársadalom munkatermékeinek felelőtlen birtoklását vagy a gazdaságos fejlődést megkötő helyzárlatot: minden ember közös életterének, a Földnek helyenkénti kiváltságos emberek és csoportok által való felelőtlen elzárását.⁷⁵⁵

Az eddig ismertetett recenziók, reflexiók közös vonása, hogy egyik se vetette el teljesen a salazari megoldást, mindegyik talált benne olyan elemeket, amelyeket megszívelendőnek tartott. Akadt azonban néhány olyan írás is, amely az új portugál állam- és társadalomszervezetet minden részletét tekintve elvetendőnek tartotta. Az egyik ilyen cikk az *Esti Kurir*-ban jelent meg Dr. Horváth Béla tollából, aki érdekes módon épp a keresztény teológia tételei alapján igyekezett megcáfolni a Mihelics által ismertetett modell helyességét.⁷⁵⁶

A szerző ugyan elismeri, hogy Mihelics „a tekintélyi elv és a demokrácia küzdelmében őszinte lélekkel hirdeti a rendi államot, melynek keresztény alapjait sok hozzáértéssel igyekszik megállapítani”,⁷⁵⁷ ugyanakkor hozzáteszi: sajnálatos módon a Portugáliát megjárt tudós ezt a célját nem éri el, mivel „adatai és tudósításai most már végként csak arról győznek meg [ti. Horváthot], hogy az államról szóló keresztény tanítást a »rendi állam« mai változatai nem valószínűsítják meg”.⁷⁵⁸

Horváth alapvetően tévesnek tartja azt a – Mihelics szerint a portugál új államszervezetnek is keretet adó – alapelvet, mely szerint az eszményi keresztény államban a polgár az államért, az állam pedig az emberért van:

Minthogy a szerző a rendi államhoz keresztény alapvetést keres, ezért utalok Aquinói Szt. Tamásra, aki határozottan állítja (De regimine principum), hogy az ember *semmiképpen* sem lehet az államért, a közösségért, vagy a fajért, hanem igenis csak az állam van az egyénért. [...] Az embert nem lehet alárendelni (Homo est non ordinatur), mondja ugyancsak Szt. Tamás – semmiféle földi üdvösségnek.⁷⁵⁹

---

⁷⁵⁵ Uo. 10.

⁷⁵⁶ Horváth Béla: Dr. Mihelics Vid: Az új Portugália. *Esti Kurir*, 1939. január 15. 6. Horváth Béla katolikus, németellenes újságíró volt, aki épp úgy részt vett a katolikus *Vigilia*, akárcsak a József Attila és Ignó Pál szerkesztésében megjelenő *Szép Szó* alapításában is. A liberális, radikális *Esti Kurir*-nak 1937 és 1941 között irodalmi szerkesztője volt.

⁷⁵⁷ Uo. 6.

⁷⁵⁸ Uo. 6.

⁷⁵⁹ Uo. 6.

A fő probléma Horváth szerint az, hogy a korabeli tekintélyi államok, sőt még a Mihelics által oly nagyra tartott rendi állam is helytelenül jelöli meg a keresztény ember célját, és ezért mind rossz előfeltevésből kiindulva építik fel államszervezetüket:

Az ember (a keresztény) élete célja nem a földi boldogulás, nem a földi üdvösség. A földi javak csak segítői lehetnek a léleknek, hogy a mennybeli javakat megszerezze. Az új államelméletek azonban újabb megváltást hirdetnek, nagy építkezésekkel és zeneszóval, és az ember életének célját ebben a földi közösségben, ebben a földi szervezetben jelölik meg [...] ⁷⁶⁰

Mindennek a helytelen hozzáállásnak Horváth szerint hosszú távon csak egyetlen eredménye lehet, ez pedig nem más, mint az elnyomás, az emberek szabadságának eltiprása. ⁷⁶¹ Az egyháznak pedig nem lehet célja, hogy egy portugálhoz hasonló államszervezet kiépítésében segítséget nyújtson, mert ennek céljai eltérnek az övétől. Horváth szerint egyébként hamarosan Mihelics is be fogja látni, hogy hiba volt a salazari állam prókátorává szegődnie: „Bizonyos vagyok abban, hogy korunk, »a kísérletek kora« után a jeles szerző is még pontosabban látja majd a keresztény szabadság kiváló és heves védelmezésének szükségét.” ⁷⁶²

Teljesen más elvi alapállásból kiindulva fogalmazta meg kritikáját az Országgyűlési Könyvtár munkatársa és későbbi főigazgatója, a számos társadalomtudományi tanulmányt író Trócsányi György, aki Mihelics művét a *Társadalomtudomány* hasábjain elemezte. ⁷⁶³ Trócsányi szerint az a probléma, hogy Mihelics könyvében bizonyítani kívánta: a kor „történeti valóságában” lehetséges a keresztény rendi állam megvalósítása, viszont ehhez mindenképp szükség van a parlamentarizmust eltörlő, erős, központosított államrendszerre. Trócsányi szerint viszont Mihelicsnek e folyamat a szükségességéről egyáltalán nem sikerült meggyőznie az olvasóit, ráadásul az Ibériai-félszigetet megjáró szerző azt sem mutatta meg pontosan, hogy a két ország között milyen olyan jellegű hasonlóságok vannak, amelyek alapján a portugál eredményeket Magyarországon is sikerrel lehetne kamatoztatni:

Ha azonban magának a rendszernek tanulságait, mint megszívlelendőket kívánja a magyar közönség figyelmébe ajánlani, úgy kötelessége bizonyítani, hogy a portugál viszonyokhoz hasonló, vagy azokkal azonos helyzet áll fenn nálunk. Ez persze nem sikerülhetett volna, valamint az sem, hogy a korporatív megoldás – s a negatív „diktatúra” – az egyetlen járható út. Ellenkezőleg: ez a könyv arról győző meg, hogy az átvételre érdemes reformok és intézkedések parlamentáris kormányforma mellett is keresztülvihetőek, vagy mondjuk inkább azt, hogy mi nem csak a jogi folytonosságra helyezzük a súlyt, mint a portugál államcsíny megszervezői, hanem ragaszkodunk alkotmányunk folytonosságához is. ⁷⁶⁴

---

⁷⁶⁰ Uo. 6.

⁷⁶¹ Uo. 6.

⁷⁶² Uo. 6.

⁷⁶³ Trócsányi György: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Társadalomtudomány*, 1939/1–3. 113–117.

⁷⁶⁴ Uo. 116.

A fent bemutatott cikkek alapján jól látszik, hogy a magyar értelmiség jelentős része alapvetően nem talált különösebb kivetnivalót a Portugál állam hivatásrendi fejlődésében. Legtöbbjük úgy gondolta, lehetne mit tanulni Salazar egyes reformjaiból, noha arról már megoszlottak a vélemények, hogy pontosan mely intézkedéseket tartották megszívlelendőnek. A portugál Új Állam által elért sikerek okait illetően is eltért az egyes cikkírók véleménye. Sokan megkérdőjelezték, hogy ezek tényleg a hivatásrendi fejlődéssel vannak-e kapcsolatban, a legtöbbben pedig ez utóbbi iránt nem is lelkesedtek olyan hevesen, mint ahogy azt Mihelics tette a könyvében. A rendszer elnyomó, szabadságkorlátozó intézkedései, valamint az a folyamat, melynek során a hatalom egyre erőteljesebben Salazar kezében összpontosult, csak igen kevesekből váltottak ki komolyabb ellenérzést. Sőt, sokan úgy tekintettek a portugál modellre, mint ami jó alternatívája lehet az Európa-szerte egyre erősödő totalitárius berendezkedéseknek, legalábbis abban az esetben, ha ez az irány végül Magyarország számára is elkerülhetetlenné válik. Ezt a fajta „kisebbik rossz” típusú hozzáállást jól kifejezi egyébként a portugáliai magyar diplomáciai képviselőt vezető Wodianer Andor véleménye is:

Megjegyzem, hogy igazán bolondok ezek a népek. Pombal óta nem voltak oly jól kormányozva, mint mos[t] Sala[z]ar alatt és még sem tudnak nyugton maradni. Pedig a diktatura, ahogy azt Sal[a]zar [...]li, igazán tűrhető. Nincsenek semmiféle színes ingek, nagy frázisok, üldözé[...] csendesesen, pause nélkül lesz csinálva. Kétségtelen, hogy az összes európai diktatorikus regime-k közül ez a legenyhébb és a legkevésbé vexatorikus.⁷⁶⁵

Mihelics Portugália iránti lelkesedése a könyv megírását követően sem hagyott alább. A témában több előadást tartott, így például a Magyar Rádióban,⁷⁶⁶ a Magyar Társadalomtudományi Társulatnál,⁷⁶⁷ illetve a közigazgatási továbbképző tanfolyamon. Ezek nagy részét – a legutolsó, tanfolyamon elmondott előadását kivéve – nem sikerült fellelnünk. Az előadás ellenben nyomtatásban is elérhető.⁷⁶⁸ A szerző ebben sok újat nem tesz hozzá a könyvében leírtakhoz: itt is bemutatja a korporatív állam működését, illetve ismerteti a korporatív rendszer felépítését és szociálpolitikai eredményeit.

⁷⁶⁵ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K 63. 225. csomó, 26. tétel. Portugália, 1937. Wodianer Andor 1937. január 21-én kelt levele.

⁷⁶⁶ Mit láttam Portugáliában? 1939. augusztus, Szép Portugália. 1943. június 7. (vö. Frenyó: *Egy magyar...* 120.).

⁷⁶⁷ Frenyó: *Egy magyar...* 120.

⁷⁶⁸ Mihelics Vid: Az új portugál szociálpolitika. Mártonffy Károly (szerk.): *Mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Állami Nyomda, Budapest, 1939. 174–181.

A fenti előadásain kívül utóbb még két olyan cikkben taglalta a portugál helyzetet, melyeket a *Nemzeti Ujság* adott közre. Az elsőben⁷⁶⁹ azt vizsgálta, hogy Salazar milyen megoldást talált a kor egyre tömegesedő társadalmának a problémájára, „milyen kapcsolatot tudott tehát létesíteni a mai ember egyéni és szociális pozíciója között”.⁷⁷⁰ Mivel Mihelics szerint Salazar olyan formákat keresett a probléma megoldására, amelyek nemcsak Portugália szükségleteivel, hanem az egész keresztény világnézettel is összhangban vannak, tanulságos lehet ezek megismerése.

A portugál államférfi a cikk szerint arra a felismerésre alapozta politikáját, hogy az állam elsődlegesen egyénekből tevődik össze, másodlagosan pedig kisebb közösségekből, melyek közül a legelső a család, tehát ezt kell támogatni: „noha igazi valóságuk, úgynevezett reális létük csak az egyéneknek van, az állam szempontjából nem az egyének, hanem a családok birnak elemi fontossággal, hiszen a családok belső egészségén, gazdasági virágzásán és szaporodási készségén fordul meg a nemzet jövője”.⁷⁷¹ Mihelics meglátása szerint eddig a következtetésig már minden olyan államférfi eljutott, aki a liberalizmustól elkanyarodva a szolidarizmus vagy az univerzalizmus irányába tért le, a „[k]ülönbség azonban köztük és Salazar között az, hogy ő [ti. Salazar] egy közjogilag is hasznosítható következtetést von le belőle. Azt nevezetesen, hogy az állam politikai irányításába csak azok igényelhetik bekapcsoltatásukat, akik családot alapítottak és tartanak fenn, vagyis családfők.”⁷⁷² Magyarán Salazar csak a családfőknek adja meg a jogot arra, hogy a nemzetgyűlésbe és a helyi közigazgatás önkormányzataiba választások útján képviselőket küldjenek. Így Mihelics szerint sikerült lecsökkenten a közjogilag egyenlősített tömeg létszámát anélkül, hogy bármelyik társadalmi réteg igazságtalanságról panaszkodhatna, mivel ez a megszorítás eltér attól a liberális megfontolásból kiinduló megszorítástól, amely a politikai egyenlőtlenséget az önállóságához, illetve az anyagi függetlenséghez kötötte. Salazarnak a fenti rendelkezés mögött meghúzódó elvi megfontolása az, hogy ha a normális – bűnözésre nem hajlamos, szélsőségektől és önzéstől mentes – emberek nagykorúvá válnak, akkor elszakadnak a saját családi tűzhelyüktől és újat alapítanak. „Ha nem így járnak el, akkor – ritka kivétellel – azért nem, mert még nem alakult ki bennük az igazi személyiség, ebben az esetben pedig nem sokat számít, hogy befolyást gyakorolhatnak-e a haza sorsára. Nagy több-

---

⁷⁶⁹ Mihelics Vid: Salazar válasza a nagytömeg politikai problémájára. *Nemzeti Ujság*, 1940. július 28. 7.

⁷⁷⁰ Uo. 7.

⁷⁷¹ Uo. 7.

⁷⁷² Uo. 7.

ségben olyanok maradnak kívül [ti. a szavazati jogon], akiknek nincs önálló erejük, sem képességük az élet önálló vállalására.”⁷⁷³ Vagyis csak azok szavazhassanak, akik – függetlenül a vagyoni státusuktól – hasznos részei egy társadalomnak, mivel részt vesznek annak reprodukciójában.

A hasznosságon alapszik a másik olyan salazari megfontolás is, amely segít korlátozni a tömegek politikában történő részvételét: „mindazok tehát, akik a nemzet számára hasznos teljesítményt végeznek, akár családfők, akár családtagok, joggal igényelhetik, hogy befolyást kapjanak a nemzeti élet nempolitikai feladatköreinek munkálására”.⁷⁷⁴ Vagyis azok számára, akik munkájuk révén válnak a társadalom hasznos részeivé, szintén biztosítani kell a beleszólást a közéletbe. Ehhez azonban egy másik szervezet – a hivatásrendi egyesületek szervezete – nyújt számukra lehetőséget. Mivel Mihelics szerint minden hivatásrendi egyesület tagjai teljes jogegyenlőség alapján választják meg azokat a személyeket, akik egyesületüket a közvetlenül felette elhelyezkedő, magasabb fokú egyesületekben képviselik, a csúcsszervekbe többszörösen megrostált személyiségek kerülnek, akikről „mértán feltehető, hogy nemcsak fel tudják ismerni a közérdeket, de figyelembe is kívánják azt venni”.⁷⁷⁵ Végeredményben Mihelics szerint „A szó nemes értelmében arisztokratikusnak is mondható ez a demokrácia, mert az egész nép legjobbjainak politikai, társadalmi és gazdasági befolyását mozdítja elő az egész nép érdekében.”⁷⁷⁶ A cikk végén röviden a magyar viszonyokra is reflektál a szerző, és megjegyzi, hogy a mezőgazdasági kamarai szervezet már nálunk is a fent bemutatott elvekre épült fel.

Az utolsó, *Nemzeti Ujság*ban megjelent cikk⁷⁷⁷ szintén Salazar politikai gondolatait népszerűsíti annak apropóján, hogy Portugáliában a propagandával foglalkozó államtitkárság kiadott egy Salazar beszédeit tartalmazó gyűjteményt.⁷⁷⁸ Az újságban megjelent írás tulajdonképpen csak néhány beszéd-részlet fordítása volt. Azonban a cikk bevezetőjében Mihelics továbbra is határozottan kiállt amellett, hogy Salazar elvei egyetemes érvényűek, és más országokban (itt a szerző valószínűleg elsősorban Magyarországra gondolt) is alkalmazhatóak: „Salazar sohasem tekintette a maga rendszerét egyetemesen alkalmazhatónak, nem is óhajtotta tehát azt mintául felajánlani más népeknek. Nem kétséges azonban, hogy az általa kifejezett és képviselt irányelvek a portugál határokon túl is figyelmet érdemelnek.”⁷⁷⁹

---

⁷⁷³ Uo. 7.

⁷⁷⁴ Uo. 7.

⁷⁷⁵ Uo. 7.

⁷⁷⁶ Uo. 7.

⁷⁷⁷ Mihelics Vid: Salazar gondolatai. *Nemzeti Ujság*, 1941. április 13. 8.

⁷⁷⁸ Salazar, António de Oliveira: *Békés forradalom*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1940. A könyvről a későbbi fejezetekben még bővebben is szó lesz.

⁷⁷⁹ Mihelics Vid: Salazar gondolatai... 8.

4. A SALAZARIZMUS MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA TELEKI PÁL KORMÁNYZATA ALATT ÉS AZ ÉRDEKLŐDÉS CSÖKKENÉSE TELEKI HALÁLA UTÁN

4.1. A SALAZARIZMUS MEGÍTÉLÉSE TELEKI KORMÁNYZATA ALATT

Az előzőekben láthattuk, hogy Mihelics Vid még az 1940–1941-es időszakban – a jelentősen megváltozott kül- és belpolitikai viszonyok közepette is – határozottan kiállt a korporatív rendszer, valamint a hivatásrendi szervezet portugál formájának népszerűsítése mellett. Ez azonban nem véletlenül volt így. Imrédy – mint utaltunk rá – kezdetben igencsak rokonszenvezett a korporatív elgondolással és annak portugál változatával, ráadásul kormányzata idején a rendszer iránt érdeklődő szakemberek az államigazgatásba is bejutottak.⁷⁸⁰ Ráadásul a kormányfő a klérussal is igyekezett megszilárdítani a kapcsolatát, és kísérletet tett a szélesebb katolikus tömegek bizalmának megnyerésére is.⁷⁸¹ erre jó lehetőséget biztosított a Szentszék ebben az időszakban tapasztalható pozitív, a közép-európai helyzetnek köszönhető hozzáállása, hiszen úgy tűnt, az újpogány áradat közepette Magyarországra, mint a történelem során nem egyszer, megint a kereszténység védőbástyájának szerepe várhat.⁷⁸² A két törekvés kezdeti összekapcsolódásának jó példája volt az 1938 májusában Budapesten megrendezett Eucharisztikus Világkongresszus. A tanácskozáson a vallási tematika mellett a politikai vetület is kitapintható volt, úgy a pápa nevében ellátogató Eugenio Pacelli, mint a magyar Serédi Jusztinián,⁷⁸³ illetve Imrédy Béla beszédében. Ez utóbbi ugyanis ekkor még „a szeretet misztériumán nyugvó család” fennsőbbrendűségét hangsúlyozta, és elutasította a *Blut und Boden* elméletét.⁷⁸⁴ A rendezvényen a kormány katolikus tagjai is részt vettek, és úgy tűnt, az egész alkalom seregszemle és tüntetés lesz a katolikus harmadik út mellett, a keleti bolsevizmus és a germán újpogányság ellenében.⁷⁸⁵

Azonban azt is tudjuk, hogy németországi útja után Imrédy – vélhetőleg ennek az útnak a hatására⁷⁸⁶ – egy új politikai irányvonalat kezdett kialakítani. 1938 szeptemberében elmondott kaposvári beszédéből nyilvánvalóvá vált, hogy további reformjait nem a konzervatív politika talaján, hanem az egész politikai rendszer átalakításával kívánja megvalósítani, s míg korábban

⁷⁸⁰ Így például Mihelics Vid, vagy Kovrig Béla is. (Ungváry: „Árjásítás”... 22–23.).

⁷⁸¹ Sipos: *Imrédy Béla és a...* 52.

⁷⁸² Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika (1948–1990). Pritz Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. 50.

⁷⁸³ Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a fasiszmus... 20.

⁷⁸⁴ Sipos Péter: Az Imrédy-kormány válsága és bukása. 43. *Történelmi Szemle*, 1966/I. 42–84.

⁷⁸⁵ Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a fasiszmus... 20. Az Eucharisztikus Világkongresszuson egyébként egy kisebb, harminc fős portugál csoport is részt vett Mitilene érsekének, Ernesto Sena de Oliveira-nak a vezetésével. Mérete ellenére a csapatot fogadóbizottság várta, ezt pedig Mihelics Vid vezette. L. az 1938. május 31-én kelt, 1938. június 6-án érkeztetett 013048 sz. jelentés. Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário, 711–713 Maços, 33,1º Processo.

⁷⁸⁶ Sipos Péter: Bevezetés. Sipos Péter (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 16–18.

még elítélte a forradalommal való bármiféle kacérkodást, ekkor már ő is „forradalmi változásokról”, „csodás forradalomról” beszélt.⁷⁸⁷ Ezenkívül két konkrét tervet is megfogalmazott: egyrészt egy olyan mozgalmat akart teremteni, amely „erős, körülírt ideológiai alapokon állva hordozza a kormányzatot”,⁷⁸⁸ másrészt pedig korlátozni akarta a parlamentarizmust és erősíteni kívánta a kormányzat szerepét: „Az én felfogásom az volt, hogy a kormány szerepére kell a fő hangsúlyt helyezni, hogy az államélet berendezése felett megfelelő *pouvoir*tal rendelkezzen, s ily módon helyes elgondolásait könnyebben valósíthassa meg.”⁷⁸⁹ A folyamat végső célja az lett volna, hogy a magyar politikai rendszert megtisztítsa a konzervatív-liberális hagyományokat konzerváló parlamentáris vonásoktól, és megalkossa a tekintélyuralmi diktatúra magyar változatát. Célkitűzései a magyar politikai elit jó része számára egyre elfogadhatatlanabbá váltak, így végül 1939 februárjában kikényszerítették a lemondását.

Imrédy helyét Teleki Pál vette át. Az ő célkitűzései között is szerepelt, hogy az erősödő szélsőjobb – amelynek ideológiájával Imrédy mozgalmának zászlóbontásával immáron nemcsak a szalonképtelen nyilaskeresztesek rokonszenveztek, hanem egyre több szakember, politikus és értelmiségi is – vitorlájából kifogja a szelet.⁷⁹⁰ Ennek érdekében Telekiben komolyan felmerült a magyar politikai és társadalmi rendszer átalakításának gondolata. Mivel hívő katolikusként és konzervatív értelmiségiként egyaránt elutasította a nemzetiszocialista-totalitárius berendezkedéseket (hiszen ezek kollektív, újpogány jellege idegen volt számára) és a Bethlen-féle liberális-konzervatív politikát is (ugyanis a XIX. századi liberális gondolatvilággal és a parlamentarizmussal szemben szintén bizalmatlan volt), a rendszert ő is a hivatásrendi társadalmi modell adaptálásával kívánta átépíteni. Úgy vélte, a keresztény alapokon álló hivatásrendi szervezetek révén képes lesz akkora tömegbázist kialakítani, hogy az majd ellensúlyozni tudja a szélsőjobboldali pártokat és mozgalmakat.⁷⁹¹ A tervezett átalakításhoz példaként álltak előtte az olasz, az osztrák és portugál kísérletek, melyek közül különösen az utóbbi felelt meg az ízlésének. Úgy gondolta, hogy ennek a rendszernek az adaptálása életre keltheti a magyar politikai rendszer „keresztényi és nemzeti” sajátosságait, valamint védelmet nyújthat a totalitárius törekvésekkel szemben, miközben a liberalizmus örökségét, a parlamentet képes a kor kívánalmainak megfelelően átformálni.⁷⁹² A célja az lett volna, hogy az átépítés elsősorban az

---

⁷⁸⁷ Vitéz Imrédy Béla miniszterelnök kaposvári beszéde. <<http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2958> > Mentési idő: 2017. május 26.

⁷⁸⁸ Sipos: *Imrédy a vádlottak...* 19.

⁷⁸⁹ Uo. 19.

⁷⁹⁰ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Elektra Kiadóház, Budapest, 2000. 123.

⁷⁹¹ Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008. 24.

⁷⁹² Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 333.

alulról építkező, állami beavatkozás nélkül létrejövő közösségek támogatásával menjen végbe⁷⁹³ – ellentétben Imrédy centralizált, államilag ellenőrzött elképzeléseivel.⁷⁹⁴ A salazari rendszer kiépülésének kezdeteit egyébként feltehetően személyesen is megfigyelhette, amikor egy nyugat-európai útja során, 1933 őszén néhány napra maga is ellátogatott Portugáliába.⁷⁹⁵

1940 elejére már elkészített egy törvénytervezetet, amely az ipari, kereskedelmi és bányászatai kamarákról szólt, és a vállalatoknak, az azokat tulajdonló vállalkozóknak és a munkásoknak is kötelező lett volna benne a részvétel. A rendelkezés célja az lett volna, hogy egy olyan szervezetet hozzon létre, amely a politikai pártok beleszólása nélkül képes megoldani az érdekvédelem ügyét, képes munkaszabályzatokat alkotni, illetve a munkaügyekkel kapcsolatos vitás kérdésekben közvetíteni. A törvényről beterjesztését követően két hónapig folyt a vita a parlamentben, illetve szakmai szervezetekben is.⁷⁹⁶ Miközben a szociáldemokraták és a kisgazdák inkább passzívak voltak a törvénnyel kapcsolatban, melynek megítélése a kormánypárti padsorokban nem volt egységes, Teleki – akinek szembesülnie kellett a leendő szervezetben a hatalom megragadásának esetleges eszközét látó nyilasok érdeklődésével is – végül úgy döntött, a témát leveszi a napirendről.⁷⁹⁷

A hivatásrendiség, mint egy Magyarországon is alkalmazható, a kor más berendezkedéseivel szembeni alternatíva, Teleki mellett a magyar értelmiség egy részét is tovább foglalkoztatta, miközben a kritika is felerősödött az irányában, mivel a magyar katolikusok egy része ekkor már nem a liberalizmusban vagy a marxizmusban, hanem a náciizmusban látta a hazánkra leselkedő legnagyobb veszélyt, s úgy gondolta, a korporativizmus csupán ennek az előszobáját jelenti.⁷⁹⁸ Szerintük a helyzet ekkorra már odáig jutott, hogy nem harmadik utat kell keresni, hanem a még megmaradt liberális intézményeket kell az egyre erősödő fasiszta veszéllyel szemben megvédeni. Ezt a gondolkodást jól példázza a Kovrig Béla 1940-ben megjelent *Korfordulón* című műve körül kialakult polémia is. A könyv tulajdonképpen Kovrig néhány korábban megjelent cikkének és tanulmányának a gyűjteménye volt (így például helyet kapott benne

---

⁷⁹³ Nyári Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941*. Kairosz Kiadó, Budapest–Piliscsaba, 2015. 124.

⁷⁹⁴ Strausz: Szociális érdekegyeztetés... 209.

⁷⁹⁵ A látogatás vélhetőleg az 1933. október 3-át követő néhány napban zajlott le, mivel 1933. október 2-án Teleki Pál azt írta Madridból unokatestvérének, Teleki Andornak, hogy másnap Lisszabonban utazik Csáky István-nal, a madridi és lisszaboni követségek ügyvivőjével. Ezt követő levelében pedig így írt Teleki Andornak: „Véletlenül eljutottam Portugálba – Csáky Pistával ki Lisszabonba megy – de vasárnap ismét Madridban leszek.” MOL, P 2026, Teleki-Dégenfeld hagyaték I. cs.

⁷⁹⁶ Strausz: Korporáció... 117–118.

⁷⁹⁷ Nyári: *A Sándor-palotától*... 125.

⁷⁹⁸ Szalai: Újrendiség... 89.

egy-két, az előzőek során már bemutatott, Portugáliával kapcsolatos cikke is), melyek elsősorban az Európa-szerte megtalálható különféle újszerű politikai berendezkedésekkel foglalkoztak. A műnek viszont az adott különös jelentőséget, hogy Kovrig a Teleki-kormány alatt is magas rangú tisztségviselő maradt (továbbra is ő irányította az V. Társadalompolitikai Osztályt és részt vett az ennek helyére lépő Nemzetpolitikai Szolgálat megszervezésében is), a tanulmánykötetet pedig egy háromnegyed részben állami tulajdonba tartozó könyvkiadó adta ki, így azt sokan a Teleki-kormány félhivatalos ideológiai alapvetésének tekintették.⁷⁹⁹ Kovrig írásaiban többek között ahhoz az elméletéhez próbált igazolást találni, mely szerint a modern állam szociális feladatai (a szociális, közjóért cselekedni hajlandó ember megteremtése) megkövetelik a hosszabb ideig tartó kormányzati irányítást, illetve a vezéri elv érvényre juttatását. Ezért Magyarországnak is hivatásrendiségre és diktatúrára van szüksége, amely szerinte a magyar hagyományokkal sem ellentétes, mivel történelmünk során megtapasztaltuk már a tekintélyi irányítást és a rendi berendezkedést is.⁸⁰⁰

A könyvben leírt elképzeléseket többen – például a budapesti Tudományegyetemen szlovák és cseh művelődéstörténettel foglalkozó, az újság alapításában és szerkesztésében is részt vállaló Gogolák Lajos a *Magyar Nemzet*ben, vagy a Központi Papnevelő Intézet rektorhelyettese, a kereszténydemokrata Almásy József a *Jelenkor*ban⁸⁰¹ – kritikával illették. E kritikák lényege az volt, hogy a Kovrig által propagált társadalmi modell hosszú távon nagy valószínűséggel nemzetiszocializmusba vagy cezarizmusba torkollana, mivel az általa felvázolt rendszer a parlamentáris berendezkedés kiüresítésének igényével lép fel, s ezáltal csorbát ejtene az emberek szabadságának legfőbb biztosítékán. Ráadásul a pártok nélkül működő hivatásszervezetek (ezekkel kapcsolatban Almásy az ausztriai és a portugál berendezkedést hozta fel példaként) nem többek egyszerű diktatúráknál, amelyekben a többpártrendszernek hibaként felrótt összes negatív vonás – így például az érdekeknek a közjó rovására menő harca az államban – bújtatott formában ugyan, de újra megjelenik.⁸⁰² Olyan hivatásrendi gazdaság- és társadalomszervezési mód pedig nem létezik, amely politikamentes, hiszen egy ilyen mérvű változás mindenképpen

⁷⁹⁹ Hámori Péter: Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története, 1938–1941. *Századok*, 1997/2. 365.; Petrás Éva: Menekülés az emigrációba. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus és az állambiztonság. Gyarmati György – Palasik Mária: *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 248.; Szabó László: Kovrig Béla a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem élén. *Limes*, 1996/3. 148.

⁸⁰⁰ Szalai: Újrendiség... 93.

⁸⁰¹ Gergely: A keresztényszocializmus... 160.

⁸⁰² Szalai: Újrendiség... 94–97.

politikai konzekvenciákkal jár.⁸⁰³ A hivatásrendiséggel kapcsolatban a *Magyar Nemzet* hasábjain Szekfű Gyula is megfogalmazta kritikai ellenvetéseit, ámbar írását ő nem kifejezetten Kovrignak címezte.⁸⁰⁴

Bizonyos mértékben jogos volt azok meglátása, akik Kovrig könyvében az új kormány némely elképzeléseinek propagandáját vélték felfedezni, mivel 1940 őszén a Teleki-kabinet programjában egyre jelentősebb szerepet kapott a korábbiakban már említett átalakítások alkotmányreform, illetőleg a politikai rendszer átformálása révén történő megvalósításának gondolata. Ennek a jele volt az a beszéd is, amelyet Teleki a kormánypárt értekezletén mondott el, majd ezt követően a *Magyar Nemzet* is lehozott.⁸⁰⁵ Az itt megfogalmazott előzetes elképzelésekben három fő terület megreformálását tűzték ki célul, melyek közül az egyik (a gazdaság, illetve a közigazgatás átformálása mellett) az érdekképviselők átalakítása volt – mégpedig hivatásrendi alapokon.

Teleki 1940 végéig elkészítette alkotmányreform-tervezetét, amelyet valószínűleg még november folyamán elküldött a jelentősebb közjogi méltóságok számára is.⁸⁰⁶ A tervezet megalkotásával továbbra is abban reménykedett, hogy ha elképzelései megvalósulnak, akkor rövid távon vissza tudja szorítani a szélsőségeket, hosszú távon pedig a kor kihívásainak megfelelni képes társadalmi és politikai rendszert hoz létre.⁸⁰⁷ December 3-án a Parlamenttel is ismertette tervét,⁸⁰⁸ amely ezt végül elutasította.⁸⁰⁹ A csak nagyobb vonalaiban kidolgozott tervezet alapvetően az ország hivatásrendi átalakítását tűzte ki célul, mégpedig oly módon, hogy a hivatásrendek által megválasztott tagoknak az alsóházban biztosított volna helyet, miközben a pártpreferencia alapján történő képviselőválasztást is fenntartotta volna. A tervezet ezen túlmenően megerősítette volna a végrehajtó hatalom lehetőségeit a parlamenttel szemben.⁸¹⁰ Végző soron

---

⁸⁰³ Gergely: A keresztényszocializmus... 160.

⁸⁰⁴ Szekfű Gyula: Akik mérlegelnek. *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 29. 5.

⁸⁰⁵ Alkotmányreform? *Magyar Nemzet*, 1940. október 2. 2–3.

⁸⁰⁶ Beér József: A Horthy-korszak államtörténetéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1959/7–8. 354. Az alkotmányreform-tervezetet november 13-án a következő személyiségek kapták meg véleményezésre: Horthy Miklós, Kozma Miklós, Hóman Bálint, Serédi Jusztinián és néhány jogász (Ablonczy: *Teleki*... 485., illetve Nyári: *A Sándor-palotától*... 130.)

⁸⁰⁷ Nyári: *A Sándor-palotától*... 130.

⁸⁰⁸ Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai. VIII. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1943. 1189.

⁸⁰⁹ Békés: A rendiség... 116.

⁸¹⁰ Tóth Zoltán József: Teleki Pál alkotmánytervezete. *Jogtudományi Közlöny*, 1996/12. 538–541.

– Teleki értelmezésében – az új alkotmány lényege az lett volna, hogy „az atomizált népképviselési elvről átmegyünk a közösségi elvre és a közösségeket keressük, amelyeket ismét nem mesterségesen alkotunk meg, hanem ott keressük, ahol a közösség érzetét is megtaláljuk”.⁸¹¹

Bár Teleki a tervezetben kiemeli, hogy nem tartja helyesnek az alkotmányozás során a külföldi minták másolását,⁸¹² a kamarai szervezet kiépítése kapcsán mégis hivatkozik többek között a portugál példára is:

Nem szükséges, hogy az alkotmányreform vagy az országgyűlés reformjának megszerkesztésével arra várjunk, hogy ez a kategorizálás és a megfelelő kamarák teljes kiépítése tökéletes és végleges legyen. Sem az olasz reform, sem a portugál reform, amelyek ilyen hivatásrendeket és kamarákat létrehoztak, nem vártak ezen kamarák kiépülésének teljességére s rendszerük kialakításának tökéletességére.⁸¹³

Ettől függetlenül is szinte bizonyos azonban, hogy Salazar egyes elképzeléseit Teleki felhasználta tervezetének megírása során, mivel azokra a már korábban említett – a politikai rendszer átalakítását felvázoló – parlamenti beszédében is hivatkozott:

Ami az új – mondjuk – európai átalakulás kérdését illeti és azoknak az államoknak viszonyait, amelyek valami újat, új átszervezést, új társadalmi rendet hoztak, a némettel vagyunk a legkönnyebben, mert hiszen németül nálunk nagyon sokan olvasnak, Németországgal nálunk nagyon sok embernek vannak kapcsolatai. [...] a német gondolatvilág megismerése a legkönnyebb olvasás és érintkezés által. Nehezebb az olaszé. Itt kénytelen voltam aktíve is belenyúlni és az olaszok, nevezetesen Ciano gróf, hónapok óta küld kérésemre cikkeket. Eddig 135 olyan cikket küldött, amelyek az olasz átalakulást mindenféle vonatkozásból nem propagandászerűen, hanem tárgyyszerűen ismertetik [...] Ezek azt igyekeztek ismertetni, ami Olaszországban történik, mert olaszul igazán nagyon kevesen olvasnak nálunk, de még kevesebben olvasnak portugálul. **(Rajniss Ferenc: Kár!)** Nem is ismerek olyat, aki tud portugálul, bár bizonyára van olyan magyar ember. **(Rainiss Ferenc: Például Incze Antal, de ő ellenzéki. – Derűltég a szélsőbaloldalon.)** De lefordítottam Salazar könyvét – még nem jelent meg –, ami az ő koncepcióját mutatja be és amely ráknézve annyiból talán kevésbé értékes, hogy egy tőlünk nagyon távoli, egészen más viszonyok között élő államról van szó, de mindenestre, egy kis államról. Méretben kicsiny államról s ez a körülmény teszi értékesé annak megismerését az egyéb hasonlóan berendezkedő államok között. *(Egy hang a balközépen: Nagyszerű eredményeket produkáltak!)* Számunkra tehát érték az, mint tanulmány.⁸¹⁴

⁸¹¹ Ablonczy Balázs (szerk.): *Teleki Pál: Válogatott politikai írások és beszédek*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 480.

⁸¹² Csizmadia Andor (szerk.): *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979. 511–513.

⁸¹³ Uo. 518.

⁸¹⁴ *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott... 1182–1183.* A cikkben említett, a Magyar Élet Mozgalom megszervezésében is részt vevő Incze Antal szemész nem Portugália miatt beszélt a nyelvet, hanem mert 1929-ben kivándorolt Brazíliába, ahol Porto Alegre-ben hét évig volt magánorvos, majd hazatért. L. Haeffler István (szerk.): *Országgyűlési almanach. Az 1939–1944. évi országgyűlésről*. Budapest, az M. T. I. rt. nyomdája, 1940. 210. Brazíliai élményeiről l. Incze Antal: *Rio Grande – Trieszt*. Franklin Társulat, Budapest, 1937.

Teleki beszédében ezen kívül többször hangsúlyozta azt is, hogy az új tervezet célja a nemzet nevelése, átformálása. Valószínűleg ilyen tekintetben is hathatott rá Salazar, mivel az 1940. év tavaszán, az Egyesült Keresztény Liga huszadik közgyűlésén – ahol a nemzetpolitikai nevelés feladatairól szólt – szintén hivatkozott a portugál példára.⁸¹⁵

Végezetül Teleki az új alkotmány vitájának kapcsán a Felsőházban elmondott beszédében is hivatkozott a luzitán modellre, mégpedig akkor, amikor a hivatásrendi szervezet kiépítésének ütemezéséről szólt (ami egyébként összezseng a fentebb idézett, az alkotmánytervezet szövegéből vett részlettel is):

Nem szükséges – úgy a portugál, mint az olasz példából meggyőződtem róla – feltétlenül mindennel tökéletesen, az utolsó részletecskéig készen lennünk, mondjuk annyira, hogy ha kamarák vagy érdekképviselők vagy hivatásrendek jönnek a parlamentbe, addigra már tökéletesen átformáltassanak, átgúrássanak, átszerveztessenek és hozzá is szokjanak új életformájukhoz. Nem szükséges, hogy ez mind készen legyen akkorra, amikor esetleg az országgyűlést is megfelelően átformáljuk. Erre nincsen szükség. (*Úgy van! Úgy van!*) Mondom, a portugál és az olasz példa azt mutatja, hogy ez a befejezés nagyon sokáig tart és a dolgokat párhuzamosan is meg lehet csinálni. Ez azonban csak véleményem és tapasztalatom abból, amit ezek az egyéb reformok és különösen a portugál példa is mutat. Mert Portugália kis állam és így sokkal több tanulságot ad nekünk, mint a nagy államok berendezései, amely államok sok mindent megengedhetnek maguknak, amit egy kis állam nem tehet.⁸¹⁶

⁸¹⁵ Teleki miniszterelnök beszéde húsz év eredményeiről és a nemzetpolitikai nevelés feladatairól. *Népszava*, 1940. május 26. 7. Teleki elsősorban Salazar családtámogató politikáját méltatta. Salazar családpolitikai modellje egyébként vélhetően más jobboldali politikusokat is megihletett, erre utalhat Közi Horváth József 1940. november 26-án elmondott parlamenti beszéde, ahol így méltatta a portugál politikus korábbi reformjait:

Érdekes ebben a tekintetben a portugál példa, annak a Portugáliának példája, amely szintén új alapokra helyezett állam, de nálunk kevesen ismerik és kevesen beszélnek róla. Salazar Portugáliában a szavazati jogot csak a családfőnek adta meg, egyrészt azzal a megfontolással, hogy ezzel Őket megbecsülje, másrészt azzal is, hogy a családfőben, a családfenntartóban sokkal nagyobb a felelősség; még abban a családfőben is nagyobb a felelősségtudat, akinek egyébként nincs meg az iskolázottsága, de négy, öt vagy hat gyermeke van, még az is inkább gondolkodik akkor, amikor a szavazatát leadja, mint az az esetleg három-négy diplomával rendelkező, akinek nincs felesége, nincsenek gyermekei és bizonyos könnyelműség vezeti, aki inkább mer va banque szerű politikát követni. (*Úgy van! a jobboldalon.*) De ebben a portugál vezért, a miniszterelnököt – puritánságában nem szereti azt a szót használni, hogy vezér, miniszterelnöknek vallja magát – az a gondolat is vezette, – és ez a keresztény társadalomfilozófiának is helyes elgondolása – hogy az államnak a legkisebb organikus sejtje nem az egyén, hanem a család, mert hiszen ebből fejlődik a társadalom, ebből fejlődik a nemzet és ennek a legkisebb organikus egységnek, a családnak, illetőleg a családot képviselő családfőnek adta meg és adja meg a szavazati jogot. (*Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott... 875.*)

⁸¹⁶ Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés felsőházának irományai. II. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1940. 174.

A portugál követ pedig egy két évvel később írt táviratában így emlékszik vissza Teleki elképzeléseire: „A portugál alkotmány megismerésére és tanulmányozására irányuló vágyát első ízben az elhunyt államférfi, Teleki gróf fejezte ki nekem, aki tudomásomra hozta, hogy a céljai között szerepel az itteni alkotmány megváltoztatása.”⁸¹⁷

Teleki alkotmányozással kapcsolatos bejelentésére rimelhetett, illetve talán – rejtve – azt volt hivatott megtámogatni, az a Salazarról szóló újabb cikk, amely 1940. december 6-án látott napvilágot a magyar sajtóban, ezúttal az országnak a szélsőjobb irányába történő eltolódásával szembeszálló⁸¹⁸ *Magyar Nemzet* hasábjain.⁸¹⁹ A szerző, a több budapesti újság külföldi tudósítójaként dolgozó Pajzs Elemér⁸²⁰ szerint Salazar nagysága előtt ebben az időben világszerte sokan meghajolnak, így például Magyarországon is, ahol „Gróf Teleki Pál miniszterelnök legutóbbi nagy beszédében [Salazarról] mint példáról emlékezett meg, s bejelentette, hogy megíratta életét és működését.”⁸²¹ A cikk egyébiránt nem tartalmaz túl sok érdemi információt Salazar működését illetően, inkább csak a már jól ismert frázisokat puffogatja el újra vele kapcsolatban, olyan hatásvadász megjegyzéseket fűzve hozzájuk, mint hogy: „Salazar ma már nem miniszterelnöke, barátja, atyja, vezére nemzetének”,⁸²² vagy „Ez a bibliaian egyszerű és tiszta ember már életében talpazatra kívánczik, már életében szoborrá lett.”⁸²³

Teleki – ahogy azt már korábban említettük – egy alulról, természetes módon építkező organikus társadalmat akart létrehozni, ahol azonban a mindent átfogó, mindenkire kiterjedő rendszer működéséhez az állampolgároknak le kellett volna mondaniuk bizonyos jogaikról a struktúrát működtető és megerősödő állam javára. Mivel többen ellentmondásosnak érezték, hogy az organikus társadalmat egy felsőbb hatalom építse ki, illetve működtesse, a tervzetben rejlő vélt vagy valós autoriter elemek miatt a hivatásrendi gondolat több magyarországi támogatója is elutasította azt. Ugyanakkor nem kívánt támogatókként – újfent – megjelentek a nyilaskeresztesek, akik a javasolt struktúrában a társadalom központosításának lehetséges módját látták, holott Teleki célja éppen az ő visszaszorításuk lett volna. Egy idő után ő maga is rá kellett

---

⁸¹⁷ „Desejo conhecer e estudar Constituição Portuguesa foi-me pela primeira vez manifestado pelo falecido estadista Conde de Teleki que me declarou ter em vista alterar a Constituição Política deste país.” A portugál követ 1943. február 22-én kelt távirata. Arquivo Histórico-Diplomático, M. 237, Recibidas, Legação Budapest, 1943, N.º 12.

⁸¹⁸ Vásárhelyi Miklós: Előszó. Kendéné Palágyi Erzsébet (szerk.): *Magyar Nemzet repertórium (1939–1939)*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1980. VII.

⁸¹⁹ Pajzs Elemér: Salazar. *Magyar Nemzet*, 1940. december 6. 9.

⁸²⁰ Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 417–418.

⁸²¹ Pajzs: Salazar... 9. Itt valószínűleg az 1940-ben megjelent Itt valószínűleg az 1941-ben megjelent és a dolgozatban még tárgyalásra kerülő *Békés forradalom* c. műről van szó, melynek szerzője maga Salazar, és első sorban a portugál politikus beszédeit tartalmazta.

⁸²² Uo. 9.

⁸²³ Uo. 9.

jöjjön, hogy jobb, ha nem folytatja az alkotmányreform ötletét, melynek esélyeit valószínűleg rosszul mérte fel a politikai palettán, mivel inkább tudósként és nem politikusként közelítette meg a témát. Úgy gondolta: ha saját irányítása alatt, békésen végre tudja hajtani az átmenetet, utána az már önfenntartóan tovább tud működni.⁸²⁴

Annak ellenére, hogy valószínűleg belátta, még nem érkezett el az idő az új társadalom-szervezet kialakítására, a miniszterelnök ezután is tovább folytatta nézeteinek propagálását. Ennek a jele az is, hogy a képviselőházban elmondott beszéde során említett Salazar-mű fordítását 1940-ben sikerült megjelentetnie, majd 1941-ben másodszor is kiadatnia.⁸²⁵ Magát a könyvet közvetlenül Salazartól szerezte be, az 1939 novemberében kinevezett⁸²⁶ portugál követ, Carlos de Almeida Alfonseca de Sampaio Garrido segítségével, aki még azt is elintézte, hogy Salazar saját kezűleg dedikálja a könyvet a magyar miniszterelnöknek.⁸²⁷ A kötet 1940 júniusa körül érkezhetett Magyarországra, mivel ekkor Teleki levélben köszönte meg az ajándékot, a neki szóló ajánlást, és egyúttal azt is megírta portugál kollégájának, hogy már régóta csodálja a munkásságát, és azt, ahogy kis népe sorsát a kor viszonyai között kormányozza. A magyar miniszterelnök szintén ebben a levelében kért engedélyt Salazartól könyve lefordítására is. Érdekes módon Teleki fontosnak tartotta, hogy részletesen megokolja, miért szeretné, ha a könyv magyarul is megjelenne. Szerinte a portugál népnek sikerült feltámadnia, ez a siker pedig a magyarok számára is tanulságos lehet, mivel Portugália méreteiben és problémáit illetően is hasonlít Magyarországra – jóllehet a két ország gondjainak gyökerei alapvetően másutt kerekednek –, míg a nálunk nagyobb nemzetek megoldásait értelmetlen lenne lemásolnunk. Teleki szerint a honi ideológiai kiegyensúlyozatlanságok miatt még hosszú nevelőmunkára van szükség Magyarországon, ebben nevelőmunkában pedig Salazar könyvének magyar fordítása elsőrendű segítség lenne, mivel ugyan a két ország körülményei, földrajzi helyzete, illetőleg az őket fenyegető veszélyek eltérőek, az elvek viszont, amelyekkel maga Teleki is szeretné átítatni a nemzetet, nagyon hasonlóak.⁸²⁸ A fordításhoz Salazar természetesen megadta az engedélyét, sőt

---

⁸²⁴ Nyári: *A Sándor-palotától...* 131–132.

⁸²⁵ Salazar, António de Oliveira: *Békés forradalom*. Athenaeum Kiadó, Budapest 1941.

⁸²⁶ Rákóczi: *Relações Diplomáticas...* 611.

⁸²⁷ A portugál követ 1940. február 8-án kelt távirata. Arquivo Histórico-Diplomático, M.196, Recibidas, Legação Budapest, 1940, N.º 6.

⁸²⁸ Teleki Pál 1940. június 6-án Salazarnak írt levele. Arquivo Nacional Torre do Tombo, AOS/CP/265.19, Cartas de Paul Teleky 727–728.

azt is hozzátette, Teleki kérése büszkeséggel tölti el.⁸²⁹ A lefordított könyvből Teleki rögtön a megjelenését követően egy ajándék példányt is küldött a portugál kormányfőnek.⁸³⁰

A portugál diktátor könyvének magyar fordításához⁸³¹ ráadásul személyesen maga Teleki írt előszót, amelyben újból hangot adott azon meggyőződésének, hogy a világban zajló jelentős átalakulások közepette a magyar emberek számára igencsak megfontolandó lehet a portugál példa

Oliveira Salazart én kértem meg, hogy engedje meg magyarra lefordítanunk ezt a könyvét. Fontosnak tartottam, hogy a magyarság is ismerje meg közelebbről ezt a nagy és komoly férfiút és következetes országépítő munkásságát. Fontosnak tartottam, hogy a világnak ebben a nagy átalakulásában, a magunk nagy feladatai előtt állva, minél több ország és nemzet párhuzamosan hasonló problémáit, törekvéseit és egyaránt vezérferfiát és irányító munkásságukat ismerje meg a magyarság. Ebből nemcsak azt a nagy elvet és igazságot tanuljuk meg, hogy minden nép, minden nemzet a maga jellege és jellemvonásai szerint formálja sorsát, és hogy vezérőférfiai is a népi jellegből merítik erejüket és cselekedeteik igazságát, de sok más tanulságosat is meríthetünk a részletekből. Mert amilyen önmagát rövidesen megbosszuló hiba volna más ország, más nép berendezkedéseit másolni, éppoly sokat tanulhatunk azok teljesítményeiből és kísérleteiből egyaránt. És Salazar munkássága épp azt mutatja, miként igyekszik egy kis nemzet a maga sajátos egyéniségét, jellegét, gondolkodását megóvni, megőrizni és fejleszteni. Nekünk különösen hasznos egy kis ország példáját is megismernünk, az új életre berendezkedés szemeink előtt álló nagy példái mellett. Hálás köszönetet mondok Oliveira Salazarnak, amiért engedélyével lehetővé tette, hogy nagy tanítását a magyaroknak átadhatom és erős a reményem, hogy nagy haszonnal fogják azt magukba szívni vezetőik és vezetettek egyaránt.⁸³²

A könyv másik előszavát Ottlik György,⁸³³ a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodás egyik jelentős formálójára, a külpolitikai publicisztika fontos alakjára, a *Budapesti Hírlap* és a *Nouvelle Revue de Hongrie* korábbi főszerkesztője jegyezte.⁸³⁴ Ő azon kívül, hogy ekkoriban a *Pester Lloyd* főszerkesztője volt,⁸³⁵ jó kapcsolatot ápolt Teleki Pállal is, és a miniszterelnök által korábban szervezett *Népszövetségi Évkönyvet* is szerkesztette.⁸³⁶ Az előszó megírására

⁸²⁹ Salazar 1940. június 2-án Budapestre küldött távirata. Arquivo Histórico-Diplomático, M.S. 8, Expedidas, Legação Budapest, 1940, N.º 12.

⁸³⁰ Teleki Pál 1940. június 6-án Salazarnak írt levele. Arquivo Nacional Torre do Tombo, AOS/CP/265.19, Cartas de Paul Teleky 729.

⁸³¹ A könyv fordítója a fiatalon elhunyt Lovass Gyula, író, az Athenaeum kiadóvállalat lektora volt, aki elsősorban franciából fordított, így Salazar könyvét is valószínűleg a francia kiadásból ültette át magyarra. Vö. Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar életrajzi lexikon, 1000–1990. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2001. Elektronikus dokumentum.

⁸³² Teleki Pál: Előszó. Salazar, António de Oliveira: *Békés forradalom*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1941. 5–6.

⁸³³ Pritz Pál: Diplomáciatörténet. Eduard Benes és a magyar illúziók. *Külpolitika*, 1995/2. 85.

⁸³⁴ Ottlik György: Salazar (előszó). Salazar, António de Oliveira: *Békés forradalom*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1941. 7–21.

⁸³⁵ Markó László (szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*. IV. köt. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 1199–1200. Sok korábban már említett laphoz hasonlóan már a *Pester Lloyd* is hamar felfigyelt a portugál változásokra, amelyeket aztán figyelemmel is kísért. Lásd pl. Salazar. *Pester Lloyd*, 1938. május 15.

⁸³⁶ Harsányi: Portugália... 39.

mindezen túl még az is feljogosította, hogy ő is személyes tapasztalatokkal rendelkezett a salazari berendezkedéssel kapcsolatban, mivel 1940 októberében a portugál állam meghívására Lisszabonba utazott, hogy részt vegyen az ibériai ország jubileumi ünnepségein.⁸³⁷ Az esetről az MTI a következőképpen tudósított:

Ottlik György felsőházi tag, a Pester Lloyd főszerkesztője október 30-án elutazott a portugál fővárosból, ahol a jubileumi ünnepségek rendezőbizottságának meghívására mintegy két héttig tartózkodott.

Ottlik György megérkezése után a Bellem-palotában beírta nevét az államfő látogatókönyvébe. A rendezőbizottság október 24-én Ottlik György tiszteletére diszebédet adott s ennek során dr. Dantas Gyula a portugál tudományos akadémia s az ünnepségek rendezőbizottságának elnöke, valamint Sousa Ferdinánd főszerkesztő üdvözölte a vendéget. Ottlik György válaszában rámutatott arra, hogy a magyar nép milyen mély rokonszenvet érez Portugália és nagy államférfia: Salazar iránt.

Wodianer András [sic!] lisszaboni magyar követ október 28-án a magyar követség ééületében [sic!] fogadást rendezett Ottlik György tiszteletére. A fogadás alakalmával Ottlik György rövid beszédet mondott s méltatta a portugál jubileumi kiállítás, valamint Portugália történelmi szerepének jelentőségét. A beszédre Sousa Ferdinánd, a portugál újságírók doyenje válaszolt, hangsúlyozva a portugál újságíróknak magyar kollégáik iránt érzett meleg rokonszenvét s rámutatva Magyarországra és Portugália történelmének párhuzamosságára.

A magyar publicistának portugáliai tartózkodásával kapcsolatos híreket, – kinek egyébként, mint a magyar sajtó képviselőjének, alkalma volt Portugália vezető férfiával is beszélgetéseket folytatni, – a lisszaboni sajtó állandóan feltűnő helyen közölte és bőven tárgyalta.⁸³⁸

Ottlik útjával a portugál sajtó valóban több cikkben is foglalkozott. A nagymultú *Diário de Notícias* például 1940. október 10-én rövid hírében⁸³⁹ számolt be a jubileumi ünnepségek végrehajtóbizottságának meghívásából Portugáliába látogató illusztris személy érkezéséről, majd pár nap múlva a tiszteletére tartott ebédéről és az ott elmondott Portugáliát méltató és a magyaroknak az ország iránt érzett rajongását kiemelő beszédéről.⁸⁴⁰ A *Novidades* című katolikus lap

⁸³⁷ Az 1940-ben az *Exposição do Mundo Português* (A portugál világ kiállítása) elnevezésű esemény során az ország fél éven keresztül ünnepelte 1140-es megalapításának, illetve 1640-es függetlenedésének kettős évfordulóját. A rendszer célja az volt, hogy ezzel is legitimálni próbálja az új, megszilárdulóban lévő berendezkedést. A kiállítás jól visszatükrözte az Új Állam történelmi hagyományokra alapozott önképét: a portugálok sorsát mindig hősök irányították, és ezen hősök közé tartozik maga Salazar is, akinek az uralma alatt az egykori birodalom most megint újjáéledt. Vö. Moniz, Gonçalo Canto – Oppen, Christian von: *Urbanism under Salazar. Program, Practice, and Reception*. Bodenschatz, Harald – Sassi, Pietro – Guerra, Max Welch (szerk.): *Urbanism and Dictatorship. A European Perspective*. Birkhäuser Verlag GmbH, Bazel, 2015. 91.

⁸³⁸ MTI nyomatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. november 2. 37. Julio Dantas igen sokszínű portugál értelmiségi volt, aki orvosként, íróként, politikusként, illetve diplomataként is tevékenykedett. A portugál akadémiaának 1922-től kezdve volt az elnöke.

⁸³⁹ George de Ottlik. *Diário de Notícias*, 1940. október 10. 4.

⁸⁴⁰ George de Ottlik. Um jantar em sua honra, oferecido pela Comissão Executiva dos Centenários. *Diário de Notícias*, 1940. október 24. 5.

pedig a magyar követség részéről az újságíró számára rendezett fogadásról számolt be.⁸⁴¹ Később aztán megemlékeztek Ottlik portugáliai látogatásával kapcsolatban írt cikkeiről is.⁸⁴²

Érdekes megemlíteni, hogy Ottliknak Teleki közbenjárása révén magával Salazzal is sikerült találkoznia,⁸⁴³ ráadásul alkalma nyílt arra is, hogy rövid eszmecsere folytasson a portugál politikussal. Mindezt a Teleki által megjelentetett könyv előszavából tudjuk, ahol a következőképpen ír: „Megkísértem, amennyire közelebbi, de persze nem teljesen részletes tanulmány alapján és egyetlen személyes találkozás, egyórás eszmecsere segítségével lehetséges, az embert és alkotót idevetíteni az olvasó elé, hogy úgymondjam útmutatóul ehhez a mélyenjáró könyvhöz.”⁸⁴⁴ Találkozójuk azonban vélhetően nem pusztán eszmecsere volt, hanem nagypolitikai vonzata is lehetett, mivel Teleki azzal bízta meg a diplomáciában is jártas Ottlikot, hogy próbálja meggyőzni a portugál politikust: Svájjal és Svédországgal együtt szervezzék meg a semleges államok tömbjét Európában. Salazar ugyan rokonszenvezett az ötlettel, de végül elutasította azt. A következő ősszel Bárdossy László külügyminiszterként szintén megpróbálkozott ezzel, de ő sem járt sikerrel.⁸⁴⁵ Az elutasításban valószínűleg az is közrejátszott, hogy Salazar ekkor Portugália semlegességét, európai és gyarmati területei feletti szuverenitását egy elsősorban az övéhez hasonló politikai utakat követő, autoriter berendezkedésű latin országokkal létrehozandó semleges blokkban kívánta garantálni. Ennek keretében kereste a kapcsolatot Spanyolországgal és a francia Vichy-kormányzattal, valamint Brazíliával is. Ez utóbbi ország küldöttségével, illetve az azt vezető Francisco José Pinto tábornokkal, a brazil kormányzat katonai kabinetjének főnökével éppen a jubileumi ünnepségek alatt – melyekre Brazília Salazar szavaival élve „családtagként” kapott meghívást – folytak tárgyalások. A brazilokat végül több év diplomáciai erőfeszítései révén sem lehetett meggyőzni az ibér–amerikai blokk létrehozásáról, a háborútól való távolmaradásról.⁸⁴⁶

A portugál politikus és Ottlik között lezajlott beszélgetés viszont valószínűleg mindkét félre nagy hatást gyakorolt, mivel a magyar meghívott a személyes találkozás lehetőségét megköszönve utóbb ezt írta Salazzal: „Az ön társaságában eltöltött idő, amely a politikában bejárt

⁸⁴¹ Jorge Ottlik. *Novidades*, 1940. október 27. 6.; *Legação da Hungria. Novidades*, 1940. október 29. 6.

⁸⁴² Portugal no Estrangeiro. “Lusitanien” por Georg Ottlik. *Diário de Notícias*, 1941. január 19. 1.; A personalidade de estadista do sr. dr. Oliveira Salazar apreciada por um escritor húngaro. *O Século*, 1940. november 28. 1.; A Revolução Portuguesa vista por um jornalista húngaro. *O Século*, 1940. december 22. 2.

⁸⁴³ Arquivo Nacional Torre do Tombo, AOS/CP-206, 5.4.8/28, Cartas de George Ottlik, página 123.

⁸⁴⁴ Ottlik: Salazar... 21.

⁸⁴⁵ Macartney, Carlile Aymler: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941*. Occidental Press, Budapest, 1993. 205.

⁸⁴⁶ Szilágyi Ágnes Judit: A salazari birodalmi eszme és a portugál–brazil közeledés, 1940–1941. Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről*. SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009. 39–46.

utam egyik gondolatokban és inspirációkban leggazdagabb és legtermékenyebb ideje volt, mélyen az emlékezetembe vésődött.” Mire Salazar ezt válaszolta neki: „Én is szép emlékeket őrzök a beszélgetésről, amelyet itteni látogatása alatt volt örömöm lefolytatni önnel.”⁸⁴⁷ Nem sokkal később pedig utasításba is adta, hogy vizsgálják meg Ottlik valamilyen érdemrenddel való kitüntetésének lehetőségét.⁸⁴⁸

Ottlik portugáliai útjáról négy cikket publikált a *Nemzeti Ujságban*.⁸⁴⁹ Az elsőben⁸⁵⁰ beszámol meghívásának és utazásának körülményeiről, illetve magáról a jubileumi kiállításról. Következő írásában⁸⁵¹ röviden bemutatja Portugália történetét. Az aktuálpolitikai témákra csak a harmadik beszámolójában tér rá, amelyben alapvetően három kérdés foglalkoztatja:⁸⁵² egyrészt Salazar jelleme (persze a portugál diktátor karakteréről ő is superlatívuszokban beszél); másrészt az aktuális portugál külpolitika eredményei (mellyel kapcsolatban – talán nem véletlenül – azt hangsúlyozza ki, hogy milyen jól sikerül összhangba hoznia Portugáliának a különböző tekintélyállamokkal való kapcsolatait az Angliával való évszázados szövetségével); végül pedig az ország korporációs szervezete, amellyel kapcsolatban túl sok új információval nem szolgál az eddig megismertekhez képest, viszont ő is kiemeli – Teleki korábban már bemutatott gondolataival némileg összezsengve –, hogy „a korporációs állam felépítése fokozatosan megy végbe a tekintély és szabadság, törvény és egyéni kezdeményezés, egység és sokféleség elvei alapján”.⁸⁵³

Utolsó cikkében a portugál pénzügyi sikerekre, illetve az állami propaganda működésére összpontosítja a figyelmét.⁸⁵⁴ A pénzügyi eredményekkel kapcsolatban Ottlik némileg szkeptikus, úgy érzi, ennek megítéléséhez nem áll rendelkezésére megfelelő mennyiségű ismeret:

---

⁸⁴⁷ „L’heure passé en votre compagnie restera profondément gravée dans ma mémoire comme une des plus riches et des plus fécondes en pensées et en inspirations de ma vie politique.” – „Je garde également un bon souvenir de l’entretien que j’ai eu le plaisir d’avoir avec vous lors de votre passage par ici.” (Arquivo Nacional Torre do Tombo, AOS/CP-206, 5.4.8/28, Cartas de George Ottlik, 124–125).

⁸⁴⁸ Arquivo Nacional Torre do Tombo, Secretariado-Geral da Presidência do Conselho de Ministros, Gabinete do Presidente, caixa 54. proc. 473/27, n.º 1.

⁸⁴⁹ A *Nemzeti Ujságban* megjelent cikkeihez hasonló írások jelentek meg a már említett *Pester Lloyd*-ban is. Vö. Ottlik, Georg v.: Lusitanien. *Pester Lloyd*, 1940. november 5. 1–2.; Ottlik, Georg v.: Lusitanien. Vom Tejo bis zum Mondego. *Pester Lloyd*, 1940. november 7. 3–4.; Ottlik, Georg v.: Lusitanien. Eines altes Land – Ein moderner Staat. *Pester Lloyd*, 1940. november 10. 1–2.; Ottlik, Georg v.: Lusitanien. Das portugiesische Finanzwunder, Staatsführung und Propaganda. *Pester Lloyd*, 1940. november 17. 3–4. Ezeket aztán gyűjteményes formában is kiadta az újság szerkesztősége: Ottlik, Georg: *Lusitanien*. *Pester Lloyd*, Budapest, 1940.

⁸⁵⁰ Ottlik György: Luzitánia – Kis nép, nagy nemzet – Portugália nyolcszáz éve. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 5. 5.

⁸⁵¹ Ottlik György: Luzitánia II. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 7. 5.

⁸⁵² Ottlik György: Luzitánia – Ősi ország, modern állam – António de Oliveira Salazar. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 10. 7.

⁸⁵³ Uo. 7.

⁸⁵⁴ Ottlik György: Luzitánia – A portugál pénzügyi csoda – Államvezetés és propaganda. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 17. 7.

De meg kell vallanom, bármennyit tanulmányoztam mindezeket, valahogy a kielégületlenség érzése maradt meg bennem: hiányzik egy olyan monográfia, amely igen alapos tanulmányok és helyszíni kutatások segítségével megmagyarázná a pénzügyi, gazdasági és lélektani okait annak az ugynevezett Salazar-féle csodának, hogyan sikerült a coimbrai egyetem élettől idegennek látszó professzorának egyik évről a másikra eltüntetnie a költségvetésnek krónikus deficitjét [...]⁸⁵⁵

Sőt egy lábjegyzetben azt is megjegyzi, hogy „Még a Portugáliával pénzügyi, technikai és gazdasági szempontokból legalaposabban foglalkozó Mihelics Vid kitűnő könyve sem ad erre a kérdésre minden tekintetben kielégítő választ.”⁸⁵⁶

A portugál propagandaszervezet tevékenységével kapcsolatban viszont pozitív a véleménye, mivel ez szerint is csak arra szolgál, hogy meggátolja az emberek hamis információkkal történő megtévesztését:

A diktátor gyűlöli a publicitást, nem keresi a népszerűséget, gyakorolja, de nem élvezi a hatalmat, azonban államférfíúi okossága belátta, hogy a végzett munkát meg kell magyarázni, az eredményt közelebb kell hozni a polgárhoz, aki csak azt látja, ami a közelében van és kis helyi hibákkal könnyen megtéveszthető.⁸⁵⁷

Végső ítéletében azonban Ottlik – sok korábbi magyar szerzőtől eltérően – nem tesz különbséget a portugál változások és az egyéb Európa-szerte bekövetkező nagy politikai átalakulások között, mivel szerint Salazar politikai elgondolása, forradalmának célja „Lényegében ugyanaz, mint az Európa közepén végbemenő két nagy forradalomé, de hozzásimul saját fajtája jelleméhez, annak hajlamait és impulzív természetét veszi tekintetbe.”⁸⁵⁸

A Teleki által szponzorált könyv előszavában Ottlik lényegében ugyanezeket a fenti témákat járja körül; sok esetben még cikkeinek egyes bekezdéseit is szó szerint viszontláthatja az olvasó. Az előszó végén pedig így indokolja meg, hogy szerint miért volt szükség Salazar beszédeinek magyar nyelven történő kiadására:

Minden művelt embernek, aki a mai politikai rendszerek között ki akarja magát ismerni, és még inkább annak, aki ezek filozófiájába el akar merülni, ismernie kell Salazar beszédeit: csak ezek tárják fel – Mussolini beszédeihez és Hitler Mein Kampf-jához hasonlóan – az ő sajátos elképzelésének belső rugóit, végső elgondolásait.⁸⁵⁹

---

⁸⁵⁵ Uo. 7.

⁸⁵⁶ Uo. 7.

⁸⁵⁷ Uo. 7.

⁸⁵⁸ Uo. 7.

⁸⁵⁹ Ottlik: Salazar... 21.

A portugál követ jelentése szerint a portugál diktátor könyvét a magyar közvélemény nagy tetszéssel fogadta.⁸⁶⁰ A beszédgyűjteményre a sajtó is felfigyelt, ezt mutatja az a *Társadalomtudományban* megjelent recenzió is,⁸⁶¹ amely mind a könyvet, mind pedig a salazari rendszert élesen bírálta. A könyvvvel a cikk szerzőjének alapvetően az volt a baja, hogy a benne foglalt tizenhatsz beszéd önmagában nem elég informatív a hazai olvasók számára: „Salazarnak ebben a munkában lefordított 18 beszéde vajmi keveset közöl velünk a portugál példáról [...] a 18, elsősorban belső célokra és a portugál hallgatók számára írt beszéd elolvasása után is a kielégületlenség érzése marad meg bennünk.”⁸⁶² Így szerinte szükség lett volna a portugál rendszer – elsősorban az alkotmány – részletesebb elemzésére, mivel a magyar olvasó e nélkül nehezen tudja beleképzelni magát a helyi viszonyokba. Magával a rendszerrel kapcsolatban először is a megalapítását legitimáló szlogent kérdőjelezi meg, vagyis, hogy a köztársaság alatti anarchiában a gazdaság megbénult,⁸⁶³ illetve nem működött a közigazgatás:

Még így is szokatlan, sőt hihetetlennek látszik, hogy a tőke támogatta az anarchiát, azt, amely megbénította a termelést s a gazdasági zűrzavart okozta [...] Nem kapunk választ azonban arra, hogy miért nem működött a közigazgatás? Ennek ugyanis nem lehetett oka sem a liberalizmus, [...] sem a demokrácia. De működött az ott is, ahol nem volt igazi demokrácia, így a közigazgatás csődje annyira speciális portugál jelenség lehetett, hogy ennek nyilván csakis helyi okai lehettek. Így a portugál kísérletből gyakorlati következtetéseket levonni már csak ezért is igen nagy túlzás lenne.⁸⁶⁴

A szerző ironikusan élcelődik a korporatív rendszeren és annak sikerein is, mivel ezekről szerinte csak „annyit tudunk meg, hogy a korporációkban a részvétel nem kötelező s hogy egyes szakmákban nem is működnek”,⁸⁶⁵ jóllehet a könyvben Salazar azt állítja, a gazdasági korporációk segítségével sikerült a gazdasági életet újraszervezni.

A cikk szerzője, B. M. (feltehetőleg a lap munkatársa, Borbély Mihály), ezután alaposabban is nekifog, hogy a korporációkkal szembeni fenntartásait ismertesse. Miután két kisebb jelentőségű ügyben utal a rendszer hiányosságaira (a termeléssel szemben a fogyasztás nincs korporatív módon megszervezve, pedig ez a gazdaság szempontjából ugyanolyan fontos lenne – ha nem még fontosabb; a diktatúrák vissza akarják vezetni a nőket az igazi hivatásukhoz, vagyis

⁸⁶⁰ „Tradução livro V. Ex.ª prefaciado Primeiro Ministro recebido com grande agrado público.” 1941. január 3. távirat. Arquivo Histórico-Diplomático. Recebidas, Legação Budapest, 1941, N.º 1.

⁸⁶¹ B. M.: Oliveira Salazar: Békés forradalom. Ford.: Lovass Gyula. Athenaeum kiadás. Budapest. 318. o. *Társadalomtudomány*, 1941/4. 456–461.

⁸⁶² Uo. 457.

⁸⁶³ Uo. 458.

⁸⁶⁴ Uo. 458.

⁸⁶⁵ Uo. 458.

hogy újra háziasszonyként funkcionáljanak, ugyanakkor az ő érdekeiket nem képviseli semmi-féle hivatásrend) ítéletet mond a hivatásrendi társadalomszervezés felett:

Végül döntő fontosságú kérdés az is, hogy ha a gazdasági rend alapja a korporáció, vajjon jogcím-e ez arra, hogy ezek a szakmai testületek, hivatásrendek, erkölcsi testületek is legyenek s nem az erkölcs alárendelése-e ez a gazdasági érdekeknek és szempontoknak? S végül jogcím-e ez arra, hogy a közösség egyéb formáit, így azoknak a jelenleg a legkomplexebb szervét, az államot, ezekre a tisztán, vagy legalábbis is alapjában gazdasági szervezetekre építsük? Vajjon a primér emberi közösség szakmai vagy emberi közösség-e? S vajjon helyes-e olyanokra építeni az emberi közösség irányítását, akik a legjobb szakemberek, tehát minden valószínűség szerint a leginkább egyoldalúak s a szakmájukon kívül más nem vagy csak alig érdekli őket? Az ugyanis nagyon valószínű, hogy a szakmai testületekben, a korporációkban ezek lesznek a vezetők s ezek fogják képviselni szakmájukat a közösség egyéb szerveiben.⁸⁶⁶

Vagyis a szerző szerint a korporatív rendszerek legfőbb hibája az, hogy ezek révén a társadalom irányításában túlságosan előtérbe kerül a gazdasági aspektus, ami egyfajta szűklátókörű és túlságosan gazdasági alapú irányítási és államszervezési módot eredményez. Ennek a megcáfolására persze fel lehet hozni azt, hogy Portugáliában a korporációknak nincs befolyásuk az államéletre, mivel a kormány nem függ a testületektől, viszont B. M. szerint ez az elgondolás is magában rejt egy igen jelentős veszélyt:

Igaz, hogy a portugál diktatúra alkotmánya szerint a kormány független a testületektől, csak-hogy ez azt is jelenti, hogy a kormányforma a korporatív alkotmány ellenére is egyszerű diktatúra, amivel szemben felvetődik a diktatúra örök kérdése: a kormányt nem ellenőrzi senki, csak legfeljebb az önnön lelkiismerete, ami elég lehet egy adott esetben, de biztosan nem elég minden esetben.⁸⁶⁷

Végül a cikk írója kitér a salazari példa magyarországi alkalmazhatóságának kérdésére is:

Mindazonáltal sok érdekes momentum van a portugál kísérlet körül. Így pl. az is, hogy a nemzeti forradalommal szemben álló erők Salazar szerint monarchisták, a katolikusok, a régi pártok és a munkásszakszervezetek. Ez természetesen érthető, az azonban már kevésbé, hogy miért éppen a hivatásrendiség monarchista katolikus propagálói hivatkoznak nálunk a portugál példára. Ez is igazolja, hogy mennyire helyhez kötött az egész kísérlet, hiszen a hazáján kívül szinte ellentétes irányúvá torzul, s mennyire nem érv a diktatúra mellett az, hogy egy kiváló pénzügyi szakember reorganizálta egy anarchiába süllyedt ország pénzügyeit, s ezzel egy katonai puccsból, mely olyan volt, mint a megelőző 26 év alatt 26, konszolidált kormányzat keletkezett.⁸⁶⁸

A magyarországi adaptáció realitása tehát a szerző véleménye szerint erősen kétséges, mivel a salazarizmus honi támogatói éppen azok, akik Portugáliában az ellenzékét képezik, vagyis mire

---

⁸⁶⁶ Uo. 459.

⁸⁶⁷ Uo. 459.

⁸⁶⁸ Uo. 460.

hozzánk elért a rendszer teljesen kifordult magából ideológiailag. Ráadásul Salazar sikerei Portugáliában nem elsősorban az általa bevezetett új államszervezetnek köszönhetőek, hanem egyrészt helyi sajátosságoknak, másrészt pedig a pénzügyi és gazdasági stabilitás megteremtésének, így valószínűleg a rendszer itthoni alkalmazása nem hozná magával automatikusan a várt sikereket.

Ennél pozitívabb hangvételű volt a korábban a keresztény állameszméről könyvet⁸⁶⁹ író katolikus pap, dr. Lacza István egyetemi magántanárnak a következő évben, 1942-ben a beszédgyűjtemény nyomán a Nyisztor Zoltán által szerkesztett *Magyar Kultúra* hasábjain megjelent reflexiója.⁸⁷⁰ Ennek a főleg a hazaszeretet és a hit államvezetésben való összeegyeztethetőségét Salazar példája nyomán igazolni kívánó írásnak a tételmondata szerint „Salazar erejének és cselekedetei igazságának legmélyebb és legtisztább forrása: izzó hazafisága és soha véka alá nem rejtett tiszta katolikus hite.”, illetve „Salazar a termékeny és építő hazafiság és a katolikus vallásosság tökéletes összhangjának egyik legnagyobb ma élő apológiája.”⁸⁷¹ A hit állam- és nemzetfenntartó erejét őszintén valló államférfiként pedig nemcsak országa, hanem az egész világ számára példakép lehet, mivel őt elsősorban őszintén megélt vallásos lelkülete segíti abban, hogy elkerülje a kor divatos állameszméinek túlzásait, helyesen értelmezze a diktatúra és a szabadságok viszonyát, erős, ám erkölcsileg határolt államot hozzon létre, ahol a természeti jogok biztosítottak, de a nemzettel, közjával, családdal és erkölccsel ellenkező szabadságok nem érvényesülhetnek, a termelés pedig nem öncél, hanem csak eszköz a magasztosabb célok elérésének a szolgálatában.

Salazar személyében valóban igazolja a Leó-féle tanítás igazságát: alaptalan a vád, mintha az Egyház iránti természetfölötti szeretet és a haza iránti természetes szeretet között bármilyen ellentét elképzelhető lenne. Ha Salazar egy moralistát idézve, azt kérte az Istentől Portugália számára, hogy adja meg neki a tudóst, aki tanítson, a szentet, aki épülésére szolgáljon és a bölcsét, aki kormányozza azt, – Portugália benne kétségtelenül megkapta a bölcsét, aki tudja, hogy ha az Úr nem őrökdi az állam fölött, hiába virrasztanak és vigyáznak, akik azt őrzik.⁸⁷²

A tudós egy évvel később, 1943-ban a kor szociális kérdéseit a keresztény etika által is igazolt reformlehetőségek szemszögéből áttekintő könyvében is hasonló következtetésre jut. A portugál politikus elképzeléseit visszhangozva elhatárolja egymástól a korabeli diktatúrákat és a salazarizmust (mely utóbbiban szerinte valódi önkormányzattal bíró korporációk vannak), mivel

---

⁸⁶⁹ Lacza István: *A keresztény állameszme*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.

⁸⁷⁰ Lacza István: A hívő Salazar. *Magyar Kultúra*, 1942/20. 122–124.

⁸⁷¹ Uo. 122.

⁸⁷² Uo. 124.

„a portugál alkotmánynak nem embercsinálta alapelvei vannak”, illetve „[a]z emberi szabadság keresztény értelmezése itt biztosítva van politikai, gazdasági és szociális vonatkozásban egyaránt”, és bár a nemzeti közösség „előbbrevaló, mint az egyéni, örök lelki javak tekintetében ez afölött áll”.⁸⁷³

Ugyancsak pozitív hangvételű volt egy másik, *Az Ország Útjában* megjelent recenzió is,⁸⁷⁴ miközben a könyv kapcsán azoknak is odaszúrt, akik szerint saját céljaiknak megfelelően igyekeznek félremagyarázni Salazar munkáját és gondolatait: „Sokan próbálják magyarázni a bámulatos eredmények titkát, de gyakran nem a valóság megállapításának szándékával, hanem összefüggésükből kiragadott részekre való célzatos és megtévesztésre szánt utalásokkal.”⁸⁷⁵ Teleki könyvkiadásának nagy érdeme éppen ezért az, hogy elősegíti, Salazar munkásságát végre tárgyilagosan lehessen vizsgálni. A cikk üzenetét: a portugál példára történő hivatkozás nem szabad, hogy egy magyarországi diktatúra bevezetéséhez jelentsen modellt, a szerző azzal is megtámogatta, hogy kijelentette: „A diktatúra rendszere után áhítózók tévesen és megtévesztően sorozzák Salazart ezen államvezetési elv hívei és a rendszer helyes voltának igazolói közé.”⁸⁷⁶ Majd a cikk végén lényegében parafrázálva Telekinek a könyvhöz írt előszavát, kijelentette:

Helyesen állapítja meg Teleki Pál, a Salazar „*Békés forradalma*”-ról magyar nyelven megjelent könyv „Előszavában”, hogy ebből a nagymértékű szellemi tárházból azt a fontos elvet és igazságot tanuljuk meg, hogy *minden nemzet a maga jellege és jellemvonása szerint formálja sorsát* és vezérlő férfiai is népük jellegéből merítik erejüket és cselekedeteik igazságát.⁸⁷⁷

A portugál berendezkedésből tehát tanulni lehet, de másolni, átvenni, egy hasonló diktatórikus berendezkedés kiépítésére törekedni értelmetlen és hiábavaló próbálkozás lenne.

Telekinek a könyv megjelenése után nem sokkal, 1941. április 3-án bekövetkezett halála miatt az általa megkezdett, a hivatásrendiség irányába mutató politikai reformoknak vége szakadt. Halála újabb bizonyosságul szolgált arra, hogy mennyire rokonszenves volt számára a portugál példa, hiszen az MTI tanulsága szerint erről a portugál lapok is megemlékeztek:

Valamennyi portugál lap közli az egyes hírszolgálati irodák híreit Teleki Pál gróf elhunytával kapcsolatban és hosszasan foglalkozik a megboldogult pályafutásával. Kiemelik különböző téren kifejtett sikeres tevékenységét és rámutatnak nagy erkölcsi tulajdonságaira. A portugál

⁸⁷³ Lacza István: Szociális etika. A társadalmi, gazdasági és állami lét legfőbb kérdéseinek és elméleti alapjainak vizsgálata a közjó szempontjából. Szent István Társulat, Budapest, 1943. 308–310.

⁸⁷⁴ Ajtay József: Salazar békés forradalma. *Az Ország Útja*, 1941/5. 164–170.

⁸⁷⁵ Uo. 164.

⁸⁷⁶ Uo. 166.

⁸⁷⁷ Uo. 170.

sajtónak egyöntetű a véleménye, hogy Teleki halálával nemcsak Magyarországot, hanem egész Európát szinte pótolhatatlan veszteség érte. A lapok rámutatnak arra is, hogy Teleki milyen érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte Salazar tevékenységét.⁸⁷⁸

Sőt, a magyar miniszterelnök Salazar iránti rokonszenvéről nem csak a portugál lapok, hanem maga a portugál politikus is megemlékezett:

Oliver Salazar portugál miniszterelnök Teleki Pál gróf özvegyéhez a következő részvéttáviratot intézte:

Kérem őszinte részvétem kifejezését fogadni gróf Teleki Pál elvesztése alkalmából. Különös hálával gondolok a jóakarátú rokonszenvnek ama tanubizonyságaira, amelyekkel gróf Teleki Pál engem megtisztelni szives volt.⁸⁷⁹

4.2. A SALAZARIZMUS MEGÍTÉLÉSÉNEK TOVÁBBI ALAKULÁSA TELEKI HALÁLA UTÁN

Bár – ahogy fentebb már utaltunk rá – Teleki halálával a hivatásrendek kialakítását zászlójjára tűző politikai átalakulás lekerült a napirendről, s így a salazarizmus iránti érdeklődés is kezdett alábbhagyni (annál is inkább, hiszen 1941 után a magyar politikát elsősorban a kül- és nem pedig a belpolitika kérdései foglalták le), ez nem egyik pillanatról a másikra következett be.

Ottlík György például tovább foglalkozott a kérdéssel: 1941-ben tartott egy előadást a portugál alkotmány működéséről,⁸⁸⁰ amelyben – a másodlagos forrásokból legalábbis is úgy tűnik – még a portugál tekintélyi elven alapuló, és korporációkra épülő rendszer pozitív vonásait ecsetelte a Mérnökpolitikai Társaság ülésén a fejtegetéseit állítólag nagy érdeklődéssel váró hallgatóságnak.⁸⁸¹ A következő évben pedig egy újabb terjedelmes írást szentelt az Új Államnak, illetve vezetőjének,⁸⁸² amelyben viszont már nem annyira a korporativizmust, mint Salazar egyéb érdemeit állította középpontba, talán, hogy ezzel is próbáljon hatni kortársaira:

Itt ismét visszaérkeztünk személyiségének megfoghatatlan tüneményéhez és korunkhoz, amelyben az emberek milliói nagy egyéniségek bűvölt rabszolgái lettek, boldogulásuk és jólétük pedig függővé vált attól, milyen mértékben hiszenk a személyiségek csodájában és fordulnak felé vak bizalommal. [...] a portugál diktátornak [ellenben van] egy renkdívil nagy tulajdonsága [...], s ez az, hogy alkalmazkodni tud az erőviszonyokhoz és mértéktartó.⁸⁸³

Ez pedig olyan tulajdonság, amely más kortárs politikai vezetőktől megkülönbözteti, és amelyre érdemes odafigyelni, sőt más politikusok számára példaként állítani – olyannyira, hogy Ottlík

⁸⁷⁸ MTI nyomatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1941. április 5. 8.

⁸⁷⁹ MTI nyomatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1941. április 7. 43.

⁸⁸⁰ Ottlík György előadása a portugál alkotmányról. *Külgvi Szemle*, 1941/9. 487.

⁸⁸¹ MTI nyomatosok. Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1941. június 5. 2–3.

⁸⁸² Ottlík György: Európa legnyugatibb országa. *Hitel*, 1942/9. 531–539.

⁸⁸³ Uo. 537–538.

állítása szerint személyes találkozásuk során is ez volt az, amit kiemelt Salazarnak: „ezt a tulajdonságát [ti., hogy ismeri a mértéket] csodájuk [mi magyarok] a legjobban.”⁸⁸⁴

Ottlik túl azon, hogy szerinte Salazar diktátorként is határt tudott szabni a hatalmának, és nem élt vele vissza korlátlanul, még egy további tekintetben is reménykeltő mintaként állítja honfitársai elé a portugál politikus példáját:

Salazar új életre galvanizált egy dekadens, talán már elmúlásra ítélt fajtát és jólétet tudott varázsolni egy kis nép pusztuló gazdaságában. Nagy történelmi és példaadó érdeme az, hogy a nemzeti öntudatot, a nemzeti érzést, a nemzet céljának szolgálatát tudatosan és következetesen fejleszti népében, mert hite az, hogy egy kis nép, egy kis állam a mai nagy viharok, a mai földrengés közepette csak úgy tud fennállni és boldogulni, ha érintetlenül át tudja menteni a jövőbe nemzeti öntudatát és hitét, hogy hivatása van és ezt büszkén vállalnia kell, még elkerülhetetlen fegyveres harc és a nemzet legjobbjainak halála árán is.⁸⁸⁵

Ez a motívum, Portugália példája a háború, és a háborúban küzdő nagy birodalmak által veszélyeztetett kis népek számára, a fontosságában kis mérete ellenére is bízó nemzet mintája visszavisszatér majd az elkövetkező időszakban, ahogy a háború egyre közelebb húzódik Magyarországhoz.

Ám 1941-ben még egy újabb művet is publikáltak a salazarizmussal kapcsolatban. A *Salazar állmeszméje* című könyv szintén egy fordítás volt, melyet fordítója és szerkesztője, dr. Szedlár Ferenc az elhunyt Teleki Pál emlékének szentelt. A kötetből nem derül ki, hogy milyen eredeti munka vagy munkák alapján készült a magyar változat. A kötet előszavát Gacs János pap, pápai kamarás, a Magyar Élet Pártja képviselője jegyezte,⁸⁸⁶ aki a szokásos módon bemutatva az Új Államot, kifejtette, hogy „az új portugál állam bár teljes nemzeti és tekintély-állam, de sem nem fascista, sem nem nemzeti-szocialista, hanem egészen és sajátosan portugál. Vagyis a nemzeti újjászületést teljesen a portugál nép történelmének és lelkeségének megfelelően viszi keresztül.” Majd a Teleki Pál által is többször hangoztatott nézetet visszhangozva ő is megfogalmazta, hogy miért lehetnek fontosak a portugál politikus nézetei a magyar olvasóközönség számára: „Kívánom, hogy e kis könyv olvasása nyomán a magyar milliók lelkében is mindjobban megerősödjék az az érzés, hogy hazát újjáépíteni és fenntartani csak a magyar történelmen

---

⁸⁸⁴ Uo. 538.

⁸⁸⁵ Uo. 539.

⁸⁸⁶ Haeffler: Országgyűlési almanach... 176.

és hasonló erkölcsi alapon lehet.”⁸⁸⁷ A rövid, kevesebb mint ötven oldalas fordítás visszhangja azonban elmaradt a Teleki által pártfogolt egy évvel korábbi kötet visszhangjához képest.⁸⁸⁸

A következő évben, 1942-ben aztán egy másik könyv is megjelent Salazar Portugáliájával kapcsolatban a már korábban említett fordító-író-újságíró Pajzs Elemér tollából.⁸⁸⁹ A mű több bekezdése a benne található részletes leírások miatt azt az érzést keltheti az olvasóban, hogy szerzőjének sikerült eljutnia Portugáliába,⁸⁹⁰ de valójában nem erről volt szó. Pajzs Elemér 1940 eleje körül kapcsolatba lépett a budapesti portugál követséggel, és egy részletes tervvel állt elő Portugália politikai életének, gazdaságának, turisztikai látványosságainak a magyar olvasókörzség számára történő népszerűsítésével kapcsolatban.⁸⁹¹ Az együttműködés gyümölcsöző lett – a portugál propagandagépezet úgy látta, Paizs jól hasznosítható az ország reklámozása során, és ezért érdemes vele az együttműködést kibővíteni⁸⁹² –, és egészen 1944-ig eltartott. Pajzs többször kért a követség útján Portugáliából háttéranyagot, fotókat a cikkeihez,⁸⁹³ a portugál külügy pedig nagyra értékelte a tevékenységét,⁸⁹⁴ amelyet igen hasznosnak ítélt az ország propagandája szempontjából.⁸⁹⁵

A Salazar által is figyelemmel kísért⁸⁹⁶ könyvében – melyet a követség propagandacéljal terjesztetni kívánt az oktatási intézmények könyvtárai számára⁸⁹⁷ – Pajzs végigtárgyalja Portu-

⁸⁸⁷ Szedlár Ferenc (sajtó alá rendezte): *Salazar állameszméje*. Fordítói kiadás, Sárvár, 1941. 6.

⁸⁸⁸ Egészen rövid recenziók jelentek meg például a *Dunántúli Szemlé*ben (Géfin Gyula: Szedlár Ferenc dr.: Salazar állameszméje. Sárvár, 1941. 48 l. *Dunántúli Szemle*, 1941/7–8. 419.), illetve a *Pannonhalmi Szemlé*ben (Cs. G.: Salazar állameszméje. *Pannonhalmi Szemle*, 1942/4. 304.).

⁸⁸⁹ Pajzs Elemér: *Egy kis ország nagy építője*. Auróra Könyvkiadó, Budapest, 1942.

⁸⁹⁰ Pl.: „Színhely a Praça do Comércio, megint ez a csodálatosan szép díszter, nemcsak Európa, de az egész világ legnagyobb, legharmónikusabb tere [...]. Előtte a szinte tengerré szélesedő Tejo, a tulsó part szeszélyesen megrajzolt hegyeivel és a hegyoldalakon elpettyegtetett falvakkal és városokkal [...]” Pajzs: *Egy kis ország...* 30.; ill. a propaganda hivatal környezetéről pl. így ír: „ha erre a tündéri teraszra felfáradsz, a széles karéjban elterülő város és az ezüstösen csillogó Tejo olyan panorámát terítenek eléd, amellyel szinte lehetetlen betelned.” Uo. 78.

⁸⁹¹ Arquivo Histórico-Diplomático. 2º Piso, 59º Armário, 258º Maço. Pajzs Elemér 1940. április 6-án Sampaio Garrido számára címzett levele.

⁸⁹² Arquivo Histórico-Diplomático. 2º Piso, 59º Armário, 258º Maço. J. da Costa Carneiro levele Sampaio Garrido számára.

⁸⁹³ Vö. Arquivo Histórico-Diplomático. 2º Piso, 59º Armário, 258º Maço. Pajzs Elemér 1943. január 7-én kelt levele Sampaio Garrido-hoz.

⁸⁹⁴ Arquivo Histórico-Diplomático. 2º Piso, 59º Armário, 258º Maço. E. Vieira Leitão 1943. március 4-én kelt levele Carlos Sampaio Garrido-hoz.

⁸⁹⁵ Nem véletlen, hogy Pajzs anyagait a „Propaganda de Portugal na Hungria” elnevezésű mappában rendezték egybe.

⁸⁹⁶ Salazar kérte, hogy a portugál követ a nevében is köszönje meg az általa sajnos a nyelvi akadályok miatt nem érhető könyv megírását, gondolatainak, reformjainak terjesztését, illetve az író ország iránt megnyilvánuló rokonszenvét: „Rogo V.Exª. agradecer em meu nome em termos proporcionados valor obra que não posso avaliar desconhecimento lingua serviço prestado expansão nossas ideas e reformas e simpatia por nós manifestada. V.Exª. dirá se outra prova consideração entende devo dar autor. Ministro.” Arquivo Histórico-Diplomático, M.S. 8, Expedidas, Legação Budapest, 1942, N.º 35.

⁸⁹⁷ Arquivo Histórico-Diplomático, M.S. 8, Expedidas, Legação Budapest, 1942, N.º 43.

gáliával kapcsolatban azokat a főbb jellegzetességeket, amelyeket már korábban is megismerhettünk (így szó esik a köztársaság válságáról, a katonai diktatúráról, az Új Állam ideológiájáról, az államformáról, az államhatalomról, a gazdasági reformokról, a propaganda szerepéről, a nemzeti unióról, a különböző ifjúsági szervezetekről, illetve Salazar személyiségéről – a korporációkról ellenben csak futólag tesz említést a szerző), melyek ismertetése során elsősorban a különböző külföldi szakirodalmakra, a portugál Új Állam hivatalos dokumentumaira, illetve Salazar beszédeire, no meg a propagandaminisztérium egyes kiadványaira támaszkodott, és túl sok egyéni meglátással nem egészítette ki őket, sőt inkább kritikátlanul elfogadta állításait. A mű fontosabb részei egyébként – a fentiek ismeretében nem meglepő módon – mind Salazar-beszédek vagy propagandakiadványok szabad fordításai. A szöveg stílusa sem különösebben tudományos igényű; írója inkább irodalmiaskodó, a salazari rendszert pedig sokszor heroikus képek alkalmazásával igyekszik az az olvasói számára lefesteni:

Leül az íróasztal mellé és a munka megindult. Mint amikor a játékkereskedő egyszerre húzza fel valamennyi pléhjátékát. Vasúti síneket fektetnek le, pályaudvarokat és távírvonalakat építenek, kotrógépek tisztogatják az eliszaposodott kikötőket. Az országutakon egyre több autót látni a kocogó öszvérfogatok mellett. A mocsarak helyén, ahol ezelőtt békák kuruttyoltak, most gabonaszárazakat lenget a szél. Kertvárosok, napos, virágos munkásotthonok épülnek, szaporodnak az iskolák, kezdetleges szerszámai jobbakra, maibbakra cseréli föl a földműves. Kórházak, karcsú gyárkémények nőnek ki a földből. Akik a Praça do Comércio, Lisszabon Szent Márk-terén járnak, új, büszke hadihajókat látnak horgonyozni a Tejon. A főváros megszépül, arcáról eltűnnek a redők, mint a kozmetikustól kilépő asszonyéről. Csupa pezsgés és ritmus. Mint egy óriási lendítőkerék, úgy mozog az ország. Új gyárak szirénái bögnék, nehéz teherautók dübörögnek, a durva ujjak, amelyek eddig csak az eke szarvát fogták, most a vékony tollszárat is tudják már tartani. Mindenre jut pénz, mindenre van fedezet. A kréta, amely számol és ellenőriz, jó kezekben van: Salazar kezében.⁸⁹⁸

A mű tehát nem egészíti ki új olvasatokkal a magyar közönségben a salazarizmussal kapcsolatban kialakult képet és nem törekszik arra, hogy bebizonyítsa: Magyarországnak egy hasonló államformára van szüksége. Az azonban, hogy egy ilyen, Portugáliát éltető könyv 1942-ben megjelenhetett, arra utalhat, hogy a magyar olvasóközönség még mindig igen fogékony volt a Portugáliával kapcsolatos híradásokra. Ezt támasztja alá talán az is, hogy 1942-ben a *Magyar Nemzet* is lehozta Pajzs művének egyes részleteit,⁸⁹⁹ illetve az is, hogy a Portugáliát 1944-ig a magyar közönség előtt mintegy nyolcvan cikkben⁹⁰⁰ és számos rádióadásban népszerűsítő író-újságíró a német megszállás előestéjén készen állt egy újabb, Portugáliát bemutató (a portugál

⁸⁹⁸ Pajzs: Egy kis ország... 108.

⁸⁹⁹ Pajzs Elemér: S. N. – Hogyan dolgozik a portugál propaganda? *Magyar Nemzet*, 1942. szeptember 18. 4.

⁹⁰⁰ Arquivo Histórico-Diplomático. 2.º Piso, 59.º Armário, 258.º Maço. Proc. 35,2. N.º 17.

diplomáciai levelezésben csak „Terras de Salazar” vagyis „Salazar földjei” munkacímen hivatkozott) könyvvel, amelynek megjelentetéséhez a portugál állam segítségét kérte.⁹⁰¹

1942 során egyébként a *Magyar Nemzet* hasábjain egy másik cikk is megjelent Salazarról, amely a portugáliai rendszert a korábbiaktól eltérő módon állítja példaként az olvasói elé.⁹⁰² A cikk szerzője szerint Portugália egyik nagy érdeme az, hogy az ország új rendszerének köszönhetően a világháború zavaros időszakában is az európai béke biztos pontja tudott maradni maradni – az írás apropóját minden bizonnyal Salazar június 25-én a háborúval és a semlegességgel kapcsolatban elmondott beszéde jelentette, amelyre az európai és a magyar sajtó is felfigyelt:⁹⁰³ „Salazar kormányrajutása kezdetben Portugália belső megszilárdulásának ügye volt, az európai feszültség növekedtével azonban ez a kormányzat az általános európai biztonság és béke egyik legszilárdabb bázisává emelkedett.”⁹⁰⁴ Ráadásul az ország a folyamatos európai fejlődés zálogává is vált: „az Atlanti-óceán peremének ez a kis országa nemcsak összekötő kapocs, a nemzetközi diplomáciai tevékenység egyik legfontosabb területe, hanem egyben a megszakíthatlan európai fejlődés biztos záloga is”.⁹⁰⁵ A cikk írója szerint az ország nagy érdeme, hogy a háborús konfliktusban semleges tudott maradni, amit elsősorban annak köszönhet, hogy a két nagy szembenálló tábor tagjai egyaránt elismeréssel adóznak a portugáliai eredmények iránt:

Salazar rendszerének különös érdekességet ad, hogy a diktatúrának ez a keresztény formája általános ellismerésre talált a szembenálló táborokban.

[...]

A fasiszta, nemzetiszocialista államok dicsérik bátorságát és fölényét, ahogy szakított a liberális-szabadversenyességszerű társadalmi renddel, s egy rendkívül nyugtalan, forradalmi hajlandóságú országban uralomra segítette a tekintély elvét. Ugyanakkor az angolszász hatalmak irányában is megőrizte Salazar a legkorrektebb magatartást...⁹⁰⁶

⁹⁰¹ Arquivo Histórico-Diplomático. 2º Piso, 59º Armário, 258º Maço. Pajzs Elemér 1944. február 14-én kelt levele Sampaio Garrido-hoz. Az események aztán ezt követően valószínűleg más, szomorú befejezést vettek, mivel a márciusi német megszállás ezzel kapcsolatban is új körülményeket teremtett. A minisztérium e lábjegyzetben is hivatkozott mappájának a fedőlapjáról tudjuk, hogy a magyar újságíró honosítási kérelmet nyújtott be a portugál államhoz. Ez valószínűleg összefüggésben lehetett azzal, hogy az újságíró ott szerepel a két portugál diplomata, a többek között a Weiss-család tagjait, illetve Tom Lantost is megmentő Carlos de Almeida Afonseca Sampaio Garrido követ és Alberto Carlos de Lis-Teixeira Branquinho ügyvivő bújtatottjainak a listáján (lásd Portugál–magyar közös ünnep. *Sófár. A zsidó médiaportál*, 2008. június 14. <<http://regi.sofar.hu/hu/node/103484> >). Sajnos, ez kevés volt a megmeneküléséhez, hiszen a *Magyar életrajzi lexikon* tanúsága szerint (Kenyeres: *Magyar életrajzi...*) az újságíró 1944-ben elhunyt, adonyi sírköve szerint pedig halála „idegenben” történt (<<https://billiongraves.com/grave/Elem%C3%A9r-Pajzs/13357722#/> >). Vö. Ferenczi László: Pajzs Elemér. Keresztury Dezső – Sík Csaba (szerk.): „S két szó között a hallgatás...” *Magyar mártír írók antológiája*. Második kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. 140–141. Az összes oldal mentési ideje: 2017. május 1.

⁹⁰² -X-: Salazar. *Magyar Nemzet*, 1942. július 10. 6.

⁹⁰³ A beszédet nem sokkal korábban a *Külügyi Szemle* hozta le. L. Portugália és Európa. Salazar portugál miniszterelnök a semlegességről és az új világrendről. *Külügyi Szemle*, 1942/6, 437–440.

⁹⁰⁴ -X-: Salazar... 6.

⁹⁰⁵ Uo. 6.

⁹⁰⁶ Uo. 6.

Miután a szerző röviden szól a keresztény hivatásrendiség Portugáliában bevezetett formájáról, és arról, hogy ezt mi köti össze, illetve mi választja el a korszak többi nagy diktatúrájától, megint csak visszakanyarodik a külpolitikai aspektushoz:

Az Atlanti-óceán peremének kis országa ma egyre jobban visszanyeri nemzetközi tekintélyét. Fontos diplomáciai találkozások és tanácskozások színhelye [...] Ugyanekkor a portugál kormányzat éberrel figyeli a nemzetközi politika minden fordulatát, de szilárdan kitart békés magatartása mellett a környező nagyhatalmak ütközései között.⁹⁰⁷

A cikk írójának tehát a semlegesség megőrzését elősegítő, „bölcös” külpolitika volt a legfontosabb Portugáliával kapcsolatban, amelyet valószínűleg Magyarország háborús részvételével szeretett volna finoman szembeállítani. Ám a cikkből az is kiderül, hogy szerzője szerint az általa rokonszenvesnek ítélt portugál külpolitikai irány javarészt az ország egész Európa számára példaértékű belpolitikai eredményeinek a következménye: „Keresztény rendszere és a népben gyökerező biztos politikai állapotai Salazar műveként Portugáliát az európai fejlődés rendkívül értékes tényezőjévé avatják.”⁹⁰⁸

A Magyarország német megszállását megelőző évben, 1943-ban még egy további említésre méltó esemény történt a salazarizmus honi recepcióját illetően. 1943. június 30-án João de Ameal, a Salazart támogató nemesi származású portugál monarchista értelmiségi, hazája elismert történésze, akinek újságíróként, majd 1938-tól a portugál akadémia, 1942-től pedig a nemzetgyűlés tagjaként fontos szerepe volt az Estado Novo ideológiai megalapozásában és a hatalom antiliberális, antidemokratikus elképzeléseinek artikulálásában,⁹⁰⁹ a magyar kormány meghívására hazánkba látogatott.⁹¹⁰ A meghívás ötlete minden valószínűség szerint a Portugáliában külszolgálatot teljesítő és a semleges országban Erdély hovatarozásáról Romániával folytatott propagandaháborút⁹¹¹ nagy aktivitással irányító Újpétery Elemértől származott,⁹¹² aki a portugál értelmiségit a követség nevében két előadásra is felkérte: az egyiknek a klasszikus kultúra portugál kultúrára gyakorolt hatásáról, a másiknak pedig a portugál politikai rendszerről

---

⁹⁰⁷ Uo. 6.

⁹⁰⁸ Uo. 6.

⁹⁰⁹ Vö. Torgal, Luís Reis: *Estados Novos – Estado Novo*. II. köt. Imprensa da Universidade de Coimbra, Coimbra, 2009. 83–86. Pinto, Antonieta Maria da Silva: *João Ameal, o historiador do Regime*. Dissertação de Mestrado em História Contemporânea de Portugal. Coimbra, 1994.

⁹¹⁰ MTI nyomatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1943. június 30. 19.

⁹¹¹ Rákóczi: *Relações...* 613.

⁹¹² Újpétery Elemér: *Végállomás Lisszabon*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 216.

kellett szólnia.⁹¹³ Látogatása során Ameal találkozott Kállay Miklóssal, Ullein-Reviczky Antallal,⁹¹⁴ Keresztes-Fischer Ferencce, Antal Istvánnal és a magyar értelmiség több képviselőjével, így például Baumgarten Sándor történésszel, Illyés Gyulával, illetve gróf Kálnoky Hugóval is.⁹¹⁵ 1958-ban írt visszaemlékezése szerint nagyon jól érezte magát a magyar értelmiségiek között, sőt, igazi rokonlelkekre talált bennük, és úgy vélte, a magyar és portugál nép között is sok hasonlóság van: „És talán itt az ideje, hogy érvényes párhuzamot vonjunk a Nyugatot védelmező portugálok és magyarok között – akiknek mindegyikét hatalmába kerítette a keresztes háborúk szelleme és az apostoli lelkület.”⁹¹⁶

Az MTI-jelentésének tanulsága szerint a portugál író útját a magyar sajtó is nagy érdeklődéssel követte:

A portugál lapok az utóbbi időben nagy teret szentelnek a magyarországi eseményeknek és a magyar kérdéseknek. Állandó figyelemmel kísérték Joao Ameal portugál képviselő és író magyarországi útját és részletes tudósítást közöltek arról. A július 8-i lapok első oldalon, nyomdatechnikailag kiemelve számoltak be arról, hogy Ameal több magyar vidéki városba is ellátogatott és Szegedről visszatérve a miniszterelnök és a belügyminiszter fogadta, majd Antal István miniszter vacsorát adott a tiszteletére. Megírták a lapok, hogy a Pester Lloyd „Politikai idealizmus” címmel nyilatkozatot közölt Amealtól Salazar politikai művének filozófiájáról, a július 18-i lapok pedig részletes kivonatot közöltek Amealnak a „Magyarország” című lapnak adott nyilatkozatából. A július 19-i portugál lapok arról adtak hírt, hogy Ameal visszatért Lisszabonba.⁹¹⁷

Sajnos a jelentésben idézett két interjú közül csak a másodikat sikerült fellelni, mivel a *Pester Lloyd*-ban megjelent nyilatkozata a lap 1943. áprilistól augusztusig terjedő lapszámaiban nem található. A második cikket – az Ameallal készült interjút – azonban sikerült megtalálnunk.⁹¹⁸ Az interjú lényegi mondanivalója az volt, hogy Magyarországra – éppúgy, mint Portugáliára –, jóllehet kicsiny nemzetek vagyunk, a háború után nagy szüksége lesz Európának az új európai rend felépítéséhez, és ezért Ameal arra törekszik, hogy addig is elősegítse a két nép kapcsolatának elmélyítését:

Portugália és Magyarország küzdelmes évszázadok során mindig megtalálta a leghelyesebb utat, amelyre történelmi hagyományai kötelezték. Ez adja a két állam súlyát és erejét, függetlenül attól, hogy az úgynevezett „kisnemzetek” sorába tartozik. Nem tudni milyen béke jön,

⁹¹³ A lisszaboni magyar követség Amealnak írt levele. João Ameal hagyatéka. Biblioteca Nacional de Portugal, Esp. E37/8526.

⁹¹⁴ João Ameal hagyatéka. Biblioteca Nacional de Portugal, Esp. E37/5303.

⁹¹⁵ Húngaros e portugueses defensores do ocidente. João Ameal hagyatéka. Biblioteca Nacional de Portugal, Esp. E37/8375–8376. 3.

⁹¹⁶ „E será aqui a altura de estabelecer um legítimo paralelo entre Portugueses e Húngaros como defensores do Ocidente – possuídos do espírito de Cruzada e da coração apostólica.” Uo. 5.

⁹¹⁷ MTI nyomatosok. Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1943. július 21. 16.

⁹¹⁸ Konkoly Kálmán: Magyarországra és Portugáliára egyaránt szüksége van Európának. De Ameal örgróf, a neves spanyol [sic!] publicista nyilatkozik magyarországi tapasztalatairól. *Magyarország*, 1943. július 21. 16.

és mi lesz Európa újjárendezésének alapja. De bizonyos, hogy a *magyar népre szüksége lesz ennek a békének, ennek az újjárendezésnek* egyaránt.

[...]

– Hazaérkezésem után – mondja búcsúzóul – szerény erőmet a portugál–magyar együttműködés olyanértelmű szolgálatába állítom, amely magyarországi tartózkodásomnak legértékesebb tapasztalata. Boldog volnék, ha ezzel a munkával valami kis jelentéktelen részt vállalhatnék népeink közelebbhozásában és európai feladataink megoldásában, közös céljaink megvalósításában.

Látogatása kapcsán a magyar író, Passuth László is az övéhez hasonló elképzeléseket fogalmazott meg a *Magyar Nemzet* hasábjain: „A latin civilizáció peremén élő népeknek közös összetartozása valami különös szolidaritást fejleszt, oly rokonszenvet, mely az első percekben már összekapcsolja azokat, akik személyükben vállalják a »kis népek hivatását«.”⁹¹⁹ Majd Salazar érdemeit méltatva azt is hozzátette: „Nos, a portugál nem olyan nép, melynek épp az elmúlt évtizedekben kellett volna európai hivatástudatból letennie a maturát.”⁹²⁰

A *Kis Újság*ot szerkesztő, németellenes Dessewffy Gyula Ameal látogatása apropóján az *Esti Kis Újság*ba írt cikkében szintén méltató hangnemben írt Salazarról. Annak kapcsán, hogy a portugál író szerint Portugália sikere részben annak is köszönhető, hogy a portugál nép már nem csak ismeri és megbecsüli a múltját, hanem erőt merít belőle, a belőle nyert tapasztalatokat pedig a jelenben próbálja hasznosítani, így elmélkedik:

Ritkán éreztem olyan összhangot, szellemi közösséget idegen emberrel, mint az idegen országnak ezzel a messziről jött fiával. Mintha csak ezekben a gondolatokban *egy új, lassan alakuló világ alapelemei rejlenének*, amelyek még a homályban derengenek csupán, de mégis *egy új jövő halvány konturjait mutatják*. Mintha a sokat emlegetett új Európának csírait vél-nők felfedezni bennük, amelyek meggyőződésünk szerint *a szellemi közösségben, egy magasabb erkölcsi és értelmi rendben foghatnak meg*. Lehetnek kísérletek, próbálkozások, amelyek nem szellemi és erkölcsi tényezők, eszmények és gondolatok közösségének alapjaira akarják építeni az új Európát. *Az emberiségnek, illetve az európai népnek megnyugvást és új életformát csak az a világ adhat, amely a multnak, s így a jelen szükségleteinek olyan ötvözetéből épül fel, amely a szellemi életnek, erkölcsi magatartásnak emelkedett formáját tartalmazza, amely ismeri az állandóság értékét, s amely az örök keresztény gondolatnak lelki tartalmát részesíti előnyben.*⁹²¹

Vagyis az Európa-szerte ekkoriban megjelent újfajta politikai megoldásokkal szemben a kontinens jövőjét valójában csak olyan megoldások biztosíthatják, amelyek – a salazari rendszerhez hasonlóan – a hagyományokból, és mindenek előtt a keresztény hagyományból táplálkoznak.

Hasonló gondolatokat: a rend, a béke és a munka országaként aposztrofált Portugáliára, illetve Magyarországra a jövő Európájának felépítése során háruló fontos szerepet emelte ki a

⁹¹⁹ Passuth László: Két bástya. *Magyar Nemzet*, 1943. július 10. 5.

⁹²⁰ Uo. 5.

⁹²¹ Dessewffy Gyula: Beszélgetés egy semleges külföldivel a jövő Európájáról. *Esti Kis Újság*, 1943. július 7.

Magyar Rádió munkatársa is Ameallal készült interjúja végén: „két nép, amelynek sok évszázados kultúrája, nagy történelmi múltja van, és mindig hűséges volt a keresztény tradíciókhoz, kell, hogy megértse egymást, és segítse a többi szenvedő európai népet is megtalálni az utat egy jobb világ felé.”⁹²²

Ez a háború vége felé lezajlott találkozás a portugál politikai rendszer egyik meghatározó értelmiségével a lisszaboni magyar követ Amealnak írt levele szerint nem múlt el nyom nélkül Magyarországon, sőt, nagy érdeklődést és rokonszenvet váltott ki a magyar intellektuális körökben.⁹²³

Nem sokkal Ameal látogatását követően még egy utolsó esetet találtunk, ahol a salazarizmus pozitív példaként kerül elő a magyar értelmiség körében. Az 1943 augusztusában megrendezett szárszói konferencia jegyzőkönyvében a hivatásrendekről szóló vita kapcsán (Veres Péter hivatásrendeket elítélő hozzászólása után) a következőket találjuk:

Erdei Ferenc azon felvetésére, hogy a hivatásszervezetről azért nem emlékezett meg, mert azt jelentéktelennek, a pápai enciklikákat pedig teoretikusnak tartja, *Kiss István* válaszolt. *Kiss István* felszólalásában kifejtette, hogy lehet, hogy ezek *Erdei* szerint jelentéktelenek. Ez azonban még nem jelenti, hogy ténylegesen is azok. Sem a tények, sem a tudomány nevében ezt mondani nem lehet. A pápai körlevelek nemcsak teoretikusak, hanem azok alapján konkrét cselekvés is indult meg. Ilyen pl. Salazar munkája Portugáliában és ilyenek a különböző katolikus munkásmozgalmak. Hozzátette végül, hogy ezt neki, mint katolikusnak le kellett szögeznie. *Erdei* azonnali válaszában ezt, mint deklarációt tudomásul vette. Érdemi megjegyzést nem tett rá.⁹²⁴

A szárszói vita során már látszott, hogy a hivatásrendi szervezetet a magyar baloldali értelmiség egyértelműen elutasítja annak antidemokratikus volta miatt.⁹²⁵ Eközben a magyar értelmiség egy másik része valószínűleg még a háború vége felé is jelentős, sőt követendő politikusként tekintett a portugál államférfire. Erre utalhat például Újpeéry Elemér Salazar egy 1944 tavaszán elmondott, a nemzetközi politikai helyzetről szóló beszédéről írt jelentése, melyben kifejti:

Ha a világpolitikai helyzetet vizsgáljuk és figyelemmel vagyunk azokra a kombinációkra, amelyek a katolikus és atlanti gondolat jegyében épen [sic!] Salazarra épülnek, ha a Salazar–Franco viszonyt nem tévesztjük szem elől, a beszéd tanulmányozása nagy államférfit, talán a nyugateurópai népek jelenlegi legnagyobb államférfiját állítja szemünk elé.⁹²⁶

⁹²² João Ameal hagyatéka. Biblioteca Nacional de Portugal, Esp. E37/8526, disco_03_bnp.mp3.

⁹²³ A magyar követ 1943. augusztus 26-án Amealnak írt levele. João Ameal hagyatéka. Biblioteca Nacional de Portugal, Esp. E37/8526.

⁹²⁴ Györffy Sándor – Pintér István (szerk.): *Szárszó 1943*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983. 213.

⁹²⁵ Uo. 212.

⁹²⁶ MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K 63. 227. csomó, 70/Pol.-1944. Salazar május 25.-iki beszéde, Madrid, 1944. május 27.

A baloldali elutasítás fényében viszont nem olyan nagy meglepetés, hogy a német fennhatóságot követő szovjet megszállás után az ideiglenes nemzeti kormány 530/1945. m. e. számú rendelete értelmében, amely „a fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek megsemmisítéséről” szolt, mind Mihelics Vid, mind Pajzs Elemér könyvét, mind Salazar beszédeinek Teleki által lefordított kiadását tiltólistára helyezték⁹²⁷ – vélhetően mivel Salazar hivatásrendszere az ország új urai szemében egyet jelentett a háború előtti kor jobboldali irányzataival a fasizmussal, illetve a nácizmussal. Erre utalhat az a példa is, hogy amikor Kiss Sándor 1946-ban törvényjavaslatot dolgozott ki annak érdekében, hogy egy Országos Mezőgazdasági Szövetség nevű szervezet képviselje az ország agrárnépességének érdekeit, akkor annak tárgyalását a SzEB-et vezető Szviridov altábornagy – a baloldali blokk szándékainak megfelelően – a következő indoklással tiltotta le:

Szviridov megtiltotta a törvényjavaslat tárgyalását. Kijelentette, hogy információi szerint a javaslat „korporációs jellegű”, hasonlít Salazar portugál fasizmusának hivatásszervezeteihez, és ezért tanulmányoznia kell, míg megengedheti a parlamenti tárgyalását... Nagy Ferenc természetesen cáfolta a nevetséges vádakát és kérte Szviridovot, hogy függesse fel a tilalmat.⁹²⁸

A hivatásrendi társadalom talán legnagyobb propagálójának számító és a háború után a Demokrata Néppárt színeiben politizáló Mihelics Vidnek mind a sajtóban, mind a parlamentben számos támadással kellett szembenéznie a háború előtt megfogalmazott elvei miatt, többek között Ortutay Gyula, Justus Pál, Gogolák Lajos, illetve Katona Jenő részéről. A támadások során keresztény alapon álló társadalomszervezési elképzelési miatt ellenlábasai igyekeztek a reakciós és fasiszta bélyeget rásütni.⁹²⁹ Ennek egyik igen éles és jellemző példája volt, amikor 1947. november 14-én, a bankok államosítása kapcsán elmondott és nagy visszhangot kiváltó beszédét követően többen is bírálták az általa felvázolt társadalmi és gazdasági nézeteket. A vita során a szociáldemokrata Justus Pál azt hozta fel ellene, illetve a Demokrata Néppárt más tagjai ellen vádként, hogy korábban a hivatásrendi állam népszerűsítéséért szálltak síkra, és ezzel a fasiszta diktatórikus berendezkedéseket állították példaként Magyarország elé. Az ekkoriban egyébként

⁹²⁷ Az ideiglenes nemzeti kormány 530/1945. m. e. számú rendelete a fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek megsemmisítéséről. *A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek II. sz. jegyzéke. Magyar könyvek, idegen nyelvű könyvek, folyóiratok, zeneművek.* Szikra Irodalmi és Lapkiadó-vállalat, Nyomdai R. T., Budapest, 1945., *A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek III. sz. jegyzéke.* Szikra Irodalmi és Lapkiadó-vállalat, Nyomdai R. T., Budapest, 1946.

⁹²⁸ Dr. Pótor Imre: *A bibliás politikus. Kiss Sándor. Isten s a haza szolgálatában.* Habilitációs értekezés egyháztörténelemből. Debreceni Református Hittudományi Egyetem. 2003. 100. Persze fontos hozzátenni, hogy a korporációk és a fasizmus felemlegetése itt minden bizonnyal elsősorban csak ürügyként szolgált Szviridov számára, hogy a Magyar Parasztszövetséget igazgató és az FKGP-ben is vezető tisztséget betöltő tehetséges fiatal politikus ellen felléphessen.

⁹²⁹ Frenyó: *Egy magyar...* 79.

már megfigyelés alatt álló⁹³⁰ Mihelics hiába próbált azzal védekezni, hogy ő csak a hivatásrendi társadalmat és nem a diktatúrát tartotta helyesnek, érvelése nem talált értő fülekre – jöllehet a vitát követően Justus személyesen kért tőle elnézést a támadás miatt.⁹³¹

Méltóztassék elhinni, hogy engem a világban semmilyen személyi animozitás a képviselő úrral szemben nem vezet. De ha a képviselő úr erről beszélt, akkor mi is beszélünk arról, hogy debuisseit pridem, előbb kellett volna, professzor úr! Ön akkor, a magyar ellenforradalom alatt nemcsak nézte, hanem, sajnos, olykor segítette is a haladás eszméinek elfojtását. Ön Kovrig Bélával együtt a hivatásrendi állam első hirdetője volt Magyarországon, amely hivatásrendi állam, – ezt ma talán nem kell bizonyítani, – elméletben és gyakorlatban egyaránt, a százszázalékos fasizmus közvetlen előszobája. (*Ugy van! a szociáldemokrata párton.*) Ön, képviselő úr, amikor példát akart a magyar nép elé állítani, nem a demokráciákat állította oda példának, hanem azt az új Portugáliát, amelyben Salazar diktatúrája uralkodik, és amely – nem tudom a százalékok pontosan megállapítani és erről hajlandó vagyok önnel vitatkozni, – lehet, hogy 85, lehet, hogy 92%-ban fasiszta állam. (**Mihelics Béla Vid** (dn): Olvasta képviselő úr a könyvemet?) Hogyne! (**Mihelics Béla Vid** (dn): Akkor a kritikát is olvashatta volna róla! Semmi- ben sem azonosítottam magamat vele!) Ön, képviselő úr, – ne vegye rossznéven, – egy ellenfelet ismert konzekvensen és végig: a marxizmust. (**Mihelics Béla Vid** (dn): Az sem áll!)⁹³²

Egy érdekes (és kései) adalék viszont a két háború közötti magyarországi Salazar-recepcióhoz Dr. Vágó Pálnak – a Szálasi környezetéhez tartozó ideológusok egyikének, aki Szálasi kormányában is dolgozott, majd kivándorolt Argentínába, ahol mérnökként dolgozott⁹³³ – az az egyik emigrációban írt művében található részlet, mely azt állítja, hogy a portugál példa a Szálasiék által tervezett változásokra is hatással volt:

Szálasi mozgalmának a tulajdonképpeni lelke a „Nemzetségek” fedőneve alatt szervezett, tulnyomóan a velünk rokonszenvező, a 3400-as rendelet alá eső értelmiségiekből állt, akikről és akiknek munkájáról a nyilvánosság tudomást nem szerezhetett, mert ezeket Szálasi bölcs rendelkezése folytán nem a Párt, hanem az Országépítés Széktartója titkos listán tartotta nyilván. Ez a szervezet eltekintve titkosságától abban különbözött egy sablonos parlamenti ellenzéktől, hogy célját nem egy új kormány megalakításában és aztán a régi sablon szerinti kormányzatban, hanem egy teljesen új, *hivatásrendi állam kialakításában látta*. És e tekintetben hasonló volt a bölcs portugál államférfi, Salazar által áldásos eredménnyel megvalósított alkotmányreformhoz.⁹³⁴

⁹³⁰ Uo. 73.

⁹³¹ Uo. 67.

⁹³² *Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés irományai*. I. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Résztvénytársulat, Budapest, 1948. 1122. Később pedig Mihelics még jobban eltávolodott korábbi ideáljától, amire ez a Szigeti Endre által írt nekrológ is utal: „Azóta tudjuk már, hogy Portugália fejlődése Salazar uralma alatt sem váltotta be azokat a reményeket, amelyeket akkor Mihelics fűzött hozzá s ezt a csalódását később többször is elmondta nekem. De hadd tegyem hozzá, olyan szellemekkel osztozott ebben a tévedésben, mint Mauriac, Maeterlinck vagy Paul Valéry.” Szigeti Endre: *Korfordulók tanúja. Vigilia*, 1969/3. 149.

⁹³³ Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Hittel Lap-, Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest, 1992.

⁹³⁴ Dr. Vágó Pál: *Nyílt levél C. A. Macartney professzor urhoz*. Szerzői kiadás, [1960?]. 45.

A továbbiakban azonban sajnos e titkos alkotmányreformról nem derül ki semmi konkrétum, sőt Vágó azt állítja, hogy a „pótolhatatlan becsű Reformterv Gyűjtemény az ország kiürítése után árulás folytán az amerikai Katonai Rendőrség (CIC) kezére került, amely azt megsemmisítette”,⁹³⁵ így nem tudjuk, hogy ez az állítás mennyire megalapozott, illetve mennyire tekinthető egyfajta utólagos szerecsenmosdatásnak, hiszen ekkoriban Portugália mégiscsak egy olyan autoriter rendszernek számított, amely jobboldali beállítottsága ellenére a legtöbb hasonló típusú berendezkedéssel ellentétben túlélte a második világháborút, sőt a nemzetközi közösségben is megtalálta a helyét (itt elég csak arra utalnunk, hogy 1949-ben a NATO-nak alapító tagja, 1955-től pedig az ENSZ tagja volt).

A hiányos információk ellenére azt azonban tudjuk, hogy a magyar nemzetiszocialisták szellemi holdudvarát talán tényleg foglalkoztathatta a portugál példa, mivel a Paksa Rudolf szerint az egyik legszínvonalasabb sajtóterméküknek számító, sőt egyfajta nemzetiszocialista szellemi műhelynek tekinthető,⁹³⁶ a képviselőházba 1939-ben a Nyilaskeresztes Front színeiben a parlamentbe bejutó Matolcsy Mátyás⁹³⁷ által irányított *Új Európa* többször is írt róla. 1942-ben az olasz fasiszta berendezkedéssel behatóbban is foglalkozó Karay Kálmán⁹³⁸ egyik cikkében⁹³⁹ például egyértelműen kifejti, hogy a latin országok elmúlt években lezajlott államfejlődése, „az új Európa kialakulása szükségszerű történelmi folyamat, melyet ideig-óráig feltartóztatni lehet, de végleg megakadályozni nem”.⁹⁴⁰ Szerinte valójában az egész világ számára ez jelenti a jövőt, mivel nemcsak maguk a latin államok járnak ezeken az utakon, de Németország, és az ő megoldásait követő más európai államok is hasonló dolgokkal kísérleteznek. A különbség csupán annyi, hogy a latin államokat a jogi megoldások magasabb színvonala, az utóbbiakat pedig inkább az eredményesség jellemzi jobban. A szerző szerint, ha nem is ennyire rendezett keretek között, de a világ más államaiban is hasonló folyamatok zajlanak le, és ebből „arra kell

⁹³⁵ Uo. 45.

⁹³⁶ Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták*. Osiris Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013. 258.

⁹³⁷ Haeffler: *Országgyűlési almanach...* 249–250. A lap szerkesztésében résztvevő két másik személy a Nemzeti Munkaközpont titkára, Szabó László, valamint a korábban már említett Csiszár Béla voltak. Vö. Paksa: *Magyar...* 258–259.

⁹³⁸ Vö. Karay Kálmán: *Olasz testületi önkormányzati jog*. Magyar Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 1942.; Karay Kálmán: *Olaszország jogélete a háború alatt*. Instituto Italiano di Cultura, Budapest, 1943.; Karay Kálmán: *A fasiszta jog húsz esztendeje*. Instituto Italiano di Cultura, Budapest, 1943.; Karay Kálmán: *Testületi rendszer Franciaországban*. Dunántúli Nyomda, Pécs, 1944.; Karay Kálmán: *A spanyol nemzeti szindikalista alkotmány újabb fejlődése*. Dunántúli Nyomda, Pécs, 1943. Illetve az *Olasz Szemle*-ben megjelent cikkeit: Karay Kálmán: Az olasz korporatív jog fogalma. *Olasz Szemle*, 1942. március–április. 234–240.; Karay Kálmán: Olaszország jogélete a háború alatt. *Olasz Szemle*, 1942. november–december. 869–876.; Karay Kálmán: A fasiszta jog húsz esztendeje. *Olasz Szemle*, 1943. március–április. 1120–1124.

⁹³⁹ Karay Kálmán: Európai latin államszervezetek Olaszország, Portugália, Spanyolország, Franciaország. *Új Európa*, 1942. december, 638–646.

⁹⁴⁰ Uo. 638.

következtetni, hogy az európai latin államok mai szervezetei nem valamely politikai áramlat önző érdekeit szolgálják, hanem évszázadunk gyökeresen megváltozott életviszonyainak szükségleteit elégítik ki.”⁹⁴¹ Ebben a szituációban pedig Magyarország legfontosabb feladata az, hogy az új folyamatok felé nyitva, lehetőleg organikus módon fejlődve alkalmazkodjon az uralkodó trendekhez, mert különben könnyen úgy járhat, hogy végül egy, a magyar hagyományoktól teljességgel idegen megoldást kell majd magára erőltetnie:

Nemzetünket az új európai fejlődés válaszára elállította. Vagy idejében felismerjük a fejlődés határozott irányát, és állami berendezkedésünket nemzeti hagyományaink és jogfejlődésünk szellemében az európai latin államok példájára fokozatosan átalakítjuk, vagy az általános európai fejlődés elől makacsul elzárkózunk és a külső és belső kényszerítő körülmények hatására valamilyen idegen megoldást máról-holnapra éppen olyan változatlan átvesszünk, mint ahogy 1848-ban néhány óra leforgása alatt a francia forradalom eszmévilágában keletkezett belga alkotmányt majdnem szóról-szóra magunkévá tettük.⁹⁴²

Portugália témája a lapban 1944-ben került újra előtérbe, ekkor ugyanis két cikk is részletesebben foglalkozott az országgal. Ezekből azonban csak az egyik⁹⁴³ érdemel nagyobb figyelmet, mivel a másik különösebb kommentárok nélkül csak az új portugál állam már ismert bemutatására szorítkozik.⁹⁴⁴ Nyárádi Gábor év elején megjelent, Portugáliáról és Törökországról szóló cikke azonban azért érdekes, mert ebben is visszaköszön az a Portugáliával kapcsolatban a világháború alatt kialakult újszerű narratíva, amely már nem annyira az ország korporációs berendezkedésére, hanem a kis államok függetlenségének megőrzésére, valamint a jövő Európájának újjáépítésében betöltött szerepére helyezte a hangsúlyt, és ilyen tekintetben állította őket követendő példaként Magyarország számára: „Azért választottam e két ország példáját tanulmányom tárgyául, hogy sikerüljön belőlük nagy multjúból és hagyományukból, a »letisztulásukból« a történelmi tanulságokat leszűrni.”⁹⁴⁵ A letisztulás az ő értelmezésében azt jelenti, hogy a két régi nagy, de aztán züllésnek indult birodalmat – az Oszmán Birodalmat és a portugál gyarmatbirodalmat – vezetőik a korábbi korok ártalmas maradványaitól megtisztították, korszerűsítették és új megoldásokat, célokat kerestek számukra. A „multbeli nagy dinamikájuk és feszültségük letranszformálódott belső építő energiává”,⁹⁴⁶ érettebbé váltak, így erejüket képesek jobban koncentrálni, ami alkalmassá tette őket, hogy Európán belül egy új szerepet vállalhas-

---

⁹⁴¹ Uo. 646.

⁹⁴² Uo. 646.

⁹⁴³ Nyárádi Gábor: Európa két sarka: Törökország és Portugália. *Új Európa*, 1944. január. 19–27.

⁹⁴⁴ Vitéz Boglár Lajos: Az új Portugália. *Új Európa*, 1944. június. 344–350.

⁹⁴⁵ Nyárádi: *Európa két...* 19.

⁹⁴⁶ Uo. 19.

Portugália újjáépítése annyira szemünk előtt zajlott le, hogy szinte nem is tudjuk kellőképpen értékelni. Salazar is a „diktatúrához” folyamodott, nem élezni, hanem csak gyakorolni a hatalmat. Ez a hatalom tette lehetővé, hogy helyreállíthassa az erők egyensúlyát, megkezdhesse a romok eltakarítását és letörve minden ki vagy befelé irányuló uralmi ábrándot, vállalhassa népe nevében azt a mindig nagyszabású feladatot, amelyet az Ibér félsziget nyugati partján való őrtállást jelent. Befelé fordította zabolátlan temperamentumú népének tekintetét és a tudós bölcsességével utakat és irányokat jelölt meg, amelyek egyetlen lehetőséget jelentettek Portugália újjáéledéséhez. Azóta Portugália a nagy mult dicsőségéből él, de megtisztította magát attól a salaktól, amely életét és levegőjét fenyegette. Az újjáépítés, a belső megizmosodás, kultúrmunkára újbóli érettéválás biztosítja Portugália számára az európai jelentőséget és azt a fontos szerepet, amelyet a második világháborúban betölt.⁹⁴⁷

Ezt az újfajta szerepet a szerző szerint a béke, a jogok és a kultúra elhivatott védelme jelentette a második világháború közepette. A két ország két erőskezű vezetője által alkalmazott „erőteljes” eszközöket minden esetben csak ideiglenesen volt szükséges alkalmazni, jelentőségük pedig az újjáépítés előrehaladtával fokozatosan csökkent, így használatuk igazolható. A háború után pedig a szerepük még ennél is nagyobb fontossággal fog bírni:

A kis államok különben sem értik, hogy miféle jogcímen akarnak beleavatkozni önálló nemzeti létükbe. Semmiféle hatalmi szférát, érdekerületet, vagy újjáépítési készséget nem ismernek el rendező elvnek, amely nemzeti létüket kéri árául bizonytalan céloknak. Az erő jogát önérzetesen elutasítják, de késznek nyilvánítják magukat és a legmesszemenőkig hajlandóak annak a békés építő munkának a vállalására, amely az eljövendő békében Európa öreg falainak restaurálását új közös, építő szellemmel való kitöltését tűzi ki célul. A kis államok jelentősége éppen ebben a szerepben fog kulminálni. Gyámságot el nem tűrő, mégis egészséges vállalkozókedvük, józan politikai belátásuk és becsületes készségük e nagymultú kis népeknek a maguk külön egyéni színeivel nélkülözhetlenné teszik Európa térképén. Ha végigfutunk ezen a térképen és ezeknek a kis népeknek patinás multját idézzük, lehetetlen fel nem ismernünk azt a lényeges szerepet amelyet a történelem folyamán mindig viseltek. Különösen, ha ez a szerep egy Kemal, egy Salazar keze nyomát viseli magán, döntő tényezővé fokozódik a jövő Európájában, amely becsületes együttműködésen, egymás jogainak tiszteletbentartásán és azon a kultúrmunkán fog alapulni, amelyet az újjárendezés szellemének kell megvalósítania. Ez a munka fogja bizonyítani a kis nemzetek igazi jelentőségét és ehhez a munkához hajlandóak odaadni jószándékukat és energiájukat.

Minden ellentétes terv a kis államok összefogott egységének merev ellenszegülését váltja ki és új bomlás, új konfliktusok csíráit hordozza magában. Ezek az államok önálló nemzeti létük felett való örökös kívánságuk kívül ma már készülnek nagy hivatásukra, amely az új Európa megalakításában reájuk vár.⁹⁴⁸

A fenti kijelentéseknek igen különös optikát kölcsönöz, hogy 1944 januárjában, nagyjából két hónappal az ország német megszállása előtt egy, a radikális jobboldalhoz tartozó újságban jelentek meg. Pedig a szerző sorait olvasva sokszor az az érzése az olvasónak, a kis országok jövőbeli szerepét illetően az is ott motoszkálhatott a szerző fejében, hogy Magyarországnak is hasonló szerepet kellene vinnie a jövőben: „Európa két sarokpontjának [...] története valóban

⁹⁴⁷ Uo. 24–25.

⁹⁴⁸ Uo. 26–27.

megszívlelendő tanulságot nyújt minden kis nép számára, mely történelmi multból táplálkozik és töretlen történelmi elhivatottságot érez.”⁹⁴⁹

A fent említett újságcikkeken kívül más nyomát nem találtuk a portugál állam nyilasokra gyakorolt hatásának, így ennek a hatásnak a mértéke és megléte továbbra is kérdéses. Mindezzel együtt azonban az figyelemre méltó, hogy Salazar rendszere egyes, a két háború között aktív magyar politikusok számára még ekkor is hivatkozási és viszonyítási pontot jelenthetett, ahogy az állítólag az élete végét portugáliai emigrációjában eltöltő Horthy esetében is így volt.⁹⁵⁰ A fenti, 1960-as évekből származó dokumentumot követően viszont már nem rendelkezünk több olyan forrással, amely Salazar Magyarországi hatására utalna. Portugália a salazarizmus 1974-es bukásáig – hasonlóan a század első harmadához – inkább megint csak a magyar újságírók világnézeti alapú gúnyolódásának céltáblája lett: a két ország a hidegháborús világ ideológiai megosztottsága miatt – főleg, hogy egy jobboldali autoriter országgént, illetve egy baloldali kommunista országgént két igencsak ellentétes, egymással antagonisztikus viszonyban lévő póluson helyezkedtek el –, meglehetősen elszigeteltségben fejlődött egymástól.

---

⁹⁴⁹ Uo. 19.

⁹⁵⁰ Vö. Pándi Lajos: Egy portugáliai magyar száműzött: Horthy Miklós. *Acta Historica*, 1991, különszám a III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus tiszteletére. 137., illetve Vajnai Lajos: Horthy Lisszabonban. *História*, 1990/5–6. 36.

BEFEJEZÉS

A Portugália-kép alakulása nagy utat járt be a XX. század első felének Magyarországon. A század első harmadában, és különösen az első világháború előtt Portugália a magyarok számára egyszerre volt lesajnálendő ország, bizonyosféle példa és jövőbe mutató társadalmi kísérlet – majd utóbb csalódás –, illetve egy egykor szebb napokat megélt, de addigra már pusztulásra ítélt, degenerált állam. Az országot a magyar újságírók már többször temették, az ottani eseményeket pedig gyakorta fölényesen megmosolyogták, hogy aztán az 1930-as években, Salazar hatalomra kerülésével viszonylag rövid időn belül éles váltás álljon be az országgal kapcsolatos attitűdökben.

1934-ben – egy évvel Salazar új alkotmányának portugáliai elfogadása után – még csak szórványosan jelentek meg az új portugál államszervezettel kapcsolatos cikkek, és csak egy viszonylag szűk kör foglalkozott az itteni változásokkal. Ez nem is különösebben nagy csoda, hiszen ekkoriban a témát először felkaroló ifjúkatolikusok mozgalma még többé-kevésbé az útkeresés szakaszában volt, és a portugálon kívül a hivatásrendiség számtalan más külföldi kísérletére is bizakodva tekintett, főleg, hogy úgy tűnt, ezek az ekkor még csak éppen nyiladozó salazari rendszernél több gyakorlati tanulsággal szolgálnak számukra.

Az 1930-as évek derekától kezdve azonban azt tapasztalhatjuk, hogy az érdeklődés egyre intenzívebbé válik, köszönhetően egyrészt annak, hogy ekkorra az ifjúkatolikusok által korábban példaértékűnek tartott, a *Quadragesimo anno* kezdetű pápai enciklikával kapcsolatba hozható különböző kísérletek egy része zátonyra futott, más része pedig egyre inkább a totális hatalomgyakorlás eszközei felé kezdett kacsingatni, miközben a korabeli „portugál modell” egyre több sikerrel büszkélkedhetett. Az érdeklődés felerősödésének az is kedvezett, hogy a Gömbös után következő politikai élet két meghatározó figurája is rokonszenvezett a pápa által felvázolt modellel, illetve annak portugáliai megvalósulásával.

Érdekes megfigyelni, hogy azon kevés reflexióból, amelyeket az inkább baloldali jellegű lapokból sikerült összegyűjteni úgy tűnik, a kormánypártot nem támogató értelmiség sem tartotta teljességgel az ördögtől valónak a salazari berendezkedést. Sokuk képes volt benne megállni a pozitív vonásokat is (igaz, ebben a tekintetben a hangsúlyokat némileg máshova helyezték, mint jobboldali kollégáik), jóllehet egyikük sem gondolta úgy, hogy Magyarországnak erre az útra kellene lépnie – valami hasonlónak az itthoni bevezetését legfeljebb abban az esetben tartották volna elfogadhatónak, ha tényleg nem lett volna más alternatíva a totalitárius berendezkedésekkel szemben.

Ugyanakkor a korábbi ifjúkatolikusok és a velük rokonszenvező keresztény értelmiség egy része idővel elfordultak a hivatásrendiség és így a salazarizmus belpolitikai eredményeinek népszerűsítésétől, mivel felismerték, csak idő kérdése, hogy egy ilyen jellegű rendszer diktatúrához vezessen, miközben a kor zavaros viszonyai között semmit sem tartottak fontosabbnak, mint a demokratikus keretek és értékek fenntartását. Sokan közülük továbbra is elismerőleg szóltak a Portugália által maga számára kivívott viszonylagos külpolitikai függetlenségről, valamint arról, hogy a különböző ideológiai, illetve hatalmi csábítások és fenyegetések Scyllái és Charybdisi közepette a portugálok képesek voltak fenntartani önálló külpolitikai mozgásterüket.

A portugál rendszert legjobban felkaroló két politikus – Imrédy és Teleki – sem gondolta azonban úgy, hogy a távoli ibériai-félszigeti ország rendszerét kritika nélkül adaptálni kellene Magyarországon. Imrédy már csak azért sem, mert miniszterelnökként rövid időn belül arra a következtetésre jutott, hogy radikálisabb változásokra van szüksége céljai megvalósítása érdekében, míg Teleki felmérte, Magyarország egyetlen külföldi példát sem vehet át pontról-pontra, ehelyett inkább egy saját szükségleteinek megfelelő, új berendezkedésre van szüksége.

Mégis, a salazarizmus szint vitt a kor hazai, jobboldali, keresztény politikai gondolkodásába, és bár hatása említésre méltó volt, mégsem tekinthető alapvető fontosságúnak. A távoli, Európa csücskén elhelyezkedő és hazánkhoz hasonló méretekkal rendelkező kis ország ugyanakkor az 1930-as, 1940-es évek során – és valószínűleg már a század elején is – egyfajta politikai metaforává lényegült át, amelyet mindenki a saját szája íze szerint, meggyőződésének és ideológiai habitusának megfelelően kezdett használni, sokszor függetlenül attól, hogy mi is zajlott pontosan Portugáliában. Éppen ezért a salazarizmus, azt megelőzően pedig az első portugál köztársaság honi recepciójának feltárása érdekes vonással egészítheti ki a kor politikai gondolkodásról alkotott eddigi képünket, és talán ahhoz is hozzásegíthet minket, hogy kicsit jobban megismerjük magunkat, valamint azt, hogy hogyan is gondolkodtuk a világról és az abban elfoglalt helyünkről a huszadik század első felében.

BIBLIOGRÁFIA

I. A FORRÁSOK ÉS FORRÁSKÉNT FELHASZNÁLT CIKKEK, ILLETVE KÖNYVEK JEGYZÉKE

I. 1. AZ ÖNÁLLÓ KÖTETBEN MEGTALÁLHATÓ FORRÁSOK JEGYZÉKE

XIII. Leó: *Rerum Novarum. A társadalom keresztény alapjai. XIII. Leó pápa körlevele a munkások helyzetéről.* Hunnia-Pac, Budapest, 1991.

A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek II. sz. jegyzéke. Magyar könyvek, idegen nyelvű könyvek, folyóiratok, zeneművek. Szikra Irodalmi és Lapkiadó-vállalat, Nyomdai R. T., Budapest, 1945.

A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek III. sz. jegyzéke. Szikra Irodalmi és Lapkiadó-vállalat, Nyomdai R. T., Budapest, 1946.

A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke. Második, javított kiadás. A Magyar Miniszterelnökség sajtóosztálya, 1946.

Ablonczy Balázs (szerk.): *Teleki Pál: Válogatott politikai írások és beszédek.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés Főrendiházának Naplója. II. köt. Athenæum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1908.

Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I. köt. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1908.

Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IX. köt. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1911.

Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházi naplója. II. köt. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1910.

Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VI. köt. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1911.

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XLIV. köt. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1926.

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenkilencedik köt. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1938.

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Huszonegyedik kötet. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1939.

Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés felsőházának irományai. II. kötet. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1940.

- Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai. VIII. kötet. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1943.
- Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés irományai. I. kötet. Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1948.
- Csizmadia Andor (szerk.): *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.
- Goják János – Tomka Miklós – Dér Katalin: *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Szent István Társulat, Budapest, 1993.
- Györffy Sándor – Pintér István (szerk.): *Szárszó 1943*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983.
- Henriques, Mendo Castro – Sampaio e Mello, Gonçalo de (szerk.): *Salazar. Pensamento e Doutrina Política*. Editorial Verbo, Lisszabon, 2007.
- Incze Antal: *Rio Grande – Trieszt*. Franklin Társulat, Budapest, 1937.
- Karay Kálmán: *A fasiszta jog húsz esztendeje*. Instituto Italiano di Cultura, Budapest, 1943.
- Karay Kálmán: A spanyol nemzeti szindikalista alkotmány újabb fejlődése. Dunántúli Nyomda, Pécs, 1943.
- Karay Kálmán: *Olasz testületi önkormányzati jog*. Magyar Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 1942.
- Karay Kálmán: *Olaszország jogélete a háború alatt*. Instituto Italiano di Cultura, Budapest, 1943.
- Karay Kálmán: *Testületi rendszer Franciaországban*. Dunántúli Nyomda, Pécs, 1944.
- Kovrig Béla: *Korfordulón*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940.
- Közi-Horváth József: *Nemzetiszínű pogányság*. Szerzői kiadás, Budapest, 1937.
- Mihelics Vid: Az új portugál szociálpolitika. *Mai magyar szociálpolitika*. Mártonffy Károly (szerk.): *Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Állami Nyomda, Budapest, 1939. 174–181.
- Mihelics Vid: *Az új Portugália*. Franklin-társulat, Budapest, 1941.
- Miklóssy István: Nyílt interpelláció a belügyminiszter úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest, 1912.
- Salazar, António de Oliveira: *Békés forradalom*. Athenæum Kiadó, Budapest, 1940.
- Miranda, Jorge (szerk.): *As Constituições Portuguesas*. Livraria Petrony, Lisszabon, 1997.
- Ottlik György: Salazar (előszó). Salazar, António de Oliveira: *Békés forradalom*. Athenæum Kiadó, Budapest, 1941. 7–21.
- Pajzs Elemér: *Egy kis ország nagy építője*. Auróra Könyvkiadó, Budapest, 1942.

- Reynold, Gonzague de: *Portugal*. Éditions Spes, Párizs, 1936.
- Reynold, Gonzague de: *Portugal. Gestern – heute*. O. Müller, Salzburg, 1938.
- Szedlár Ferenc (sajtó alá rendezte): *Salazar állameszméje*. Fordítói kiadás, Sárvár, 1941.
- Teleki Pál: Előszó. Salazar, António de Oliveira: *Békés forradalom*. Athenæum Kiadó, Budapest, 1941. 5–6.
- Újpestéri Elemér: *Végállomás Lisszabon*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Lacza István: *A keresztény állameszme*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.
- Lacza István: Szociális etika. A társadalmi, gazdasági és állami lét legfőbb kérdéseinek és elméleti alapjainak vizsgálata a közjó szempontjából. Szent István Társulat, Budapest, 1943.
- League of Nations: Statistical Yearbook of the League of Nations. 1927–1945.
- Ottlik, Georg: *Lusitanien*. Pester Lloyd, Budapest, 1940.
- Dr. Vágó Pál: Nyílt levél C. A. Macartney professzor urhoz. Szerzői kiadás. [1960?].
- I. 2. A FORRÁSKÉNT FELHASZNÁLT FOLYÓIRATOK, ÚJSÁGOK ÉS CIKKEK JEGYZÉKE
- X-: Salazar. *Magyar Nemzet*, 1942. július 10. 6.
- [Cím nélkül.] *Korunk Szava*, 1936/20. 376.
- [Cím nélkül.] *Korunk Szava*, 1938/18. 507.
- [Cím nélkül.] *Pápa és Vidéke*, 1927. február 13.
- [Cím nélkül.] *Pesti Napló*, 1926. szeptember 22. 9.
- [Cím nélkül.] *Pesti Napló*, 1928. október 24. 11.
- [Cím nélkül.] *Tolnai Világlapja*, 1916. május 4. 12.
- A Braganzák végzete. *Pesti Napló*, 1908. február 3. 1–3.
- A forradalom története. *Pesti Napló*, 1908. február 3. 4.
- A forrongó Portugália. *Pesti Hírlap*, 1911. március 28. 5–6.
- A forrongó Portugália. *Pesti Napló*, 1908. augusztus 24. 2.
- A helyzet Portugáliában. *Pesti Hírlap*, 1908. február 5. 5–6.
- Ajtay József: Salazar békés forradalma. *Az Ország Útja*, 1941/5. 164–170.
- A legujabb ellenség. *Pesti Napló*, 1916. március 10. 1–2.
- A legujabb portugál forradalom. *Népszava*, 1927. október 6. 4.
- A lisszaboni gyász. *Tolnai Világlapja*, 1908. március 1. 374–376.
- A lisszaboni véres tett. *Balatonvidék*, 1908. február 9. 1–3.
- A merénylet s az anarchisták. *Pesti Hírlap*, 1908. február 9. 34–35.
- A meghiusult portugál államcsíny. *Népszava*, 1913. május 16. 2.
- A nyolcadik ellenség. *Tolnai Világlapja*, 1918. február 2. 18–19.
- A nyugati Balkán. Beszélgetés a kávéházban. *Kakas Márton*, 1908. április 12. 2.

A pártértekezlet. *Népszava*, 1910. november 1. 5.

A personalidade de estadista do sr. dr. Oliveira Salazar apreciada por um escritor húngaro. *O Século*, 1940. november 28. 1.

A portugál ellenforradalom. A monarchisták veresége. *Népszava*, 1912. július 16. 4–5.

A portugál forradalom egyre nagyobb arányokat ölt. *Budapesti Hírlap*, 1927. február 9. 7.

A portugál forradalom képekben. *Tolnai Világlapja*, 1910. október 30. 2477–2483.

A portugál forradalom. *Pesti Napló*, 1926. június 1. 3.

A portugál forradalom. *Tolnai Világlapja*, 1907. december 8. 1948–1949.

A portugál királygyilkosság. *Népszava*, 1908. február 5. 2–3.

A portugál királygyilkosság. *Pesti Hírlap*, 1908. február 4. 5–6.

A portugál királygyilkosság. *Tolnai Világlapja*, 1908. február 9. 249.

A portugál királyt és trónörökösét meggyilkolták. *Pesti Napló*, 1908. február 3. 1.

A portugál köztársaság. – Harcoló szerzetesek. – A spanyol köztársaságiak mozgalma. *Népszava*, 1910. október 11. 6.

A portugál köztársaság. *Tolnai Világlapja*, 1910. november 6. 2540–2541.

A portugál nép. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 3. 5.

A portugál választójog. *Népszava*, 1911. január 31. 3.

A portugál válság. *Budapesti Hírlap*, 1915. január 28. 7.

A portugál. *Kakas Márton*, 1907. június 9. 9.

A portugál. Makáma. *Kakas Márton*, 1908. február 2. 9.

A portugáliai forrongás. *Pesti Napló*, 1908. február 2. 7.

A portugáliai zavarok. Inog Don Carlos trónja. *Népszava*, 1908. február 1. 5–6.

A portugáliai zavarok. Inog Don Carlos trónja. *Népszava*, 1908. február 1. 5–6.

A portugall válság. *Pesti Hírlap*, 1907. június 4. 6.

A Revolução Portuguesa vista por um jornalista hungaro. *O Século*, 1940. december 22. 2.

A szabadgondolkodók ezévi nemzetközi kongresszusa Lissabon-ban. *Religio*, 1913/8. 147–148.

A szegénység országa, ahol egymást váltják a forradalmak. Portugália forradalmainak és ellenforradalmainak útja. *Pesti Napló*, 1927. február 13. 15.

A történelem tanulságai. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 1910. október 23. 675–677.

Alfonso Costa páholy-kabinetje. *Religio*, 1913/4. 67.

Alfonzo Costa. *Pesti Napló*, 1916. március 16. 3.

Alkotmányreform? *Magyar Nemzet*, 1940. október 2. 2–3.

Általános sztrájk Portugáliában. *Népszava*, 1912. február 2. 1.

Anglia pressziója Portugáliára. *Pesti Napló*, 1916. március 8. 4–5.

Angol–búr háború. *Pesti Hírlap*, 1901. december 25. 4.

Az angol koronatanácson. *Pesti Hírlap*, 1915. december 5. 3.

Az egyház szenvedésének korszaka Portugáliában bekövetkezett. *Religio*, 1911/19. 300.

Az olasz offenzíva. *Budapesti Hírlap*, 1916. március 16. 2.

Az új portugál kormány. *Tolnai Világlapja*. 1913. február 16. 6.

Az újjászületett Portugália. *Uj Kor*, 1937/17. 1.

B. I.: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Pesti Napló*, 1939. május 21. 37.

B. M.: Oliveira Salazar: Békés forradalom. Ford.: Lovass Gyula. Athenæum kiadás. Budapest. 318. old. *Társadalomtudomány*, 1941/4. 456–461.

Balla Antal: A diktatúrajárvány. *Pesti Hírlap*, 1926. június 27. 6.

Barankovics István: Az új Portugália. *Az Ország Útja*, 1939/4. 248–253.

Benedek Rezső: Az iberiai respublicáról. *Esztergom*, 1914. április 5. 3.

Bernát István: Hitünk jövőjéért. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 1913. június 29. 406.

Blazovich Jákó: A szabadelvű állameszme válsága. *Pannonhalmi Szemle*, 1938/1. 109–102.

Blazovich Jákó: Az újjászülető Portugália. *Magyar Kultúra*, 1938/49. 299–302.

Blazovich Jákó: Salazar. *Pannonhalmi Szemle*, 1938/1. 12–24.

Borzasztó királygyilkosság. *Vasárnapi Ujság*, 1908/6. 101–102.

Carmona tábornok Portugália diktátora. Miért nem sikerült a portugál forradalom? *Pesti Napló*, 1927. február 23. 9.

Dr. Cavallier József: Mit alkotott Salazar? Mihelics Vid könyve az új Portugáliáról. *Nemzeti Ujság*, 1939. február 12. 11–12.

Costa Alfonzó meghalt. *Budapesti Hírlap*, 1915. július 15. 12–13.

Costa hordái. *Magyar Kultúra*, 1913. 447.

Cs. G.: Salazar állameszméje. *Pannonhalmi Szemle*, 1942/4. 304.

Csiszár Béla: Salazar a láthatatlan diktátor. *Uj Kor*, 1936/18. 24. 6.

Csiszár Béla: Salazar, a portugál diktátor. *Katolikus Szemle*, 1935/9. 543–549.

Dessewffy Gyula: Beszélgetés egy semleges külföldivel a jövő Európájáról. *Esti Kis Ujság*, 1943. július 7.

Eötvényi Olivér: Beszámoló a Magyar Külügyi Társaság munkásságáról. *Külügyi Szemle*, 1925/1–3. 167–174.

Fábián István: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Vigilia*, 1939. március. 225.

Fábián László: Salazar, Portugália megmentője. *Magyar Kultúra*, 1935/44. 87–92.

Forradalmi ágyuk szólnak Portugáliában. *Népszava*, 1910. október 6. 1–3.

Forradalom Portugáliában. Nem megy a „portugalizálás”. *Pesti Napló*, 1916. május 12. 4.

Forradalom, vagyis a trón és oltár elleni merénylet Portugáliában. *Religio*, 1910/33. 532

Franko hazát keres. *Kakas Márton*, 1908. február 16. 7.

Fráter Aladár: Szervezkedő cészárok. *Uj Idők*, 1911. 43–45.

Fráter Aladár: Az ibériai szfinksz. *Uj Idők*, 1910. 347–349.

Fried Ödön: A spanyol és portugál forradalmi mozgalmak. *Husztadik Század*, 1912/1. 499–504.

Gáspár Zoltán: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Szép Szó*, 1939/8. 75.

Géfin Gyula: Szedlár Ferenc dr.: Salazar állameszméje. Sárvár, 1941. 48 l. *Dunántúli Szemle*, 1941/7–8. 419.

George de Ottlik. *Diário de Notícias*, 1940. október 10. 4.

George de Ottlik. Um jantar em sua honra, oferecido pela Comissão Executiva dos Centenários. *Diário de Notícias*, 1940. október 24. 5.

Gomes da Costa tábornok a portugál forradalom vezére. *Pesti Napló*, 1926. június 6. 16.

Győzelmes forradalom Portugáliában. *Tolnai Világlapja*, 1910. október 10. 2361–2363.

Hogyan készül a portugál költségvetés? *Kakas Márton*, 1907. december 1. 5.

Horváth Béla: Dr. Mihelics Vid: Az új Portugália. *Esti Kurir*, 1939. január 15. 7.

Dr. Horváth Jenő: Az ibériai világpolitika. *Külgügyi Szemle*, 1925/1–3. 88–99.

I. B.: „O Estado Novo“ – Das neue Portugal. Mihelics Vid: Az új Portugália (Franklin Társulat). *Pester Lloyd*, 1939. október 15. 10.

Jorge Ottlik. *Novidades*, 1940. október 27. 6.

Karay Kálmán: A fasiszta jog húsz esztendeje. *Olasz Szemle*, 1943. március–április. 1120–1124.

Karay Kálmán: Az olasz korporatív jog fogalma. *Olasz Szemle*, 1942. március–április. 234–240.

Karay Kálmán: Európai latin államszervezetetek Olaszország, Portugália, Spanyolország, Franciaország. *Új Európa*, 1942. december, 638–646.

Karay Kálmán: Olaszország jogélete a háború alatt. *Olasz Szemle*, 1942. november–december. 869–876.

Katonai diktatura Portugáliában. *Pesti Napló*, 1915. január 28. 3.

Konkoly Kálmán: Magyarországra és Portugáliára egyaránt szüksége van Európának. De Ameal örgróf, a neves spanyol publicista nyilatkozik magyarországi tapasztalatairól. *Magyarország*, 1943. július 21. 16.

Kovrig Béla: Az állam fejlődő hatásköre. *Magyar Szemle*, 1929/4. 300–307.

Kovrig Béla: Erőteljes kormányhatalom vagy totális államiság. *Uj Kor*. 1935/4. 7–8.

Kovrig Béla: Fények a biscayai ködben. A portugál ifjúsági mozgalom vezére beszél egy kis nép újjászületéséről. *Nemzeti Ujság*, 1938. július 3. 5.

Kovrig Béla: Látomás Madeirában. *Nemzeti Ujság*, 1938. július 17. 4.

Kovrig Béla: Salazar országába. A portugál ujjászületés II. *Nemzeti Ujság*, 1938. július 24. 11.

Kovrig Béla: Salazar országában. A portugál ujjászületés III. *Nemzeti Ujság*, 1938. július 31. 9.

Közművelődési állapotok Portugáliában. *Evangelikus Egyház és Iskola*, 1896. 110.

Köztársaság vagy királyság? *Esztergom*, 1910. december 25. 3–4.

Köztársasági elnökválasztás Portugáliában. *Tolnai Világlapja*, 1911. szeptember 17. 2298.

Kulturharc Portugáliában. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1901. április 28. 284–285.

Külföld. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*. 1900. szeptember 23. 601.

Külügyi Közlöny. Az 1926-tól 1943-ig terjedő időszak számai.

Lacza István: A hívó Salazar. *Magyar Kultúra*, 1942/20. 122–124.

Legação da Hungria. *Novidades*, 1940. október 29. 6.

M. R.: Egy felvilágosult diktátor. Mihelics Vid: Az új Portugália c. művének bemutatása. *Századunk*, 1939/3. 142–144.

Madridi levél. *Budapesti Hírlap*, 1915. november 7. 9.

Magalhaes Lima Budapesten. *Szabadgondolat*, 1912. december 12. 421–423.

Magalhaes Lima Budapesten. *Tolnai Világlapja*, 1912. december 1. 2899.

Major Róbert: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Közgazdasági Szemle*, 1939/3–4. 320–323.

Megöltek egy királyt. *Népszava*, 1908. február 4. 1.

Miért nem sikerült a portugál forradalom? *Pesti Napló*, 1927. február 23. 9.

Mihelics Vid: „Legionáriusok ki parancsol?” – „Salazar, Salazar, Salazar!”. *Nemzeti Ujság*, 1937. június 6. 5–6.

Mihelics Vid: A korporáció eredményei a portugál közgazdaságban. Hosszú beszélgetés Pereira kereskedelem- és iparügyi miniszterrel. *Nemzeti Ujság*, 1937. június 20. 7–8.

Mihelics Vid: A Korunk Szava megszűnése. *Katolikus Szemle*, 1939/2.

Mihelics Vid: Cerejeira lisszaboni bíboros-pátriárcha nyilatkozik az új portugál államról és az egyház helyzetéről. *Nemzeti Ujság*, 1937. június 27. 21.

Mihelics Vid: Gil Robles, a spanyol jobboldal vezére beszél Spanyolország és a katolikus politika következményeiről. *Nemzeti Ujság*, 1937. július 11. 9–10.

Mihelics Vid: Katolikusok válaszára. *Uj Kor*, 1935/2. 9.

Mihelics Vid: Salazar gondolatai. *Nemzeti Ujság*, 1941. április 13. 8.

Mihelics Vid: Salazar válasza a nagytömeg politikai problémájára. *Nemzeti Ujság*, 1940. július 28. 7.

Mihelics Vid: Szemtől-szemben Salazzal. A portugál kormányfő nyilatkozik a Nemzeti Ujságnak a diktatúráról és rendi államról és a kisnépek hivatásáról. Másfél óra a Sao Bento-palotában. *Nemzeti Ujság*, 1937. július 4. 6–8.

Mit tesz az, szabadkőműves uralom alá kerülni? *Religio*, 1912/4. 59.

Monarkista-felkelés Portugáliában. *Pesti Napló*, 1914. november 5. 9.

Müller, Albert S. J.: Az Új Portugália. *Korunk Szava*, 1934/23. 479–480.

Nagy sztrájk Portugáliában. *Pesti Hírlap*, 1911. január 13.

Nagy Tibor: Salazar avagy a portugál diktatúra. *Jelenkor*, 1940/14 10.

Nehéz idők. *Esztergom*, 1912. január 21. 4.

Neller Mátyás: Katolikus államférfiak: Salazar. *Korunk Szava*, 1935/14. 243–244.

Németország hadat üzent Portugáliának. *Budapesti Hírlap*, 1916. március 10. 7–8.

Népek halála. *Vasárnapi Újság*, 1901/ 29. 466.

Nyárádi Gábor: Európa két sarka: Törökország és Portugália. *Új Európa*, 1944. január. 19–27.

Nyisztor Zoltán: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Magyar Kultúra*, 1939/7. 215–216.

Nyisztor Zoltán: Nyisztor Zoltán írja Salazarról, a portugál államépítőről. *Korunk Szava*, 1935/5. 88.

Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Kéthetes könyvnap és tizenöt éves munkaterv. *Uj Magyarország*, 1938. július 8. 1–2.

Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Laboratórium a szuronyok mögött. Oláh György főmunkatársunk írja Lisszabonból. *Uj Magyarország*, 1938. július 5. 1–2.

Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Oláh György főmunkatársunk írja Lisszabonból. *Uj Magyarország*, 1938. július 2. 1.

Oláh György: A legkülönösebb diktátor birodalmában. Oláh György főmunkatársunk írja Lisszabonból. *Uj Magyarország*, 1938. június 20. 5.

Oláh György: Ének az ittmaradt Atlantiszról. Oláh György főmunkatársunk írja Madeira szigetéről. *Uj Magyarország*, 1938. július 3. 7.

Oliveira Salazar, Portugália szerzetesi életű diktátora mondja. *Korunk Szava*, 1934/15–16. 313.

Ottlik, Georg v.: Lusitanien. Eines altes Land – Ein moderner Staat. *Pester Lloyd*, 1940. november 10. 1–2.

Ottlik György előadása a portugál alkotmányról. *Külügyi Szemle*, 1941/9. 487.

Ottlik György: Európa legnyugatibb országa. *Hitel*, 1942/9. 531–539.

Ottlik György: Luizitánia – Ősi ország, modern állam – António de Oliveira Salazar. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 10. 7.

Ottlik György: Luzitánia – A portugál pénzügyi csoda – Államvezetés és propaganda. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 17. 7.

Ottlik György: Luzitánia – Kis nép, nagy nemzet – Portugália nyolcszáz éve. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 5. 5.

- Ottlik György: Luzitánia II. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 7. 5.
- Ottlik, Georg v.: Lusitanien. Das portugiesische Finanzwunder, Staatsführung und Propaganda. *Pester Lloyd*, 1940. november 17. 3–4.
- Ottlik, Georg v.: Lusitanien. *Pester Lloyd*, 1940 november 5. 1–2.
- Ottlik, Georg v.: Lusitanien. Vom Tejo bis zum Mondego. *Pester Lloyd*, 1940. november 7. 3–4.
- Összeomlott egy trón. *Zalamegye*, 1910. október 9. 4.
- Pajzs Elemér: S. N. – Hogyan dolgozik a portugál propaganda? *Magyar Nemzet*, 1942. szeptember 18. 4.
- Pajzs Elemér: Salazar. *Magyar Nemzet*, 1940. december 6. 9.
- Passuth László: Két bástya. *Magyar Nemzet*, 1943. július 10. 5.
- Portugal no Estrangeiro. “Lusitanien” por Georg Ottlik. *Diário de Notícias*, 1941. január 19. 1.
- Portugál-madrigál, *Kakas Márton*, 1907. június 9. 12.
- Portugália és Európa. Salazar portugál miniszterelnök a semlegességről és az új világrendről. *Külgügyi Szemle*, 1942/6, 437–440.
- Portugália a forradalom küszöbén. *Népszava*, 1908. január 31. 4.
- Portugália hadserege. *Pesti Hírlap*, 1914. október 7. 7.
- Portugália köztársaság! *Békésmegyei Közlöny*, 1910. október 9. 2.
- Portugália mozgósított. *Nyírvidék*, 1916. március 19. 4.
- Portugália népéről és irodalmáról. *Pesti Hírlap*, 1908. február 4. 11–12.
- Portugália rossz szelleme. Costa Alfonzo, a kalandor politikus halála. *Pesti Napló*, 1915. július 15. 10.
- Portugália: a rendi állam és a diktatúra problémái. *Uj Kor*, 1935/15. 22.
- Portugália. A királygyilkosság. *Népszava*, 1908. február 9. 4–5.
- Portugália. Alkotmányválság. *Népszava*, 1907. június 6. 8.
- Portugália. *Budapesti Hírlap*, 1916. március 19. 4.
- Portugália. *Magyar Kultúra*, 1916. március 20. 228.
- Portugália. Norvégia nyomdokain. *Népszava*, 1907. június 4. 6.
- Portugália. Rémuralom küszöbén. *Népszava*, 1908. február 2. 6.
- Portugália. *Tolnai Világlapja*, 1908. február 16. 289–293.
- Portugáliában. *Kakas Márton*, 1908. április 19. 6.
- Portugáliából. *Kakas Márton*, 1908. február 9. 3.
- Rang és üzlet. *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. 462.
- Reynold, Gonzague de: Oliveira Salazar. *Vigilia*, 1936/4. 96–106.

Rövid ismertetés Portugália új alkotmányáról. *Korunk Szava*, 1934/12. 241.
 Salazar. *Pester Lloyd*, 1938. május 15.
 Salus: A portugál vér. *Esztergom*, 1910. október 10. 1.
 Szekfű Gyula: Akik mérlegelnek. *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 29. 5.
 Szigeti Endre: Korfordulók tanúja. *Vigilia*, 1969/3. 147–153.
 Szilasi Pázmány Zoltán: A kis Portugália. *Budapesti Hírlap*, 1925. április 12. 28.
 Szöllösi Zsigmond: Háborús hullámok. *Vasárnapi Ujság*, 1915/ 6. 90.
 Teleki miniszterelnök beszéde húsz év eredményeiről és a nemzetpolitikai nevelés feladatairól.
Népszava, 1940. május 26. 7.
 Tisza és a németek. *Budapesti Hírlap*, 1915. január 9. 1.
 Trócsányi György: Mihelics Vid: Az új Portugália. *Társadalomtudomány*, 1939/1–3. 113–117.
 Ujabb operettlázadás Portugáliában. *Pesti Hírlap*, 1926. szeptember 14. 6.
 vitéz Boglár Lajos: Az új Portugália. *Új Európa*, 1944. június. 344–350.

I. 3. AFELHASZNÁLT KÖNYOMATOS MTI-JELENTÉSEK JEGYZÉKE

Belső sorozatok. Ki nem adott Közlemények, 1934–1943. 1937. július 5. 1.
 Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1941. június 5. 2–3.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1932. szeptember 30. 30.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1933. február 23. 22.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1937. november 23. 1.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1938. május 16. 8.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. november 2. 37.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1941. április 5. 8.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1941. április 7. 43.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1943. június 30. 19.
 Napi hírek. Napi tudósítások, 1920–1944. 1943. július 21. 16.

I. 4. AFELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK JEGYZÉKE

Arquivo Histórico-Diplomático. Recibidas, Legação Budapest.
 Arquivo Histórico-Diplomático. Expedidas, Legação Budapest.
 Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 1º Armário.
 Arquivo Histórico-Diplomático, 3º Piso, 59º Armário.
 Arquivo Nacional Torre do Tombo, Arquivo Oliveira Salazar.
 Arquivo Nacional Torre do Tombo, Arquivo Teixeira de Sampaio.
 Biblioteca Nacional de Portugal, Esp. E/37. João Ameal hagyatéka.

MOL, K 29, Miniszterelnökség V. Osztályának anyagai, ME Társ. pol. oszt. Személyi ügyek, költségvetési tervezetek, 1938–1940. 1. csomó, b. dosszié, 64–66.

MOL Külügyminisztérium Politikai Osztály, 1918–1945. K 63. 225–227. csomó.

MOL Gazdaságpolitikai Osztály, 1918–1944. K 69. 726. csomó.

MOL, P 2026, Teleki-Dégenfeld hagyaték 1. cs.

I. 5. A FELHASZNÁLT ONLINE FORRÁSOK JEGYZÉKE

A Quadragesimo anno kezdetű pápai enciklika: <<http://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/>> Mentési idő: 2017. május 25.

Vitéz Imrédy Béla miniszterelnök kaposvári beszéde:

<<http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2958>> Mentési idő: 2017. május 26.

II. A FELHASZNÁLT SZAKIRODALMAK JEGYZÉKE

- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Elektra Kiadóház, Budapest, 2000.
- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Adriányi Gábor – Csiky Balázs: *Nyisztor Zoltán*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2005.
- Afonso, Martins: *Breve História de Portugal*. Porto Editora, Porto, 1972.
- Aldcroft, Derek H.: *The European Economy, 1914–2000*. Routledge, London – New York, 2001.
- Alves de Fraga, Luís: A Política de Beligerância do Governo de União Sagrada. *Nação e defesa*, 2014/139. 32–51.
- Alves de Fraga, Luís: Do intervencionismo ao Sidonismo. Os dois segmentos da política de guerra na I.^a República: 1916–1918. Imprensa da Universidade de Coimbra, [noprnt], 2010.
- Amaral, Luciano – Freire, Dulce: Economic policy, growth and the demise, 1929–2000. Freire, Dulce – Lains, Pedro: *An Agrarian History of Portugal, 1000–2000. Economic Development on the European Frontier*. Brill, Leiden, 2016. 245–276.
- Anderle Ádám: Bevezetés. A magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatok történetéhez. *Külgügyi Szemle*, 2010/ösz. 5–13.
- Serra, João B.: A evolução política (1910–1917). Rollo, Maria Fernanda – Rosas, Fernando (szerk.): *História da Primeira República Portuguesa*. Edições Tinta da China, Lisszabon, 2009. 93–128.
- Baiôa, Manuel – Fernandes, Paulo Jorge – Ribeiro de Meneses, Filipe: The Political History of Twentieth-Century Portugal. *E-journal of Portuguese History*, 2003/2. 1–18.
- Bán Éva: Budapest–Lisszabon, 1944–1945. *Valóság*, 2003/6. 38–47.
- Bán Éva: Az Estado Novo politikai rendszere. *Valóság*, 2003/4. 66–74.
- Bán Éva – Louçã, António: Salazar diplomatái – szemközt a holokauszttal. *Valóság*, 1996/4. 57–66.
- Barreto, José: António Ferro: Modernism and Politics. Dix, Steffen – Pizarro, Jerómino (szerk.): *Portuguese Modernisms: Multiple Perspectives on Literature and the Visual Arts*. Legenda, London, 2011. 135–154.
- Beér József: A Horthy-korszak államtörténetéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1959/7–8. 350–356.
- Békés Márton: A rendiség felújítása. A hivatásrendiség egy lehetséges értelmezési módja. *Első Század*, 2006/I. 100–124.
- Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Bertényi Iván, ifj.: Fasiszta diktatúra, vagy a keresztény társadalmi tanítás megvalósítása. *Protestáns Szemle*, 2000/4. 237–259.

- Birmingham, David: *Portugália története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1998.
- Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Hítel Lap-, Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest, 1992.
- Braga da Cruz, Manuel: As elites católicas nos primórdios do salazarismo. *Análise Social*, 1992/2–3. 547–574.
- Braga da Cruz, Manuel: As negociações da Concordata e do Acordo Missionário de 1940. *Análise Social*, 1997/4–5. 815–845.
- Braga Da Cruz, Manuel: *O Partido e o Estado no Salazarismo*. Editorial Presença, Lisszabon, 1988.
- Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet, 1848–1918*. Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2008.
- Cardoso, José Luís: The Great Depression in Portugal: Diagnoses and Remedies. Michalis Psalidopoulos (szerk.): *The Great Depression in Europe: Economic Thought and Policy in a National Context*. Alpha Bank Historical Archives, Athén, 2012. 361–393.
- Carvalho, José: *A Formação de Salazar e o Seu Tempo*. Via Occidentalis Editora, Lisszabon, 2008.
- Chilcote, Ronald H.: *The Portuguese Revolution. State and Class in the Transition to Democracy*. Rowman & Littlefield Publishers Inc., Plymouth, 2012.
- Corkill, David: *The Development of the Portuguese Economy. A Case of Europeanization*. Routledge, London, 1999.
- Cruz, M. Dores: “Portugal Gigante”: Nationalism, Motherland and Colonial Encounters in Portuguese School Textbooks. *Habitus*, 2007/2. 395–422.
- Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.
- Serrão, Joel (szerk.): *Dicionário de História de Portugal*. I. kötet. Iniciativas Editoriais, Lisszabon, 1963.
- Diószegi István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. I. köt. Korona Kiadó, Budapest, 1997.
- Dr. Pótor Imre: *A bibliás politikus. Kiss Sándor. Isten s a haza szolgálatában*. Habilitációs értekezés egyháztörténelemből. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2003.
- Egresi Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények, 1919–1939*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 89–90.
- Eördögh István: *Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában*. Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 1998.
- Eperjes Jenő: Közi-Horváth József (1903–1988). *Szolgálat*, 1990/karácsony. 151–152.

- Ferenczi László: Pajzs Elemér. Keresztury Dezső – Sík Csaba (szerk.): „*S két szó között a hallgatás...*” *Magyar mártír írók antológiája*. Második kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. 140–141.
- García, Francisco Bernal: Corporativismo y Fascismo. Los sistemas de relaciones laborales autoritarios en la Europa de entreguerras. *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, 2017/15. 45–75.
- Gárdonyi Máté: Az antiszemizmus funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 193–204.
- Frenyó Zoltán: *Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2002.
- Frenyó Zoltán: Eszmék és tények professzora. Mihelics Vid (1899–1968). Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál (szerk.): *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1996. 73–77.
- Pereira, Bernardo Futscher: *A Diplomacia de Salazar (1932–1949)*. Publicações Dom Quixote, 2013. Kindle Edition.
- Gallagher, Tom: Controlled Repression in Salazar’s Portugal. *Journal of Contemporary History*, 1979/3. 385–402.
- Gallagher, Tom: *Portugal: a twentieth-century interpretation*. Manchester University Press, Manchester, 1983.
- Georgel, Jaques: *O Salazarismo*. Publicações Dom Quixote, Lisszabon, 1985.
- Gergely Jenő: A KALOT indulása és az Imrédy-kormány. *Vigilia*. 1983/június. 415–426.
- Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 2007/3. 113–154.
- Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia történetéhez Magyarországon. Háda Béla [et al.]: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2009. 153–166.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924–1944. Typovent Kiadó, Gödöllő, 1993.
- Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig). *Századok*, 1987/1. 3–48.
- Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika (1948–1990). Pritz Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. 39–59.

- Gergely Jenő: Katolikus hivatásrendi mozgalmak Magyarországon (1935–1944). *Múltunk*, 1997/3. 3–42.
- Gergely Jenő: Politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Kossuth Kiadó, Budapest, 1977.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- Haeffler István (szerk.): *Országgyűlési almanach. Az 1939–1944. évi országgyűlésről.* Budapest, az M. T. I. rt. nyomdája, 1940.
- Hajdú Zoltán: Friedrich Ratzel hatása a magyar földrajztudományban. *Tér és Társadalom*, 1998/3. 93–104.
- Hámori Péter: A katolikus jobboldal eszméi: gondolatok a harmincas évek katolikus mozgalmairól és értékelésükről. *Valóság*, 1996/2. 100–105.
- Hámori Péter: Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története, 1938–1941. *Századok*, 1997/2. 353–382.
- Hámori Péter: Portugália, mint „bezzegország”: a magyar ifjúkatolikusok útkeresése és a portugál minta. *Valóság*, 1994/6. 56–66.
- Harsányi Iván: A 20. századi portugál diktatúrák – öt felvonásban. Harsányi Iván: *A félperifériától a centrum felé. Spanyolország és Portugália a „hosszú 19.” és a még hosszabb 20. században.* Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 127–142.
- Harsányi Iván: Salazar portugál gazdaságpolitikája a világgazdasági válság éveiben. Harsányi Iván: *A félperifériától a centrum felé. Spanyolország és Portugália a „hosszú 19.” és a még hosszabb 20. században.* Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 143–153.
- Harsányi Iván: Portugália – Salazar gazdaságpolitikája a világgazdasági válság idején. Dévényi Anna – Rab Virág (szerk.): *Receptek válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében.* Pro Pannonia Alapítvány, Pécs, 2007. 30–42.
- Jelenits István: Jegyzetek a Korunk Szaváról. *Irodalomismeret*, 2011/1. 35–44.
- Saraiva, José Hermano: *História Concisa de Portugal.* Mem Martins, Publicações Europa-América. 1978.
- Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Régió*, 2004/3. 101–141.
- Janeiro, Helena Pinto: *Salazar és Pétain.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Kay, Hugh: *Salazar and modern Portugal.* Eyre & Spottiswoode, London, 1970.

- Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar életrajzi lexikon, 1000–1990. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2001. Elektronikus dokumentum.
- Kerekes Jenő: Kovrig Béla (1901–1962). Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. köt. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2004. 247–268.
- Kerekes László: *Zsidóságképek a 19. század végi magyar katolikus és protestáns sajtóban*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudomány Szak, 2008.
- Lackó Miklós: A magyar politikai-ideológiai irányzatok átalakulása az 1930-as években. Lackó Miklós: *Válságok – választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975. 318–362.
- Leite, Isabel Costa: Hungria: uma visão portuguesa. *Iberoamericana Quinqueecclesiensis* 7, 2009. 105–114.
- L. Moniz, Gonçalo Canto – Oppen, Christian von: Urbanism under Salazar. Program, Practice, and Reception. Bodenschatz, Harald – Sassi, Pietro – Guerra, Max Welch (szerk.): *Urbanism and Dictatorship. A European Perspective*. Birkhäuser Verlag GmbH, Bázél, 2015. 89–116.
- Lopes, Hugo Ferrinho: Salazarismo: autoritarismo ou fascismo? A União Nacional em perspectiva organizacional e comparativa. *Observatório Político, Working Paper* #76. 2017/november. 1–17.
- Louçã, António – Bán Éva: Budapeste, 1944: dois diplomatas portugueses face ao holocausto. *História*, 1995. december. 24–33.
- Louçã, António – Bán Éva: O caso da família Weiss-Chorin e seu exílio em Portugal. *História*, 1995. május. 16–27.
- Macartney, Carlile Aymler: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941*. Occidental Press, Budapest, 1993.
- Malheiro da Silva, Armando: *Sidónio e Sidonismo. Vol. I – História de uma vida*. Imprensa da Universidade de Coimbra – Museu da Presidência da República, Coimbra, 2006.
- Margarida Coimbra de Matos, Vera: *Portugal e a Itália. Relações Diplomáticas (1943–1974)*. Imprensa da Universidade de Coimbra, Coimbra, 2010.
- Markó László (szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*. IV. köt. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002.
- Medina, João: *História de Portugal contemporâneo. (Político e institucional)*. Universidade Aberta, Lisszabon, 1994.
- Medina, João: O papa entre Antígona e Creonte: Pio XI e a condenação do nazismo. A encíclica “Mit brennender Sorge” (14-3-1937). *Humanística e Teologia*, 2002/1. 3–29.

- Medina, João: Salazar na Alemanha: acerca da edição de uma antologia salazarista na Alemanha hitleriana. *Análise Social*. 1998/1.
- Mateus, Abel: *Economia Portuguesa desde 1910*. Editorial Verbo, Lisszabon, 1998.
- Mojzer Anna: A török Magyarországon – Lisszabonból nézve. Szijj Ildikó (szerk.): *Philologiae Amor. Tanulmányok, esszék és egyéb írások Pál Ferenc tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 272–280.
- Moura, Maria Lúcia de Brito: A »Guerra religiosa« na I República. Universidade Católica Portuguesa, Centro de Estudos de História Religiosa, Lisszabon, 2010.
- Nagy Rita: Teológia és antiszemitizmus. Doktori disszertáció, Miskolci Egyetem, 2007.
- Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Nowell, Charles: *A History of Portugal*. D. Van Nostrand Company, New York, 1952.
- Nyári Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941*. Kairosz Kiadó, Budapest–Piliscsaba, 2015.
- Ormos Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja*. PolgART Könyvkiadó Kft. – Eötvös Kiadó, Budapest, 2004.
- Ormos Mária: Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.
- Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták*. Osiris Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.
- Pál Ferenc: Camões – protagonista de um romance Húngaro Décimonónico. Petar Petrov (szerk.): *Lugares da Lusofonia. Por ocasião dos 25 anos da fundação da Associação Internacional de Lusitanistas*. Edições Colibri, Lisszabon, 2010. 61–72.
- Pál Ferenc: Camões alakja a magyar irodalomban és irodalmi köztudatban. Pál Ferenc (szerk.): *Camões, Pessoa, Saramago Magyarországon: Tanulmányok a magyar–portugál recepciókutatás köréből*. Equinter Kiadó, Budapest, 2013. 56–74.
- Pál Ferenc: Fejezet a magyar–portugál kapcsolatok történetéből: a magyar eredet kérdése a XVI. századi portugál lovagregényekben. *A Modern Filológiai Társaság Értesítője*, 2004/1. 8–17.
- Pál Ferenc: Vígán dudál-e a portugál? *Magyar Nyelvőr*, 2008. január–március. 94–99.
- Pál Ferenc: Zsigmond Kemény: Vida e Sonho. Um destacado romance húngaro decimonónico sobre a vida de Camões. Petar Petrov [et al.] (szerk.): *Avanços em Literatura e Culturas Portuguesas da Idade Média ao século XIX*. Através Editora, Faro, 2012. 312–332.
- Pándi Lajos: A Salazar-diktatúra évei (1926–1961). *Századok*, 1987/6. 1061–1100.

- Pándi Lajos: Egy portugáliai magyar száműzött: Horthy Miklós. *Acta Historica*. 1991, különszám a III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus tiszteletére. 135–142.
- Paul Johnson: *A modern kor*. XX. Század Intézet, Budapest, 2000.
- Petrás Éva: Menekülés az emigrációba. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus és az állambiztonság. Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 245–262.
- Pinto, Antonieta Maria da Silva: *João Ameal, o historiador do Regime*. Dissertação de Mestrado em História Contemporânea de Portugal. Coimbra, 1994.
- Pinto, António Costa: O Estado Novo português e a vaga autoritária dos anos 1930 do século XX. Francisco Martinho, Carlos Palomanes – Pinto, António Costa (szerk.): *O Corporativismo em Português. Estado, Política e Sociedade no Salazarismo e no Vargasismo*. Imprensa de Ciências Sociais, Lisszabon, 2008. 25–49.
- Pritz Pál: A külügyi szolgálat története a harmincas évek első felében. Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 57–78.
- Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 37–56.
- Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat története (1936–1941). *Külpolitika*, 1995/3–4. 215–243.
- Pritz Pál: Diplomáciatörténet. Eduard Benes és a magyar illúziók. *Külpolitika*, 1995/2. 85–90.
- Raimundo, Orlando: *António Ferro. O inventor do salazarismo*. Publicações Dom Quixote, Alfradige, 2015. E-könyv.
- Rákóczi István – Lukács Laura (szerk.): Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények. ELTE, Budapest, 1987.
- Rákóczi István: A suposta origem húngara da primeira dinastia portuguesa n'Os Lusíadas de Camões. Rákóczi István (szerk.): *Portugalhungria: dez estudos sobre os contactos culturais luso-húngaros*. Typotex Kiadó, Budapest, 1999.
- Rákóczi István: Egy történelmi tévedés anatómiája. Rákóczi István – Lukács Laura (szerk.): *Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények*. Budapest, ELTE, 1987. 55–75.
- Rákóczi István: Folhas volantes sobre a primeira etapa da guerra do Turco na Hungria (1683–1686). O caso português seiscentista do “palimpsesto da informação”. Calderón, Manuel – Camões, José – Sousa, José Pedro (szerk.): *Por s'entender bem a letra. Homenagem a Stephen Reckert*. Imprensa Nacional – Casa da Moneda, Lisszabon, 273–284.

- Rákóczi István: Információs láncok, hírhálózatok és földrajzi ismeretek csatornái a töröktől felszabadított Magyarországról Portugáliában a XVII. és XVIII. század fordulóján. Déri Balázs – Menczel Gabriella – Szijj Ildikó (szerk.): *Per multos annos. Faluba Kálmán tanár úr 70. születésnapjára*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 196–207.
- Rákóczi István: Információs palimpszeszt: portugál források a Szent Liga magyarországi háborújának eseményeiről. *JEL-KÉP. Kommunikáció, közvélemény, média*, 2014/3. DOI: 10.20520/Jel-Kep.2014.3.5.
- Rákóczi István: Köbe vésett, (hamis) emlékezet. D. Henrique gróf bragai szarkofágja és a 16. századi portugál törökellenes keresztes szellem. Szijj Ildikó (szerk.): *Philologiae amor. Tanulmányok, esszék és egyéb írások Pál Ferenc tiszteletére*, 60. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 297–311.
- Rákóczi István: Párhuzamos perifériák: Portugália és Magyarország nemzeti függetlensége. Rákóczi István (szerk.): *Rákóczi állama és a korabeli Európa*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004. 9–17.
- Rákóczi István: Relações Diplomáticas entre Portugal e a Hungria no Período de Entre-Guerras. Notas de uma investigação. *Revista de História das Ideias*, 1999/20. 611.
- Rákóczi István: Sasok tiszavirág koszorúval. A töröktől felszabadító magyarországi harcok képei a spanyol–portugál barokk színpadon. Berta Tibor [et al.] (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*. Palatinus Kiadó, Szeged – Budapest, 2008. 47–61.
- Rákóczi István: Történeti bevezető – portugál források Budavár visszavételéről. Rákóczi István – Lukács Laura (szerk.): *Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények*. ELTE, Budapest, 1987. 77–88.
- Ramos, Rui: João Franco: uma educação liberal (1884–1987). *Análise Social*, 2001/160. 735–766.
- Ribeiro de Meneses, Filipe: *Salazar. Uma biografia política*. Publicações D. Quixote, Alfragide, 2010.
- Ritschl, Albert – Straumann, Tobias: Business cycles and economic policy, 1914–1945. Broadberry, Stephen – O'Rourke, Kevin H. (szerk.): *The Cambridge Economic History of Modern Europe. Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 156–180.
- Rónay László: A megújulás szolgálatában. Pápai Lajos (szerk.): *Kereszténység és közélet*. Barankovics Akadémiai Alapítvány, Budapest, 1999. 137–146.

- Rózsa Zoltán: Camões Magyarországon. Camões na Hungria. Rákóczi István – Lukács Laura (szerk.): *Magyar–portugál kapcsolatok. Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények*. ELTE, Budapest, 1987. 23–38.
- Roberts, David D.: *Fascist Interactions. Proposals for a New Approach to Fascism and Its Era, 1919–1945*. Berghahn Books, New York – Oxford, 2016.
- Samara, Maria Alice: O republicanismo. Rollo, Maria Fernanda – Rosas, Fernando (szerk.): *História da Primeira República Portuguesa*. Edições Tinta da China, Lisszabon, 2010. 61–77.
- Samara, Maria Alice: Sidonismo e restauração da República. Uma «encruzilhada de paixões contraditórias». Rollo, Maria Fernanda – Rosas, Fernando (szerk.): *História da Primeira República Portuguesa*. Edições Tinta da China, Lisszabon. 2009. 371–395.
- Serra, João B.: A evolução política (1910–1917). Rollo, Maria Fernanda – Rosas, Fernando (szerk.): *História da Primeira República Portuguesa*. Edições Tinta da China, Lisszabon, 2010.
- Sheppard, Eric [et al.]: *A World of Difference. Encountering and Contesting Development*. The Guilford Press. New York – London, 2009.
- Silva, A. E. Duarte (szerk.): *Salazar e o Salazarismo*. Publicações Dom Quixote, Lisszabon, 1989.
- Silva, Ana Cristina do Nascimento da – Lourenço, Maria da Conceição Assis: Portugal e a Hungria na segunda guerra mundial. Sampaio Garrido e Teixeira Branquinho: Budapeste e o drama judaico em 1944. Lisszabon, 1997.
- Silva, Joaquim Ramos: *A regulação da economia no salazarismo*. Universidade Técnica de Lisboa, Lisszabon, 1999.
- Sipos Péter: Az Imrédy-kormány válsága és bukása. 43. *Történelmi Szemle*, 1966/I. 42–84.
- Sipos Péter: Bevezetés. Sipos Péter (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 9–72.
- Sipos Péter: *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs*. Petit Real Könyvkiadó Kft., Budapest, 1997.
- Sipos Péter: *Imrédy Béla*. Elektra Kiadóház, Budapest, 2001.
- Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Strausz Péter: Korporáció vagy hivatásrend. *Múltunk*, 2010/I. 83–122.
- Strausz Péter: Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. Dobák Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi*

- érdekérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 165–215.
- Szabó László: Kovrig Béla a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem élén. *Limes*, 1996/3. 145–156.
- Szalai Miklós: Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944). *Múltunk*, 2002/I. 52–105.
- Szekfü Gyula: A kereszténység védőbástyája. A védelem királyi szervezése. Szekfü Gyula – Hóman Bálint: *Magyar történet.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. IV. köt. 101–167.
- Szilágyi Ágnes Judit: Alkotmány, hatalomlegitimáció, nemzetépítés Salazar és Vargas Új Államában. Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és brazil történelemről.* Az SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009. 21–36.
- Szilágyi Ágnes Judit: A portugál integralista mozgalom. *Valóság*, 2000/5. 90–96.
- Szilágyi Ágnes Judit: A salazari birodalmi eszme és a portugál–brazil közeledés, 1940–1941. Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről.* SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009. 39–46.
- Szilágyi Ágnes Judit: Anarcho-szindikalisták és nacionalisták a portugál I. Köztársaságban. *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv*, 2017. 21–32.
- Szilágyi Ágnes Judit: Sidónio Pais és „Új Köztársasága” Portugáliában, 1917–1918. Szijj Ildikó (szerk.): *Philologiae Amor. Tanulmányok, esszék és egyéb írások Pál Ferenc tiszteletére.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 337–350.
- Szilágyi Ágnes Judit: Tolerancia vagy pragmatizmus? Gondolatok az Új Állam tipológiájához. Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és brazil történelemről.* Az SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009. 77–85.
- Szilágyi István: A portugál modell. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Szilágyi István: António de Oliveira Salazar – minden idők legnagyobb portugálja, avagy egy jobb sorsra érdemes ország nem tipikus diktátora? *Mediterrán Világ*, 2008/7. 29–61.
- Szilágyi István: *Geopolitika.* PAIGEO, Budapest, 2018.
- Szilágyi István: *Portugália a huszadik században.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.
- Szilágyi István: Portugália az első világháborúban. Majoros István (szerk.): *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára.* ELTE BTK, Budapest, 2015. 683–698.

- Tímár Ilona: Vita Portugáliai Henrik magyar származásáról. Pál Ferenc (szerk.): *Camões, Pessoa, Saramago Magyarországon: Tanulmányok a magyar–portugál recepciókutatás köréből*. Equinter Kiadó, Budapest, 2013. 35–54.
- Torgal, Luís Reis: *Estados Novos – Estado Novo*. I. köt. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra. 2009.
- Torgal, Luís Reis: *Estados Novos – Estado Novo*. II. köt. Imprensa da Universidade de Coimbra, Coimbra, 2009.
- Tóth Zoltán József: Teleki Pál alkotmánytervezete. *Jogtudományi Közlöny*, 1996/12. 538–541.
- Ungváry Krisztián: „Árjásítás” és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. *Századvég*, 2002/26. 3–37.
- Vajnai Lajos: Horhty Lisszabonban. *História*, 1990/5–6. 36.
- Vásárhelyi Miklós: Előszó. Kendéné Palágyi Erzsébet (szerk.): *Magyar Nemzet repertórium (1939–1939)*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1980. III–IX.
- Vásárhelyi Miklós: Korunk Szava (1931–1938). Murányi Gábor (szerk.): A bilincsbe vert beszéd. Irodalom Kft., Budapest, 2002. 125–141.
- Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.): *Strum-féle országgyűlési almanach, 1910–1915*. Pázmáneum nyomda és irodalmi vállalat, Budapest, 1910.
- Ventura, António: As sociedades secretas e a revolução. *Público*, 2010. augusztus 18. <<http://www.publico.pt/temas/jornal/as-sociedades-secretas--e-a-revolucao-20032903>> Hozzáférés: 2016. augusztus 10.
- Vonyó József: Diktatúra és érdekképviselés. *História*, 1988/5. 19–22.
- Wandycz, Piotr S.: *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. Routledge, London – New York. 1992. (Magyarul: Wandycz, Piotr S.: *A szabadság ára. Kelet-Közép-Európa története a középkortól máig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.)
- Wheeler, Douglas L.: *Republican Portugal. A Political History, 1910–1926*. The University of Wisconsin Press, Madison–London, 1978.
- Zachar Péter Krisztián: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014.
- Zeidler Miklós: A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata: a Külügyi Szemle. *Külügyi Szemle*, 2002/1. 151–177.